

Wyższa Szkoła Bankowa we Wrocławiu
Wydział Finansów i Zarządzania

mgr inż. Katarzyna Kachel

**Poziom i struktura składników bilansu gospodarstw domowych
w Polsce**

Rozprawa doktorska napisania
pod kierunkiem:
dr hab. Agnieszki Dejnaka, prof. WSB

Wrocław 2018

Spis treści

Wstęp	4
Rozdział 1. Gospodarstwo domowe jako podmiot gospodarczy	11
1.1. Pojęcie, funkcje i klasyfikacja gospodarstw domowych	11
1.2. Prawidłowości kształtowania się dochodów i wydatków gospodarstw domowych.....	25
1.3. Miejsce i rola gospodarstwa domowego w gospodarce narodowej	37
1.4. Zachowania w zakresie finansów gospodarstw domowych	46
1.4.1. Typologia zachowań i postaw finansowych	46
1.4.2. Determinanty zachowań finansowych	52
1.4.3. Proces podejmowania decyzji finansowych w gospodarstwie domowym	59
Rozdział 2. Bilans majątkowy gospodarstwa domowego	67
2.1. Źródła informacji o sytuacji finansowej gospodarstw domowych.....	67
2.2. Bilans gospodarstwa domowego	82
2.2.1. Zasady konstrukcji i analizy	82
2.2.2. Bilans gospodarstwa domowego i wartość netto jako podstawa długoterminowego planowania finansowego.....	94
2.3. Budżetowanie w finansach osobistych	97
2.4. Aplikacje wspomagające ewidencję finansową.....	100
Rozdział 3. Zarządzanie finansami gospodarstw domowych.....	114
3.1. Pojęcie, cele i sposoby zarządzania finansami gospodarstw domowych	114
3.2. Zarządzanie majątkiem oraz kapitałami	125
3.3. Zarządzanie oszczędnościami.....	135
3.4. Zarządzanie długiem oraz ryzykiem.....	150
Rozdział 4. Ocena sytuacji zadłużeniowej gospodarstw domowych.....	162
4.1. Korzystanie z kredytów i pożyczek przez gospodarstwa domowe według przekrojów społeczno-ekonomicznych.....	162
4.2. Istota, motywy i cele zadłużania się gospodarstw domowych	168
4.3. Aspekty procesu kredytowania gospodarstw domowych w Polsce	172
4.4. Perspektywa upadłości gospodarstw domowych w Polsce	175
4.5. Ochrona gospodarstw domowych na rynku usług finansowych	186
Rozdział 5. Poziom i struktura składników bilansu gospodarstw domowych w Polsce – w świetle wyników badań ilościowych	192
5.1. Metodologia badania	192

5.2. Opracowanie wyników badań ilościowych, analiza oraz weryfikacja hipotez badawczych	193
Hipoteza 1:	200
Hipoteza 2:	202
Hipoteza 3:	205
Hipoteza 4:	210
Hipoteza 5:	218
Hipoteza 6:	237
Hipoteza 7:	242
Hipoteza 8:	251
5.3. Wnioski końcowe z badań	257
Rozdział 6. Zarys modelu struktury bilansu dla gospodarstw domowych w Polsce.....	263
6.1. Zarys modelu struktury bilansu gospodarstw domowych w Polsce – ujęcie dla ogółu gospodarstw domowych.	263
6.2. Zarys modelu struktury bilansu gospodarstw domowych – w zależności od miejsca zamieszkania.....	267
6.3. Zarys modelu struktury bilansu gospodarstw domowych - w zależności od struktury gospodarstwa domowego	272
Zakończenie	280
Bibliografia	284
Spis rysunków.....	296
Spis tabel	296
Spis wykresów.....	299
Streszczenie	301
Słowa kluczowe.....	301
Title of thesis	301
Summary	301
Key words:	302
Załącznik nr 1. Kwestionariusz badawczy.....	303
Załącznik nr 2. Dobór próby badawczej	313

Wstęp

Gospodarstwo domowe jest najstarszą instytucją ekonomiczną świata. Pomimo, że większość zjawisk i procesów gospodarczych oraz społecznych zaczyna się właśnie w gospodarstwach domowych, to główny nurt ekonomii koncentruje się głównie na zjawiskach, które dzieją się poza nim, tj. na rynku, w przedsiębiorstwach, na giełdzie, czy też w banku. Obecnie zaniedbana jest problematyka gospodarstwa domowego w takich dyscyplinach ekonomicznych jak finanse czy rachunkowość. Zajmują się one finansami państwa czy przedsiębiorstw, natomiast znikoma część publikacji dotyczy bilansu gospodarstw domowych. Należy wspomnieć, że każdy podmiot gospodarczy, także gospodarstwo domowe, chcąc sprawnie funkcjonować, musi dysponować odpowiednim majątkiem oraz posiadać odpowiednie źródła jego finansowania. Przystępując zatem do analizy oraz oceny działalności tego podmiotu, ważne jest rozpoznanie wielkości i struktury składników majątku i sposobu jego gromadzenia przez gospodarstwa domowe.

Kryzys ekonomiczny w latach 2008-2010, który w pierwszej kolejności ujawnił się na amerykańskich rynkach finansowych, by w drugiej kolejności ogarnąć sferę realną większości gospodarek świata, miał również swoje źródło w nieracjonalnych zachowaniach gospodarstw domowych. Mianowicie, gospodarstwa nie rozpoznawały w porę swoich możliwości finansowych i zwiększały zadłużenie, z którego spłatą miały duży problem. Aby przeciwdziałać takim zjawiskom i rozpoznać w porę zagrożenia należałoby systematycznie planować oraz regularnie kontrolować własne przychody i wydatki. W takiej sytuacji pomocne są narzędzia wspomagające zarządzanie finansami osobistymi, a należą do nich między innymi bilans czy budżet gospodarstwa domowego. Bilans prezentuje ogólny obraz kondycji finansowej gospodarstwa domowego. Ujęte w nim składniki majątku oraz źródła ich finansowania mogą wskazać: stan majątku, stopień wykorzystania kapitałów własnych czy też zewnętrznych źródeł finansowania, zwłaszcza kredytów zaciąganych w banku czy u innych instytucji finansowych, zobowiązania wobec osób prawnych z tytułu zakupów na raty. Innym sposobem obrazowania sytuacji majątkowej gospodarstwa domowego jest analiza wartości netto, która jest różnicą między wartością aktywów a sumą zobowiązań. Tak wyliczona wartość netto daje informacje na temat całego majątku, który pozostanie w gospodarstwie domowym, po uregulowaniu wszystkich zobowiązań.

G.S. Becker, laureat nagrody A. Nobla w dziedzinie ekonomii, twierdził, że gospodarstwa domowe produkują oraz inwestują, a związane z tym wybory są wynikiem kalkulacji ekonomicznej. Produkcyjna i inwestycyjna działalność gospodarstw domowych,

która zmierza do konsumpcji, oznacza zatem gromadzenie zasobów. Wszystkie zasoby, mierzone w danym punkcie czasowym, zestawione są jako aktywa i pasywa bilansu. W takiej sytuacji warto jest zbudować bilans gospodarstwa domowego.

Problem badawczy

Mało poruszana w literaturze problematyka gospodarstw domowych była przyczyną podjęcia badań związanych z poziomem oraz strukturą składników bilansu gospodarstw domowych. Ponadto oprócz zbioru danych o aktywach i pasywach sektora gospodarstw domowych w opracowaniu zgromadzone zostały liczne informacje uzupełniające. Dane te pozwolą scharakteryzować ten sektor pod względem jego cech społeczno-ekonomicznych oraz demograficznych. Przeprowadzane przez GUS od wielu lat badania pokazują, że większość polskich gospodarstw domowych nie planuje oraz nie kontroluje regularnie swoich budżetów. Członkowie tych gospodarstw nie planują ani podstawowych ani dużych, tj. inwestycyjnych wydatków. Wiele gospodarstw nie ma w ogóle świadomości o konieczności racjonalnego, planowanego gospodarowania własnym majątkiem czy też budżetem.

Wiedza na temat poziomu i struktury składników bilansu gospodarstwa domowego ma duże znaczenie nie tylko z punktu widzenia poznawczego, ale również praktycznego, gdyż umożliwia gospodarstwu prawidłowe zarządzanie posiadanym majątkiem.

Uzasadnienie wyboru problemu badawczego

Przesłankami przemawiającymi za podjęciem badań w zakresie poziomu i struktury zasobów posiadanych przez gospodarstwa domowe była analiza, która pozwoli zbudować kompletny obraz sytuacji finansowej, zapisany jako bilans sektora gospodarstw domowych w ujęciu zasobowym. Przeprowadzona analiza wypełni lukę informacyjną, jaką jest brak kompletnych oraz odpowiednio szczegółowych badań na temat majątku oraz zadłużania się polskich gospodarstw domowych. Ponadto badania mają pokazać, jak wygląda majątek gromadzony przed gospodarstwa domowe w zależności od miejsca zamieszkania czy też liczby członków tworzących dane gospodarstwo.

Cel pracy doktorskiej

Gospodarstwo domowe, podobnie jak przedsiębiorstwo, jest podmiotem gospodarczym, który podejmuje samodzielnie decyzje, kierując się przy tym własnym interesem oraz związanym z tym ryzykiem.

Głównym celem naukowym niniejszej pracy jest identyfikacja czynników wpływających na sposób gromadzenia oraz wydatkowania składników bilansu przez gospodarstwa domowe. Zgromadzone informacje o majątku, uzupełnione o zbiór charakterystyk gospodarstw domowych, stanowiąc będą podstawę do analiz, które pozwolą lepiej zrozumieć mechanizmy podejmowania przez gospodarstwa domowe decyzji finansowych, takich jak: oszczędzanie, zadłużanie się i determinant popytu na kredyt, a ponadto wyjaśnienie struktury zgromadzonego majątku, nierówności dochodowych i majątkowych, wpływu zmian wartości majątku na konsumpcję. Ważnym czynnikiem decydującym o powstaniu tej publikacji jest fakt, że opis problematyki w niej dokonany ma charakter interdyscyplinarny. Stanowi on próbę połączenia badań z obszaru ekonomii, finansów i socjologii, co w konsekwencji pozwala wyznaczyć przestrzeń do dalszych działań badawczych.

W pracy realizowane będą cele teoretyczne, poznawcze, metodologiczne i wdrożeniowe.

Cele teoretyczne:

1. Identyfikacja znaczenia polskich gospodarstw domowych w gospodarce narodowej.
2. Identyfikacja znaczenia planowania finansów osobistych.
3. Identyfikacja sposobów zarządzania finansami gospodarstw domowych, w tym przede wszystkim zarządzania oszczędnościami i kapitałami.
4. Identyfikacja źródeł informacji o sytuacji finansowej gospodarstw domowych w Polsce.

Cele poznawcze:

1. Wskazanie i opisanie determinant zachowań finansowych gospodarstw domowych.
2. Identyfikacja zasad konstrukcji i analizy bilansu dla gospodarstw domowych oraz jego rosnącego znaczenia w procesie podejmowania decyzji finansowych.
3. Analiza sytuacji zadłużeniowej gospodarstw domowych w Polsce.
4. Analiza innowacji informatycznych w zakresie aplikacji wspomagających ewidencję finansową.

Cel metodyczny:

1. Weryfikacja możliwości wykorzystania metod ilościowych do pomiaru poziomu oraz struktury składników bilansu dla gospodarstw domowych w Polsce oraz do oceny sytuacji finansowej.

Cel wdrożeniowy:

1. Możliwość wykorzystania informacji o strukturze majątku gospodarstw domowych, poziomu posiadanych kapitałów własnych i obcych do zbudowania bilansu dla tych gospodarstw.

Hipotezy badawcze

Głównym celem naukowym niniejszej pracy rozpoznanie i analiza czynników, które decydują o sposobie gromadzenia oraz wydatkowania składników bilansu przez gospodarstwa domowe. Znajomość wielkości oraz struktury majątku gospodarstwa domowego jest ważna nie tylko w aspekcie poznawczym, ale także praktycznym, to znaczy w celu prawidłowego zarządzania nim. Na potrzeby pracy postawiono następujące hipotezy badawcze:

- **Hipoteza 1.** Gospodarstwa domowe w Polsce posiadają mały zakres oszczędności, a zakupione aktywa pokrywane są z obcych źródeł finansowania majątku.
- **Hipoteza 2.** Wzrost poziomu zadłużenia gospodarstw domowych w Polsce decyduje o poziomie wyposażenia w dobra trwałego użytku oraz poziomie ich konsumpcji.
- **Hipoteza 3.** Struktura gospodarstwa domowego ma wpływ na poziom i strukturę składników bilansu oraz sposoby ich gromadzenia.
- **Hipoteza 4.** Wielkość gospodarstwa domowego ma wpływ na strukturę bilansu gospodarstwa, przy czym gospodarstwa domowe jednoosobowe wykazują mniejszą skłonność do oszczędzania niż gospodarstwa domowe wieloosobowe.
- **Hipoteza 5.** Niski poziom dochodów uniemożliwia gromadzenie majątku przez gospodarstwa domowe.
- **Hipoteza 6.** Wielkość zaciągniętych zobowiązań finansowych w bankach jest większa od wielkości zobowiązań zaciąganych w innych instytucjach finansowych czy u osób prywatnych.
- **Hipoteza 7.** Wyższy poziom dochodów gospodarstw domowych w Polsce sprzyja powstawaniu ich większego zadłużenia.
- **Hipoteza 8.** Planowanie finansów osobistych zwiększa efektywność gospodarowania dostępnymi środkami finansowymi przez gospodarstwa domowe.

Celem pracy, po weryfikacji hipotez, jest zbudowanie wstępnego modelu struktury bilansu gospodarstwa domowego.

Na proces badawczy, nakierowany na realizację sformułowanych w pracy celów, uzyskanie odpowiedzi na pytania badawcze oraz weryfikację hipotez, składały się następujące elementy:

1. Przeprowadzona w pracy analiza literatury polsko- i anglojęzycznej, która służyła identyfikacji obszaru badawczego, przyjętej problematyki naukowej, a także badaniu zjawisk i pojęć związanych z wybranym celem badań.
2. Badania empiryczne o charakterze ilościowym. W tym celu opracowany został kwestionariusz ankietowy, wykorzystywany w trakcie realizacji badań ilościowych. Ankieta standaryzowana została przeprowadzona na terenie Polski w okresie lipiec-wrzesień 2017 roku. Próba poddana badaniu została wybrana metodą celowo-kwotową uwzględniającą: miejsce zamieszkania (miasto/wieś), województwo, liczba osób w gospodarstwie domowym. Badanie ankietowe zostało przeprowadzone metodą CATI. W wyniku przeprowadzonego badania uzyskano 450 kompletnie wypełnionych kwestionariuszy, które następnie poddano analizie przy pomocy programu statystycznego Statistica. Przed przystąpieniem do badań właściwych zrealizowano badanie pilotażowe celem eliminacji błędów i dopracowania wersji ostatecznej kwestionariusza ankietowego. Wszyscy respondenci byli członkami gospodarstw domowych i posiadają wiedzę na temat wpływów i wydatków, które comiesięcznie ponoszone są przez ich gospodarstwo.

Struktura rozprawy

Praca składa się z sześciu rozdziałów. W pierwszym rozdziale autorka zaprezentowała pojęcia związane z gospodarstwem domowym, jego funkcję, klasyfikację oraz powiązania z innymi podmiotami życia gospodarczego. Ponadto przedstawiła determinanty i prawidłowości kształtowania się dochodów i wydatków gospodarstw domowych. Takie ujęcie miało na celu nie tylko zdefiniowanie podstawowych pojęć związanych z tematem pracy, ale również pokazanie miejsca i roli gospodarstwa domowego w całym systemie gospodarki narodowej.

Rozdział drugi zatytułowany „Bilans gospodarstwa domowego” został poświęcony scharakteryzowaniu bilansu jako podstawowego dokumentu analizy ekonomiczno-finansowej gospodarstwa domowego. Omówiono jego wartość poznawczą oraz praktyczną. Obecnie bilans gospodarstwa domowego jest dokumentem występującym niezwykle rzadko, choć spełnia swoją istotną rolę w zarządzaniu gospodarstwem domowym. Z analizy tego dokumentu można

– podobnie jak w przypadku przedsiębiorstw – przeprowadzić różnorakie oceny sytuacji majątkowej gospodarstw domowych oraz ich zachowań ekonomicznych wraz z zaleceniami praktycznych działań. W rozdziale tym zaprezentowano również źródła informacji o sytuacji finansowej gospodarstw domowych. Mianowicie informacje te można pozyskiwać z różnych źródeł. Należą do nich między innymi: badania budżetów gospodarstw domowych prowadzone przez Główny Urząd Statystyczny, a także rachunki narodowe, które ujmują gospodarstwa domowe w postaci sektora gospodarstw domowych, jako jednego z sześciu sektorów instytucjonalnych gospodarki narodowej. Dużą wartość poznawczą i praktyczną mają badania koniunktury gospodarstw domowych prowadzone wspólnie przez Główny Urząd Statystyczny i Narodowy Bank Polski.

Rozdział trzeci zatytułowany „Zarządzanie finansami gospodarstw domowych” poświęcony został omówieniu pojęć, celów oraz sposobów zarządzania finansami gospodarstw domowych. Wskazano w nim najważniejsze determinanty, problemy, a także elementy tego zarządzania. Zwrócono szczególną uwagę na zarządzanie własnym majątkiem oraz kapitałami, kwestię zarządzania oszczędnościami oraz ryzykiem finansowym gospodarstw domowych. Informacje zawarte w tym rozdziale powinny być przydatne w ocenie sytuacji gospodarstw domowych.

Rozdział czwarty zatytułowany „Ocena sytuacji zadłużeniowej gospodarstw domowych” autorka poświęciła analizie zadłużeniowej omawianej grupy. W rozdziale tym autorka zaprezentowała źródła danych o zadłużeniu gospodarstw domowych, informacje na temat stopnia korzystania z kredytów i pożyczek według przekrojów społeczno-ekonomicznych. Ponadto omówiony został problem nadmiernego zadłużenia i niewypłacalności gospodarstw domowych w Polsce.

W rozdziale piątym autorka zaprezentowała wyniki badań empirycznych o charakterze ilościowym. W tym celu opracowany został kwestionariusz ankietowy, wykorzystywany w trakcie realizacji badań ilościowych. Ankieta standaryzowana została przeprowadzona na terenie Polski w okresie lipiec-wrzesień 2017 roku. Próba poddana badaniu została wybrana metodą celowo-kwotową uwzględniającą: miejsce zamieszkania (miasto/wieś), województwo, liczba osób w gospodarstwie domowym. Badanie ankietowe zostało przeprowadzone metodą CATI. W wyniku przeprowadzonego badania uzyskano 450 kompletnie wypełnionych kwestionariuszy, które następnie poddano analizie przy pomocy programu statystycznego Statistica. Na podstawie wyników badań ilościowych opisany został poziom i struktura składników bilansu gospodarstw domowych.

Na podstawie zebranego materiału autorka zaproponowała w rozdziale 6 wstępny model bilansu dla ogółu gospodarstw domowych oraz z uwzględnieniem takich zmiennych, jak: liczba osób w gospodarstwie domowym, miejsce zamieszkania. Wskazano na najważniejsze różnice, które tkwią w strukturze bilansów tych gospodarstw.

Kończącą część pracy stanowi zakończenie – zawierające podsumowanie rozważań oraz wskazanie kierunków potencjalnych dalszych badań.

Rozdział 1. Gospodarstwo domowe jako podmiot gospodarczy

1.1. Pojęcie, funkcje i klasyfikacja gospodarstw domowych

Gospodarstwa domowe odgrywają podstawową rolę ekonomiczną w zespole podmiotów gospodarczych, zaraz obok przedsiębiorstwa i państwa. Traktowane są coraz częściej jako centralny podmiot gospodarki. Znaczenie tego podmiotu z punktu widzenia makroekonomii wzrosło po ostatnim kryzysie finansowym. Podejście to coraz częściej prezentowane jest w pracach Unii Europejskiej. Podstawowym priorytetem strategii Unii Europejskiej 2020 stało się przywrócenie solidnego, stabilnego i zdrowego sektora finansowego, który zdolny będzie do finansowania gospodarki realnej, a jednym z gwarantów takiego stanu są konsumenci¹.

Tradycyjna teoria ekonomii wyróżnia trzy rodzaje podmiotów gospodarowania: gospodarstwa domowe, przedsiębiorstwa oraz państwo. Dwa pierwsze podmioty leżą w kręgu zainteresowań mikroekonomii, natomiast działalnością państwa zajmuje się makroekonomia. Podmiotem, którym autorka zajęła się w niniejszej pracy jest gospodarstwo domowe. Gospodarstwo domowe uważane jest za najstarszy i najtrwalszy podmiot gospodarczy, który stanowi istotną część gospodarki. Samo pochodzenie nazwy „ekonomia” wiąże się właśnie z gospodarstwem domowym. Grecka oikonomia (ekonomia, gospodarka) powstała ze złożenia słowa oikos (co oznacza dom) lub oikojeneja (rodzina) ze słowem nomos (co oznacza prawo, ustawa). W dosłownym znaczeniu złożony z wymienionych wyżej słów wyraz powinien właśnie oznaczać „nauka o prawach rządzących domem” lub „nauka o gospodarstwach domowych”². Gospodarstwo domowe zajmuje podstawową pozycję wśród wspomnianych wcześniej podmiotów gospodarczych. Przedsiębiorstwa oraz państwa ulegały w ciągu tysiącleci ogromnym przeobrażeniom, niewiele natomiast zmieniło się w strukturze, organizacji i celach gospodarstwa domowego. Śmiało można stwierdzić, że ekonomia zaczyna i kończy się właśnie w gospodarstwie domowym. Dostarcza ono bowiem najważniejszego czynnika wytwórczego, jakim jest praca. Równocześnie, poprzez nabywanie i konsumpcję, dokonuje weryfikacji wytworzonych dóbr.

Podejmując problematykę działalności gospodarstw domowych, należy zacząć od wyjaśnienia tego pojęcia, jego istoty oraz określić jego rolę i miejsce we współczesnym życiu gospodarczym. T. Pałaszewska-Reindl w swojej pracy definiuje gospodarstwo domowe

¹ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 254/2014 z dnia 26 lutego 2014 roku w sprawie wieloletniego programu na rzecz konsumentów na lata 2014-2020 oraz uchylające decyzję nr 1926/2006/WE. http://eur.lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2014.084.01.-0042.01.POL.

² Bywalec Cz., „Ekonomika i finanse gospodarstw domowych”, PWN, Warszawa 2012, s. 13.

jako „(...) mikrojednostkę gospodarującą, która wytwarza dochód, dokonuje jego podziału na różne cele, produkuje dobra, świadczy usługi, gromadzi zapasy”³. Według R. Milewskiego gospodarstwo domowe to wyodrębniony, ekonomicznie samodzielny mikropodmiot, który stanowi trwały element struktury podmiotowej we wszystkich sferach gospodarowania⁴. Do dnia dzisiejszego w naukach społecznych pojęcie „gospodarstwo domowe” używane jest wymiennie z pojęciem „rodzina”. Paul A. Samuelson w swoich rozważaniach używał tych pojęć zamiennie. Uważał, że gospodarstwo domowe jest podstawowym podmiotem gospodarczym, którego najważniejszymi funkcjami jest zgłaszanie popytu na rynku dóbr i usług konsumpcyjnych oraz spożycie⁵. Także w polskiej literaturze pojęcia te są utożsamiane ze sobą. L. Beskid w swojej pracy podkreślała, „że mimo istotnych różnic pomiędzy rodziną a gospodarstwem domowym obu tych pojęć używać będzie zamiennie”⁶. Podobne poglądy wyrażał również A. Tymowski. Według J. Piotrowskiego (...) rodzina jest kategorią socjologiczną, określaną jako grupa ludzi, która składa się z osób połączonych związkiem małżeńskim, rodzicielskim lub więzami krwi czy adopcji. Jej główne funkcje sprowadzają się do utrzymania ciągłości biologicznej i kulturalnej społeczeństwa, a także do zaspokojenia potrzeb członków tworzących rodzinę”⁷. Wybitny socjolog Jan Szczepański uważał, że „gospodarstwo domowe tworzą członkowie rodziny, którzy żyją pod jednym dachem, a zakres gospodarstwa domowego wyznacza zakres funkcji ekonomicznych spełnianych przez rodzinę w szerszych zbiorowościach”⁸. Z socjologicznego punktu widzenia „gospodarstwo domowe jest wspólnotą gospodarczą i wspólnotą osób żyjących w rodzinie. Pierwsza wspólnota obejmuje mieszkanie i jego wyposażenie, a drugą – tworzą wszyscy członkowie rodziny, którzy razem żyją i spełniają określone czynności dla zaspokojenia potrzeb wszystkich ze wspólnoty”⁹.

W literaturze ekonomicznej gospodarstwo domowe definiowane jest jako podmiot wyodrębniony na podstawie własności osobistej, który podejmuje decyzje dotyczące konsumpcji w oparciu o własne preferencje i istniejące ograniczenia w postaci dochodu czy cen. Każde gospodarstwo domowe dąży do takiego wydatkowania własnych dochodów, aby osiągać możliwie największe zadowolenie z nabywanych dóbr czy usług. Przy podejmowaniu

³ „Polskie gospodarstwa domowe: życie codzienne w kryzysie”, pod redakcją Pałaszewska-Reindl T., Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa, 1986, s. 34.

⁴ „Elementarne zagadnienia ekonomii”, pod redakcją Milewski R., PWN, Warszawa 2015, s. 133.

⁵ Samuelson P.A., Nordhaus W.D., „Ekonomia 1”, PWN, Warszawa, 2005, s. 564-565.

⁶ Tymowski A., „Metodyka badań nad gospodarstwem domowym”, Biblioteka IHW, Warszawa 1973, s. 288.

⁷ Piotrowski J., „Społeczne problemy rodziny”, w; Polityka społeczna, PWE, Warszawa 1979, s. 222-223.

⁸ Szczepański J., „Elementarne pojęcia socjologii”, PWN, Warszawa 1977, s. 300.

⁹ Dzięgielewska M., „Społeczno-kulturowe uwarunkowania postaw kobiet wobec gospodarstwa domowego”, wyd. UŁ, Łódź 1998, s. 10-12.

decyzji dotyczących kupna dóbr i usług gospodarstwo domowe kieruje się czynnikami subiektywnymi – tj. tradycje, upodobania oraz czynnikami obiektywnymi w postaci wysokości otrzymywanej płacy, cen, podatków itp. Głównym celem gospodarstwa domowego jest gromadzenie środków pieniężnych, które mają służyć zaspokojeniu potrzeb wszystkich członków gospodarstwa domowego¹⁰.

Z różnym prezentowaniem definicji gospodarstwa domowego można spotkać się w zagranicznej literaturze ekonomicznej. George W. Mc Eachern zdefiniował gospodarstwo domowe jako podstawowy podmiot gospodarki, który, poprzez swoje decyzje podejmowane w sposób racjonalny, decyduje o tym, co i dla kogo będzie produkowane. Według niego gospodarstwo domowe jest najważniejszym podmiotem działającym na rynku. Natomiast E. Engel uważa, że gospodarstwo domowe jest podmiotem, który działa w celu zaspokojenia potrzeb tworzących go ludzi. Również polscy ekonomiści pokazują różne definicje gospodarstwa domowego¹¹. Według Z. Kędzior gospodarstwo domowe jest podmiotem gospodarującym, który decyduje o ekonomicznych oraz organizacyjnych warunkach życia każdego członka wchodzącego w jego skład¹². Także G. Światowy definiuje gospodarstwo domowe jako „podmiot gospodarujący, który opiera swoją działalność na własnych środkach materialnych i sile roboczej swoich członków”¹³. W rozumieniu W. Michny gospodarstwo domowe tworzą trzy człony: osobowa część gospodarstwa domowego, przychody i rozchody oraz wszelka działalność gospodarcza. Osobową część gospodarstwa domowego tworzy jedna osoba mieszkająca samotnie i samotnie się utrzymująca bądź zespół osób wspólnie się utrzymujących i wspólnie mieszkających, powiązanych lub nie więzami rodzinnymi. Drugi człon tworzą przychody i rozchody oraz zbiór rzeczy, które stanowią majątek wspólny osób wchodzących w skład gospodarstwa domowego. Zdaniem W. Michny w skład gospodarstwa domowego wchodzi cały zbiór rzeczy znajdujących się w domu/mieszkaniu, a także zbiór dóbr kultury i przedmiotów będących lokatą oszczędnościową. Trzeci człon gospodarstwa domowego tworzy wszelka działalność gospodarcza o charakterze konsumpcyjnym i produkcyjnym, wykonywana w ramach danego gospodarstwa domowego, która nie jest pracą wykonywaną na rachunek indywidualnego gospodarstwa, a także nie jest zarejestrowana jako działalność chałupnicza¹⁴.

¹⁰ Zalega T., „Gospodarstwo domowe jako podmiot konsumpcji”, *Studia i Materiały – WZ UW*, 1/2007, s. 9.

¹¹ Więcej na ten temat: Muellbauer J., „Household Composition, Engel Curves and Welfare Comparisons between Households: A Duality Approach”, *European Economic Review*, nr 5/1974, s. 103-122.

¹² Kędzior Z., „Gospodarstwo domowe – podmiot gospodarujący”, IRWiK, Warszawa 1992, s. 2.

¹³ Światowy G., „Zachowania konsumenckie”, wyd. AE im. Oskara Langego, Wrocław 1994, s. 139.

¹⁴ Piekut M., „Polskie gospodarstwa domowe – dochody, wydatki i wyposażenie w dobra trwałego użytkowania”, wyd. SGGW, Warszawa 2008, s. 4.

W polskiej literaturze najwięcej uwagi pojęciu „gospodarstwo domowe” poświęca A. Hodoly. Według niego „gospodarstwo domowe jest bazą ekonomiczną jednostki lub grupą ludzi powiązanych ze sobą więzami rodzinnymi lub więzami innego rodzaju. Członkowie gospodarstwa domowego mieszkają razem oraz łączą swoje dochody, zasoby dóbr materialnych, a także siłę roboczą dla zaspokojenia potrzeb wszystkich członków tworzących te gospodarstwo. Gospodarstwo domowe jest podmiotem gospodarującym dla celów spożycia i w sferze spożycia”¹⁵. Z podanej definicji wynika, że gospodarstwo domowe tworzą członkowie wraz z zasobami czasu, wiedzy, umiejętności, dóbr materialnych i pieniędzy oraz, że może posiadać trzy wymiary: podmiotowy, przedmiotowy, funkcjonalny. Gospodarstwo domowe w wymiarze podmiotowym tworzą jego członkowie wraz z takimi cechami jak: wiek, płeć, wykształcenie, aktywność zawodowa. Daje to możliwość zakwalifikowania gospodarstw domowych do różnych kategorii (np. gospodarstwo domowe rozwojowe, dojrzałe, emeryckie). Wymienione cechy kształtują indywidualne oraz wspólne potrzeby konsumpcyjne członków gospodarstwa domowego. Gospodarstwo domowe w wymiarze przedmiotowym tworzą środki, które umożliwiają zaspokojenie potrzeb konsumpcyjnych jego członków. Należą do nich: dochody, zasoby pieniężne oraz mieszkanie wraz z jego wyposażeniem w dobra trwałego użytku. Gospodarstwo domowe w wymiarze funkcjonalnym oznacza zespół czynności składających się na jego funkcje. Jego funkcjonowanie polega na podejmowaniu różnych czynności zarówno w obrębie gospodarstwa domowego jak i poza nim w celu zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych jego członków¹⁶.

Wymienione wymiary gospodarstwa domowego tworzą zintegrowany cykl działań służących zaspokojeniu różnych potrzeb oraz nawiązywaniu relacji między gospodarstwami domowymi a ich otoczeniem. W ten sposób tworzą się sprzężenia zwrotne z takimi rynkami, jak: rynek dóbr i usług, rynek pieniężny, kapitałowy czy rynek pracy. Zazwyczaj widoczny jest udział gospodarstw domowych po stronie popytowej tych rynków, jednak należy również zwrócić uwagę na rolę gospodarstw domowych na innych rynkach, w tym przede wszystkim na rynku finansowym¹⁷.

Podobną definicję gospodarstwa domowego podaje B. Gałęski. Pokazuje on gospodarstwo domowe jako ”jednostkę organizacyjno-usługowo-przetwórczą, w ramach której wykonywane są czynności, których bezpośrednim celem jest zaspokojenie potrzeb

¹⁵ Hodoly A., „Gospodarstwo domowe i jego rola społeczno-ekonomiczna”, KiW, Warszawa, 1971, s. 20.

¹⁶ Zalega T., „Gospodarstwo...”, op.cit., s. 10.

¹⁷ „Finanse osobiste. Zachowania – produkty – strategie”, pod redakcją Bogacka -Kisiel E., wyd. PWN, Warszawa 2012, s. 17.

indywidualnych jak i całej grupy”¹⁸. Definicję gospodarstwa domowego można również przeczytać w Rocznikach Statystycznych publikowanych przez Główny Urząd Statystyczny. GUS za kryterium wyodrębniające gospodarstwo domowe przyjmuje sam fakt gospodarowania, uznając więzi rodzinne bądź wspólne zamieszkanie za jeden z warunków uznania danej jednostki za gospodarstwo domowe. Według tej instytucji gospodarstwo jednoosobowe tworzy osoba utrzymująca się samodzielnie i nie łącząca swoich dochodów z innymi osobami. Natomiast gospodarstwo wieloosobowe tworzy zespół osób zamieszkujących razem i wspólnie utrzymujących się¹⁹. W nomenklaturze ONZ gospodarstwo domowe prezentowane jest jako porozumienie osób w zakresie zaopatrywania się w żywność oraz inne niezbędne rzeczy potrzebne do życia. Przeżycie oraz zaspokojenie potrzeb członków tego porozumienia stanowi więc cel istnienia gospodarstwa domowego. Gospodarstwo domowe tworzą nie tylko ludzie, ale również majątek, który oni zgromadzili. Wymaga to podejmowania decyzji i gospodarowania zasobami. Z punktu widzenia realizacji celów gospodarstwa domowego istotne jest, kto te decyzje podejmuje i jakie ma predyspozycje²⁰.

Podsumowując podane powyżej definicje gospodarstwa domowego, można stwierdzić, że jest ono wyodrębnionym podmiotem gospodarującym. Wyodrębnione zostało na podstawie własności osobistej. Podejmuje decyzje w sferze konsumpcji w oparciu o własne preferencje, upodobania i przyzwyczajenia, a także istniejące ograniczenia w postaci dochodów, cen rynkowych nabywanych dóbr i usług. Decyzje te podejmowane są w celu zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych wszystkich członków tworzących dane gospodarstwo domowe. Gospodarstwo domowe jest podstawowym podmiotem sfery konsumpcji, który dysponując środkami, zasobami materialnymi, czasem, pracą, finansuje zakupy dóbr oraz usług, wytwarza przedmioty spożycia, organizują procesy konsumpcji. Zakres, sposób oraz charakter funkcjonowania gospodarstwa domowego w dużej mierze decydują o stopniu zaspokojenia potrzeb wszystkich jego członków. Na koniec należy wspomnieć, że w literaturze można spotkać się z definicją gospodarstwa konsumenckiego, które jest synonimem gospodarstwa domowego.

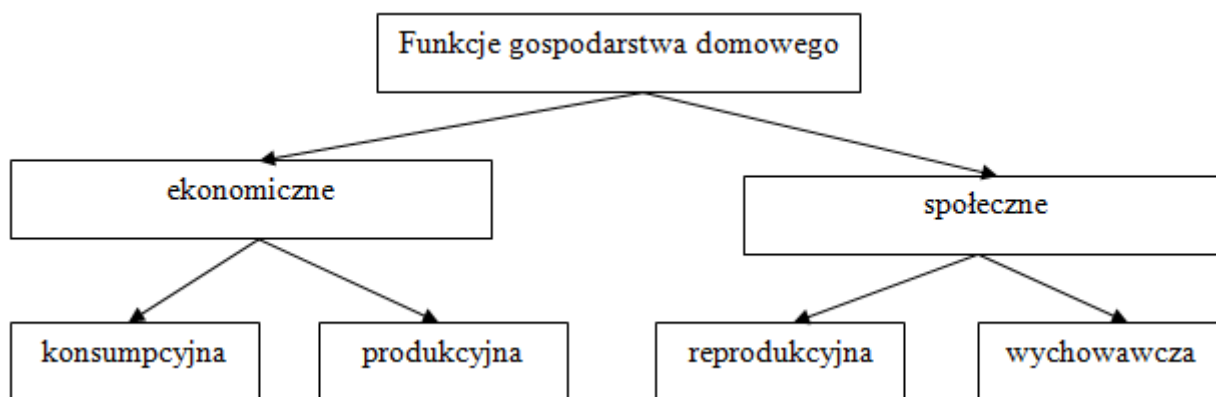
Gospodarstwo domowe opiera swoją działalność na własnych środkach materialnych oraz sile roboczej swoich członków. Ponadto jest podmiotem, który w znacznym stopniu decyduje o ekonomicznych i organizacyjnych warunkach życia każdego jego członka. Członkowie gospodarstwa domowego występują przynajmniej w dwóch rolach: jako wytwórcy

¹⁸ Gałęski B., „Socjologiczna problematyka gospodarstw domowych”, w: „Badania nad wzorcami konsumpcji”, pod redakcją Szczepański A., wyd. PWN, Warszawa 1977, s. 10.

¹⁹ Mały Rocznik Statystyczny Polski 2015, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa, s. 137.

²⁰ „Finanse osobiste...”, pod redakcją Bogacka-Kisiel E., op.cit., s. 16.

oraz jako konsumenci. Przejawem tych ról jest działalność zarobkowa gospodarstwa domowego realizowana na zewnątrz oraz działalność konsumpcyjna realizowana wewnątrz gospodarstwa domowego. Funkcje realizowane przez typowe gospodarstwo domowe zostały zaprezentowane na rysunku nr 1.

Rysunek 1. Funkcje realizowane przez gospodarstwo domowe

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Zalega T., „Gospodarstwo domowe jako podmiot konsumpcji”, Studia i Materiały – Wydział Zarządzania UW, nr 1/2007, s. 12.

Jak wynika z rysunku 1 funkcje gospodarstwa domowego można podzielić na dwie zasadnicze grupy: ekonomiczną i społeczną. Ekonomiczne funkcje wynikają ze współuczestnictwa w procesach gospodarczych w dwóch wymiarach: lokalnym oraz globalnym. Wymiary te przenikają się w dwóch kluczowych funkcjach pełnionych przez gospodarstwo domowe: nabywcy dóbr i usług na rynku i poza nim dostarczanych przez przedsiębiorstwa oraz dostarczyciela siły roboczej i innych środków dla tych przedsiębiorstw. Jeśli chodzi o pierwszy wymiar funkcji gospodarstwa domowego, to w tym przypadku następuje przepływ strumienia dóbr i usług z przedsiębiorstw do gospodarstw domowych i strumienia płatności z gospodarstw do przedsiębiorstw. Drugi wymiar – gospodarstwa domowe z tego tytułu otrzymują określone dochody²¹. Zgodnie z rysunkiem 1 w ramach funkcji ekonomicznej gospodarstwa domowego wyróżnić można dwie zasadnicze funkcje: konsumpcyjną oraz produkcyjną. Funkcja konsumpcyjna związana jest bezpośrednio z organizowaniem konsumpcji, natomiast produkcyjna – ma na celu dostarczenie gospodarstwu domowemu środków niezbędnych do realizowania konsumpcji. Środki te najczęściej pochodzą z dochodów uzyskiwanych przez członków gospodarstwa domowego, z kapitału, z pracy najemnej poza gospodarstwem domowym lub z pracy w samym gospodarstwie.

²¹ Gutkowska K., Ozimek I., Laskowski W., „Uwarunkowania konsumpcji w polskich gospodarstwach domowych”, wyd. SGGW, Warszawa 2001, s. 23.

Funkcja produkcyjna gospodarstwa domowego dotyczy wytwarzania przez jego członków określonych przedmiotów konsumpcji, nabywania ich na rynku czy też pozyskiwania w inny sposób. W ramach funkcji produkcyjnej można wskazać trzy rodzaje działalności:

- produkowanie dóbr w gospodarstwie domowych, tj. budowanie domu, wytwarzanie i przygotowanie do spożycia produktów żywnościowych, naprawy sprzętu, szycie czy konserwacja odzieży itp.,
- nabywanie na rynku gotowych dóbr konsumpcyjnych oraz przedmiotów wymagających przetworzenia, przygotowania do spożycia,
- pozyskiwanie dóbr konsumpcyjnych w inny sposób niż ich wytwarzanie czy nabywanie, tj. dziedziczenie, darowizny, korzystanie z usług medycznych i opieki społecznej, edukacja, użytkowanie infrastruktury komunalnej itd.²².

Funkcja konsumpcyjna gospodarstwa domowego polega na czynnościach użytkowania dóbr materialnych oraz usług w celu zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych członków gospodarstwa. Konsumpcję należy postrzegać jako zaspokojenie potrzeb od najprostszych – fizjologicznych, aż po zaspokojenie potrzeb wyższego rzędu – edukacyjno-kulturowych, szacunku i uznania, samorealizacji. W ramach funkcji konsumpcyjnej gospodarstwa domowe mogą spełniać dwa rodzaje zadań:

- zadania, które sprzyjają rozwojowi fizycznemu członków gospodarstwa domowego, tj. odpowiednie żywienie, warunki mieszkaniowe, wypoczynek, opieka socjalna oraz ochrona zdrowia,
- zadania, które sprzyjają rozwojowi psychicznemu członków gospodarstwa domowego, tj. odpowiednie wychowanie, edukacja i podnoszenie kwalifikacji²³.

Wzajemne przenikanie się funkcji produkcyjnej i konsumpcyjnej gospodarstwa domowego doprowadziło do stworzenia pojęcia prosumpcji. Prosumpcja jest to działalność człowieka, w której w tym samym czasie i miejscu splatają się ze sobą czynności o charakterze produkcyjnym i konsumpcyjnym. W takim właśnie ujęciu za funkcję gospodarstwa domowego można uznać właśnie prosumpcję²⁴. Z jednej strony współczesne zmiany w technice oraz organizacji produkcji dóbr i usług, a z drugiej strony wzrost czasu wolnego stwarzają szanse na rozwój prosumpcji. Najnowsze badania pokazują właśnie, że coraz większa część czasu wolnego przeznaczona jest nie na bierną konsumpcję, ale na czynności twórcze, co bardzo odpowiada opisanej powyżej prosumpcji.

²² Bywalec Cz., „Ekonomika i finanse...”, op.cit., s. 18-19.

²³ Bywalec Cz., „Konsumpcja w teorii i praktyce gospodarowania”, wyd. PWN, Warszawa 2007, s. 37.

²⁴ Ibidem, s. 150.

Drugą, kluczową grupę funkcji, które pełni gospodarstwo domowe stanowią funkcje społeczne. W ramach tej grupy wyróżnia się funkcję reprodukcyjną oraz wychowawczą. Społeczny charakter gospodarstwa domowego polega na tym, że jest ono związane z rodziną jako podstawową komórką społeczną. Kształt, podział ról, system zależności pomiędzy członkami gospodarstwa domowego i wewnętrzne mechanizmy ulegają zmianom w zależności od zmian, które zachodzą w otoczeniu. Społeczna istota gospodarstwa domowego wynika z jego wpływu na jakość życia społecznego, którą można zmierzyć ilością postaw prospołecznych, które rozumiane są jako wartości wpajane w rodzinie oraz wskaźnika występowania zachowań patologicznych, których stopień natężenia zależy od jakości funkcjonowania gospodarstwa domowego²⁵.

W gospodarstwie domowym jego członkowie wspólnie podejmują decyzje związane z konsumpcją oraz zarządzania posiadanymi środkami finansowymi. Gospodarstwo domowe jest zatem wspólnotą osób, w ramach której członkowie prowadzą działalność oraz wykorzystują posiadane środki finansowe dla zaspokojenia potrzeb całego gospodarstwa domowego. W literaturze wyróżnia się trzy podstawowe determinanty składające się na gospodarstwo domowe. Zaliczamy do nich:

- system gospodarowania, który tworzą środki pieniężne, materialne służące zaspokojeniu potrzeb członków gospodarstwa domowego,
- system powiązań z rynkiem,
- system osobowy gospodarstwa domowego²⁶.

Cechę charakterystyczną dla każdego gospodarstwa domowego stanowi powiązanie funkcji ekonomicznych oraz społecznych. Biorąc pod uwagę powyższe rozważania można wyodrębnić podział czynności wykonywanych przez gospodarstwo domowe według charakteru efektów pracy. Należą do nich:

- produkcja dóbr polegająca na wytwarzaniu dóbr konsumpcyjnych gotowych do spożycia, np. artykuły żywnościowe,
- wytwarzanie usług materialnych, np. gotowanie, sprzątanie, majsterkowanie,
- wytwarzanie usług niematerialnych, tj. organizacyjnych, np. planowanie budżetu, załatwianie spraw administracyjnych,
- świadczenie usług rodzinno-opiekuńczych, które obejmują wszelkie prace związane z funkcjami społecznymi.

²⁵ Zalega T., „Gospodarstwo...”, op.cit., s. 13.

²⁶ Gutkowska K., Ozimek I., Laskowski W., „Uwarunkowania konsumpcji...”, op.cit., s. 23.

Ciekawy podział funkcji pełnionych przez gospodarstwo domowe zaproponowała także Z. Zielińska. Według niej funkcje te dzielą się według:

- charakteru pracy,
- rodzaju zgłaszanych potrzeb, tj. wyżywienie, mieszkanie, higiena i ochrona zdrowia, ubranie, kultura i wypoczynek, transport oraz łączność,
- rzeczowej struktury konsumpcji²⁷.

Cecha charakterystyczną gospodarstwa domowego jest wzajemne przenikanie się funkcji ekonomicznych oraz społecznych. Te wzajemne przenikanie może powodować trudności w ich precyzyjnym wyodrębnieniu oraz zbadaniu. Zaprezentowana powyżej klasyfikacja funkcji gospodarstwa domowego jest próbą spojrzenia na gospodarstwo domowe jako na podmiot, który funkcjonuje w sferze konsumpcji oraz dla celów konsumpcji. Dlatego też szczególnie zainteresowano się funkcjami ekonomicznymi, pomijając w ten sposób nieco funkcje społeczne, niekiedy bardzo ważne z rodzinnego punktu widzenia (w szczególności wychowanie dzieci, zachowanie tradycji, opieka nad osobami starszymi, chorymi).

Dotychczasowe rozważania pokazują, że gospodarstwa domowe mimo wielu cech wspólnych, nie stanowią jednolitej zbiorowości. Wynika to z faktu, że ich podstawowe działania, jak zarabkowanie, wydatkowanie oraz konsumpcja, nie występują jednocześnie we wszystkich gospodarstwach domowych. Podobnie różna może być także wielkość gospodarstwa domowego (można wskazać tu zarówno gospodarstwa jedno jak i wieloosobowe). W zależności od liczby osób w rodzinie, wynagrodzenia członków rodziny zróżnicowany jest również poziom zamożności gospodarstw domowych. Zastosowanie kryterium klasyfikacji umożliwia dokonanie typologii gospodarstw domowych. Współczesne ukształtowanie się typów gospodarstw domowych jest konsekwencją ewolucji, która dokonuje się w dłuższym okresie czasu. Podobnie jak rodzina, gospodarstwo domowe jest kategorią historyczną, zmieniającą się wraz z upływem czasu. Przemianie ulega przede wszystkim struktura demograficzna i społeczna, a także charakter bazy materialnej gospodarstw domowych.

Biorąc pod uwagę przyjęte kryterium, można wyróżnić różne typy gospodarstw domowych. Wymienione poniżej klasyfikacje gospodarstw domowych należą do najczęściej stosowanych. W rozwiniętej klasyfikacji można byłoby uwzględnić szerszy podział, jednak zaprezentowanie najczęściej występujących typów podporządkowane zostało celowi niniejszej pracy. Gospodarstwo domowe, zgodnie z przyjętą metodologią Europejskiego Systemu

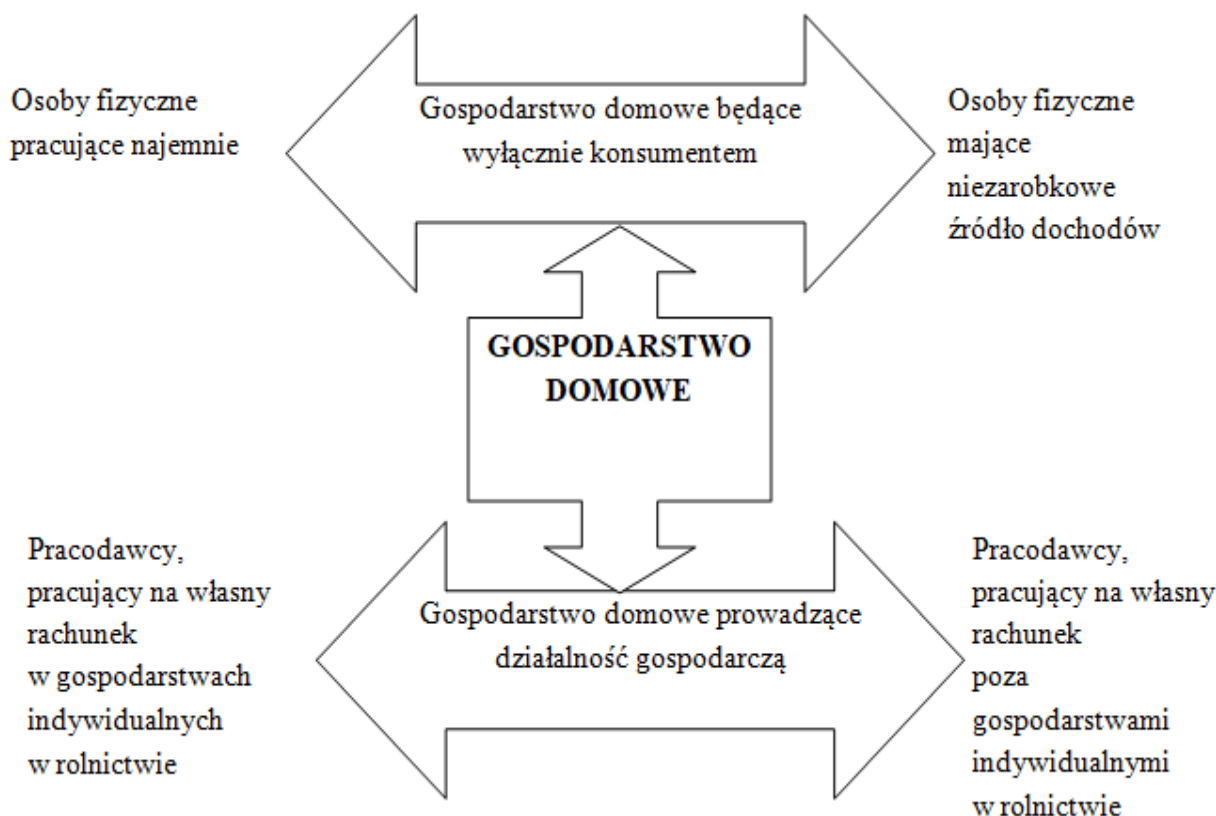
²⁷ Zielińska Z., „Gospodarstwo domowe – szansa i zagrożenia w warunkach gospodarki rynkowej”, *Handel wewnętrzny*, nr 1/1996, s. 11.

Rachunków Narodowych (ESA), jako sektor instytucjonalny występuje zarówno na rynku dóbr produkcyjnych jak i konsumpcyjnych. Do gospodarstw domowych zakwalifikowano także zakłady prowadzące działalność gospodarczą i niemające osobowości prawnej, a także należące do jednego lub kilku członków tego samego gospodarstwa domowego. Zatem według metodologii ESA, sektor gospodarstw domowych obejmuje zarówno gospodarstwa domowe, które są wyłącznie konsumentami, jak i gospodarstwa domowe osób fizycznych, które prowadzą działalność gospodarczą²⁸. Jako kryterium podziału na podsektory przyjmuje się przede wszystkim źródło dochodów gospodarstwa domowego. W wyniku przyjętego kryterium w systemie rachunków narodowych zostały wyodrębnione następujące podsektory:

1. Podsektor osób będących konsumentami:
 - pracujących najemnie,
 - otrzymujących niezarobkowe źródło dochodów (tj. emeryturę, rentę, zasiłek dla bezrobotnych, osób mających dochody z kapitału);
2. Podsektor pracodawców i pracujących na własny rachunek w gospodarstwach indywidualnych w rolnictwie;
3. Podsektor pracodawców i pracujących na własny rachunek poza gospodarstwami indywidualnymi w rolnictwie (patrz rysunek 2)²⁹.

²⁸ Rytelewska G., „Gospodarstwa domowe”, (w:) „System finansowy w Polsce”, pod redakcją Pietrzak B., Polański Z., Woźniak B., PWN, Warszawa 2008, s. 401.

²⁹ Rytelewska G., „Bankowość detaliczna”, PWE, Warszawa 2005, s. 21.

Rysunek 2. Gospodarstwo domowe według metodologii Europejskiego Systemu Rachunków Narodowych

Źródło: Rytelewska G., „Gospodarstwa domowe”, (w:) „System finansowy w Polsce” pod redakcją Pietrzak B., Polański Z., Woźniak B., PWN, Warszawa 2008, s. 379.

Oznacza to, że gospodarstwa domowe mogą być nabywcami zarówno na rynku dóbr produkcyjnych, jak i na rynku dóbr konsumpcyjnych. Zatem rozdysponowanie dochodów dotyczy nie tylko konsumpcji oraz oszczędności, ale również działalności gospodarczej w rolnictwie i innych działach gospodarki.

W Narodowym Spisie Powszechnym z 2002 roku po raz pierwszy zostały wyodrębnione oddzielnie gospodarstwa domowe utrzymujące się z dochodów z własności oraz pozostające wyłącznie lub głównie na utrzymaniu osób spoza gospodarstwa³⁰. Narodowy Bank Polski, w ramach wdrażania standardów Europejskiego Banku Centralnego, zmodyfikował zasady klasyfikacji sektorowej podmiotów. Sektor gospodarstw domowych został podzielony na następujące podsektory:

³⁰ Narodowy Spis Powszechny uznawał, że gospodarstwa domowe tworzą osoby mieszkające w mieszkaniach lub w pomieszczeniach nie będących mieszkaniami, tj. strych, barakowóz, przyczepa kempingowa, barka.

1. Osoby prywatne – należą do nich osoby fizyczne, za wyjątkiem osób prowadzących działalność gospodarczą, zakwalifikowanych do grupy przedsiębiorców indywidualnych lub rolników indywidualnych.
2. Rolnicy indywidualni – są to osoby fizyczne, których głównym źródłem dochodów jest produkcja rolnicza, a ich działalność zarejestrowana jest w formie przedsiębiorstwa, spółki, spółdzielni, grup producenckich.
3. Przedsiębiorcy indywidualni – do grupy tej należą osoby fizyczne, które prowadzą działalność gospodarczą na własny rachunek, zatrudniające do 9 osób³¹.

Innym, przyjętym kryterium klasyfikacji gospodarstw domowych jest jego wielkość mierzona liczbą osób wchodzących w jego skład. Według tego kryterium można wyróżnić:

- gospodarstwa jednoosobowe,
- gospodarstwa wieloosobowe.

Gospodarstwo jednoosobowe tworzy jedna osoba, a potrzeby i zachowania takiego gospodarstwa pokrywają się z potrzebami i zachowaniami indywidualnymi człowieka. W takim gospodarstwie nie ma zatem podziału na potrzeby osobiste oraz wspólne – zachowania jednostki i gospodarstwa są takie same. Gospodarstwa wieloosobowe tworzą dwie lub więcej osób. Zachowania członków tego gospodarstwa są determinowane zarówno potrzebami indywidualnymi każdego z nich, jak i potrzebami wspólnymi, które dotyczą całego gospodarstwa. Proporcje między potrzebami osobistymi a wspólnymi układają się różnie w zależności od wielkości gospodarstwa, stylu życia oraz fazy rozwojowej, co znajdzie swoje odzwierciedlenie w strukturze i wielkości wydatków pieniężnych całego gospodarstwa³².

Cz. Bywalec wskazuje również na inną klasyfikację gospodarstw domowych – według miejsca zamieszkania większości członków gospodarstwa domowego lub przynajmniej tzw. głowy domu. Głową gospodarstwa domowego jest ta osoba, która jest głównym dostarczycielem środków utrzymania lub która decyduje o wyborze celów oraz kierunków zaspokojenia potrzeb członków gospodarstwa. Jeżeli dwie lub więcej osób dostarcza środki utrzymania w jednakowym stopniu, wówczas za głowę domu uznaje się osobę, która rozporządza tymi środkami. Według tego kryterium gospodarstwa domowe dzielimy na:

- gospodarstwa miejskie,
- gospodarstwa wiejskie.

³¹ Rytelewska G., Huszczonek E., „Zmiany w popycie na kredyt gospodarstw domowych”, Materiały i Studia, Zeszyt 172m NBP, Warszawa 2004, s. 9.

³² Bywalec Cz., „Ekonomika i finanse...”, op.cit., s. 20.

Gospodarstwa miejskie tworzą gospodarstwa, które zamieszkują miasta. W ramach tej grupy można wymienić między innymi gospodarstwa wielkomiejskie, średniemiejskie i małomiasteczkowe. W zależności od wielkości miasta gospodarstwa te mogą różnić się wielkością, strukturą, a także zachowaniami ekonomicznymi i kulturowymi.

Gospodarstwa wiejskie są to gospodarstwa, których miejscem zamieszkania jest wieś. Wśród tych gospodarstw wyróżnia się gospodarstwa typowo rolnicze, gospodarstwa rolniczo-pracownicze oraz gospodarstwa w ogóle nie związane z rolnictwem. Gospodarstwa te zazwyczaj różnią się sposobem pozyskiwania środków do życia oraz sferą konsumpcji.

Innym sposobem klasyfikacji gospodarstw domowych jest typ relacji wewnętrznych pomiędzy członkami gospodarstwa. Z tego względu gospodarstwa domowe można podzielić na:

- gospodarstwa jednoosobowe,
- gospodarstwa rodzinne,
- gospodarstwa rodzinne z innymi osobami,
- gospodarstwa nierodzinne.

Gospodarstwa jednoosobowe, jak już opisano wcześniej, tworzy jedna osoba. Gospodarstwa rodzinne są to gospodarstwa wieloosobowe, a ich członków łączą więzy pokrewieństwa, małżeństwa, adopcji, powinowactwa. Może zdarzyć się tak, że w skład gospodarstwa będą wchodzić jeszcze inne osoby, niepowiązane z pozostałymi członkami wymienionymi wyżej więziami. Istnieją również gospodarstwa domowe osób niezwiązanych więzami pokrewieństwa czy więzami prawnymi. Są to tzw. związki partnerskie. W ramach gospodarstw rodzinnych można wyodrębnić kilka podgrup związanych z kryterium pokolenia. Zgodnie z tym kryterium można wymienić:

- gospodarstwa rodzinne jednopokoleniowe,
- gospodarstwa rodzinne dwupokoleniowe,
- gospodarstwa rodzinne trzy i więcej pokoleniowe.

Gospodarstwo rodzinne jednopokoleniowe tworzą osoby w podobnym wieku (np. gospodarstwo tworzone przez młode małżeństwo lub gospodarstwo emerytów). Gospodarstwo rodzinne dwupokoleniowe tworzą rodzice oraz dzieci. Natomiast gospodarstwo rodzinne wielopokoleniowe mogą tworzyć rodzice, dzieci oraz dziadkowie. Współcześnie w krajach wysoko i średnio rozwiniętych rzadko można spotkać gospodarstwa domowe czteropokoleniowe (z pradziadkami). Częściej z tego typu gospodarstwem można spotkać się

na wsi. W celu pełniejszego poznania ekonomiki gospodarstwa domowego istotny jest podział gospodarstw domowych według kryterium demograficznego, jakim jest jego wiek.

Według tego kryterium można wymienić:

- gospodarstwa domowe nowo założone,
- gospodarstwa domowe średnioletnie,
- gospodarstwa domowe zasiedziałe (stare)³³.

Podział gospodarstw domowych według wyżej wskazanego kryterium jest subiektywny, gdyż nie zostały dokładnie ustalone przedziały wiekowe tych gospodarstw. Najczęściej za podstawę odniesienia przyjmuje się wiek głowy gospodarstwa domowego. Gospodarstwa nowo założone, jak wynika z nazwy, są to gospodarstwa, które niedawno powstały. Zaliczamy do nich na przykład gospodarstwa założone przez młode małżeństwa. Gospodarstwa domowe średnioletnie są to związki ludzi, które trwają przynajmniej kilka lat. Przykładem takiego gospodarstwa może być małżeństwo z małymi dziećmi. Gospodarstwa zasiedziałe są to gospodarstwa, które istnieją około 20 lat, posiadające dorastające już dzieci lub gospodarstwa osób starszych. Zazwyczaj należą do nich wspólnoty ludzi o ustabilizowanych potrzebach oraz zachowaniach konsumpcyjnych, dobrze zagospodarowane materialnie. Na przestrzeni ostatnich lat znacznie wzrosła liczba gospodarstw domowych nierodzinnych, opartych na innych więzach niż więzy formalno-rodzinne. Najczęściej są to związki partnerskie kobiety i mężczyzny lub związki osób tej samej płci. W statystyce demograficznej gospodarstwa te nazywane są gospodarstwami kohabitacyjnymi.

Innym kryterium klasyfikacji gospodarstw domowych jest kryterium wykształcenia członków tworzących dane gospodarstwo. Poziom wykształcenia ma bowiem duży wpływ na potrzeby i zachowania konsumpcyjne członków danego gospodarstwa, a także na jego zamożność. W statystyce demograficznej, podobnie jak w przypadku kryterium wieku, za podstawę odniesienia przyjmuje się tu wykształcenie głowy gospodarstwa domowego. Biorąc pod uwagę te kryterium gospodarstwa domowe można podzielić na:

- gospodarstwa domowe o niskim poziomie wykształcenia, tj. podstawowe, zasadnicze zawodowe,
- gospodarstwa domowe o średnim poziomie wykształcenia, tj. średnie, wyższe zawodowe,
- gospodarstwa domowe o wysokim poziomie wykształcenia, tj. przynajmniej jeden z członków gospodarstwa ukończył studia wyższe magisterskie,

³³ Wiszniewski E., „Gospodarstwa domowe. Problemy ekonomiki i funkcjonowania”, SGH, 1993. Warszawa, s. 36.

- gospodarstwa domowe o bardzo wysokim poziomie wykształcenia, tj. więcej niż jedna osoba ukończyła studia wyższe magisterskie, często w skład takich gospodarstw domowych wchodzi osoby z tytułami naukowymi i (lub) wysokimi uprawnieniami zawodowymi³⁴.

Kolejnym kryterium klasyfikacji gospodarstw domowych może być stan cywilny gospodarstwa domowego. W takim przypadku wyróżnia się:

- gospodarstwa domowe panien/kawalerów,
- gospodarstwa domowe mężatek/żonatych,
- gospodarstwa domowe wdów/wdowców,
- gospodarstwa domowe osób rozwiedzionych i osób będących w separacji³⁵.

Zaprezentowane w pracy klasyfikacje gospodarstw domowych nie prezentują wszystkich możliwych podziałów. Autorka ograniczyła się bowiem do zaprezentowania najczęściej występujących kryteriów. Należy także pamiętać, że sporządzenie takiej klasyfikacji jest złożoną procedurą, wymaga umiejętnego doboru oraz wykorzystania metod ilościowych i jakościowych. W zależności od celu badań przyjmuje się różne kryteria wyodrębniania gospodarstw domowych.

1.2. Prawidłowości kształtowania się dochodów i wydatków gospodarstw domowych

Zachowania ekonomiczne gospodarstw domowych mają charakter zindywidualizowany i w dużej mierze układają się w pewne prawidłowości, które można nazwać prawami, zasadami bądź hipotezami. Poniżej zostały scharakteryzowane niektóre z tych praw.

Wśród najczęściej wymienianych prawidłowości zachowań ekonomicznych człowieka należy wskazać tzw. prawa H.H. Gossena. Ten niemiecki statystyk i ekonomista wychodził z założenia, że głównym celem i siłą napędową człowieka jest dążenie do osiągnięcia jak największego zadowolenia, pożytku oraz przyjemności. Gossen podnosił do rangi głównego celu badań ekonomicznych poznanie zasad maksymalizacji zadowolenia płynącego z użytkowania wytworzonych dóbr. Twierdził, że ekonomia powinna być właśnie nauką o zadowoleniu. Na podstawie jego twierdzeń sformułowane zostały dwa prawa nazwane prawami Gossena³⁶. Pierwsze prawo Gossena często nazywane jest prawem nasycalności potrzeb bądź prawem malejącej użyteczności krańcowej. Zgodnie z tym prawem, wraz ze wzrostem konsumpcji jakiegoś dobra zmniejsza się przyrost zadowolenia z konsumpcji

³⁴ Bywalec Cz., „Ekonomika i finanse...”, op.cit., s. 21-23.

³⁵ Gospodarstwa domowe i rodziny, Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań, Powszechny Spis Rolny. GUS, Warszawa 2003.

³⁶ Bywalec Cz., „Ekonomika i finanse...”, op.cit., s. 123.

każdej następnej jednostki, czyli maleje jego użyteczność krańcowa. Można zauważyć, że przy pewnym, wysokim zasobie dóbr dalsze jego zwiększanie może spowodować spadek użyteczności całkowitej, a użyteczność krańcowa będzie ujemna. Drugie prawo Gossena próbuje wyjaśnić zasady zachowania się człowieka przy wyborze większej ilości dóbr. H.H. Gossen twierdził, że konsument będzie starał się tak rozdzielić swoje dochody, by każda jednostka pieniężna wydana na ostatnią jednostkę każdego dobra przyniosła mu jednakowy przyrost zadowolenia (użyteczności). Zatem konsument będzie tak rozdysponowywał swoje środki pieniężne, aby użyteczność krańcowa nabytych dóbr zrównała się i była proporcjonalna do cen tych dóbr. Niektórzy ekonomiści podnieśli drugie prawo Gossena do rangi ogólnego prawa alokacji zasobów³⁷.

Na podstawie wyżej opisanych praw, Gossen podjął próbę sformułowania prawa wartości. Twierdził, że towar ma wartość subiektywną i jest ona wyznaczana przez wielkość zadowolenia, jakiego towar dostarcza konsumentowi. Wartość każdej kolejnej jednostki posiadanego dobra zmniejsza się i może osiągnąć wartość bliską zera. Taką sytuację określano często jako tzw. trzecie prawo Gossena, które jest połączeniem dwóch poprzednich praw. Prawa Gossena zostały sformułowane przede wszystkim na podstawie teoretycznych spekulacji i oparte jedynie na obserwacjach ludzkich zachowań i nigdy nie zostały zweryfikowane empirycznie. Weryfikacja taka wydaje się być niemożliwa ze względu na subiektywne i trudne do skwantyfikowania kategorie, takie jak użyteczność krańcowa, użyteczność całkowita, wzajemne relacje użyteczności.

Jedną z najważniejszych kwestii w zachowaniach ekonomicznych gospodarstw domowych są zagadnienia wpływu dochodów i cen na poziom oraz strukturę ich wydatków konsumpcyjnych³⁸. Do podstawowych źródeł informacji o kształtowaniu się tych wielkości należą badania budżetów gospodarstw domowych. W oparciu o wyniki badań budżetów gospodarstw domowych sformułowane zostało prawo Engla. Zgodnie z tym prawem, wraz ze wzrostem dochodów oraz ogólnej sumy wydatków, udział wydatków na żywność w wydatkach konsumpcyjnych ogółem obniża się. W praktyce często udział wydatków na żywność w wydatkach ogółem określana jest jako podstawowy wskaźnik dobrobytu i poziomu życia. Niska wartość tego wskaźnika oznacza, że dane gospodarstwo domowe jest zamożne, gdy tylko niewielka część jego łącznych rozchodów przeznaczona jest na żywienie. Udział wydatków na żywność wykorzystywany jest w badaniach zamożności gospodarstw domowych, a miara

³⁷ Bywalec Cz., „Konsumpcja w teorii i praktyce gospodarowania”, PWN, Warszawa 2007, s. 119.

³⁸ Więcej na ten temat: Jorgenson D.W., Slesnick D.T.S., „Aggregate Consumer Behaviour and Household Equivalence Scales”, *Journal of Business and Economic Statistics* vol. 47, 1987, s. 219-232.

ta nazywana jest współczynnikiem Engla³⁹. Zależności między wydatkami na żywność a dochodami można wyrazić za pomocą funkcji matematycznych, które prezentuje się za pomocą diagramów zwanych krzywymi Engla. Początkowo krzywe Engla były uznawane za graficzny wyraz zależności między dochodami a wydatkami na żywność. Jednakże z biegiem czasu pojęcie to zostało rozszerzone. Za krzywe Engla uznaje się diagramy, które obrazują związki między dochodami gospodarstw domowych a wydatkami na różne, nie tylko żywnościowe dobra konsumpcyjne. Prawo Engla pokazuje również, że elastyczność dochodowa popytu na żywność jest różna w zależności od poziomu dochodów. Mianowicie, w przypadku gospodarstw domowych o niskich i średnich dochodach jest ona wysoka, zazwyczaj przewyższa dochód. Mówi się wówczas, że jest to popyt wysoce elastyczny względem dochodu. W gospodarstwach domowych o wysokich dochodach współczynnik ten zbliża się do 0. Oznacza to, że dalsze zmiany dochodów nie mają żadnego wpływu na wielkość popytu. Sytuacja podobnie wygląda w odniesieniu do cen.

W badaniach nad poziomem życia gospodarstw domowych niejednokrotnie mówi się o trzech fazach ekonomicznych: przedengłowską, engłowską, poengłowską. Sytuacja przedengłowska oznacza, że prawo Engla jeszcze nie działa, co oznacza, że przyrost dochodów jest w całości przeznaczony na żywność. Sytuacja ta dotyczy głównie gospodarstw domowych, które znajdują się w sferze ubóstwa, często na granicy minimum biologicznego. Sytuacja engłowska jest sytuacją typową, opisywaną przez Engla. Oznacza to, że przyrosty dochodów są w coraz mniejszym stopniu przeznaczone na żywienie. Sytuacja poengłowska oznacza, że wzrastające dochody nie mają żadnego wpływu na poziom wydatków żywnościowych. Sytuacja ta dotyczy bardzo zamożnych gospodarstw domowych⁴⁰.

Znaczący wkład w badania nad konsumpcją gospodarstw domowych wniósł John M. Keynes. Mianowicie, Keynes badając związek między dochodami ludności a konsumpcją, sformułował prawo mówiące, że „...konsumpcja rośnie wraz z dochodami, lecz jej przyrost jest mniejszy od przyrostu dochodu”⁴¹. Keynes badał wpływ na konsumpcję wielkości łącznych, czyli absolutnych bieżących dochodów rozporządzalnych. Wyniki jego badań określa się mianem hipotezy dochodu absolutnego. Hipotezę dochodu absolutnego Keynesa można zapisać w postaci matematycznej:

³⁹ Bywalec Cz., Rudnicki L., „Konsumpcja”, PWE, Warszawa 2002, s. 57.

⁴⁰ Bywalec Cz., „Ekonomika i finanse...”, op.cit., s. 124.

⁴¹ Keynes J.M., „Ogólna teoria zatrudnienia, procentu i pieniądza”, PWN, Warszawa 2003, s. 28.

$$K = f(D) \quad O = f(D) \quad D = K + O$$

gdzie, $D \rightarrow +\infty$, to

$$\frac{K}{D} \text{ oraz } \frac{\Delta K}{\Delta D} \rightarrow 0$$

$$\frac{O}{D} \text{ oraz } \frac{\Delta O}{\Delta D} \rightarrow 1$$

gdzie:

D – bieżący absolutny dochód rozporządzalny,

K – konsumpcja (wydatki konsumpcyjne),

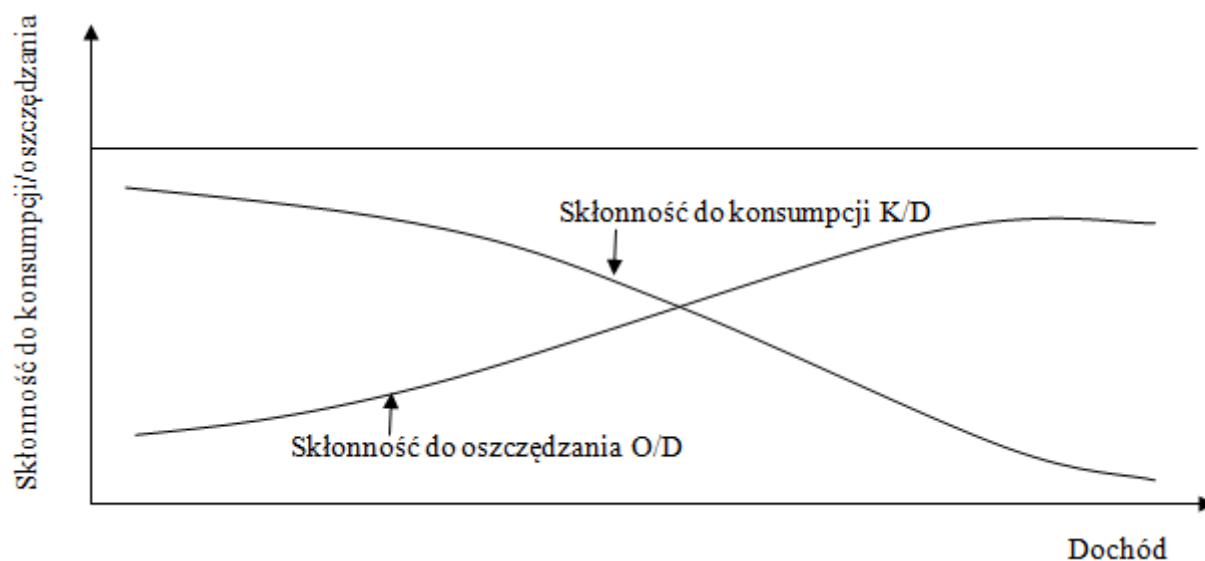
O – oszczędności,

K/D – skłonność do konsumpcji,

O/D – skłonność do oszczędzania,

$\Delta K/\Delta D$ – krańcową skłonność do konsumpcji,

$\Delta O/\Delta D$ – krańcową skłonność do oszczędzania⁴².

Rysunek 3. Skłonność do konsumpcji i skłonność do oszczędzania (hipoteza J. M. Keynesa)

Źródło: Bywalec Cz., „Konsumpcja w teorii i praktyce gospodarowania”, PWN, Warszawa 2007, s. 122.

W opisanych prawach Keynes próbował wyjaśnić, dlaczego w sytuacji zrównoważonego rynku wzrasta liczba oszczędzających gospodarstw domowych, a jednocześnie zmniejsza się część dochodów przeznaczonych na bieżącą konsumpcję. Poza tym badacz ten wprowadził pojęcie skłonności do konsumpcji i oszczędzania. Uznał, że jeżeli pozna się dochody i skłonność

⁴² Bywalec Cz., „Konsumpcja.....”, op.cit., s. 122.

do oszczędzania, można obliczyć skłonność do konsumpcji, gdyż konsumpcja to nic innego jak niezaoszczędzony dochód⁴³.

Zgodnie z hipotezą Keynesa, gospodarstwa domowe w krótkim okresie przeznaczają na konsumpcję pewną stałą część dochodu, a resztę oszczędzają. W związku z tym skłonność do konsumpcji jest stała w krótkim okresie czasu. W dłuższym okresie ludzie zwiększają konsumpcję wolniej niż rosną ich dochody. Mianowicie, w tym przypadku nie przeznaczają całego przyrostu dochodów na wydatki konsumpcyjne. W efekcie takiego działania, wraz ze wzrostem dochodów obniża się skłonność do konsumpcji, a rośnie skłonność do oszczędzania⁴⁴. Graficznie tę prawidłowość przedstawiono na rysunku 3. Hipoteza dochodu absolutnego Keynesa była wielokrotnie weryfikowana. Zastrzeżenia wysuwane pod adresem tej hipotezy dotyczą przede wszystkim faktu, że J.M. Keynes wszystkie badane wielkości traktował agregatowo, bez uwzględniania wpływu innych czynników na ich poszczególne części. Nie wszystkie badania realizowane w celu weryfikacji tej hipotezy potwierdziły obserwacje Keynesa.

Kolejna hipoteza, która rozpatruje dochody w teoriach zachowań gospodarstw domowych to tzw. hipoteza dochodu permanentnego, czyli stałego czy też normalnego. Została ona sformułowana przez M. Friedmana, a następnie przez M.J. Farrella. Zgodnie z tą hipotezą konsument w swoich decyzjach nabywczych kieruje się nie poziomem łącznych dochodów, ale indywidualnie oszacowanym dochodem permanentnym, który rozumiany jest jako średnia poziomu dochodów z ostatnich lat oraz oczekiwanego dochodu przyszłego. Na uwagę zasługuje również sposób traktowania wielkości permanentnych (stałych) w relacji do wielkości bieżących. Friedman zakładał, że wielkości bieżące są traktowane jako suma wielkości stałych oraz elementów przypadkowych/przejściowych. Zarówno w dochodach, jak i w konsumpcji wyróżnia się część trwałą (permanentną) jak i część przechodnią. Zdaniem Friedmana, dochody incydentalne nie są traktowane przez człowieka jako dochody „normalne” i w dłuższym czasie nie wywierają żadnego regularnego wpływu na konsumpcję. W tej koncepcji konsumpcja utożsamiana jest ze stopniem szeroko rozumianych potrzeb, przy uwzględnieniu korzyści, jakie gospodarstwo domowe może czerpać z posiadanych zasobów. W analizie gospodarowania dochodami gospodarstw domowych zostało wprowadzone pojęcie bogactwa, które obejmuje aktywa finansowe, zasoby pieniądza, kapitał ludzki oraz kapitał rzeczowy. Na podstawie dochodu permanentnego gospodarstwa domowe kształtują swoje

⁴³ Skłonność do konsumpcji/oszczędzania można ująć jako przeciętną (udział wydatków na konsumpcję/oszczędności w dochodach rozporządzalnych K/D ; O/D) lub krańcową (stosunek przyrostu wydatków konsumpcyjnych/oszczędności do przyrostu dochodów rozporządzalnych $\Delta K/\Delta D$; $\Delta O/\Delta D$).

⁴⁴ „Konsument i jego zachowania na rynku europejskim”, pod redakcją Kieźel E., PWE Warszawa 2010, s. 155.

decyzje ekonomiczne, uzależniając od niego swoje wydatki na konsumpcję. Zmiany w dochodach stałych prowadzą do zmiany struktury wydatków i stylu życia członków gospodarstwa domowego. Podsumowując pomiędzy poziomem dochodu permanentnego a poziomem konsumpcji ustala się pewna stała proporcja, która nie zmienia się wraz ze zmianą samego dochodu, ale także pod wpływem innych czynników. Do czynników tych można zaliczyć:

- poziom stopy procentowej (im wyższa, tym niższa bieżąca konsumpcja),
- stosunek między dochodem a posiadanym majątkiem (im wyższy majątek, tym wyższa konsumpcja),
- stopień niepewności co do przyszłych dochodów (im wyższy, tym niższa bieżąca konsumpcja),
- uwarunkowania kulturowo-społeczne, takie jak: rasa, narodowość, tradycje, wykształcenie⁴⁵.

Hipoteza dochodu permanentnego jest godna uwagi ze względu na swoje wartości aplikacyjne. W wielu badaniach, które zostały poświęcone weryfikacji stawianym hipotezom dochodowym, hipoteza dochodu stałego okazywała się lepsza od pozostałych. Prowadzone badania pozwoliły na lepsze poznanie efektów, które pokazują, jak zmienność dochodów wpływa na konsumpcję. Ich niepodważalną zaletą było również zintensyfikowanie rozważań teoretycznych nad sposobami mierzenia dochodów, analizą błędów, które wynikały z różnych definicji dochodu oraz ich wpływu na procedury szacowania⁴⁶.

Niektóre badania prowadzone w ostatnich latach ubiegłego stulecia podważały zasadność hipotezy dochodu permanentnego. Mianowicie, okazuje się, że współcześnie większość gospodarstw domowych podejmuje decyzje nabywcze pod wpływem bieżących dochodów. Pojawiły się nawet poglądy o nadwrażliwości konsumpcji na dochody bieżące. Trudno jest do końca wyjaśnić te zjawisko, wpływ na nie mają z pewnością różne czynniki. Należy w tym przypadku wymienić przede wszystkim: rosnącą niepewność gospodarstw domowych co do przyszłości, wzrost nieregularności dochodów zarówno z pracy, jak i z kapitału, upowszechnianie kredytu konsumpcyjnego, duża zmienność oraz zróżnicowanie cen, rosnąca rola czynników psychologicznych w podejmowaniu decyzji nabywczych, innowacje produktowe, które dodatkowo motywują do zakupów. Duży wpływ na relacje w trójkącie: dochody bieżące - dochody permanentne - konsumpcja ma faza cyklu życia gospodarstwa domowego i faza cyklu koniunkturalnego w gospodarce. Nie można jednak

⁴⁵ Belka M., *Doktryna ekonomiczno-społeczna Milтона Friedmana*, PWN, Warszawa 1986, s. 158.

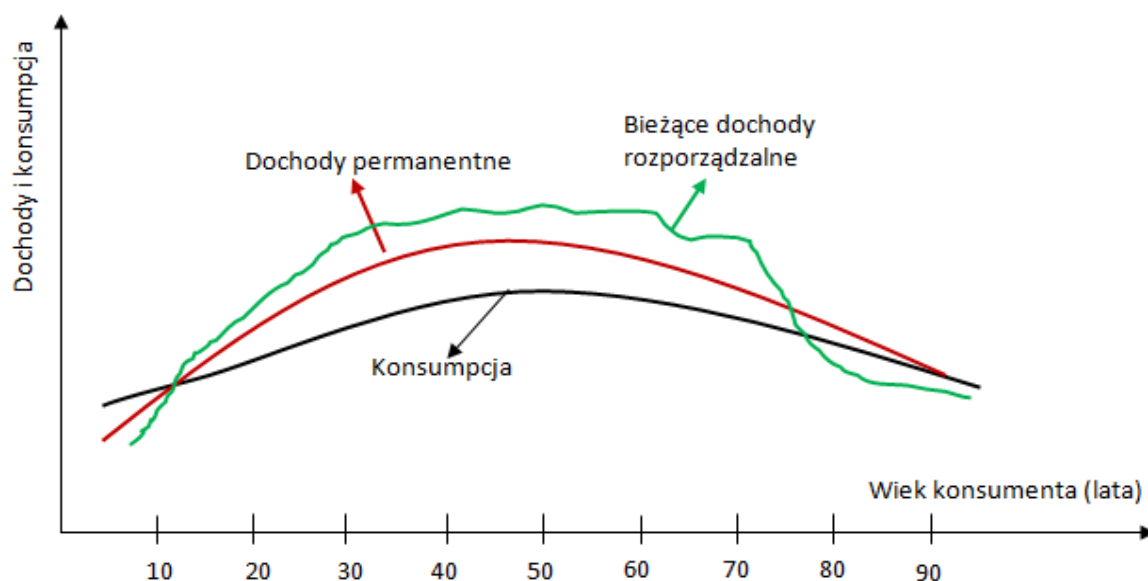
⁴⁶ Świątowski G., *„Zachowania konsumentów”*, PWE, Warszawa 2006, s. 157.

jednoznacznie określić tych związków, ponieważ zachowania konsumentów mogą być różne w tych samych sytuacjach. W sytuacji pogorszenia się koniunktury i spadku dochodów, konsumenci nadwrażliwi będą zmniejszać swoje wydatki konsumpcyjne, a pozostali będą utrzymywać je na tym samym poziomie i wykorzystywać swoje oszczędności. Natomiast w przypadku poprawy koniunktury gospodarczej i wzrostu dochodów konsumenci nadwrażliwi będą zwiększać swoje wydatki konsumpcyjne, pozostali będą zwiększać swoje oszczędności i podniosą poziom dochodu permanentnego⁴⁷.

Nieznacznie później niż hipoteza dochodu permanentnego powstała hipoteza cyklu życia. Została ona sformułowana przez Franco Modiglianiego i Alberta Ando. Hipoteza ta mówi, że ludzie (gospodarstwa domowe) regulują poziom i strukturę swojej konsumpcji nie tylko na podstawie wielkości bieżących dochodów, lecz także przy pomocy spodziewanych przyszłych dochodów w skali całego życia. W rzeczywistości o konsumpcji oraz jej zmianach decydują dochody z poprzednich okresów, bieżący dochód rozporządzalny oraz oczekiwany w perspektywie życia dochód przyszły. Reasumując konsumpcję określa przeciętny poziom dochodów w długim okresie. Jak można zauważyć hipoteza cyklu życia jest rozszerzeniem hipotezy dochodu permanentnego Friedmana. Dane gospodarstwo domowe będzie kształtowało swoją konsumpcję przede wszystkim w zależności od tego, czy spodziewa się wzrostu czy spadku dochodów. W analizie tej hipotezy można posłużyć się następującym przykładem. Młode gospodarstwo domowe, którego członkowie są dobrze wykształceni i mają perspektywę długoletniej kariery zawodowej, a tym samym wysokich dochodów, mogą kształtować poziom swojej konsumpcji na wysokim poziomie, mimo, że jeszcze otrzymują niskie dochody bieżące. Dzieje się tak, ponieważ mogą sobie pozwolić na korzystanie z kredytów. Inaczej prezentować się będzie sytuacja w gospodarstwie domowym osiągającym niskie dochody. Takie gospodarstwo domowe musi ograniczyć zaciąganie kredytów, ponieważ ich spłata byłaby dużym obciążeniem przyszłych dochodów. Podobnie sytuacja może prezentować się w gospodarstwach domowych, w skład których wchodzi osoby w wieku przedemerytalnym. Perspektywa przejścia na emeryturę oraz znacznego obniżenia przyszłych dochodów powodować może stabilizację lub nawet obniżanie konsumpcji. Podsumowując powyższe rozważania na temat hipotezy cyklu życia, można stwierdzić, że zachowania konsumpcyjne w dużym stopniu zależą od fazy cyklu życia gospodarstw domowych, czyli od zależności „ile życia mam za sobą, a ile życia mam przed sobą”. Ta relacja wpływa na stopień „wrażliwości”

⁴⁷ „Konsument...”, pod redakcją Kieźel E., op.cit., s. 123-124.

członków gospodarstwa domowego na zmiany dochodów bieżących oraz dochodów permanentnych⁴⁸.

Rysunek 4. Dochody bieżące i dochody permanentne a konsumpcja oraz cykl życia człowieka

Źródło: Bywalec Cz., „Konsumpcja w teorii i praktyce gospodarowania”, PWN, Warszawa 2007, s. 126.

Na rysunku 4 zaprezentowano graficznie opisane prawidłowości. Rysunek ten przedstawia syntezę omówionych powyżej trzech hipotez (dochodu absolutnego, permanentnego oraz cyklu życia) w odniesieniu do gospodarstwa domowego, którego głównym źródłem dochodów są dochody z pracy najemnej. Jak można zauważyć na rysunku 4 w pierwszym okresie życia poziom konsumpcji przewyższa zarówno dochody bieżące, jak i dochody permanentne, co oznacza, że młody człowiek albo żyje na koszt rodziny, albo zaciąga kredyty. Z biegiem czasu jego dochody rosną na tyle, że jest już w stanie finansować swoją konsumpcję. Kształtują się również dochody permanentne, które są jeszcze niższe od dochodów bieżących. W miarę upływu czasu i przechodzenia przez kolejne fazy cyklu życia rosną wszystkie trzy wielkości, ale cechują się one różnym tempem. Najbardziej stabilna w całym cyklu okazuje się konsumpcja, a najbardziej zmienne są bieżące dochody rozporządzalne. W momencie przejścia na emeryturę czy rentę najwcześniej zaczynają się obniżać dochody permanentne, a za nimi nieznacznie spada konsumpcja. Maleją dochody bieżące, które po pewnym czasie są niższe od wydatków konsumpcyjnych, dochody permanentne są tylko nieznacznie wyższe od konsumpcji.

⁴⁸ Attanasio O.P., Browning M., Consumption over the Life Cycle and over the Business Cycle, „The American Economic Review”, grudzień 1995, nr 5.

Hipoteza cyklu życia miała duże znaczenie dla rozwoju badań nad konsumpcją. Wskazała, że gospodarstwa domowe w swoich decyzjach nabywczych skupiają się nie tylko na posiadanych już aktywach oraz bieżących dochodach. Biorąc pod uwagę fazę swojego cyklu życia, starają się również przewidywać przyszłe strumienie dochodów oraz przyszłą sytuację życiową. Z hipotezy cyklu życia można wywnioskować, że o wyborze tzw. ścieżki konsumpcji najczęściej decyduje prognoza przyszłych dochodów w długim czasie. Dane gospodarstwo domowe kształtuje poziom swojej konsumpcji w zależności, czy w przyszłości spodziewa się wzrostu czy też spadku swoich dochodów. Młode gospodarstwa domowe, których członkowie są dobrze wykształceni, najczęściej kształtują poziom swojej konsumpcji na wysokim poziomie, ponieważ mimo niskich jeszcze dochodów bieżących, mogą pozwolić sobie na korzystanie z kredytów. Inaczej sytuacja wygląda w gospodarstwach domowych, w których perspektywa zawodowo-zarobkowa jest skromniejsza. Podobnie sytuacja kształtuje się w gospodarstwach domowych stworzonych przez osoby starsze. Autorzy hipotezy cyklu życia przyjęli założenie, że okres życia gospodarstwa domowego dzieli się na fazy, które mają duży wpływ na wielkość oraz strukturę wydatków konsumpcyjnych. W pierwszej fazie cyklu życia, nazywanej dzieciństwem, gospodarstwa domowe dysponują najczęściej niskimi dochodami i niewielkim majątkiem, w fazie młodości ich poziom wzrasta, by osiągnąć najwyższy poziom w fazie intensywnej aktywności zawodowej, a w wieku emerytalnym ich poziom maleje. Inaczej kształtuje się poziom wydatków konsumpcyjnych. Nie podlega on tak intensywnym wahaniom jak dochody, jest bardziej stabilny, przez większą część życia gospodarstwa domowego podnosi się, a w ostatnim okresie nieznacznie maleje. Takie zjawisko wynika z faktu, że gospodarstwa domowe kształtują poziom swoich wydatków nie tylko na podstawie wielkości aktualnego strumienia dochodów oraz majątku, czy też szacowanego woluminu dochodów stałych w perspektywie kilku lat. Biorą również pod uwagę spodziewane przyszłe dochody w skali całego okresu życia. O wydatkach konsumpcyjnych oraz ich zmianach decydują dochody z okresów poprzednich, bieżących oraz dochód oczekiwany w przyszłości. Oznacza to, że wielkości wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych jest uzależniona od wieku, czyli od fazy cyklu życia gospodarstwa⁴⁹.

Kolejna hipoteza, która rozpatruje dochody w teoriach zachowań gospodarstw domowych to tzw. hipoteza dochodu relatywnego sformułowana przez amerykańskiego ekonomistę Jamesa S. Duesenberry'ego. Według założeń tej hipotezy rozmiary wydatków konsumpcyjnych gospodarstwa domowego zależą nie tylko od poziomu dochodu tego

⁴⁹ Bywalec Cz., „Ekonomika i finanse...”, op.cit., s. 128-129.

gospodarstwa i jego zmian, lecz również od relacji do dochodu innych gospodarstw domowych. Podkreśla ona rolę efektów zewnętrznych w konsumpcji, które wynikają ze wzajemnych kontaktów gospodarstw domowych. W procesie zaspokojenia potrzeb ludzie zachowują się podobnie, porównują własną konsumpcję z poziomem konsumpcji innej osoby, konkurują z nią w dążeniu do podnoszenia standardu życia, zwiększania ilości oraz jakości posiadanych dóbr. Tendencję tę amerykański ekonomista nazwał efektem pokazowym (demonstration effect). Mianowicie uznał, że satysfakcja czerpana przez gospodarstwa domowe ze spożywanych dóbr jest odwrotnie proporcjonalna do rozmiarów konsumpcji innych gospodarstw⁵⁰. Można to zapisać za pomocą wzoru:

$$U_i = u_i\left(\frac{C_i}{\sum_j a_{ij}C_j}\right) \quad (1)$$

gdzie:

C_i, C_j – odpowiednie spożycie i-tego i j-tego gospodarstwa domowego,

a_{ij} – waga, jaką i-te gospodarstwo domowe przywiązuje do konsumpcji j-tego gospodarstwa⁵¹.

Z zapisu powyższego wzoru można wywnioskować, że gdy wzrasta konsumpcja C_i i-tego gospodarstwa domowego, satysfakcja z niej czerpana może się zmniejszyć, jeżeli jednocześnie wzrośnie spożycie tych gospodarstw, z którymi ono rywalizuje w konsumpcji. Oznacza to, że stopień zaspokojenia potrzeb, który jest oceniany subiektywnie, może zależeć nie tylko od poziomu dochodu, ale również od wniosków płynących z porównania osiągniętego standardu ze stopą życiową osób, z którymi członkowie gospodarstwa domowego mają kontakt, a które osiągają wyższe od danego gospodarstwa dochody. Jeżeli dochód gospodarstwa domowego wzrasta szybciej niż dochody innych gospodarstw, to presja zwiększania wydatków na konsumpcję maleje. Pozwala to zwiększyć oszczędności, które rosną wówczas w ujęciu absolutnym oraz względnym w stosunku do dochodu. Według J.S. Duesenberry'ego oznacza to, że skłonność do oszczędzania jest wzrastającą funkcją pozycji, jaką zajmuje dane gospodarstwo w tabeli podziału dochodów w stosunku do innych gospodarstw domowych⁵². Chodzi o to, że stopa oszczędności może być niezależna od absolutnego poziomu dochodu. Jeżeli dochody wszystkich gospodarstw domowych wzrastają w jednakowym tempie, to pozycja każdego z nich pozostaje bez zmian. Zatem nie ma

⁵⁰ Duesenberry J.S., "Income Saving and the Theory of Consumer Behavior", Harvard University Press, Cambridge 1949, s. 44.

⁵¹ Świątowski G., „Zachowania...”, op. cit., s. 153.

⁵² Duesenberry J.S., "Income Saving....", op. cit., s. 44.

powodów, by gospodarstwa domowe zmieniały proporcje, w jakich dzielą dochód na wydatki konsumpcyjne oraz oszczędności.

Hipoteza dochodu relatywnego służyła wyjaśnieniu stałości oszczędności w długich okresach. W celu wyjaśnienia zmian w poziomie spożycia w krótkich okresach, autor hipotezy przyjął założenie o nieodwracalności konsumpcji. Według niego gospodarstwa domowe, których dochody realne spadły w danym czasie, starają się utrzymać poziom konsumpcji z czasów, gdy dochody te były wyższe. Zatem w takiej sytuacji typowe zachowanie gospodarstw domowych polega nie na obniżeniu poziomu konsumpcji, ale na zmniejszeniu poziomu oszczędności, na naruszeniu swoich zasobów lub finansowaniu części bieżących wydatków z pożyczek. W ten sposób postępują głównie gospodarstwa domowe, które sądzą, że spadek ich dochodów jest przejściowy. Okazuje się, iż dochód inaczej wpływa na konsumpcję, gdy rośnie, a inaczej, gdy maleje. Takie zjawisko nazywane jest efektem rygla konsumpcyjnego.

Badania Jamesa S. Deusenberry'ego wskazują, że popyt konsumpcyjny gospodarstwa domowego inaczej reaguje na wzrost dochodów, a inaczej na ich spadek. Popyt ten przy wzroście dochodów również rośnie, a przy spadku dochodów – przez pewien czas pozostaje niezmienny. Dopiero po upływie dłuższego czasu, gdy dochód nadal się nie podnosi lub spada, także konsumpcja zaczyna się obniżać, ale zazwyczaj wolniej niż dochody. Nieodwracalność konsumpcji nie ma więc charakteru prawidłowości. Dotyczy jedynie pewnych okresów – krótkiego lub średniego. Opóźniona reakcja konsumpcji na obniżanie się dochodów jest zjawiskiem korzystnym, ponieważ powoduje zmniejszenie wahan popytu, co działa stabilizująco na gospodarkę. Efekt rygla może wystąpić także w sytuacji zakupów jednego towaru, gdy znacząco wzrośnie jego cena. Część osób przestanie go nabywać i przeczuci się na towary substytucyjne, inne osoby znacznie ograniczą swoje zakupy, natomiast pozostałe – nie zareagują na zmianę ceny. Na skutek przyzwyczajenia się do nowej ceny, po pewnym czasie zakupy tego produktu wrócą do poziomu sprzed zmiany tej ceny⁵³.

W licznych opracowaniach z zakresu ekonomii można przeczytać, że jedną z najważniejszych determinant popytu, a zatem i konsumpcji, są ceny dóbr konsumpcyjnych. Podstawową prawidłowością jest obniżanie się popytu i konsumpcji w miarę wzrostu cen nabywanych produktów oraz wzrost zakupów, gdy ceny spadają. Prawidłowość tę w ekonomii nazywa się prawem Marshalla (od nazwiska angielskiego ekonomisty Alfreda Marshalla). A. Marshall w swoich dziełach opisał tzw. popytową funkcję cen i zaproponował sposoby oraz

⁵³ Bywalec Cz., „Ekonomika i finanse...”, op.cit., s. 128-129.

narzędzia pomiaru zależności między cenami a wielkością sprzedaży. Ten angielski ekonomista sformułował pojęcie tzw. renty konsumenta (zwaną również nadwyżką konsumenta). Istotę tego pojęcia określa jako „...różnicę między ceną najwyższą, jaką byłby w stanie konsument zapłacić, a ceną rzeczywiście płaconą”⁵⁴. Przy stałej krańcowej użyteczności pieniądza cena dobra kształtuje się na poziomie jego użyteczności krańcowej. Mianowicie, wraz z nabywaniem kolejnych jednostek dobra zakupionego później, konsument nie zapłaci tyle samo, ile zapłaciłby, gdyby nabywał dobra wcześniej. Różnica między wydatkiem, który konsument faktycznie ponosi, a wydatkiem, który byłby w stanie ponieść nazywana jest rentą (nadwyżką) konsumenta.

W rzeczywistości konsument nie jest w stanie określić użyteczności krańcowej, czyli ceny, którą byłby w stanie zapłacić, ani korzyści z nabycia dobra za inną cenę niż maksymalna. Ten sam produkt może mieć dla różnych osób różną użyteczność krańcową, a będzie ona uzależniona od jego dochodów, indywidualnych preferencji, okoliczności zakupu itp. W miarę zwiększania zasobu danych dóbr, renta z nabycia kolejnego dobra będzie się obniżać aż do zera. Koncepcja renty konsumenta miała znaczenie praktyczne i została wykorzystana w ekonomii dobrobytu dla celów postulowania zmian w rozkładach dochodów oraz siły nabywczej ludności.

Jeśli chodzi o prawo popytu konsumpcyjnego sformułowane przez A. Marshalla należy wspomnieć, że zmiana ceny danego dobra wpływa nie tylko na wielkość jego zakupów i konsumpcji, ale również zakupów i konsumpcji dóbr komplementarnych i substytucyjnych. Jeśli chodzi o dobra komplementarne, to może się ona odnosić zarówno do przedmiotów, jak i sposobów konsumpcji. Można wyróżnić komplementarność techniczną oraz komplementarność gospodarczo-kulturową. Przykładem komplementarności technicznej są: samochód oraz benzyna czy wieczne pióro i atrament. Przykładem komplementarności gospodarczo-kulturowej są: uprawianie sportu i racjonalne odżywianie, kształcenie i uczestnictwo w kulturze. Jeśli chodzi o dobra substytucyjne, to są to dobra, które mogą się wzajemnie zastępować w procesie konsumpcji. Zaspokajają one te same lub podobne potrzeby. Można wskazać substytuty bliższe oraz substytuty dalsze. Przykładem substytutów bliższych są: masło i margaryna, pralka i usługi pralnicze. Przykładem substytutów dalszych są: podróże i budowa własnego domu letniskowego. Substytucja dotyczy nie tylko przedmiotów konsumpcji, ale również jej sposobów, tj. żywienie w domu można zastąpić konsumpcją w restauracji, czytanie książki można zastąpić obejrzeniem filmu nakręconego na jej

⁵⁴ Marshall A., „Zasady ekonomiki”, t.1, wyd. M. Arcta, Warszawa 1925, s. 130.

podstawie. Zmiany cen konkretnych dóbr konsumpcyjnych mogą wywołać trzy rodzaje efektów:

- dochodowy,
- substytucyjny,
- komplementarny.

Efekt dochodowy cen może polegać na tym, że zmiana ceny danego dobra wywoła zmianę dochodu realnego konsumenta. Efekt substytucyjny cen polega na tym, że zmiana ceny danego dobra wywoła zmianę jego konsumpcji oraz konsumpcji dóbr substytucyjnych. Na ogół zmiana konsumpcji danego dobra i konsumpcji dóbr substytucyjnych mają przeciwne kierunki. Z kolei efekt komplementarny polega na tym, że zmiana ceny danego dobra wywoła zmianę nie tylko jego konsumpcji, ale również konsumpcji dóbr komplementarnych. W tym przypadku zmiana konsumpcji tych dóbr ma zazwyczaj taki sam kierunek. W warunkach rozwiniętego rynku wszystkie wymienione powyżej efekty działają jednocześnie oraz w pewnych sytuacjach mogą się wzmacniać, w innych osłabiać, a jeszcze w innych sytuacjach mogą się wykluczać. Poziom oraz struktura konsumpcji po zmianie ceny któregoś dobra są wypadkową jednoczesnego działania wszystkich trzech efektów⁵⁵.

1.3. Miejsce i rola gospodarstwa domowego w gospodarce narodowej

Gospodarstwa domowe i przedsiębiorstwa są podstawowymi podmiotami w każdej gospodarce. Obok nich w gospodarce mogą funkcjonować również jednostki administracji samorządowej i centralnej, a także podmioty zagraniczne. Pomiędzy tymi podmiotami realizowanych jest dużo transakcji, występuje wiele wzajemnych powiązań. Przedsiębiorstwa produkują określone dobra czy usługi, a następnie oferują je gospodarstwom domowym czy też innym podmiotom. Natomiast gospodarstwa domowe za wykonaną pracę otrzymują określone wynagrodzenie, które przeznaczają na zakup innych dóbr czy usług. Osoby niepracujące otrzymują różnego rodzaju świadczenia, jak: renty, emerytury, zasiłki. Uwzględniając wskazane zależności można stwierdzić, że między tymi podmiotami odbywa się ciągły ruch pieniądza, który znajduje swoje odzwierciedlenie na rynku finansowym.

Powiązanie wielu czynników, które działają nie tylko w skali mikro, ale również makroekonomicznej określa się mianem zachowań rynkowych gospodarstw domowych. Zachowania te można rozpatrywać z dwóch punktów widzenia:

⁵⁵ Bywalec Cz., „Konsumpcja...”, op.cit., s. 132.

- makroekonomicznym – dotyczy otoczenia dalszego, tj. obecnej sytuacji w kraju, stanu koniunktury, trendów gospodarczych,
- mikroekonomicznym – dotyczy otoczenia bliższego, w którym występują czynniki wewnętrzne i zewnętrzne, tj. zależne i niezależne od członków gospodarstwa domowe.

W Polsce wśród głównych uwarunkowań makroekonomicznych wymienia się transformację gospodarczą, poziom produktu krajowego brutto oraz integrację europejską. Należy dodać, że istnieje wiele innych ważnych uwarunkowań makroekonomicznych, jednak nie wszystkie wywierają bezpośredni wpływ na gospodarstwa domowe. Procesy transformacji gospodarki wpływają na sferę konsumpcji, a tym samym na zachowania konsumpcyjne. Wyrazem tych procesów są nowe zjawiska, jak: zwiększone bezrobocie, ubóstwo czy też nierówności społeczne. Ale pamiętać trzeba również o pozytywnych wymiarach tych procesów, tj. wzrasta poziom wykształcenia, długość życia, poprawia się postęp technologiczny. Inną makroekonomiczną determinantą jest poziom produktu krajowego brutto. Z tą kategorią związany jest dochód narodowy. Wielkość tego dochodu kształtuje wielkość dochodów rozporządzalnych gospodarstw domowych, które z kolei przeznaczane są na wydatki konsumpcyjne oraz oszczędności. Kolejną determinantą makroekonomiczną kształtującą zachowania gospodarstw domowych jest proces integracji europejskiej. Ekonomiczne aspekty tego procesu, które szczególnie widać na rynku pracy, determinują powodzenie zmian w sytuacji materialnej gospodarstw domowych. Proces ten przyczynia się do zmiany działań oraz zachowań konsumentów, ich celów, aspiracji oraz wartości. Mianowicie, gospodarstwa o niższym poziomie rozwoju gospodarczego upodabniają swoje zachowania do zachowań gospodarstw pochodzących z krajów wysoko rozwiniętych⁵⁶.

Według biologa i ewolucjonisty J.B. Lamarka „wszelki byt istnieje tylko w otoczeniu. Między bytem a otoczeniem zachodzi nieustanna interakcja. Bez znajomości kontekstu nie jesteśmy w stanie zrozumieć istoty zjawiska”. Słowa te mają swoje znaczenie również w dzisiejszych czasach. Mianowicie, wciąż podejmuje się badania na temat interakcji zachodzących między poszczególnymi podmiotami gospodarczymi, w tym gospodarstwami domowymi. Gospodarstwa domowe odgrywają znaczącą rolę ekonomiczną zaraz obok przedsiębiorstwa i państwa. Coraz częściej traktowane są jako centralny podmiot gospodarki. Znaczenie tego podmiotu znacznie wzrosło po ostatnim kryzysie finansowym. Takie podejście coraz częściej było prezentowane w dokumentach Unii Europejskiej. Głównym priorytetem Strategii

⁵⁶ Drymluch M, Chorkowy B., „Próba oceny zachowań gospodarstw domowych po wejściu Polski do Unii Europejskiej, w: „Teoretyczne i praktyczne aspekty funkcjonowania gospodarki”, Bernat T. (red), Uniwersytet Szczeciński, Szczecin 2009, s. 236-237.

UE 2020 było przywrócenie solidnego, stabilnego oraz zdrowego sektora finansowego, który będzie zdolny do finansowania gospodarki realnej. Głównym gwarantem tego sukcesu są konsumenci umieszczeni w centrum tego rynku⁵⁷.

Zgodnie z powyższą informacją gospodarstwo domowe należy uznać za najważniejszą i najstarszą jednostkę gospodarczą. Cechą charakterystyczną tejże jednostki jest funkcjonowanie zarówno w sferze spożycia, jak i dla spożycia. Podstawowym jej celem jest zaspokojenie potrzeb członków gospodarstwa domowego poprzez korzystanie z usług, produktów rynkowych czy społecznych. Gospodarstwo domowe jest niezwykle istotną mikrojednostką gospodarującą, ponieważ by realizować swoje cele, wytwarza oraz gromadzi dochody, dzieli je, produkuje różne dobra, świadczy usługi, gromadzi oraz zarządza własnym majątkiem.

Znaczenie gospodarstwa domowego wynika przede wszystkim z zakresu powiązań tych jednostek z innymi podmiotami gospodarczymi, ich liczby, skali wydatków oraz majątku, a także skali prosumpcji. Mianowicie to członkowie gospodarstw domowych zasilają podmioty gospodarcze jako siła robocza, to oni tworzą największą część kosztów działalności tych właśnie podmiotów, są głównymi odbiorcami ich produktów oraz usług. Jednak powiązania te nie zawsze są dostrzegane. Pracownicy nie zawsze dostrzegają, że są odbiorcami wytwarzanych przez siebie produktów czy też usług. Pracodawcy nie dostrzegają natomiast, że koszty osobowe to jednocześnie siła nabywcza niezbędna na zakup ich produktów oraz środki niezbędne w procesie regeneracji siły roboczej ich pracowników.

Gospodarstwa domowe oraz przedsiębiorstwa są podstawowymi podmiotami każdej gospodarki. Obok tych podmiotów w gospodarce funkcjonują także jednostki administracji samorządowej i centralnej, a także podmioty zagraniczne. Pomiedzy wszystkimi tymi podmiotami dochodzi do wielu transakcji i wielu wzajemnych powiązań. Na strukturę oraz zachowania gospodarstwa domowego znaczny wpływ ma otoczenie, w którym dane gospodarstwo funkcjonuje. Funkcjonując w określonym otoczeniu, gospodarstwo domowe może z jednej strony je kształtować, a z drugiej strony dopasować się do zachodzących w nim zmian. Ta wzajemna relacja wynika z wzajemnego świadczenia usług oraz z bezpośrednich relacji gospodarstw z najważniejszymi instytucjami oraz sektorami gospodarki. Do instytucji tych zalicza się przede wszystkim państwo, samorządy, sektor ubezpieczeń, banki, rynek dóbr konsumpcyjnych, rynek kapitałowy, przedsiębiorstwa czy organizacje użyteczności publicznej.

⁵⁷ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) NR 254/2014 z dnia 26 lutego 2014r. w sprawie wieloletniego programu na rzecz konsumentów na lata 2014-2020 oraz uchylające decyzję nr 1926/2006.WE. http://eur-lex.europa.eu.legal-content/PL/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2014.084.01.-0042.01.POL

Głównym celem gospodarstwa domowego jest zaspokojenie indywidualnych potrzeb jego członków, jak i gospodarstwa jako całości. Sposób realizacji założonych celów jest uzależniony od wielu czynników, które najczęściej wynikają z poziomu zamożności danego gospodarstwa, składu osobowego, ale również od bliższego i dalszego otoczenia (geograficznego, społecznego i ekonomicznego), w którym dane gospodarstwo funkcjonuje⁵⁸. Podobnie, jak w przypadku przedsiębiorstw, wyróżnia się otoczenie bliższe i dalsze gospodarstwa domowego. W ramach każdego z nich wyróżnia się otoczenie: geograficzne, gospodarcze oraz społeczne. Otoczenie geograficzne oznacza przestrzeń wokół gospodarstwa domowego, czyli ukształtowanie terenu, środowisko przyrodnicze, klimat. W skład bliższego otoczenia gospodarczego wchodzi instytucje gospodarcze, z którymi gospodarstwo domowe spotyka się na co dzień, tj. sklepy, miejsca pracy, punkty usługowe. Natomiast do dalszego otoczenia gospodarczego zalicza się instytucje, z którymi gospodarstwo domowe ma rzadkie kontakty, tj. urzędy skarbowe, banki. W składzie bliższego otoczenia społecznego można wymienić grupę towarzyską, sąsiadów, administrację lokalną, instytucje ochrony zdrowia, instytucje religijne, edukacyjne oraz telewizję i radio. Natomiast do dalszego otoczenia społecznego gospodarstwa domowego zalicza się instytucje administracji regionalnej oraz państwowej, instytucje kultury i wyższej edukacji, instytucje wymiaru sprawiedliwości⁵⁹.

Prezentacja otoczenia gospodarstwa domowego wskazuje na ważną rolę gospodarstwa w gospodarce narodowej. Mianowicie, gospodarstwo domowe jest powiązane z najważniejszymi instytucjami oraz sektorami gospodarki. Aktywność ekonomiczna oraz społeczna gospodarstw domowych staje się główną siłą napędową rozwoju gospodarczego.

Zmiany warunków życia, a także trendy i przeobrażenia w bliższym i dalszym otoczeniu, powodują, że zmienia się sposób funkcjonowania gospodarstw domowych na rynku. Zachowania rynkowe gospodarstw domowych określone są przez czynniki i uwarunkowania działające w skali mikro i makroekonomicznej. Makrouwarunkowania odnoszą się do sytuacji ekonomicznej kraju, stanu koniunktury, trendów gospodarczych i innych uwarunkowań niezależnych od gospodarstw. Natomiast czynniki ekonomiczne, które pozostają w bliższym otoczeniu, dzielą się na czynniki wewnętrzne oraz zewnętrzne, czyli takie, które zależne są od członków gospodarstwa domowego, a także podlegają ich wpływom.

Z uwagi na fakt, że przedmiotem analizy jest miejsce oraz rola gospodarstwa domowego w gospodarce narodowej w pracy szczegółowo zostaną opisane relacje

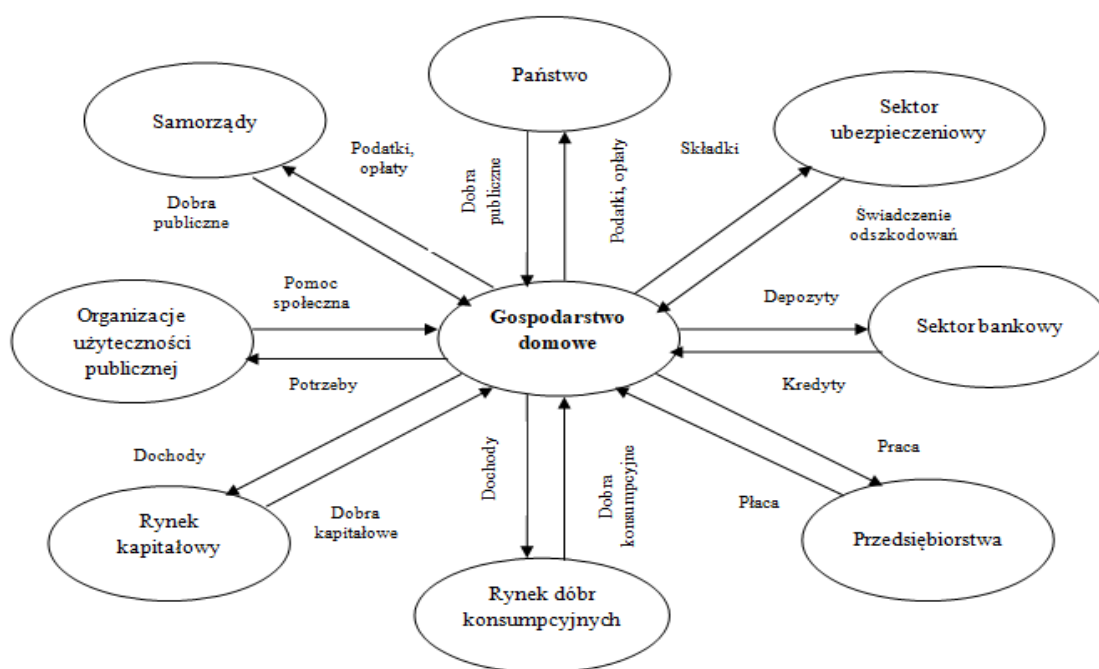
⁵⁸ Burlita A., „Postawy i zachowania gospodarstw domowych regionu zachodniopomorskiego wobec kryzysu – wyniki badań”, *Problemy Zarządzania*, nr 1/40, t.1, Wyd. UW, Warszawa 2013, s. 105.

⁵⁹ Bywalec Cz., „Ekonomika...”, op.cit., s. 26-27.

gospodarstwa z otoczeniem gospodarczym. W ramach tego otoczenia można wymienić osiem segmentów, do których zalicza się:

- państwo,
- sektor ubezpieczeniowy,
- sektor bankowy,
- przedsiębiorstwa,
- rynek dóbr konsumpcyjnych,
- rynek kapitałowy,
- organizacje użyteczności publicznej,
- samorządy.

Każdy ze wskazanych wyżej segmentów może wchodzić w relacje z gospodarstwem domowym zarówno w ramach otoczenia bliższego, jak i otoczenia dalszego. Na rysunku 5 został zaprezentowany schemat tych powiązań, a następnie umówiono relacje między tymi podmiotami.

Rysunek 5. Otoczenie ekonomiczne gospodarstwa domowego

Źródło: Bywalec Cz., „Ekonomika i finanse gospodarstw domowych”, PWN, Warszawa 2009, s. 27.

W pierwszej kolejności zostanie omówiona relacja między gospodarstwem domowym a państwem. Relacje między tymi jednostkami polega na tym, że z gospodarstw domowych do instytucji finansowych państwa wpływają podatki i inne opłaty. Dzięki pozyskanych

od gospodarstw domowych środkiem pieniężnym państwo przekazuje na rzecz gospodarstw usługi oraz dobra materialne, do których zalicza się: usługi bezpieczeństwa, usługi administracyjne, kulturalne, edukacyjne oraz naukowe, ochrona środowiska przyrodniczego, dofinansowanie świadczeń społecznych, pomoc społeczna itp. Kolejną relację gospodarstwa domowe tworzą z samorządami lokalnymi. Relacja ta jest podobna do relacji, jaką gospodarstwa domowe tworzą z państwem. Mianowicie, gospodarstwo domowe wnosi do budżetu samorządu lokalnego podatki i opłaty. Może to robić w sposób bezpośredni bądź też pośredni przy pomocy budżetu centralnego. W zamian, samorządy lokalne przekazują na rzecz gospodarstw domowych różne dobra oraz usługi, np. utrzymanie szkolnictwa podstawowego i średniego, drogi publiczne, komunikacja publiczna, usługi administracyjne, utrzymanie lokalnych placówek kulturalno-oświatowych, świadczenie pomocy społecznej, niektóre usługi medyczne. Jako trzecia omówiona zostanie relacja, którą gospodarstwa domowe tworzą z organizacjami użyteczności publicznej. Relacja ta ma dość specyficzny charakter, ponieważ nie ma w tym przypadku żadnej wymiany ekwiwalentnej. Gospodarstwa domowe zgłaszają do organizacji użyteczności publicznej swoje potrzeby. Głównie w tym przypadku ma się do czynienia z gospodarstwami, które są w trudniejszej sytuacji materialnej. Ta grupa gospodarstw domowych otrzymuje wsparcie od organizacji, które najczęściej mają charakter non profit. Celem organizacji użyteczności publicznej jest niesienie pomocy gospodarstwom domowym, szczególnie w dziedzinie ochrony zdrowia, edukacji czy mieszkalnictwa. Pomoc ta jest przekazywana nieodpłatnie lub częściowo odpłatnie. Gospodarstwa domowe a sektor instytucji ubezpieczeniowych. Członkowie gospodarstw domowych w ramach tej relacji wpłacają do instytucji ubezpieczeniowych określone składki w celu tzw. ochrony ubezpieczeniowej. Ze składek tych tworzone są fundusze. W sytuacji wystąpienia zdarzenia będącego przedmiotem umowy ubezpieczeniowej, instytucje ubezpieczeniowe wypłacają ubezpieczonym członkom gospodarstwa środki finansowe. Można wyróżnić dwa rodzaje ubezpieczeń: gospodarcze oraz społeczne. W ramach ubezpieczeń gospodarczych można wskazać ubezpieczenia na życie, ubezpieczenia majątkowe oraz osobowe. Ubezpieczenia społeczne należą do jednych w podstawowych rodzajów ubezpieczeń. Mają na celu przede wszystkim prewencyjną i ubezpieczeniową ochronę zdrowia, zdolności do wykonywania pracy i życia ludności. System ten ma zapewnić członkom gospodarstwa domowego pewnego rodzaju zabezpieczenie przed czasowym czy też stałym brakiem możliwości zarobkowania. Współcześnie w Polsce wszyscy pracownicy zatrudnieni na terenie Rzeczypospolitej Polskiej podlegają obowiązkowi ubezpieczenia społecznego. Do ubezpieczeń społecznych zalicza się: renty, emerytury, zasiłki chorobowe, odszkodowania w razie

wypadków przy pracy, zasiłki dla bezrobotnych, zasiłki pielęgnacyjne. Następną relację gospodarstwa domowe tworzą z sektorem bankowym. Do sektora tego zalicza się banki oraz parabanki. Instytucje te pełnią w stosunku do gospodarstw domowych trzy zasadnicze funkcje:

- prowadzą rozliczenia finansowe, świadczą usługi doradcze oraz zajmują się pośrednictwem finansowym,
- zasilają gospodarstwa domowe w kredyty oraz pożyczki,
- gromadzą, przechowują oraz inwestują nadwyżki finansowe gospodarstw domowych.

Członkowie gospodarstw domowych lokują w bankach lub innych instytucjach finansowych swoje niewykorzystane środki finansowe w postaci depozytów bieżących lub też terminowych. Depozyty są oprocentowane, co przynosi członkom gospodarstwa określone korzyści finansowe. Poza tym mają gwarancję, że ich środki finansowe są chronione przed zniszczeniem czy też kradzieżą. Z kolei banki udzielają gospodarstwom domowym kredyty konsumpcyjne, mieszkaniowe czy też na działalność gospodarczą, gdy dane gospodarstwa taką działalność prowadzi. Sektor bankowy świadczy również gospodarstwom domowym inne usługi, takie jak pośredniczenie oraz rozliczanie ich transakcji finansowych z innymi podmiotami czy też doradztwo inwestycyjne. Kolejną relację gospodarstwa domowe tworzą z przedsiębiorstwami. W tym przypadku podstawą relacji jest świadczenie pracy. Członkowie gospodarstw domowych świadczą na rzecz konkretnego przedsiębiorstwa swoją pracę, czyli swój czas oraz umiejętności, a w zamian otrzymują określone wynagrodzenie. Można zatem powiedzieć, że pomiędzy członkami gospodarstw domowych a przedsiębiorstwami zachodzą transakcję wymiany pracy na płacę. Dzięki tej wymianie przedsiębiorstwa są w stanie wytwarzać określone towary, a gospodarstwa domowe mają środki finansowe na ich zakup. Warto dodać, że gospodarstwa domowe otrzymują od przedsiębiorstw także udziały w zysku, dopłaty do ubezpieczeń społecznych, świadczenia z funduszy socjalnych przedsiębiorstw. Reasumując można stwierdzić, że pomiędzy przedsiębiorstwami a gospodarstwami domowymi zachodzi wymiana pracy na płacę. Na skutek tej transakcji przedsiębiorstwa wytwarzają określone towary czy usługi, a gospodarstwa domowe otrzymują środki finansowe na ich zakup. Transakcje te mają miejsce na rynkach konsumpcyjnych oraz kapitałowych.

Gospodarstwa domowe a rynek dóbr konsumpcyjnych. Członkowie gospodarstw domowych przeznaczają swoje dochody na zakup dóbr konsumpcyjnych bądź na oszczędności. Zakup dóbr konsumpcyjnych dokonywany jest na rynku i ma charakter wymiany ekwiwalentnej. Gospodarstwa domowe nabywają na rynku dobra oraz usługi w celu zaspokojenia swoich potrzeb. O jakości relacji gospodarstwa domowe – rynek decyduje

wielkość i struktura podaży towarów i dochodów oraz organizacja i sprawność funkcjonowania instytucji rynkowych.

Jako ostatnia omówiona została relacja gospodarstw domowych z rynkiem dóbr kapitałowych. Mianowicie, spora część gospodarstw domowych przeznacza część swoich dochodów na oszczędności, które także przeznaczone będą na cele konsumpcyjne, ale w przyszłości. Do tego czasu nadwyżki środków finansowych gospodarstw domowych lokowane są na rynkach kapitałowych i mają postać dóbr kapitałowych. Gospodarstwa domowe korzystają z różnych możliwości korzystnego inwestowania swoich oszczędności. Zależy to od poziomu rozwoju instytucji finansowych w danym kraju, od poziomu oszczędności gospodarstw domowych i ich umiejętności inwestowania. Mówiąc o oszczędnościach gospodarstw domowych wskazuje się najczęściej na oszczędności:

- depozytowe – czyli te, które zgromadzone są na kontach w bankach, powiększanych o naliczane odsetki.
- finansowe – czyli te, które zgromadzone są w postaci środków na rachunkach bankowych, w biurach maklerskich, funduszach inwestycyjnych, ubezpieczeniowych. Ich wartość może się zmieniać niezależnie od decyzji gospodarstw domowych. Ich elementem mogą być również oszczędności przymusowe w OFE.
- brutto – należą do nich te oszczędności, które ujmowane są w badaniach budżetów domowych, tj. zaciągane i spłacane w danym roku kredyty, głównie o charakterze inwestycyjnym.
- w formie majątku rzeczowego – należą do nich nieruchomości, tj. mieszkania, domy, grunty. Źródłem informacji o tego typu oszczędnościach są statystyki majątku gospodarstw domowych prowadzone w niektórych krajach jak i statystyki prowadzone przez instytucje międzynarodowe.
- w postaci całego majątku gospodarstwa domowego – należą do nich oszczędności finansowe i niefinansowe zgromadzone w postaci tzw. „dorobku życia”⁶⁰.

Na otoczenie gospodarstwa domowego składają się zatem wszystkie podmioty gospodarcze, które:

- dostarczają gospodarstwom domowych dochody z tytułu korzystania z siły roboczej członków gospodarstwa domowego w postaci płac i innych świadczeń bądź też z tytułu uprawnień do różnego rodzaju świadczeń (rentowych, emerytalnych, chorobowych),

⁶⁰ Białowąs S., „Zachowania oszczędnościowe w polskich gospodarstwach domowych. Postawy, determinanty, modele”, wyd. UE w Poznaniu, Poznań 2013, s. 36.

- dostarczają produkty oraz usługi, które będą zaspakajać potrzeby członków gospodarstwa domowego.

Powyższa charakterystyka otoczenia gospodarstwa domowego pokazuje, jak ważną rolę spełnia ta jednostka w gospodarce narodowej. Gospodarstwo domowe powiązane jest bezpośrednio z najważniejszymi instytucjami i sektorami gospodarki. Aktywność społeczna i ekonomiczna gospodarstw domowych wyraża się z jednej strony ilością i jakością dostarczanej pracy, a drugiej strony zachowaniem i potencjałem nabywczym członków gospodarstwa. Dzięki temu gospodarstwa domowe stają się siłą napędową rozwoju gospodarczego.

1.4. Zachowania w zakresie finansów gospodarstw domowych

1.4.1. Typologia zachowań i postaw finansowych

Finanse osobiste i gospodarstw domowych jako subdyscyplina nauki finansów rozwijają się bardzo dynamicznie. Wyrazem tego są pierwsze prace na stopień naukowy doktora habilitowanego w Polsce, które dotyczą właśnie problematyki finansów osobistych oraz gospodarstw domowych, pierwsze monografie dotyczące tej problematyki oraz nowe nurty badawcze (tj. finanse behawioralne, nanofinanse, neurofinanse, finanse kulturowe). Należy także zwrócić uwagę na fakt, że finanse osobiste i finanse gospodarstw domowych nie są pojęciami równoznacznymi, choć często w literaturze można spotkać się z wymiennym stosowaniem tych pojęć. B. Świecka w swoich publikacjach odróżnia finanse osobiste od finansów gospodarstw domowych, ponieważ finanse osobiste są pojęciem węższym. Dotyczą one finansów pojedynczej osoby. Na finanse gospodarstw domowych składają się finanse wszystkich członków danego gospodarstwa, wspólne przepływy finansowe, a także zaspokojenie potrzeb indywidualnych każdego członka gospodarstwa, jak gospodarstwa jako całości⁶¹. Na potrzeby niniejszej pracy szerzej zostały opisane finanse gospodarstw domowych.

Według klasyfikacji finansów stosowanej w literaturze przedmiotu częścią nauki finansów są finanse gospodarstw domowych. Przedmiot zainteresowania finansów gospodarstw domowych różni się od przedmiotu zainteresowania ekonomii i finansów ogółem. Różnica polega przede wszystkim na innym ujęciu analizy zjawisk pieniężnych oraz zakresie podmiotowym. W literaturze można znaleźć różne definicje finansów gospodarstw domowych. Według D. Korenik i S. Korenik finanse gospodarstw domowych należą do dziedziny, która zajmuje się stosunkami ekonomicznymi polegającymi na gromadzeniu oraz wydatkowaniu środków pieniężnych przez gospodarstwa domowe⁶². Zatem przedmiotem zainteresowania finansów gospodarstw domowych jest ruch pieniądza pomiędzy gospodarstwami domowymi a innymi gospodarstwami, instytucjami finansowymi, przedsiębiorstwami oraz państwem. Finanse gospodarstw domowych można sklasyfikować w czterech ujęciach: instrumentalnym, przestrzennym, przedmiotowym oraz podmiotowym. Klasyfikacja ta została pokazana w tabeli 1.

⁶¹ Campbell J.Y., "Household Finance", *Journal of Finance*, vol. 61.

⁶² Korenik D., Korenik S., „Podstawy finansów”, wyd. PWN, Warszawa 2004, s. 17.

Tabela 1. Klasyfikacja zjawisk finansowych w ramach finansów gospodarstw domowych

Lp.	Klasyfikacja finansów	Podział	Charakterystyka
1.	Finanse w ujęciu podmiotowym (instytucjonalne)	Finanse osób prywatnych Finanse indywidualnych przedsiębiorców Finanse indywidualnych rolników	Podmiotowe podejście do zjawisk finansowych związane z faktem, że zjawiska te powstają w ramach stosunków ekonomicznych między konkretnymi podmiotami
2.	Finanse w ujęciu przedmiotowym	Transakcje Transfery Kredyty/Pożyczki	Przedmiotowe (funkcjonalne) podejście do zjawisk finansowych związane jest z rozróżnieniem form przepływu pieniądza
3.	Finanse w ujęciu instrumentalnym	Instrumenty kredytowe Instrumenty oszczędnościowe Instrumenty rozliczeniowe Inne	Instrumentalne podejście do finansów polega na rozróżnieniu konkretnych instrumentów finansowych służących do osiągnięcia celów przez poszczególne podmioty
4.	Finanse w ujęciu przestrzennym	Finanse gospodarstw domowych o zasięgu lokalnym Finanse gospodarstw domowych o zasięgu regionalnym Finanse gospodarstw domowych o zasięgu krajowym Finanse gospodarstw domowych o zasięgu międzynarodowym Finanse gospodarstw domowych o zasięgu globalnym	Ujęcie to dotyczy zasięgu działania, obszaru, zakresu terytorialnego

Źródło: Por. Owsiak S., „Podstawy nauki finansów”, wyd. PWE, Warszawa 2002, s. 22, Flejterski S., „Podstawy metodologii finansów. Elementy komparatystyki”, wyd. Economicus, Szczecin 2006, s. 108.

Klasyfikacja zjawisk finansowych w ramach finansów gospodarstw domowych

Finanse gospodarstw domowych w ujęciu podmiotowym można podzielić na następujące kategorie:

- finanse osób prywatnych – czyli finanse osób fizycznych, które nie prowadzą działalności gospodarczej,
- finanse przedsiębiorców indywidualnych – tj. finanse osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą na własny rachunek, które zatrudniają do 9 osób,
- finanse rolników indywidualnych – finanse osób fizycznych, których podstawowym źródłem dochodów jest produkcja rolnicza, a ich działalność nie jest zarejestrowana jako działalność przedsiębiorstwa, spółki, spółdzielni, itp.

Finanse gospodarstw domowych w ujęciu przedmiotowym obejmują:

- transakcje, które polegają na świadczeniach pieniężnych w postaci kupna sprzedaży między gospodarstwami domowymi a innymi podmiotami,

- transfery, które polegają na jednostronnych przepływach pieniądza od i do gospodarstw domowych, np. podatki, opłaty, cła, renty, emerytury,
- pożyczki/kredyty – zaciągane przez członków gospodarstwa domowego w instytucjach finansowych (banki, parabanki), instytucjach świadczących usługi masowe czy u osób prywatnych.

Finanse gospodarstw domowych według kryterium instrumentalnego obejmują przede wszystkim: instrumenty kredytowe, oszczędnościowe oraz inwestycyjne, rozliczenia. Natomiast finanse gospodarstw domowych w ujęciu przestrzennym obejmują gospodarowanie pieniędzmi na rynku lokalnym, regionalnym, międzynarodowym oraz globalnym⁶³. Decyzje finansowe podejmowane przez gospodarstwa domowe są elementem finansów osobistych. Jednym z narzędzi gospodarowania pieniądzem w gospodarstwie domowym jest budżet, natomiast instrumentem realizacji założonego wcześniej planu jest wiedza ekonomiczna, bankowa czy finansowa. W każdym gospodarstwie domowym muszą być jasno określone czynności, które muszą być jako całość jednorodne. Zespoły tych czynności można nazwać jako sfery działalności gospodarstwa domowego przekładające się na decyzje finansowe. Decyzje te można podzielić na: decyzje, które dotyczą konsumpcji i oszczędzania, inwestycji oraz kredytowania, a także związane z nimi zarządzania ryzykiem.

Gospodarstwo domowe jako mikropodmiot gospodarczy nie jest podmiotem najmniejszym, mianowicie jest nim członek gospodarstwa domowego. Dlatego też często podejmuje się badania na poziomie mikro-mikro, w tym szczególnie jeśli chodzi o sferę decyzji finansowych. Pomiędzy tymi podmiotami zachodzą ścisłe relacje. Warunkiem podjęcia konkretnej decyzji jest istnienie zbioru możliwości, które będą przedmiotem wyboru. Należą do nich produkty, usługi, działania, sposoby rozwiązania problemu. Podmiotem podejmowania decyzji w gospodarstwie domowym może być zatem jedna osoba lub grupa osób, które będą dokonywać wyboru i poniosą odpowiedzialność za swoje decyzje⁶⁴.

Zachowania finansowe stanowią szczególny rodzaj zachowań gospodarstw domowych. W rzeczywistości każdy człowiek podejmuje decyzje dotyczące sposobu rozdysponowania posiadanych zasobów finansowych, a także sposobu – jak je uzyskać. Zarabianie, oszczędzanie, inwestowanie, zaciąganie kredytów oraz pożyczek, płacenie podatków, są to najbardziej znane przykłady zachowań finansowych członków gospodarstwa domowego.

⁶³ Świecka B., „Finanse gospodarstw domowych i finanse osobiste – nowe wyzwania teorii”. <http://www.financeosobiste.wzieu.pl/wp-content/uploads/2014/02/finanse-osobiste-nowe-wyzwania.pdf?iframe=true&width=600&height=800>. Stan z dnia 9.05.2017, s. 4-5.

⁶⁴ Milic-Czerniak R., „Potrzeby i preferencje jako elementy wzorów spożycia w gospodarstwach domowych”, Zeszyty Naukowe AE w Katowicach nr 1/1978, s. 139.

Zachowania finansowe mogą występować na kilku poziomach. Tworzą wówczas tzw. hierarchię zachowań, która wyraża ogólną tendencję do angażowania się konsumentów na wyższe poziomy po wcześniejszym podjęciu działań na poziomach niższych. Oznacza to, że wśród zachowań finansowych można wymienić takie, które mają charakter podstawowy i dotyczą szerokiej grupy osób (np. zarabianie) oraz te, które mają charakter wyższego rzędu i dotyczą węższej grupy osób (np. zarządzanie majątkiem). Niektóre z tych zachowań mogą występować równolegle bądź w zmienionej kolejności. Poziomy zachowań zostały zaprezentowane na rysunku 6⁶⁵.

Rysunek 6. Hierarchia zachowań finansowych

Źródło: Smyczek: S., „Racjonalność w zachowaniu polskich konsumentów”, AE w Katowicach, Katowice 2005, s. 29.

Zgodnie z rysunkiem 6 najniższy poziom zachowań finansowych gospodarstw domowych tworzy zarządzanie budżetem. Obejmuje ono bieżące dysponowanie posiadanymi pieniędzmi. Efektem takiego działania mogą być oszczędności lub zadłużenie o charakterze przejściowym poprzez zadłużanie się na rachunku bieżącym. Kolejny poziom w hierarchii tworzą oszczędności buforowe i zabezpieczenia. Należą do nich zachowania polegające na gromadzeniu środków dla zabezpieczenia się przed zdarzeniami, których nie da się przewidzieć. Ten poziom wymaga samokontroli oraz umiejętności odraczania satysfakcji z bieżącej konsumpcji. To właśnie z tego powodu nie każde gospodarstwo domowe jest w stanie wejść na ten poziom zachowań finansowych. Następny poziom w hierarchii zachowań

⁶⁵ Antonides G., van Raaij F.W., „Zachowania konsumenta”. Podręcznik akademicki, PWN, Warszawa 2003, s. 442.

finansowych tworzy finansowanie celów (pożyczanie, finansowanie zakupów). Poziom ten wymaga od członków gospodarstwa domowego samokontroli oraz dodatkowo ustalenia osobistej hierarchii zadań, bez względu na to, czy wiąże się to z gromadzeniem oszczędności czy pożyczaniem. W obu przypadkach konieczne staje się zebranie określonej puli pieniędzy, z tą różnicą, że przy oszczędzaniu dzieje się do przed dokonaniem wydatku, a przy zaciąganiu kredytu po. Najwyższy poziom zachowań finansowych tworzy zarządzanie majątkiem (pomnażanie majątku). Poziom ten dotyczy wyłącznie gospodarstw domowych, którym wcześniej udało się zgromadzić pewne nadwyżki środków finansowych. Takie gospodarstwa domowe na podstawie tych nadwyżek będą chciały zachować bądź pomnażać wartość posiadanych aktywów, a także zapobiec zmniejszaniu ich wartości na skutek inflacji⁶⁶.

Według kryterium przedmiotowego można wymienić następujące typy zachowań finansowych:

- na rynku usług finansowych, tj. korzystanie z usług instytucji finansowych takich jak banki, towarzystwa ubezpieczeniowe itp.,
- w gospodarstwie domowym – gospodarowanie środkami finansowymi, użytkowanie usług finansowych,
- w pozostałych sytuacjach – korzystanie z usług instytucji innych niż finansowe, np. kasyn, zakładów bukmacherskich, czy takie czynności jak płacenie podatków⁶⁷.

Z punktu widzenia racjonalności podejmowanych decyzji i zachowań można wyróżnić następujące typy zachowań finansowych:

- zachowania racjonalne – podmiot, dążąc do podjęcia konkretnej decyzji, poszukuje, analizuje i przetwarza informacje,
- zachowania nawykowe – podmiot, dążąc do podjęcia decyzji, rezygnuje z poszukiwania informacji i działa tak jak dotychczas,
- zachowania impulsywne – podmiot działa w sposób spontaniczny,
- zachowania uwarunkowane względami społecznymi – podmiot działa pod wpływem określonych norm oraz wartości społecznych⁶⁸.

Podział zachowań finansowych gospodarstw domowych ze względu na racjonalność podejmowanych decyzji został zaprezentowany w tabeli 2.

⁶⁶ „Finanse osobiste. Zachowania-produkty-strategie”, pod redakcją Bogacka-Kisiel E., PWN, Warszawa 2012, s. 39-40.

⁶⁷ Smyczek S., „Modele zachowań konsumentów na rynku usług finansowych”, AE w Katowicach, Katowice 2007, s. 32-33.

⁶⁸ Swoboda U., „Bankowość detaliczna”, CeDeWu, Warszawa 2004, s. 103.

Tabela 2. Zachowania finansowe – podział ze względu na racjonalność podejmowanych decyzji

	Zachowanie racjonalne	Zachowanie nawykowe	Zachowanie impulsywne	Zachowanie uwarunkowane względami społecznymi
Stopień planowania	planowane	planowane lub nieplanowane	nieplanowane	planowane
Stopień przetwarzania informacji	duże zapotrzebowanie na informacje	niski, automatyzm działania	niski, działanie spontaniczne, szybkie	niski, działanie pod wpływem poglądów, opinii i systemów wartości innych osób lub instytucji
Zaangażowanie emocjonalne	małe	małe	duże	średnie
Zaangażowanie procesów poznawczych	duże	małe	małe	małe
Przykłady	wybór kredytu poparty dokładnym poszukiwaniem najlepszej oferty	wybór kredytu w banku, w którym od lat prowadzony jest ROR	wybór kredytu podczas zakupów lub pod wpływem reklamy	wybór kredytu w banku, o którym otoczenie mówi, że jest jedynym uczciwym bankiem na rynku

Źródło: „Finanse osobiste. Zachowania – produkty – strategie”, pod redakcją Bogacka-Kisiel E., PWN, Warszawa 2012, s. 41.

Wskazany w tabeli 2 stopień planowania pokazuje, na ile dane zachowanie finansowe jest przewidywalne i czy w związku z tym można podjąć działania przygotowawcze. Stopień przetwarzania informacji dotyczy zapotrzebowania na konkretne informacje, które dotyczą obiegu decyzji, intensywności przetwarzania tych informacji. Stopień przetwarzania informacji ma duży wpływ na szybkość konkretnych zachowań, mianowicie, im niższy stopień przetwarzania informacji, tym dane zachowanie pojawi się szybciej. Zaangażowanie emocjonalne dotyczy afektu, które towarzyszy zachowaniu. Małe zaangażowanie emocjonalne sprzyja racjonalności decyzji, gdyż pozwala na rozpatrzenie wszystkich argumentów. Zaangażowanie procesów poznawczych oznacza świadome odbieranie i rozpatrywanie informacji, podejmowanie oraz dokonywanie ocen poprzedzających podjęcie decyzji. Osoba, która jest poznawczo zaangażowana: odbiera informacje ze środowiska, interpretuje je zgodnie z dotychczasowymi doświadczeniami, poszukuje dodatkowych informacji, ocenia dostępne opcje, kształtuje swoje zamiary, postawy, przekonania, działa pod wpływem sił wewnątrzpsychicznych podczas korzystania z wybranej opcji, ponownie ocenia swoje postawy i zamiary oraz zachowuje swoje postawy i zamiary w celu wykorzystania ich w przyszłości. Natomiast osoba w małym stopniu zaangażowana poznawczo zachowuje się odmiennie, ponieważ: w mniejszym stopniu korzysta z dostępnych informacji, nie działa racjonalnie przy

podejmowaniu decyzji, wypróbowuje produkt w celu pozyskania informacji na jego temat, kupuje produkty, które mają wiele cech wspólnych, dokonując wyboru, kieruje się przede wszystkim czynnikami sytuacyjnymi oraz informacjami, które są dostępne w miejscu zakupu⁶⁹.

Zachowania finansowe gospodarstw domowych mogą wpływać na kształtowanie się określonych postaw i odwrotnie postawy mogą wpływać na określone zachowania. Różnica między tymi dwoma pojęciami polega na tym, że zachowanie ma wymiar jednorazowy, a postawa jest trwałą predyspozycją do podejmowania określonych działań. Każda postawa zawiera trzy komponenty: emocjonalny (emocje), poznawczy (przekonania) oraz behawioralny (zamiary, intencje). Z tego względu można mówić o trzech typach postaw, które noszą tę samą nazwę. Spośród tych postaw, jedynie te o źródłach poznawczych w praktyce są warte zastosowania, gdyż wymagają świadomej analizy, która zmierza do dokonania świadomego wyboru. Dwie pozostałe postawy w działaniach na rynku finansowym mogą dowodzić o niskiej świadomości ekonomicznej. Wiedza na temat postaw jest ważna w kontekście zachowań, ponieważ pozwala na ich przewidywanie.

1.4.2. Determinanty zachowań finansowych

Przez zachowania finansowe gospodarstw domowych należy rozumieć gospodarowanie majątkiem i budżetem domowym, czyli sposoby pozyskiwania oraz użytkowania finansowych składników majątkowych. Na zachowania finansowe gospodarstw domowych wpływ ma wiele determinant, do których można zaliczyć:

- determinanty biologiczne,
- determinanty psychologiczne,
- determinanty społeczno-demograficzne,
- determinanty kulturowe,
- determinanty ekologiczne,
- determinanty ekonomiczne⁷⁰.

Determinanty biologiczne dotyczą przede wszystkim wpływu anatomii i fizjologii poszczególnych członków gospodarstwa domowego na sposoby gospodarowania majątkiem oraz budżetem domowym. Właściwości anatomiczne i fizjologiczne, takie jak wiek, wzrost, waga, sprawność ogólna, w dużej mierze determinują potencjał fizyczny i intelektualny człowieka. Do potencjału tego zalicza się wielkość i rodzaj nakładów pracy, potrzeby

⁶⁹ Foxall G., Goldmith R., „Psychologia konsumenta dla menedżera marketingu”, PWN, Warszawa 1998, s. 44-47.

⁷⁰ Bywalec Cz., „Ekonomika.....”, op.cit, s. 105-106.

żywieniowe, odzieżowe i mieszkaniowe oraz potrzeby rekreacji (odpoczynku, rozrywki). Czynniki biologiczne decydują o możliwościach podejmowania aktywności oraz generowania zasobów i zaspokojenia potrzeb. Trzeba pamiętać, że rola determinant biologicznych może ulec ograniczeniu w miarę wyrównania się różnic poziomu rozwoju gospodarczego i społecznego między poszczególnymi krajami i regionami geograficznymi. Postęp techniczny oraz technologiczny, bez względu na klimat oraz szerokość geograficzną, zmniejszają wielkość wysiłku fizycznego oraz jego relację do wysiłku umysłowego. Dzięki temu postępowi rośnie wydajność pracy, w wyniku czego wzrasta płaca, a obniża się cena towarów. To powoduje rozszerzenie możliwości nabywczych gospodarstw domowych, zwiększa się ich konsumpcja i poprawia jakość życia. Jeżeli chodzi o wydatki konsumpcyjne gospodarstw domowych, to edukacja w zakresie prawidłowego żywienia i rozwój szybkiego transportu, przechowywania oraz handlu żywnością sprawiają, że niezależnie od miejsca zamieszkania członkowie tych gospodarstw będą podobnie się odżywiać. Postęp technologiczny budownictwa wpływa natomiast na upodobnienie się warunków mieszkaniowych gospodarstw domowych w różnych regionach i strefach klimatycznych. Ważną rolę odgrywa również rozwój szybkiego transportu osobowego, technik informacyjnych oraz upowszechnianie nowych środków przekazu, takich jak Internet, telefonia komórkowa itp.⁷¹.

Determinanty psychologiczne dotyczą sposobu funkcjonowania człowieka jako jednostki, np. typ osobowości, sposób oraz możliwości przetwarzania danych, emocjonalność, sposób reagowania w sytuacjach stresowych. W tym przypadku należy podkreślić znaczenie osobowości, jako czynnika, który wpływa na zachowania finansowe członków gospodarstwa domowego. W zależności od przyjętego podejścia, osobowość może być różnie mierzona. Najczęściej stosuje się tzw. pomiar cechowy, zgodnie z którym każdego człowieka można opisać przez zespół cech, jakie posiada. Takie podejście pozwoli na połączenie cech z określonymi zachowaniami. Z przeprowadzonych badań wynika, że w procesie podejmowania decyzji mogą występować następujące różnice o charakterze osobowościowym:

- samoocena, jako sposób wskazywania własnych możliwości oraz radzenia sobie w różnych sytuacjach. Osoby z niską samooceną będą odczuwać w stresowych sytuacjach duży lęk, a osoby z wysoką samooceną – mały. Zatem osoby z niską samooceną pod wpływem negatywnych emocji są mniej zdolne do zdobywania oraz

⁷¹ Por. Dąbrowska, A. i Gutkowska, K., Collaborative Consumption as a New Trend of Sustainable Consumption., *Acta Scientiarum Polonorum. Oeconomia*, 14 (2), 2015, s.

przetwarzania informacji. Osoby takie potrzebują dużo czasu, by oswoić się z nowym produktem, ich skłonność do zakupu nowych produktów jest niższa.

- dogmatyzm, który związany jest z pewną sztywnością myślenia. Osoby dogmatyczne są mniej skłonne do nabywania nowości, oporne na zmiany i konserwatywne w swoich wyborach. Ciężko takie osoby nakłonić do zmian.
- zapotrzebowanie na stymulację, które oznacza preferencje co do ilości oraz intensywności bodźców, które docierają do danej osoby. Osoby o wysokim poziomie zapotrzebowania na stymulację są bardziej zainteresowane wyszukiwaniem nowych informacji o produktach, ale szybko się niecierpliwią, gdy nie osiągną zamierzonych efektów. Odwrotne zachowania mają osoby o niskim poziomie zapotrzebowania na stymulację. Osoby te w mniejszym stopniu poszukują informacji, preferują produkty bezpieczne, wypróbowane.
- Postrzeganie szerokości kategorii, jako stopień dostrzegania innowacji, które odbiegają od dotychczas istniejących produktów czy też wzorców konsumpcji. Osoby, które operują szerokimi kategoriami są bardziej podatne na zmiany i chętniej poszukują nowych doświadczeń. Te właśnie osoby będą jako pierwsze chętnie nabywały nowe produkty na rynku finansowym⁷².

Zaprezentowane powyżej determinanty mają charakter wewnętrzny. Na zachowania gospodarstw domowych wpływ ma również wiele czynników zewnętrznych, które zostaną umówione poniżej. Do czynników tych zalicza się przede wszystkim determinanty społeczno-demograficzne. Dotyczą one takich kwestii, jak:

- struktura gospodarstwa domowego, tj. liczba i płeć jego członków,
- wiek gospodarstwa domowego,
- sytuacja zawodowa,
- pochodzenie, tj. miasto/wieś,
- relacje gospodarstwa domowego z otoczeniem, tj. przynależność do organizacji czy grup społecznych⁷³.

Czynniki te wpływają na charakter oraz zakres potrzeb gospodarstwa domowego, na sposób postrzegania rynku finansowego, skłonność do podejmowania ryzyka oraz wielkość posiadanych zasobów. Sytuacja zawodowa oraz aktywność rynkowa pozytywnie wpływają na aktywność gospodarstw domowych na rynku finansowym. Z reguły osoby aktywne

⁷² „Zachowania konsumenta. Koncepcje i badania europejskie”, pod redakcją Lambkin M., Foxall G., van Raaij F., Heibrunn B., PWN, Warszawa 2001, s. 168-172.

⁷³ „Finanse osobiste...”, pod redakcją Bogacka-Kisiel E., op.cit., s. 45.

zawodowo osiągają wyższe dochody, dzięki którym mogą generować oszczędności czy też zaciągać zobowiązania. Jeśli chodzi o pochodzenie, to gospodarstwa domowe zamieszkujące miasta są bardziej aktywne na rynku niż gospodarstwa domowe ze wsi, co może się wiązać z lepszym dostępem do instytucji finansowych. Relacje gospodarstwa domowego z otoczeniem mogą wpływać na określone zachowania w ten sposób, że gospodarstwo w swoim decyzjach kieruje się standardami, które obowiązują w najbliższym otoczeniu. Struktura gospodarstwa domowego wpływa na stopień odczuwanych potrzeb finansowych w ten sposób, że im większe gospodarstwo, tym większa jest skala jego potrzeb. Wiek gospodarstwa domowego ma wpływ na rodzaj odczuwanych potrzeb finansowych, natomiast wykształcenie wpływa na ich zachowania ze względu na istniejący poziom świadomości finansowej⁷⁴.

Przez kulturowe determinanty konsumpcji gospodarstw domowych należy rozumieć czynniki, które mają genezę kulturową. Są one ściśle powiązane z czynnikami społeczno-demograficznymi. Do kulturowych determinant zachowań finansowych gospodarstw domowych należą:

- zwyczaje i tradycje (narodowe, lokalne, rodzinne),
- system wartości,
- oddziaływanie wzorców konsumpcji,
- edukacja ekonomiczna.

Na poziom oraz strukturę wydatków gospodarstwa domowego wpływ mają obyczaje narodowe, regionalne, lokalne i rodzinne. W tym przypadku można podać liczne przykłady, chociażby takie jak: kuchnie narodowe, odmienne sposoby ubierania się czy spędzania wolnego czasu. Duże znaczenie ma również przynależność do różnych organizacji czy ruchów społecznych. Trzeba jednak przyznać, że w ostatnich latach rola tradycji i obyczajów uległa zmniejszeniu. Dzieje się tak zarówno w skali lokalnej, jak i globalnej, co jest związane z postępującą globalizacją. Do kulturowych determinant zachowań finansowych gospodarstw domowych można zaliczyć również efekt naśladownictwa. Znaczna większość ludzi w swoich zachowaniach stara się kogoś naśladować i czasami czyni to świadomie, a czasami nieświadomie. Najczęściej wzorcami są znane osoby: przywódcy grup społecznych czy politycznych, aktorzy, sportowcy, biznesmeni, ale również osoby z bliskiego otoczenia rodzinnego czy towarzyskiego. Najbardziej widocznym przejawem efektu naśladownictwa jest moda w zakresie ubioru. Siła oddziaływania na zachowania gospodarstw domowych wymienionych powyżej czynników kulturowych jest duża i w miarę rozwoju społecznego cały

⁷⁴ „Bankructwo gospodarstw domowych. Perspektywa ekonomiczna i społeczna”, pod redakcją Świecka B., Difin, Warszawa 2008, s. 92.

czas rośnie. Wpływ na taką sytuację ma wzrost zamożności gospodarstw domowych. Istotny element determinant kulturowych stanowi edukacja ekonomiczna. Jej celem jest podnoszenie świadomości i kultury ekonomicznej gospodarstw domowych na wszystkich szczeblach organizacji społeczeństwa. Należy tu wymienić:

- edukację w zakresie potrzeb, środków oraz skutków ich zaspokojenia,
- edukację w zakresie pracy, pozyskiwania dóbr materialnych oraz środków finansowych,
- edukację w zakresie racjonalnego gospodarowania środkami finansowymi,
- edukację w zakresie zachowania się konsumenta na rynku,
- edukację w zakresie zachowania się człowieka w gospodarstwie domowym⁷⁵.

Najważniejszym elementem edukacji ekonomicznej jest edukacja konsumenta, która polega na informowaniu o potrzebach, o środkach, sposobach oraz skutkach zaspokajania potrzeb. Edukacja ta przyczynia się do lepszego gospodarowania zasobami rzeczowymi i finansowymi gospodarstwa domowego. Edukacja w tym zakresie stała się ważną formą ochrony konsumenta, a także gospodarstwa domowego. Powinna ona dotyczyć problematyki racjonalnego gospodarowania budżetem i majątkiem, szczególnie takich spraw, jak oszczędzanie i inwestowanie nadwyżki finansowej, ubezpieczenia, sposoby zachowania się gospodarstw domowych wobec banków i innych instytucji finansowych. Edukację gospodarstw domowych powinny prowadzić wyspecjalizowane instytucje, takie jak: instytucje służby zdrowia, kultury, oświaty, placówki naukowe itp.

Determinanty ekologiczne dotyczą okoliczności, w jakich podejmowane są decyzje finansowe. W ramach tych czynników znaczenie ma środowisko, w których żyje człowiek. Dotyczy to przede wszystkim takich cech środowiska, jak: ukształtowanie terenu, klimat, stan pogody czy też krajobraz. Z codziennych obserwacji nie trudno jest zauważyć, że wzorce konsumpcji różnią się w zależności od regionu geograficznego oraz klimatu. Klimat oraz środowisko wpływają również na cechy fizyczne i psychiczne człowieka. Przykładem może być fakt, że ludzie zamieszkujący strefę umiarkowaną i zimną są z reguły wyżsi niż mieszkańcy strefy gorącej. Jeśli chodzi o cechy psychiczne: ludzie Południa są z reguły ekstrawertyczni, a o ludzi Północy dominują cechy introwertyczne. Przykładów tych różnic jest znacznie więcej, a świadczą one jedynie o tym, jak istotny wpływ na zachowania człowieka mają cechy ekosystemu, w którym on żyje⁷⁶. Znaczenie ma również, czy instytucja finansowa zajmuje się ochroną środowiska oraz wspieraniem przedsięwzięć proekologicznych.

⁷⁵ Bywalec Cz., „Ekonomika...”, op.cit, s. 122.

⁷⁶ Bywalec Cz., „Konsumpcja....”, op.cit, s. 47.

Determinanty ekonomiczne mają duże znaczenie, ponieważ to one decydują, czy dany produkt finansowy jest dostępny dla gospodarstwa domowego, czy też nie. Do czynników tych zalicza się:

- zasoby majątkowe gospodarstwa domowego,
- dochody bieżące gospodarstw domowych,
- poziom oraz relacje cen artykułów konsumpcyjnych,
- podaż dóbr konsumpcyjnych oraz sposoby ich dystrybucji.

Termin zasoby majątkowe gospodarstwa domowego oznacza nagromadzony w przeszłych okresach pewien zasób dóbr produkcyjnych i konsumpcyjnych oraz innych aktywów rzeczowych, finansowych i niematerialnych. Istnieje także szersza definicja tego pojęcia, według której majątkiem jest suma odziedziczonych należności czy też zobowiązań oraz bieżącej wartości obecnego i przyszłego dochodu gospodarstwa domowego⁷⁷. Zasoby majątkowe wpływają na konsumpcję gospodarstw domowych zarówno w sposób pośredni jak i bezpośredni. Wpływ bezpośredni polega na tym, że niektóre składniki majątku są same w sobie przedmiotami konsumpcji. Wpływ pośredni polega na tym, że wiele składników majątku, poprzez sprzedaż czy dzierżawę, można zamienić w strumień dochodów.

Drugim czynnikiem ekonomicznym, który kształtuje konsumpcję człowieka są jego dochody osobiste oraz dochody przyszłe. Dochody oraz majątek często są komplementarne lub substytucyjne. Często bowiem niskie dochody bieżące są kompensowane dochodami z majątku. Mianowicie można spotkać gospodarstwa domowe o tym samym poziomie dochodów bieżących, a różniące się pod względem poziomu oraz sposobu życia, gdyż decydują o tym posiadane zasoby majątkowe. Prowadząc rozważania na temat dochodów najczęściej ma się na myśli dochody realne, dochody rozporządzalne oraz dochody do dyspozycji. Analizując wpływ dochodów na zachowania konsumpcyjne gospodarstw domowych, można mówić o tzw. funduszu swobodnej decyzji, na który składa się ta część dochodów rozporządzalnych, która zostaje konsumentowi po zakupieniu podstawowych dóbr konsumpcyjnych. Drugą część dochodów nazywa się tzw. minimum socjalnym. Minimum socjalne tworzy pieniężna równowartość koszyka dóbr, która umożliwia indywidualnemu konsumentowi prostą reprodukcję sił życiowych, wychowanie dzieci i utrzymanie poprawnej komunikacji z otoczeniem społecznym. Oprócz minimum socjalnego można mówić również o tzw. minimum biologicznym (minimum egzystencji). Jest to taki poziom dochodów, który

⁷⁷ Burda M., Wyplosz Ch., „Makroekonomia”, PWE, Warszawa 2000, s. 692, 696.

umożliwia nabycie środków konsumpcji zapewniających utrzymanie człowieka przy życiu, w stanie zdrowia i zdolności do pracy.

Rozważając na temat wpływu dochodów na konsumpcję, chodzi o przede wszystkim dochody rozporządzalne gospodarstwa domowego. Na dochody te składają się dochody stałe (uzyskiwane regularnie), zwane również dochodami permanentnymi oraz dochody zmienne (nieregularne, doraźne). Każdy z tych dochodów działa w inny sposób na konsumpcję⁷⁸.

Istotny wpływ na poziom i strukturę konsumpcji gospodarstw domowych ma również rozkład dochodów w czasie. Chodzi tu przede wszystkim o opisywaną we wcześniejszym rozdziale tzw. hipotezę cyklu życia. Znaczącą rolę w kształtowaniu dochodów gospodarstw domowych odgrywa również polityka fiskalna państwa. Chodzi przede wszystkim o podatki, opłaty i wydatki publiczne. Mianowicie, zmiany podatków mają bezpośredni wpływ na wielkość oraz rozkład dochodów ludności. Zachowania ekonomiczne gospodarstw domowych są w znacznym stopniu uzależnione od kształtowania się poziomu oraz struktury przyszłych podatków oraz obciążeń fiskalnych.

Wraz z analizą wpływu dochodów na poziom oraz strukturę konsumpcji gospodarstw domowych należy wziąć pod uwagę również wpływ cen dóbr konsumpcyjnych. Zmiany cen w znaczny sposób wpływają na siłę nabywczą dochodów, określają zatem dochód realny. Jeżeli dynamika wzrostu cen jest wyższa niż dynamika wzrostu dochodów nominalnych, to dochód realny będzie się obniżał i na odwrót. Analizując wpływ cen na konsumpcję, należy przede wszystkim zwrócić uwagę na ich aktualny poziom oraz relacje cen poszczególnych produktów, ale również na zmiany spodziewane w przyszłości. Chodzi o uwzględnienie w zachowaniach konsumentów tzw. oczekiwań inflacyjnych. Podstawowe relacje ilościowe między ceną a konsumpcją wyrażone są za pomocą współczynnika elastyczności cenowej konsumpcji, który szeroko opisywany jest w podręcznikach z ekonomii⁷⁹.

Istotny wpływ na konsumpcję gospodarstw domowych ma podaż artykułów spożywczych oraz sposoby ich dystrybucji, czyli poziom i organizacja zaopatrzenia rynku. Chodzi tu nie tylko o asortyment dóbr na rynku, ale także ich jakość, a zwłaszcza nowoczesność dóbr, która pokazuje ich wysoką użyteczność. Wysoka innowacyjność w produkcji dóbr konsumpcyjnych, ich aktywna promocja prowadzi do przyspieszenia zużycia dóbr już użytkowanych na rynku i prowadzi do wzrostu popytu restytucyjnego. W konsekwencji następuje wzrost zakupów oraz konsumpcji gospodarstw domowych. Często

⁷⁸ Por. Konsumpcja elit ekonomicznych w Polsce - ujęcie empiryczne, pod redakcją Słaby T., wyd. SGH, Warszawa 2006, s.31.

⁷⁹ „Podstawy ekonomii”, pod redakcją Milewski R., Kwiatkowski E., wyd. 3 – zmienione, PWN, Warszawa 2005, s. 409.

pojawianie się na rynku nowych dóbr o wysokich parametrach użytkowych wpływa na kształtowanie się międzyokresowej substytucji konsumpcji. Mianowicie, wiele gospodarstw domowych, wiedząc, że na rynek wejdzie nowy, lepszy produkt, powstrzyma się z zakupami już istniejących produktów do czasu pojawienia się właśnie tego nowego dobra.

W literaturze można spotkać się z pojęciem tzw. „nowego konsumenta”. Jest to konsument, który podejmuje racjonalne i świadome decyzje, na tyle, że przedkłada on zdrowie i bezpieczeństwo nas własną wygodę. Posiada rosnące oczekiwania i wymagania względem producentów i produktów, charakteryzuje się zaangażowaniem i starannie przygotowuje się do zakupów⁸⁰.

Znaczną rolę w kształtowaniu konsumpcji odgrywa również system dystrybucji przedmiotów konsumpcji od producenta do nabywców, a przede wszystkim kształtowanie oferty towarowej, szybkie komunikowanie się z klientem i właściwa obsługa. Nie bez znaczenia jest również system zapłaty za nabywane dobra, a w szczególności możliwość kredytowania sprzedaży przez instytucje handlowe⁸¹.

1.4.3. Proces podejmowania decyzji finansowych w gospodarstwie domowym

Podjęcie decyzji stanowi jeden z najważniejszych elementów ludzkiego funkcjonowania. Jednym z podmiotów, który podejmuje decyzje jest gospodarstwo domowe. Podstawowym celem podejmowanych decyzji jest zaspokojenie bieżących oraz przyszłych potrzeb całego gospodarstwa oraz poszczególnych jego członków. O tym, które z potrzeb będą realizowane oraz w jakim stopniu decyduje ocena przez gospodarstwo domowe użyteczności tych potrzeb, jak i środki potrzebne do ich zaspokojenia. W sytuacji, gdy gospodarstwo domowe uzna, że niektóre przyszłe potrzeby mają subiektywną wartość, może przeznaczyć na nie określone środki, które w innej sytuacji mogłoby zainwestować.

Mówiąc o podejmowaniu decyzji zawsze należy mieć na uwadze podmiot, który podejmuje decyzje, samą czynność dokonywania wyboru i przedmiot decyzji. Podmiot, który podejmuje decyzje, nazywany jest decydentem. Spośród możliwych zachowań dokonuje on wyboru przyszłego zachowania i ponosi całkowitą odpowiedzialność za swoje decyzje. W praktyce oznacza to, że będąc świadomy swoich decyzji, godzi się na skutki dokonanego wyboru. Istotą decyzji stanowi nieustanne rozstrzyganie oraz wybór, jakie działanie zostanie podjęte. Bardzo często pojęcie decyzji zawęża się do samego aktu wyboru, który oznacza

⁸⁰ Szalotka K., Witek L., „Wpływ zachowań nabywców na rozwój nowych kanałów dystrybucji zdrowej żywności”, w: *Handel we współczesnej gospodarce. Nowe wyzwania*, pod redakcją Sławińska M., Wyd. UE w Poznaniu, Poznań 2016, s. 286.

⁸¹ Bywalec Cz., „Konsumpcja....”, op.cit, s. 54-55.

moment, w którym następuje akceptacja określonego działania ze zbioru możliwych oraz odrzucenie innych potencjalnych opcji. Każda decyzja poprzedzona jest wieloma procesami oraz czynnościami przeddecyzyjnymi. Zdaniem M. Zdycha proces decyzyjny jest poszukiwaniem w drodze ukierunkowywanej analizy, która umożliwia wyjście z sytuacji decyzyjnej⁸². W przeważającej większości sytuacji nie ma określonych procedur postępowania przy podejmowaniu decyzji. W literaturze przedmiotu można spotkać różne etapy występujące przed podjęciem konkretnej decyzji. Jedni autorzy wymieniają pięć etapów, inni twierdzą, że jest ich więcej. Przeprowadzona analiza literatury wykazała trzy podstawowe procesy podjęcia decyzji:

- proces przewidywania,
- proces wartościowania,
- proces wyboru.

W procesie przewidywania, na podstawie posiadanych informacji, osoba sama prognozuje, jakie mogą być konsekwencje podjęcia takiej, a nie innej decyzji. Inaczej mówiąc, próbuje sama przewidzieć, jakie jest prawdopodobieństwo wystąpienia określonych skutków podjętych decyzji. W procesie wartościowania, ocenia się wartości możliwych skutków podjętej decyzji. Wartości przypisane wynikom korzystnym oraz niekorzystnym wpływają na kształt ostatecznej decyzji. W procesie wyboru ostateczna decyzja jest funkcją subiektywnej wartości i prawdopodobieństwa osiągnięcia celu. Podjęcie optymalnej decyzji jest bardzo trudne, dlatego należy wziąć pod uwagę takie czynniki, jak: korzystne i niekorzystne wyniki działania, uwzględnić poziom ryzyka, zintegrować różne informacje⁸³.

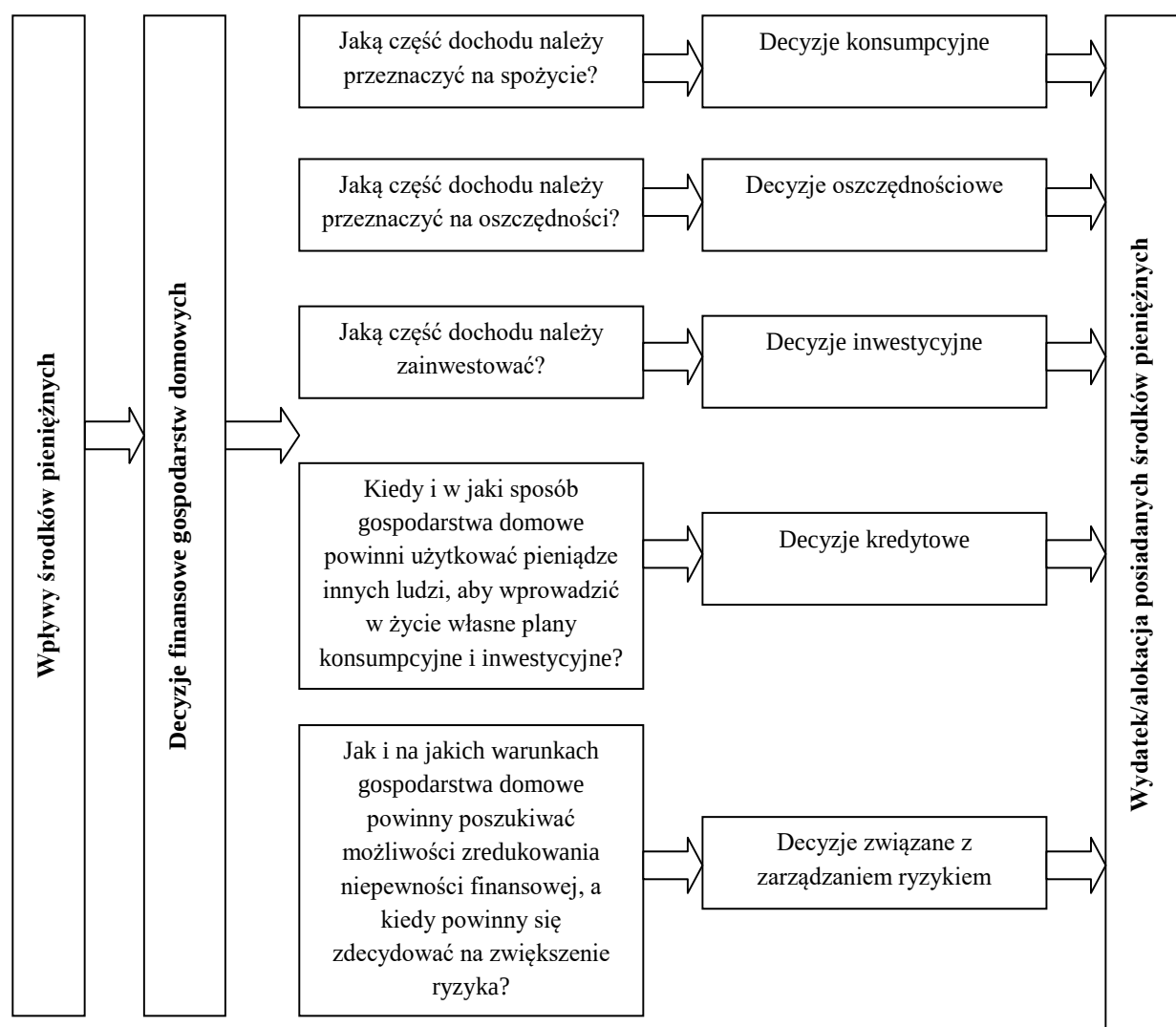
W każdym gospodarstwie domowym podejmowane są różne decyzje finansowe. Decyzje te dotyczą: gospodarowania środkami finansowymi, finansowania zakupów, gromadzenia oszczędności czy też inwestowania i pomnażania majątku (patrz rysunek 7). Decyzje te mogą być podejmowane indywidualnie bądź zbiorowo przez wszystkich członków gospodarstwa domowego⁸⁴. Większość swoich potrzeb gospodarstwa domowe zaspokajają za pomocą produktów, w posiadanie których wchodzi na drodze zakupów. W wielu gospodarstwach domowych za zakupy, płacenie rachunków i inne decyzje związane z wydatkowaniem pieniędzy odpowiedzialna jest jedna osoba. W gospodarstwie jednoosobowym rolę taką pełni sam konsument. W gospodarstwach wieloosobowych role te

⁸² Zdyb M., „Istota decyzji”, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1993, s. 381.

⁸³ Markowski K., „Uwarunkowania decyzji inwestycyjnych gospodarstw domowych”, Materiały i Konferencje Uniwersytetu Szczecińskiego, nr 53/2000, s. 380-381.

⁸⁴ Smith I., „Meeting customer needs”, Oxford 2008, s.32.

zwykle podzielone są między dwie osoby bądź pełni je osoba mająca do tego szczególne predyspozycje. Najczęściej jest to mąż czy żona.

Rysunek 7. Proces podejmowania decyzji finansowych w gospodarstwie domowym

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bodie Z., Merton Z., *Finanse*, Wyd. PWE, Warszawa 2003, s. 26.

Decyzje finansowe podejmowane przez gospodarstwa domowe można podzielić ze względu na elementy, które członkowie tych gospodarstw chcą sfinansować z otrzymywanych dochodów. Najczęściej podejmowanymi decyzjami są decyzje związane z zaspokojeniem bieżących potrzeb konsumpcyjnych (tzw. decyzje konsumpcyjne). Osoby zarządzające dostępnymi środkami finansowymi muszą zdecydować, jaką część tych środków ich gospodarstwo domowe przeznaczy na spożycie. Dopiero drugi etap dotyczy decyzji związanych z alokacją nadwyżek finansowych. Wówczas gospodarstwa domowe decydują, jaką część dochodów, która została im po zaspokojeniu potrzeb konsumpcyjnych, przeznaczają

na oszczędności czy inwestycje. Dochodzi do podziału posiadanych środków finansowych. Odrębną kategorię tworzą decyzje związane z zaciąganiem długów, tzw. decyzje kredytowe. Decyzje te podejmowane są w sytuacji, gdy gospodarstwo domowe na określone wydatki nie posiada wystarczających środków własnych.

Gospodarstwo domowe jako mikropodmiot gospodarczy nie jest podmiotem najmniejszym. Jest nim osoba, członek tego gospodarstwa. W tej sytuacji pojawia się problem badań na poziomie mikro-mikro, a szczególnie jest to zauważalne w analizach związanych z podejmowaniem decyzji, ponieważ między tymi podmiotami zachodzą ścisłe relacje. Relacje te przejawiają się w badaniach preferencji, które mogą mieć charakter synkretyczny, dominujący lub też autonomiczny⁸⁵. Proces podejmowania decyzji to „wybór działania z dwóch lub większej liczby dostępnych, alternatywnych działań. Decyzje mogą różnić się istotnością, ryzykiem i niepewnością”⁸⁶. Podejmowanie decyzji, również w gospodarstwie domowym, polega na wyborze określonego działania ze zbioru działań możliwych. Warunkiem podjęcia decyzji jest wybór ze zbioru możliwości, będących przedmiotem wyboru, rozwiązania wyboru. Podmiotem podejmującym decyzje w gospodarstwie domowym może być jedna osoba lub też grupa osób, które będą dokonywać wyboru oraz ponosić odpowiedzialność za swoje decyzje⁸⁷.

W gospodarstwie domowym decyzje podejmowane mogą być zarówno indywidualnie, jak i zbiorowo. Każdy z członków dysponuje inną wiedzą i doświadczeniem, które sprawiają, że w pewnych obszarach ma większą siłę oddziaływania, a w innych mniejszą. Do czynników, które wpływają na sposób podejmowania decyzji w gospodarstwie domowym należą:

- zasoby współmałżonków – małżonek o wyższych dochodach może mieć większy wpływ na podejmowane decyzje,
- status socjalno-ekonomiczny – w gospodarstwie domowych o średnich poziomie dochodów decyzje częściej podejmowane są wspólnie,
- stereotypy – jaki jest podział ról między małżonkami,
- struktura rodziny – rola dzieci w procesie podejmowania decyzji rośnie wraz z ich wiekiem⁸⁸.

⁸⁵ Milic-Czerniak R., „Finanse osobiste. Kompetencje, narzędzia, instytucje, produkty, decyzje”, Difin, Warszawa 2016, s. 47.

⁸⁶ Jachnis A., „Psychologia konsumenta. Psychologiczne i socjologiczne uwarunkowania zachowań konsumentów”, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz-Warszawa 2007, s. 113.

⁸⁷ Milic-Czerniak R., „Potrzeby i preferencje jako elementy wzorów spożycia w gospodarstwach domowych”, Zeszyty Naukowe AE w Katowicach, 1/1978, s. 139-162.

⁸⁸ Jachnis A., „Psychologia konsumenta...”, op.cit., s. 320-321.

Decyzje podejmowane w gospodarstwie domowym mogą być podejmowane zgodnie przez wszystkich członków lub ich podjęcie może wymagać kompromisu. Przy podejmowaniu decyzji może dojść do konfliktów, które wynikają z próby sił. Konflikty te mogą powodować, że decyzje nie są podejmowane w sposób racjonalny, lecz będą stanowić ustępstwo jednej ze stron. Według badań przeprowadzonych w 2013 roku na zlecenie amerykańskiej firmy inwestycyjnej FIDELITY INVESTMENTS ponad połowa (51%) ankietowanych par przyznała, że sprzeczą się często lub od czasu do czasu o pieniądze, z czego w 40% przypadków nigdy nie udaje się rozwiązać problemu w sposób satysfakcjonujący dla obydwu stron⁸⁹. W Polsce 3 na 4 pary mają problem ze zgodnością w sferze finansów⁹⁰. Niejednokrotnie nieporozumienia na tle finansowym stanowią jeden z głównych powodów rozwodów. Stosunkowo rzadko prowadzi się badania na temat udziału poszczególnych członków gospodarstwa domowego w procesie podejmowania decyzji finansowych. W USA i w Belgii przeprowadzono badania, które oprócz decyzji w zakresie wyboru artykułów i usług konsumpcyjnych dokonywanych przez członków gospodarstwa domowego, obejmowały również ubezpieczenia na życie oraz cele oszczędzania. W badaniach tych wskazano zdecydowaną dominację męża w podejmowaniu decyzji w zakresie ubezpieczeń dotyczących całej rodziny. Decyzje dotyczące oszczędzania były decyzjami autonomicznymi, tzw. każdy z małżonków decydował o tym, na co oszczędza. Żadne usługi finansowe w rodzinie nie były przedmiotem decyzji podejmowanych wspólnie (tzw. synkretycznych).

W kontekście usług finansowych należy wziąć pod uwagę również udział dzieci w podejmowaniu decyzji. Na duży udział dzieci w procesie podejmowania decyzji finansowych wskazują badania przeprowadzone w 2013 roku⁹¹. W badaniach tych niemalże wszyscy respondenci uznali, że ich dzieci biorą udział w procesie podejmowania decyzji podczas zakupów, a $\frac{3}{4}$ z nich uznało, że wpływ ten jest duży lub średni. Niewielu respondentów uznało, że wpływ ten jest niewielki. Dzieci największy wpływ mają na decyzje zakupowe, które ich dotyczą (np. zakup zabawek, ubrań). Jednak rodzice coraz częściej biorą pod uwagę ich zdanie przy wyborze mieszkania (20%), mebli (42%), samochodu (17%). Im jest starsze dziecko, tym jego wpływ na proces zakupowy jest większy. Dzieje się tak, ponieważ starsze dzieci często mają większą wiedzę na temat niektórych produktów niż

⁸⁹ <http://www.finweb.pl/banki/finanse-osobiste/14976-nie-pozwolicie-by-podzielily-was-pieniadze>, stan z dnia 31.07.2014.

⁹⁰ <https://www.polskieradio.pl/146/2781/Artykul/780927>, Kredyt-hipoteczny-laczy-nas-bardziej-niż-malzenstwo, stan z dnia 13.10.2015.

⁹¹ Badanie zostało przeprowadzone przez Polski Program Obsługi w maju 2013 roku metodą CAWI na próbie 1830 dorosłych respondentów. Pelen raport dostępny jest na stronie www.jakoscobsługi.pl.

rodzice. Chodzi tu głównie o zakupy takich produktów, jak: telefony, komputery, sprzęt RTV⁹².

W procesie decyzyjnym gospodarstw domowych duże znaczenie mają również źródła informacji o nabywanych produktach oraz usługach. W przypadku artykułów oraz usług konsumpcyjnych najczęstszym źródłem informacji jest rodzina i znajomi (78%), Internet (74%), następnie sprzedawca (31%), reklama (26%)⁹³. W badaniach na temat źródeł informacji, które są brane pod uwagę przy korzystaniu z produktów oszczędnościowych widzi się pewne odstępstwa w porównaniu ze źródłami informacji branych pod uwagę podczas zakupu produktów niefinansowych. W tym przypadku respondenci wymieniają przede wszystkim:

- Internet (75%),
- pracownicy banków (57%),
- materiały dostępne w placówce (35%),
- podręczniki oraz czasopisma fachowe (33%),
- rodzina i znajomi (31%),
- reklama (25%).

Z powyższego zestawienia można wywnioskować duży wpływ źródeł formalnych na podejmowanie decyzji finansowych, w tym instytucji finansowych. Z porad pracowników instytucji finansowych korzystają przede wszystkim osoby starsze, ponieważ ta część osób znacznie rzadziej korzysta z Internetu⁹⁴. Pracownicy banku są również jednym z głównych źródeł informacji przy podejmowaniu decyzji finansowych w niektórych grupach zawodowych, m.in. dla medyków (61%). Pozostałe źródła informacji, takie jak artykuły prasowe, ulotki znajdują się na dalszych pozycjach⁹⁵. Można zatem stwierdzić, że usługi finansowe są postrzegane przez członków gospodarstwa domowego raczej jako usługi o charakterze osobistym, o którym nie rozmawia się często wśród rodziny i znajomych.

Gospodarstwa domowe, podejmując decyzje finansowe, mogą zachowywać się racjonalnie lub irracjonalnie. Gospodarstwa domowe, które planują swoje zakupy, wykazują się racjonalnym postępowaniem. W takiej sytuacji najczęściej porównują swoje wydatki z posiadanymi dochodami i dopiero wówczas podejmują decyzje odnośnie wydatkowania.

⁹² Więcej na temat: Browning M., "Children and Household Economic Behaviour", Journal of Economic Literature, nr 30/1992, s. 1434-1475.

⁹³ Badanie zostało przeprowadzone w listopadzie 2012 roku metodą CAWI na reprezentatywnej próbie ponad tysiąca respondentów powyżej 15 roku życia. Wyniki badania <http://www.marketing-news.pl/message.php?art=36974>, stan z dnia 22.01.2015.

⁹⁴ Wójcik E., „Konkurencja na rynku oszczędności w Polsce”, CeDeWu, Warszawa 2014, s. 236-237.

⁹⁵ Iwanicz-Drozdowska M., „Edukacja i świadomość finansowa”, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2011, s. 145-211.

Zakupy irracjonalne dokonywane są bez planu. Tak zachowujące się gospodarstwa domowe, kupują najczęściej to, co widzą na półkach. Ta metoda robienia zakupów powoduje, że często kupują więcej niż powinny. Wiele gospodarstw domowych często kupuje produkty, których nie zamierzali kupić. Jest to zachowanie irracjonalne, pod wpływem odruchu, impulsu.

Podejmowanie decyzji jest procesem złożonym, który nie daje gwarancji wyboru najkorzystniejszego zachowania. W wyniku podejmowanych decyzji człowiek może odczuwać satysfakcję lub dyssatisfakcję z uzyskanego efektu. Ogólna ocena zadowolenia członków gospodarstwa domowego jako klientów banku z relacji z tymi instytucjami dokonywana jest na podstawie modelu, który uwzględnia pięć elementów:

- postrzeganie jakości usług,
- postrzeganie ceny oraz wartości usług świadczonych przez instytucje finansowe,
- satysfakcja z osiągniętych celów,
- lojalność jako przywiązanie, wierność i gotowość polecenia danej instytucji finansowej bliskim osobom,
- zaufanie do instytucji finansowej⁹⁶.

Pożądanym stanem jest satysfakcja z podjętej decyzji, gdyż oznacza ona, że człowiek wie, czego oczekuje od nabywanego produktu i wie, że właśnie to otrzymuje. Satysfakcja może wiązać się z lojalnością wobec produktu, która oznacza, że „konsument utrzymuje pozytywną postawę w stosunku do marki produktu i chęć jego zakupu, pomimo istnienia czynników ekonomicznych przemawiających za zakupem produktu o konkurencyjnej marce”⁹⁷. Dyssatisfakcja oznacza niezadowolenie z podjętej decyzji. Przyczyny takiego stanu mogą mieć charakter wewnętrzny i leżeć po stronie człowieka bądź też charakter zewnętrzny i leżeć po stronie sprzedawcy lub producenta. Przyczyny mogą być trwałe lub też tymczasowe. Taki stan może doprowadzić do rezygnacji z zakupów i powstrzymanie się od zakupów danego produktu w przyszłości, reakcji słownej, czyli wygłaszanie negatywnych opinii, bądź też można zauważyć całkowity brak reakcji. W przypadku usług finansowych skutki braku reakcji klientów są dobrze widoczne. Z danych uzyskanych w ramach Audytu Bankowości Detalicznej wynika, że klienci widzą duże trudności w korzystaniu z usług bankowych. Klienci najczęściej wskazują na takie trudności, jak: bankowa biurokracja, duża liczba różnych formularzy, niejasne zapisy, kolejki, niekorzystne warunki umów, brak możliwości załatwiania spraw

⁹⁶ „Finanse osobiste...”, pod redakcją Bogacka-Kisiel E., op.cit., s. 58.

⁹⁷ Jachnis A., „Psychologia konsumenta...”, op.cit, s. 207.

w oddziale w jednym okienku itp⁹⁸. Jednak jak wskazują instytucje finansowe klienci nie zawsze sygnalizują swoje niezadowolenie. Przyczyną milczącego niezadowolenia jest brak wiary w to, że zgłaszając swoje uwagi, cokolwiek można zmienić. W rzeczywistości każda, nawet pojedyncza skarga ma znaczenie.

Podsumowując, warto dodać, że wiedza na temat finansów pozwala gospodarstwom domowym na podejmowanie racjonalnych oraz spójnych decyzji i zapobiega popełnianiu błędów, które mogą mieć długotrwałe oraz przykre konsekwencje.

⁹⁸ Lewicka-Strzałecka A., „Zaufanie w relacji konsument biznes”, Warszawa, za: Relacje banków z klientami, Pentor Research International 2006, www.pentor.pl/48553.xlm?doc_id=11278 stan z dnia 28.03.2006.

Rozdział 2. Bilans majątkowy gospodarstwa domowego

2.1. Źródła informacji o sytuacji finansowej gospodarstw domowych

Sprawne zarządzanie gospodarstwem domowym jest możliwe dzięki zbieraniu odpowiednich i wiarygodnych informacji o tym, co dzieje się w samym gospodarstwie, jak i w jego bliższym i dalszym otoczeniu. W przypadku przedsiębiorstw podstawowym źródłem informacji o ich sytuacji są sprawozdania finansowe. Inaczej sytuacja wygląda w przypadku gospodarstw domowych, których nie obowiązuje sformalizowana sprawozdawczość w zakresie gospodarowania. Dlatego też w celu pozyskania informacji o finansach gospodarstw domowych ważne jest prowadzenie przez każde z nich własnej sprawozdawczości, która stanowiłaby podstawę do pozyskania danych o zarządzaniu majątkiem i budżetem. W wielu krajach Europy, w tym także w Polsce, funkcjonują instytucje publiczne i prywatne, które prowadzą specjalne badania w celu pozyskania informacji i wielkości, prawach i proporcjach kształtowania się majątku i budżetu gospodarstw domowych.

Pierwsze opracowania omawiające sytuację gospodarstw domowych powstały w połowie XIX wieku. W tym samym czasie powstały pierwsze instytucje oraz stowarzyszenia, które zajęły się badaniami nad poziomem życia ludności. W 1856 roku we Francji utworzono Towarzystwo Ekonomii Społecznej, które prowadziło badania nad sytuacją ekonomiczną ludności. Po tym czasie podobne instytucje powstały również w innych krajach. Pionierem badania budżetów gospodarstw domowych był francuski ekonomista, socjolog i statystyk Pierre Guillaume Frederic Le Play – założyciel Towarzystwa Ekonomii Społecznej. Le Play prowadził swoje badania metodą autopsyjnego rozpoznania, czyli poprzez osobistą obserwację wybranych rodzin. Rezultaty swoich badań przedstawił w postaci monografii⁹⁹.

W Polsce badania budżetów gospodarstw domowych zostały podjęte pod koniec XIX wieku. Na samym początku ograniczały się one do pojedynczych obserwacji prowadzonych przez badaczy. Prowadzone badania oparte wówczas były na ustnych ankietach oraz kwestionariuszach i dotyczyły warunków bytu wybranych grup ludności. Na szerszą skalę badania nad budżetami gospodarstw domowych w Polsce rozpoczęły się po I wojnie światowej. Mianowicie w 1920 roku została powołana stała komisja działająca przy Głównym Urzędzie Statystycznym. Do głównych zadań komisji należało badanie wzrostu kosztów utrzymania rodzin pracowników przemysłu oraz handlu. Także inne instytucje zaczęły

⁹⁹ Le Play jako jeden z pierwszych w naukach ekonomicznych zastosował metodę monograficzną zapożyczoną z nauk przyrodniczych. Inaczej postępował Engel. Wykorzystywał on wyniki spisów powszechnych w Saksonii oraz tzw. ankietę budżetową oraz analizy budżetów rodzin robotników belgijskich.

prować badania sytuacji ekonomiczno-finansowej wybranych grup społecznych. W 1922 roku Instytut Gospodarstwa Społecznego rozpoczął stałą rejestrację dochodów i wydatków 25 rodzin, a w latach 1926-1929 Główny Urząd Statystyczny razem z Instytutem Gospodarstwa Domowego prowadził badania budżetów gospodarstw domowych¹⁰⁰.

W latach 30-tych Główny Urząd Statystyczny rozszerzył i zmodyfikował metodykę badania budżetów gospodarstw domowych. W tym samym czasie podobne badania prowadził Instytut Gospodarstwa Społecznego. W 1938 roku do badań dołączył również Instytut Badania Koniunktur Gospodarczych i Cen. W latach 1947-1950 badania budżetów gospodarstw domowych prowadziło wiele instytucji w porozumieniu z GUS, w szczególności Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej, Ministerstwo Aproprowizacji oraz niektóre związki zawodowe. Jednak pomimo wielu prób nie udało się wprowadzić regularności w tych badaniach, przede wszystkim takich, które objęłyby cały kraj i miały charakter reprezentatywny do ogółu polskich gospodarstw domowych. Główną przeszkodą było pozyskanie odpowiedniej liczby gospodarstw domowych, które zechciałyby prowadzić stałą ewidencję własnych dochodów i wydatków. Trudności te wynikały z:

- kłopotów organizacyjnych w doborze takiej grupy,
- odmawiania i niesystematyczności rejestracji dochodów i wydatków,
- długiego czasu przeznaczonego na opracowywanie wyników badań.

W 1951 roku podejmowane corocznie przez Główny Urząd Statystyczny badania budżetów gospodarstw domowych zostały przerwane i wznowiono je dopiero w 1956 roku. Początkowo badaniem zostały objęte rodziny pracowników czterech gałęzi przemysłu państwowego, tj. górnictwa węgla kamiennego, hutnictwa, przemysłu włókienniczego i przemysłu maszynowego. Dobór gospodarstw domowych w podanych gałęziach przemysłu miał charakter losowy. W Polsce po raz pierwszy zastosowano wówczas metodę reprezentacyjną w doborze badanej grupy. Dobór gospodarstw domowych do badań budżetów składał się z trzech etapów:

1. Losowanie przedsiębiorstw w wybranych gałęziach przemysłu,
2. Losowanie pracowników zatrudnionych w przedsiębiorstwach,
3. Wybór gospodarstw domowych z list osób wylosowanych w przedsiębiorstwie¹⁰¹.

Objęte badaniem gospodarstwa domowe przez cały rok prowadziły w specjalnych książeczkach rejestr pieniężnych i niepieniężnych przychodów oraz pieniężnych rozchodów osób wchodzących w skład danego gospodarstwa domowego.

¹⁰⁰ Kordos J., „40 lat badania budżetów gospodarstw domowych w Polsce”, „Wiadomości Statystyczne”, 7/1997, s. 17.

¹⁰¹ Bywalec Cz., „Ekonomika...”, op.cit., s. 58-61.

W Polsce badania budżetów gospodarstw domowych są prowadzone systematycznie od 1973 roku. Co miesiąc bada się 2700 gospodarstw domowych. Źródłem informacji o przychodach i rozchodach każdego badanego gospodarstwa są „książeczki budżetowe”, w których gospodarstwa dokonują zapisów odnośnie wszystkich przychodów oraz wszelkich rozchodów przez okres dwóch tygodni. Po tych dwóch tygodniach książeczka przekazywana jest ankieterowi urzędu statystycznego. Dodatkowym źródłem informacji o przychodach i rozchodach gospodarstwa domowego jest kwestionariusz „karta statystyczna gospodarstwa domowego”, w którym zapisywane są przychody i rozchody związane z użytkowaniem mieszkania oraz ważniejsze opłaty stałe.

Budżety są źródłem wiedzy o strukturze ludności w badanych gospodarstwach według płci, wieku, liczby osób, poziomu wykształcenia, o przeciętnych miesięcznych dochodach lub rozchodach na 1 osobę, przeciętnym miesięcznym spożyciu niektórych artykułów. Najczęściej na podstawie budżetów rodzinnych bada się zależności między wielkością spożycia poszczególnych artykułów a różnymi czynnikami ekonomicznymi i pozaekonomicznymi. Budżety są podstawą systematycznych analiz i prognoz spożycia¹⁰².

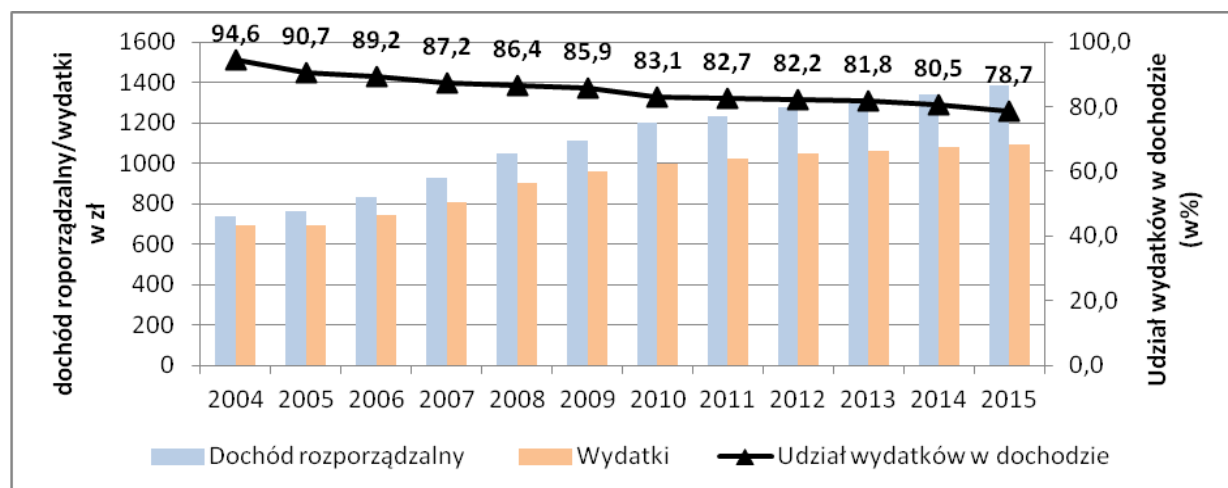
W badaniu budżetów gospodarstw domowych z 2015 roku przeprowadzonym przez Główny Urząd Statystyczny sytuacja materialna gospodarstw domowych w Polsce poprawiła się. Mianowicie, jednostki te osiągały wyższe dochody, a co za tym idzie więcej też wydawały. Wzrosła nadwyżka dochodów nad wydatkami, co pozwoliło na większe oszczędzanie. Poziom przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzalnego na osobę w zaokrągleniu do 1 zł wynosił w 2015 roku 1386 i był wyższy o 4,3% od dochodu z 2014 roku. Przeciętne miesięczne wydatki na osobę w 2015 roku wynosiły 1091 zł i były wyższe o 2,1% od wydatków z roku 2014. Wydatki na towary i usługi konsumpcyjne wyniosły średnio 1043 zł i były wyższe o 2,0% w stosunku do 2014 roku (patrz tabela 3, wykres 1).

¹⁰² Kramer J., „Konsumpcja w gospodarce rynkowej”, Wyd. PWE, Warszawa 1997, s. 127.

Tabela 3. Poziom przeciętnych miesięcznych dochodów i wydatków na 1 osobę w gospodarstwach domowych oraz udział wydatków w dochodzie rozporządzalnych w latach 2004-2015

Rok	Dochód rozporządzalny	Wydatki	Udział wydatków w dochodzie [w %]
2004	735	695	94,6
2005	761	690	90,7
2006	835	745	89,2
2007	929	810	87,2
2008	1046	904	86,4
2009	1114	957	85,9
2010	1201	998	83,1
2011	1235	1021	82,7
2012	1278	1051	82,2
2013	1299	1062	81,8
2014	1340	1079	80,5
2015	1386	1091	78,7

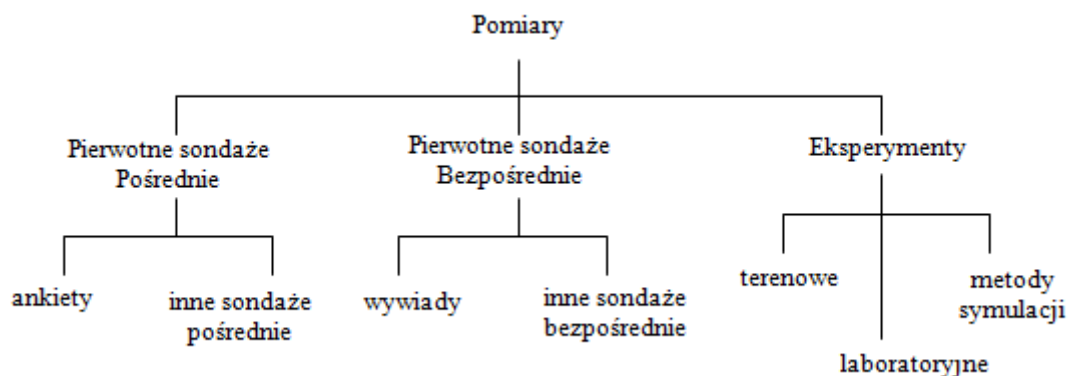
Źródło: opracowanie własne na podstawie: „Badanie budżetów gospodarstw domowych w 2015 r.”, GUS, Warszawa 2016.

Wykres 1. Poziom przeciętnych miesięcznych dochodów i wydatków na 1 osobę w gospodarstwach domowych oraz udział wydatków w dochodzie rozporządzalnych w latach 2004-2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie: „Badanie budżetów gospodarstw domowych w 2015 r.”, GUS, Warszawa 2016.

Wartość wyników nad budżetami rodzinnymi polega na tym, że wskazują one rzeczywiste tendencje zmian w poziomie dochodów i konsumpcji usług gospodarstw domowych. Do źródeł wtórnych zalicza się takie rodzaje pomiarów jak: pierwotne sondaże pośrednie i bezpośrednie, eksperymenty. Wśród nich dokonuje się wyboru metody pomiaru (patrz rysunek 8).

Rysunek 8. Wybrane metody zbierania danych ze źródeł pierwotnych

Źródło: Kaczmarczyk S., „Badania marketingowe,” Metody i techniki, Wyd. PWE, Warszawa, 1995, s. 178.

Zastosowanie podanych metod wymaga pełnej znajomości zasad budowy podstawowego narzędzia badawczego i przeprowadzenia badania. Badania te przeprowadza się w określonej próbie badawczej, dlatego analiza ta powinna być przeprowadzona na tle całej zbiorowości oraz jej otoczenia. Prowadzone przez GUS badania budżetów wylosowanej grupy gospodarstw mają charakter badań reprezentacyjnych, które zalicza się do badań statystycznych niewyczerpujących. Są one prowadzone na reprezentacyjnej próbie całej zbiorowości. Metodę tę stosuje się, gdy nie jest możliwe przeprowadzenie badań wyczerpujących. Podmiotem takich badań są losowo wybrane gospodarstwa domowe, natomiast przedmiotem systematycznej rejestracji są budżety gospodarstw domowych. Dobór próby odbywa się na zasadzie metody losowego wyboru w badaniach reprezentacyjnych. Badania budżetów prowadzą urzędy statystyczne znajdujące się w każdym województwie. Nadzór nad nimi sprawuje Główny Urząd Statystyczny. Bezpośrednimi realizatorami badań są ankierzy – pracownicy urzędów statystycznych w województwach¹⁰³.

Analizę majątku i budżetów gospodarstw domowych można prowadzić również w ujęciu makroekonomicznym. Podstawowym narzędziem takiej metody są rachunki narodowe opracowywane przez Główny Urząd Statystyczny. „Zadaniem rachunków narodowych jest stworzenie systemu spójnych danych o dochodach z danymi dotyczącymi produkcji i jej rozdysponowania na konsumpcję oraz akumulację, a także saldem wymiany towarowej z zagranicą”(…) ¹⁰⁴.

¹⁰³ „Budżety gospodarstw domowych w 2014 roku”, GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2015, s. 15-16.

¹⁰⁴ „Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej”, GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa, 2015, s. 678.

W polskiej praktyce statystycznej rachunki narodowe opracowywane są zgodnie z metodą ESA 1995, czyli według sektorów instytucjonalnych. Wyróżnia się pięć krajowych sektorów instytucjonalnych oraz sektor „zagranica” tworzony przez podmioty gospodarcze będące własnością jednostek zagranicznych. Są to:

1. Sektor przedsiębiorstw – w jego skład wchodzi: osoby prawne, jednostki organizacyjne niemające osobowości prawnej, osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą zatrudniające powyżej 9 osób.
2. Sektor instytucji finansowych i samorządowych – obejmuje podmioty, które zajmują się pośrednictwem finansowym, tj. NBP, banki komercyjne, kasy oszczędnościowo-pożyczkowe, giełda papierów wartościowych, biura maklerskie, kantory wymiany walut, instytucje ubezpieczeniowe, towarzystwa funduszy inwestycyjnych itp.
3. Sektor instytucji rządowych i samorządowych – obejmuje podmioty działające na podstawie ustawy i finansach publicznych, podmioty, których system finansowy określony jest odrębnymi ustawami, a których źródłem finansowania są dotacje z budżetu państwa, samodzielne publiczne zakłady opieki zdrowotnej, instytucje kultury, fundusze mające osobowość prawną i powiązane z budżetem państwa bądź budżetami jednostek samorządu terytorialnego, Narodowy Fundusz Zdrowia oraz instytucje obsługujące fundusze ubezpieczeń społecznych.
4. Sektor gospodarstw domowych – który został już omówiony w pierwszym rozdziale niniejszej pracy.
5. Sektor instytucji niekomercyjnych, które świadczą usługi na rzecz gospodarstw domowych – należą do niego organizacje społeczne, partie polityczne, związki zawodowe, stowarzyszenia, fundacje, jednostki organizacji wyznaniowych.
6. Sektor „zagranica” – tworzą go podmioty gospodarcze będące własnością jednostek zagranicznych i współpracujące z jednostkami krajowymi.

Należy zaznaczyć, że statystyki dochodów i wydatków całego sektora gospodarstw domowych obliczane przy zastosowaniu metody rachunków narodowych ESA 1995 różnią się od statystyk otrzymanych w wyniku badań metodą reprezentacyjną. Różnice jednak nie są duże i pozwalająca na porównywanie wyników badań.

Działalność gospodarcza podlega ciągłym zmianom. Po okresach zwiększonej aktywności następują okresy jej obniżenia. Zjawisko to nazywane jest wahaniami koniunkturalnymi, które mają charakter cykliczny i pojawiają się w pewnych odstępach czasu. Dotyczy ono praktycznie wszystkim podmiotów gospodarczych, w tym też gospodarstw domowych. Badania nad koniunkturą początkowo koncentrowały się na zagadnieniach

makroekonomicznych, czyli dotyczyły całych gospodarek. Z czasem badania te zeszły na poziom mezoekonomii, a w drugiej połowie XX wieku badaniami zostały objęte również mikropodmioty – przedsiębiorstwa i gospodarstwa domowe.

Badania koniunktury gospodarstw domowych rozwinęły się na większą skalę po II wojnie światowej, szczególnie w USA. Za głównego ideologa tych badań uznać można George'a Katonę. To właśnie jego studia prowadzone w Instytucie Badań Ekonomicznych Uniwersytetu Michigan zapoczątkowały regularne badania nad zachowaniami gospodarstw domowych. Na podstawie tych badań opracowywane są różnego rodzaju wskaźniki: wskaźnik koniunktury konsumenckiej, wskaźniki nastrojów konsumenckich, wskaźniki optymizmu gospodarstw domowych, wskaźniki zaufania konsumentów¹⁰⁵. Na zachowania konkretnych konsumentów oraz gospodarstw domowych wpływają nie tylko osobiste doświadczenia, zdarzenia, lecz również spodziewane zachowania otoczenia bliższego i dalszego. G. Katona wyróżnił trzy płaszczyzny badań zachowań konsumpcyjnych gospodarstw domowych:

- a) badanie zachowań w zakresie pozyskiwania środków ekonomicznych, które wyrażają się w sposobach zarobkowania,
- b) badania sposobu obchodzenia się z posiadanymi środkami ekonomicznymi,
- c) badanie sposobu i skutków wykorzystania posiadanych środków ekonomicznych do celów konsumpcyjnych.

W Polsce badaniem koniunktury gospodarstw domowych zajmuje się Instytut Rozwoju Gospodarczego Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie „Badanie kondycji gospodarstw domowych”. W latach dziewięćdziesiątych posługiwano się ankietami prasowymi. Kwestionariusz ankiety zamieszczano w magazynach kobiecych, np. „Kobiecie i Życiu”, „Tinie”. Od 2000 roku stosuje się ankietę pocztową, rozsyłaną do próby wylosowanej z ogólnopolskiej zbiorowości. W badaniach tych przeprowadza się test zbiorowości w pierwszym miesiącu każdego kwartału. Podstawą takich badań jest kwestionariusz ankietowy.

W ramach badań nad kondycją ekonomiczną gospodarstw domowych Instytut Rozwoju Gospodarczego prowadzi również, wspólnie z Konferencją Przedsiębiorstw Finansowych, systematyczny monitoring zachowań polskich gospodarstw domowych na rynkach finansowych, czyli tzw. badanie consumer finance. Efektem realizacji takiej metody badań jest wskaźnik zmian sytuacji na rynku oszczędności i zadłużenia gospodarstw domowych zwany barometrem rynku consumer finance (barometr KPF-IRG). Wskaźnik jest średnią arytmetyczną

¹⁰⁵ Yamarone R, „Wskaźniki ekonomiczne”, Przewodnik dla inwestora, tłum. P. Fraś, Wyd. Onepress-Helion Gliwice 2006, s. 191.

nieważoną sald czterech wskaźników szczegółowych: oceny przyszłej sytuacji finansowej gospodarstwa domowego, prognozy zakupu dóbr trwałego użytku, oceny bieżącego klimatu do oszczędzania oraz oceny przyszłej skłonności do oszczędzania. Wskaźnik ten może przyjmować wartości od -100,0 do + 100,0. Wartości negatywne oznaczają przewagę opinii negatywnych w badanej sprawie, natomiast wartości dodatnie stanowią przewagę opinii pozytywnych.

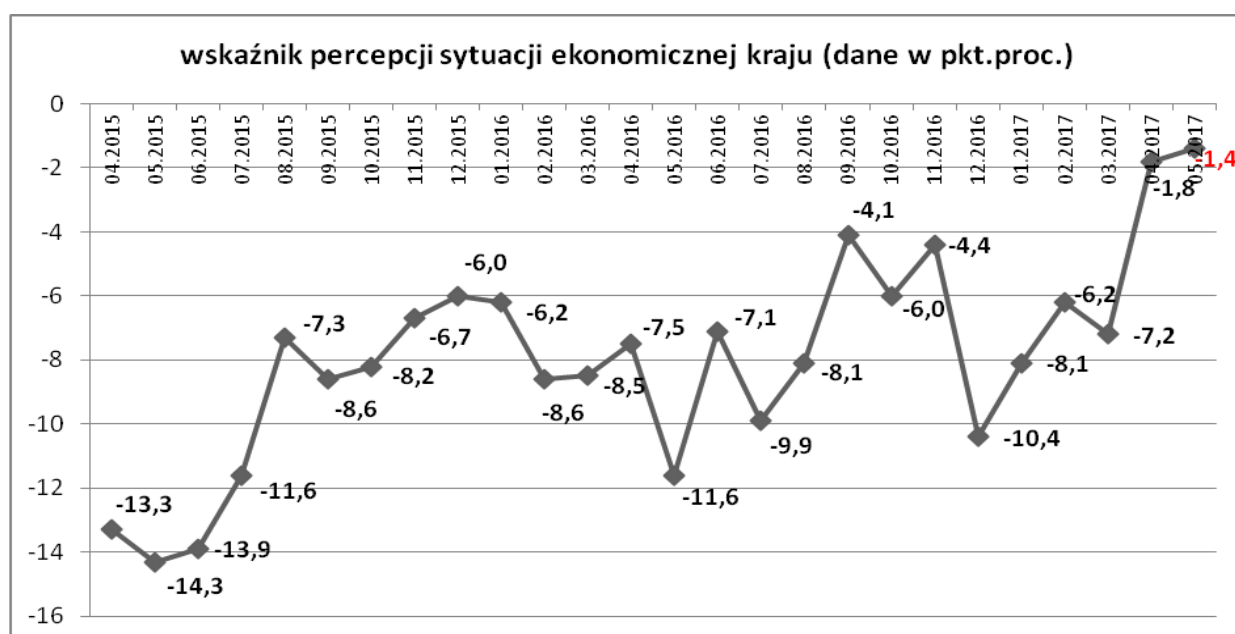
Według najnowszych danych w II kwartale 2017 roku wartość barometru KPF-IRG spadła w porównaniu z I kwartałem z 59,1 do 58,0 punktu. Należy zwrócić uwagę, że pomimo spadku wartość wskaźnika przekracza cały czas poziom 50 punktów. Informacje z sektora finansowego potwierdzają dobrą koniunkturę w obszarze popytu na kredyt gospodarstw domowych. Zadłużenie gospodarstw domowych na cele konsumpcyjne rosło w marcu 2017 roku w tempie 7,1% w ujęciu rok do roku. Jest to wysoki wzrost, a co za tym idzie poziom barometru na poziomie 58 punktu pokazuje, że wzrost ten powinien utrzymywać się na podobnym poziomie w najbliższych 12 miesiącach. Na tej podstawie wnioskuje się, że w kolejnych miesiącach rynek kredytu konsumenckiego może rosnąć, a tempo wzrostu będzie zbliżone do obecnego¹⁰⁶. Syntetyczną miarę kondycji gospodarstw domowych stanowi wskaźnik kondycji gospodarstw domowych Instytutu Rozwoju Gospodarczego SGH, który jest obliczany jako średnia arytmetyczna nieważona z czterech wskaźników prognostycznych: przewidywanej sytuacji finansowej gospodarstw domowych, przewidywanej sytuacji gospodarczej w kraju, przewidywanego poziomu bezrobocia oraz przewidywanego poziomu oszczędności gospodarstw domowych. Wskaźnik ten podobnie jak wyżej wymieniony wskaźnik przyjmuje wartości od -100,0 do +100,0. W kwietniu 2017 r. nastroje gospodarstw domowych w Polsce znacznie się poprawiły. Wzrost ten dostrzegany jest od 3 kwartałów. Wskaźnik kondycji gospodarstw domowych IRGKKGD zwiększył się o ok. 8,1 punktu procentowego wobec poprawy po ok. 3 punkty procentowe w poprzednich dwóch kwartałach. Podobnie jak w pierwszym kwartale poprawiły się wszystkie składowe wskaźniki IRGKKGD. W największym stopniu do jego poprawy oceny co do przyszłej sytuacji w całej gospodarce, a także przewidywania dalszego spadku bezrobocia w kraju. Gospodarstwa domowe w Polsce również lepiej oceniały swoją sytuację finansową. Poprawa nastrojów przyczyniła się do wzrostu konsumpcji¹⁰⁷.

¹⁰⁶ „Sytuacja na rynku consumer finance, II kwartał 2017”, raport: Konferencja Przedsiębiorstw Finansowych w Polsce, IRG SGH, Warszawa-Gdańsk, maj 2017r.

¹⁰⁷ Kondycja gospodarstw domowych II kw 2017, Badanie okresowe nr 99, IRG SGH, Warszawa 2017, s. 6.

Badaniem nastrojów ekonomicznych ludności zajmuje się Kantar TNS. Zadaniem Instytutu jest badanie nastrojów ekonomicznych ludności naszego kraju. Ankietowana jest dobrana losowo reprezentatywna próba dorosłych Polaków składająca się zazwyczaj z 1000 osób dorosłych. Badanie przeprowadzane jest w każdym miesiącu i dotyczy trzech zagadnień: oceny sytuacji ekonomicznej kraju, kondycji finansowej własnych gospodarstw domowych oraz klimatu konsumenckiego. Efektem końcowym są trzy wskaźniki:

- a) wskaźnik percepcji sytuacji ekonomicznej kraju,
- b) wskaźnik kondycji finansowej gospodarstw domowych,
- c) TNS Consumer Index – wskaźnik klimatu konsumenckiego¹⁰⁸.

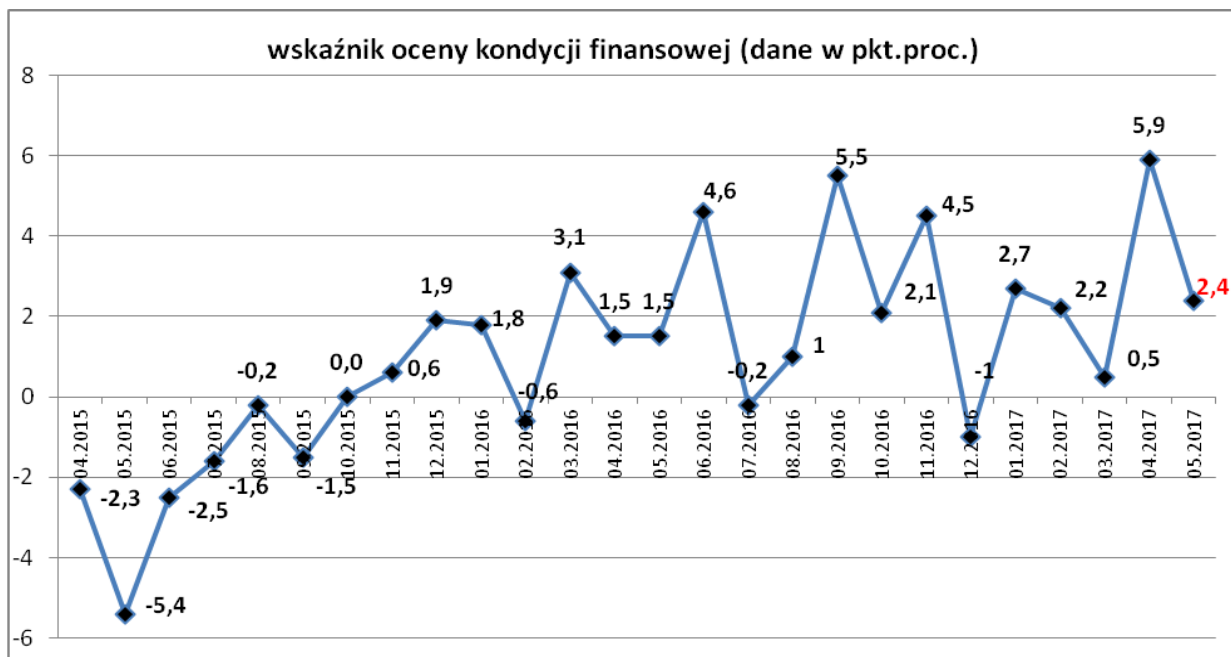

Wykres 2. Wskaźnik percepcji sytuacji ekonomicznej kraju

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z TNS Consumer Index, Kantar TNS, Maj 2017.

Na podstawie wykresu 2 można zauważyć, że wskaźnik percepcji sytuacji ekonomicznej kraju wynosił w maju 2017 roku -1,4 pkt. i w porównaniu do kwietnia wartość tego wskaźnika poprawiła się o 0,4 p. proc. Zmiany w wartości wskaźnika wynikają z wzrostów oraz spadków poszczególnych podwskaźników, które go tworzą.

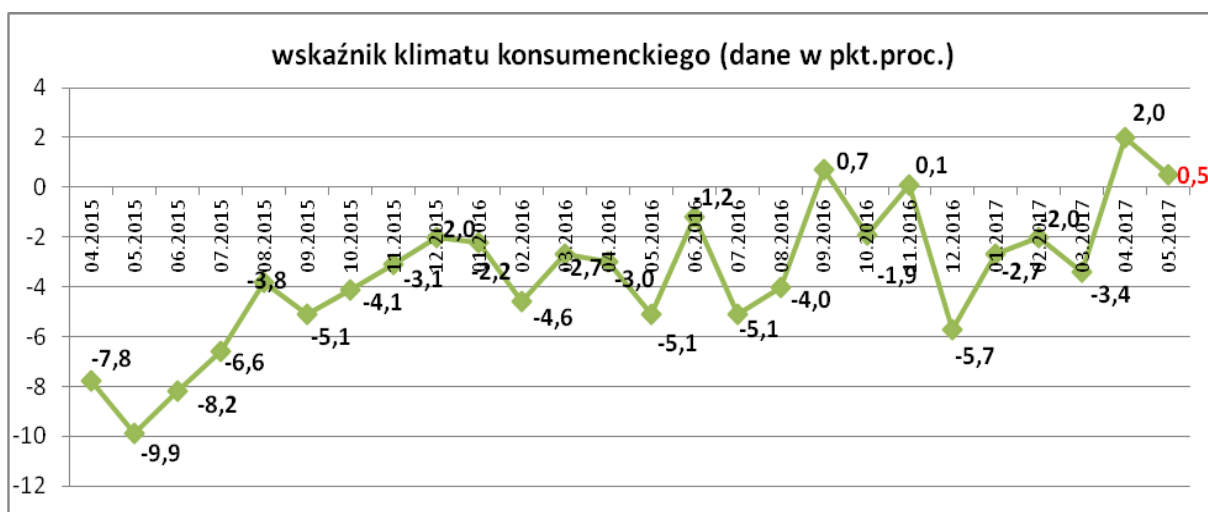
¹⁰⁸ http://www.tnsglobal.pl/archiwumraportow/files/2017/05/K.025_TNS_Consumer_Index_O05a-17.pdf, stan z dnia 9.06.2017.

Wykres 3. Wskaźnik oceny kondycji finansowej

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z TNS Consumer Index, Kantar TNS, Maj 2017.

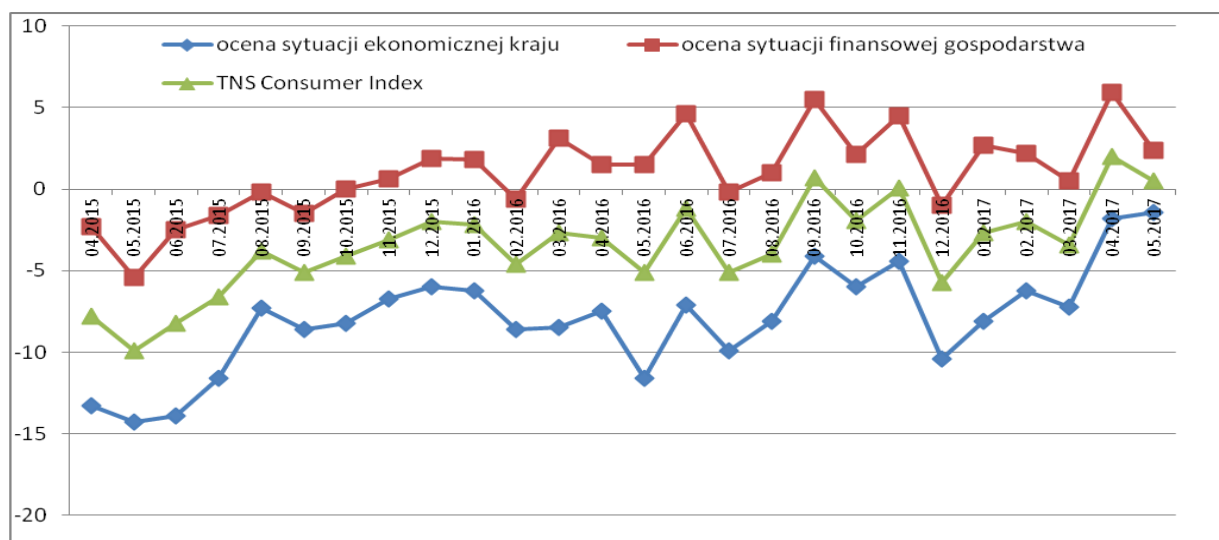
Kolejnym wskaźnikiem wyliczanym przez firmę Kantar TNS jest wskaźnik oceny kondycji finansowej. W maju 2017 roku wskaźnik ten wynosił 2,4 pkt. W porównaniu do kwietnia można zauważyć duży spadek wartości wskaźnika o 3,5 pkt. procentowego. Natomiast w przypadku poszczególnych podwskaźników to ocena zmian sytuacji finansowej gospodarstw domowych spadła o 2 pkt. procentowe. Roczne prognozy zmian sytuacji finansowej gospodarstw domowych także się pogorszyły. Można zauważyć spadek o 5 pkt. procentowych (patrz wykres 3).

Wykres 4. Wskaźnik klimatu konsumenckiego

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z TNS Consumer Index, Kantar TNS, Maj 2017.

Trzecim wskaźnikiem proponowanym przez Kantar TNS jest wskaźnik klimatu konsumenckiego (patrz wykres 4). Wskaźnik ten w maju 2017 roku wynosił 0,5 pkt. Wskaźnik przyjmował wartość dodatnią, a oznacza to, że w tym miesiącu odsetek ocen pozytywnych przewyższał odsetek ocen negatywnych. W porównaniu do kwietnia tego roku widać jednak spadek o 1,5 pkt. procentowego. Spadek ten spowodowany jest przede wszystkim znacznym pogorszeniem się nastrojów, jeżeli chodzi o sytuację własnego gospodarstwa. Oceny sytuacji ekonomicznej Polski nieznacznie się poprawiły (patrz wykres 5).

Wykres 5. Porównanie wskaźników oceny sytuacji ekonomicznej kraju, oceny sytuacji finansowej gospodarstwa, TNS Consumer Index

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z TNS Consumer Index, Kantar TNS, Maj 2017.

Analiza tych wskaźników daje podstawę do formułowania opinii ludzi o bieżącej sytuacji gospodarczej kraju, jak i również sytuacji finansowej gospodarstw domowych. Wskaźniki te zestawiane są w szeregi czasowe, co umożliwia analizę oraz ocenę tendencji nastrojów ekonomicznych ludności. Można je również pokazywać w przekrojach grupowych (tj. według wykształcenia, typu i wielkości gospodarstwa, zamożności), co z kolei umożliwia analizę społecznego rozkładu nastrojów ludności i ich zmian w czasie.

Międzynarodowa grupa badawcza Ipsos zajmuje się badaniem nastrojów konsumentów. Systematycznym efektem tych badań są:

- a) wskaźnik optymizmu konsumentów (WOK),
- b) wskaźnik klimatu gospodarczego (WKG),
- c) wskaźnik skłonności do zakupów (WSZ).

Podstawą wyliczeń tych wskaźników jest comiesięczny sondaż przeprowadzony na reprezentatywnej próbie Polaków w wieku powyżej 15 lat. Ipsos Polska dysponuje w tym celu własną grupą ankietatorów. Każdy z trzech wskaźników może przyjmować wartości od 0 do 200,0 punktów. Gdy wartość wskaźnika przekracza 100,0 oznacza to przewagę ocen pozytywnych nad ocenami negatywnymi. Wartość wskaźnika poniżej 100,0 oznacza sytuację odwrotną, a wartość równa 100,0 oznacza równowagę między ocenami pozytywnymi i negatywnymi.

Według najnowszych danych wskaźnik optymizmu konsumentów (WOK) w marcu 2017 roku osiągnął wartość 98,56 pkt. i spadł o 0,97 pkt. w stosunku do lutego 2017 roku. Jeśli chodzi o wskaźnik klimatu gospodarczego (WKG) to w badanym okresie wyniósł on 88,43 pkt. i spadł w stosunku do poprzedniego miesiąca o 2,17 pkt. Wskaźnik skłonności do zakupów w marcu 2017 roku wyniósł 105,31 i spadł w stosunku do lutego o 0,17 pkt. (patrz tabela 4). Na obniżenie nastrojów społecznych niewątpliwie wpływ miał rozwój wydarzeń polityczno-społecznych w kraju (m.in. nieudane zabiegi polskiego rządu, by na arenie Unii Europejskiej miejsce Donalda Tuska jako Przewodniczącego Rady Europy wybrać innego kandydata).

Tabela 4. Porównanie wskaźników nastrojów konsumenckich

	Luty 2017	Marzec 2017	Zmiana	
Wskaźnik optymizmu konsumentów	99,53	98,56	↓	-0,97
Klimat gospodarczy	90,60	88,43	↓	-2,17
Skłonność do zakupów	105,48	105,31	↓	-0,17

Źródło: <http://www.wirtualnemedia.pl/arttykul/nastroje-spoleczne-polakow-2017-marzec-wskaznik-optimizmu-konsumentow#>, stan z dnia 27.03.2017

Na szczególną uwagę w badaniach nad sytuacją ekonomiczną polskich gospodarstw domowych zasługują badania koniunktury konsumenckiej prowadzone przez Główny Urząd Statystyczny oraz Narodowy Bank Polski. Badania te prowadzone są metodą testu koniunktury. Na test ten składa się zestaw pytań skierowanych bezpośrednio do konsumentów. W doborze próby badawczej stosuje się metodę reprezentacyjną. W badaniu tym, z punktu widzenia oceny zachowań finansowych gospodarstw domowych, najwyższą wartość mają pytania dotyczące oceny własnej sytuacji finansowej, skłonności do oszczędzania oraz zamiary zakupowe. Uzyskane odpowiedzi na te pytania pozwalają opracować prognozę zachowań rynkowych gospodarstw. Główny Urząd Statystyczny i Narodowy Bank Polski, jako organizatorzy badań,

proponują skonstruowanie na podstawie uzyskanych odpowiedzi dwóch wskaźników: bieżącego wskaźnika ufności konsumenckiej (BWUK) oraz wyprzedzającego wskaźnika ufności konsumenckiej (WWUK)¹⁰⁹.

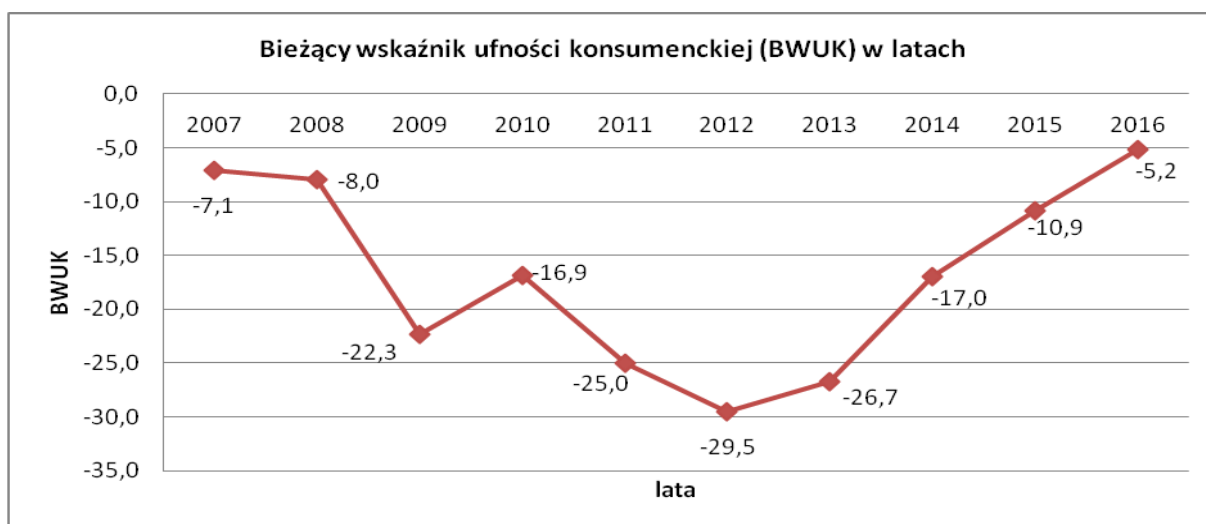
Według najnowszych badań Głównego Urzędu Statystycznego bieżący wskaźnik ufności konsumenckiej w styczniu 2017 roku wzrósł o 2,5 p. proc. w stosunku do grudnia 2016 r. i ukształtował się na poziomie -1,2. Dla większości składowych wskaźnika odnotowano wartości wyższe niż w grudniu 2016 r. Największy wzrost wystąpił w przypadku oceny możliwości obecnego dokonywania ważnych zakupów i obecnej sytuacji ekonomicznej kraju (wzrost odpowiedni o 5,1 i 4,6 p. proc.). Nieznacznie obniżyły się oceny dotyczące przyszłej sytuacji ekonomicznej kraju (spadek o 0,5 p.proc.). W porównaniu do stycznia 2016 roku obecna wartość bieżącego wskaźnika ufności konsumenckiej jest wyższa o 5,8 p.proc. (patrz tabela 5, wykres 6).

Tabela 5. Bieżący wskaźnik ufności konsumenckiej (dane roczne, miesięczne)

Rok/miesiąc	Bieżący wskaźnik ufności konsumenckiej (BWUK)
2007	-7,1
2008	-8,0
2009	-22,3
2010	-16,9
2011	-25,0
2012	-29,5
2013	-26,7
2014	-17,0
2015	-10,9
2016	-5,2
01.2016	-7,0
12.2016	-3,7
01.2017	-1,2

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

¹⁰⁹ Bieżący wskaźnik ufności konsumenckiej – to średnia sald ocen zmian sytuacji finansowej gospodarstwa domowego, zmian ogólnej sytuacji ekonomicznej kraju oraz obecnego dokonywania ważnych zakupów. Wyprzedzający wskaźnik ufności konsumenckiej – to średnia sald ocen zmian sytuacji finansowej gospodarstwa domowego, ogólnej sytuacji ekonomicznej kraju, trendów poziomu bezrobocia (ze znakiem przeciwnym) o oszczędzania pieniędzy w najbliższych 12 miesiącach.

Wykres 6. Wartość bieżącego wskaźnika ufności konsumenckiej w latach 2007-2017

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Natomiast jeśli chodzi o wyprzedzający wskaźnik ufności konsumenckiej to w styczniu 2017 roku był on wyższy o 2,3 p. proc. w stosunku do poprzedniego miesiąca i ukształtował się na poziomie -4,4. Również w przypadku tego wskaźnika dla większości składowych wystąpiły wartości wyższe niż przed miesiącem. Dotyczyło to przede wszystkim możliwości przyszłego oszczędzania pieniędzy i przyszłego poziomu bezrobocia (wzrost odpowiedni o 4,5 i 4,0 p. proc.). Nieznaczny spadek wystąpił dla ocen przyszłej sytuacji ekonomicznej kraju (o 0,5 p. proc.). W styczniu br. wskaźnik ten osiągnął wartość o 6,5 p. proc. wyższą, niż w styczniu 2016 roku¹¹⁰ (patrz tabela 6, wykres 7).

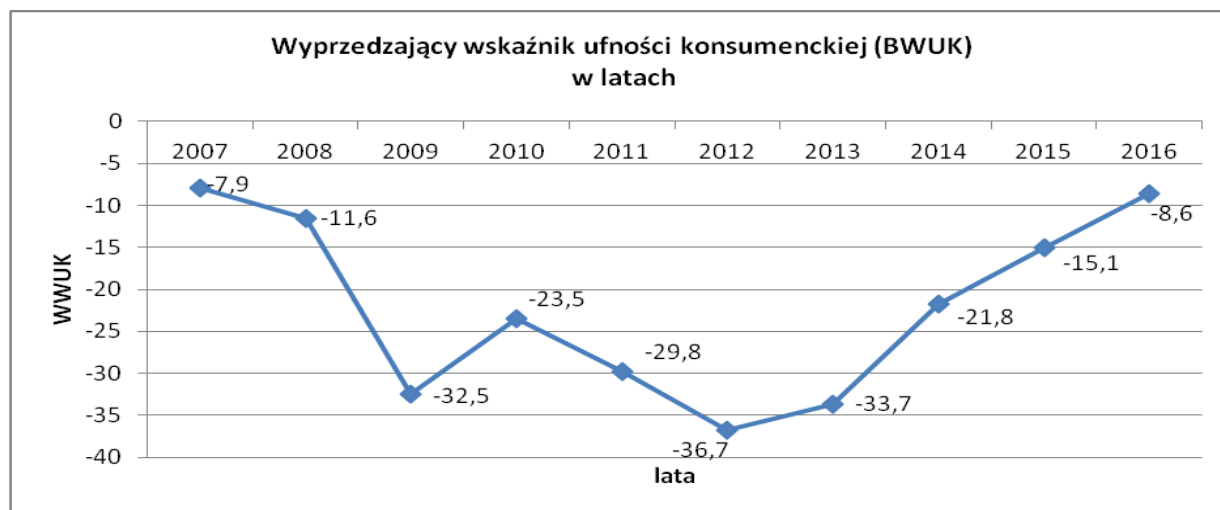
Tabela 6. Wyprzedzający wskaźnik ufności konsumenckiej (dane roczne, miesięczne)

Rok/miesiąc	Wyprzedzający wskaźnik ufności konsumenckiej (WWUK)
2007	-7,9
2008	-11,6
2009	-32,5
2010	-23,5
2011	-29,8
2012	-36,7
2013	-33,7
2014	-21,8
2015	-15,1

¹¹⁰ Od stycznia 2004 r. badanie koniunktury konsumenckiej prowadzone jest z częstotliwością miesięczną jako badanie wspólne GUS oraz NBP. W styczniu 2017 r. przeprowadzono 1387 wywiadów w okresie 02-12.01.2017 r. (w tym 79 metodą CATI). Koniunktura konsumencka styczeń 2017, GUS, Warszawa 2017, s. 1-2.

2016	-8,6
01.2016	-10,9
12.2016	-6,7
01.2017	-4,4

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Wykres 7. Wartość wyprzedzającego wskaźnika ufności konsumenckiej w latach 2007-2017

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

W badaniach gospodarstw domowych mogą być również wykorzystywane inne informacje. Zaliczyć tu należy przede wszystkim badania Głównego Urzędu Statystycznego nad warunkami bytu ludności oraz statystykę dochodów ludności i ich opodatkowania. Jednak na podstawie tych informacji nie da się uzyskać pełnego obrazu sytuacji ekonomiczno-finansowej gospodarstw domowych. Istotnym natomiast źródłem wiedzy o sytuacji ekonomiczno-finansowej gospodarstw domowych są obowiązkowe zeznania podatkowe członków tych gospodarstw. Zeznania dotyczą wysokości dochodów uzyskanych w danym roku i składane są w urzędach skarbowych. Zeznania te składają indywidualnie członkowie gospodarstw, przy czym w określonych sytuacjach mogą one obejmować całe gospodarstwo bądź jego część. Zeznania podatkowe sporządzane są na specjalnych formularzach¹¹¹. Ważne informacje o sytuacji ekonomiczno-finansowej gospodarstw domowych można pozyskać z tzw. oświadczeń majątkowych składanych przez niektórych obywateli, a obowiązkowo przez członków parlamentu polskiego, pracowników urzędów państwowych wyższego szczebla, sędziów sądów naczelných, sędziów sądów powszechnych, prokuratorów, komorników

¹¹¹ Bywalec Cz., „Ekonomika...”, op. cit., s. 80-104.

sądowych oraz inne osoby, które pełnią funkcje publiczne wymienione w odpowiednich aktach prawnych¹¹².

2.2. Bilans gospodarstwa domowego

2.2.1. Zasady konstrukcji i analizy

Istotnym elementem zarządzania finansami w gospodarstwie domowym jest gromadzenie informacji, które są niezbędne do oceny sytuacji finansowej danego gospodarstwa. Zebrane informacje powinny przede wszystkim zawierać: spis majątku, rachunki bieżące oraz oszczędnościowe, rachunki walutowe, akcje, obligacje, renty, emerytury, nieruchomości i aktywa osobiste, kredyty i pożyczki¹¹³.

Gospodarstwom domowym do zbierania powyższych danych można by zaproponować opracowywanie zestawień danych finansowych na własne potrzeby na wzór sprawozdań finansowych opracowywanych przez przedsiębiorstwa. Opracowywanie takich sprawozdań dla gospodarstw domowych obecnie nie zostało w żaden sposób uregulowane prawnie, dlatego też ich charakter jest raczej nieformalny. Można do nich zaliczyć bilans (balance sheet), sprawozdanie z przepływów pieniężnych (cash flow) oraz budżet domowy (household budget). W dobie rozwoju technologicznego pojawiło się PFM (personal finance management tools), które służą do konstruowania budżetu domowego.

Zestawieniem, które jako pierwsze można zaproponować gospodarstwu domowemu jest bilans. Podobnie, jak w przypadku przedsiębiorstw, bilans ma za zadanie pokazać sytuację majątkową gospodarstwa w danym momencie¹¹⁴. Powinien stanowić uporządkowany, sporządzony na określony moment dokument, który zawiera zestawienie składników majątkowych oraz źródeł ich finansowania¹¹⁵. Bilans ma ukazywać źródła kapitału oraz sposób, w jaki kapitał jest inwestowany¹¹⁶. Za pomocą bilansu gospodarstwo domowe może analizować wzrost wartości aktywów oraz redukcję długów. Jest to sprawozdanie finansowe, które pokazuje, co dane gospodarstwo posiada i co jest winne w danym czasie¹¹⁷.

¹¹² Chodzi przede wszystkim o Ustawę z dnia 21 sierpnia 1997 roku o ograniczeniu prowadzenia działalności gospodarczej przez osoby pełniące funkcje publiczne (Dz. U. z 1997 r. Nr 106, poz. 679 z późn. zm.).

¹¹³ Lunney J.O., Chambers L., „Strategie ochrony aktywów, Maksymalizacja zysku i kontrola w niekorzystnych warunkach gospodarczych”, Oficyna Wolters Kluwer Business, Warszawa 2014, s. 210-212.

¹¹⁴ Gitman L. J., Joehnk M. D., Billingsley R. S., Personal financial planning, Cengage Learning, Mason 2014, s. 42.

¹¹⁵ „Powinien być”, a nie „jest”, ponieważ w praktyce finansów i rachunkowości taki dokument dla gospodarstw domowych nie istnieje. Nie można jednak wykluczyć, że dalszy rozwój ewidencji gospodarczej oraz rachunkowości sprawi, że taki dokument będzie sporządzany i wykorzystywany w badaniach.

¹¹⁶ Lipiński M., „Organizowanie i planowanie własnych finansów”, Wyd. Quick, Gliwice 2009, s. 20.

¹¹⁷ Gitman L.J., Joehnk M.D., Hughes R.S., „Personal finance”, McGraw-Hill, New York 2007, s. 85.

Poniżej zaproponowano schemat bilansu w układzie dwustronnym (patrzy tabela 7). Aktywa bilansu oraz pasywa są ze sobą ściśle powiązane, wzajemnie się równoważą. Oznacza to, że końcowa suma aktywów powinna równać się sumie pasywów, jakie posiada dane gospodarstwo domowe.

Tabela 7. Schemat bilansu gospodarstwa domowego

AKTYWA	PASywa
I. Aktywa trwałe: 1. Wartości niematerialne i prawne – Prawo do wieczystego użytkowania gruntów – Patenty, licencje – Kapitał ludzki (tj. poziom wykształcenia i kwalifikacje zawodowe) – Programy komputerowe 2. Rzeczowe aktywa trwałe: a) Środki trwałe: – Grunty własne – Budynki, lokale – Garaże – Urządzenia techniczne, maszyny, sprzęt RTV i AGD – Wyposażenie domu/mieszkania w meble – Samochody i inne środki transportu – Prawo wieczystego użytkowania gruntu – Inne środki trwałe (np. biżuteria, dzieła sztuki) b) Środki trwałe w budowie 3. Inwestycje długoterminowe: – Polisy ubezpieczeniowe – Obligacje – Bony skarbowe – Udziały lub akcje spółek handlowych 4. Należności długoterminowe: – Udzielone osobom prywatnym pożyczki – Długoterminowe lokaty w bankach	I. Kapitały własne: 1. Kapitały pozyskane w drodze spadków, darowizn, oszczędności starsze niż 1 rok (tzw. kapitał rodzinny) 2. Kapitały pozyskane w rezultacie bieżącej działalności: – Zyski: odsetki – Wynagrodzenia za prace – Renty, emerytury, pomoc społeczna, stypendia, alimenty – Wygrane na loteriach, rzeczy znalezione – Odszkodowania
II. Aktywa obrotowe: 1. Aktywa obrotowe wielokrotnego użytku: – Artykuły gospodarstwa domowego (np. pościel, narzędzia pracy, przybory kuchenne i łazienkowe, artykuły dekoracyjne) – Książki, płyty CD, sprzęt audiowizualny – Sprzęt sportowo-rekreacyjny o niewielkiej wartości – Zabawki dziecięce, przybory szkolne – Inne 2. Zapasy: – Zapasy zużywające się całkowicie (np. produkty żywnościowe, lekarstwa, niektóre kosmetyki) – Zapasy użytkowane wielokrotnie, za każdym razem zużywana jest ich część (np. większość kosmetyków) 3. Inwestycje krótkoterminowe: – Krótkoterminowe papiery wartościowe (tj. obligacje, bony	II. Kapitały obce (zobowiązania): 1. Zobowiązania długoterminowe: – Długoterminowe kredyty mieszkaniowe, na budowę domów – Inne długoterminowe kredyty bankowe – Pożyczki w banku – Pożyczki od osób fizycznych lub instytucji niefinansowych – Pożyczki pracowników w ramach ZFŚS – Długoterminowe zobowiązania wobec osób prawnych z tytułu zakupów na raty 2. Zobowiązania krótkoterminowe: – Kredyty konsumpcyjne – Krótkoterminowe zobowiązania wobec osób prawnych z tytułu zakupów na raty – Zobowiązania wobec US z tytułu podatku

towarowe) – Środki pieniężne na rachunku bankowych – Gotówka w domu 4. Należności krótkoterminowe: – Udzielone pożyczki krótkoterminowe – Krótkoterminowe lokaty w bankach – Inne należności (np. z tytułu podatku, dotacji)	– Zobowiązania wobec osób fizycznych (np. pożyczki, wykonane prace) – Inne zobowiązania krótkoterminowe
Suma aktywów ogółem	Suma pasywów ogółem

Źródło: Opracowanie własne

Każdy podmiot gospodarczy, w tym również gospodarstwo domowe, chcąc sprawnie funkcjonować, musi dysponować określonym zasobem majątku. Zatem przystępując do analizy oraz oceny działalności gospodarstwa domowego, konieczne jest rozpoznanie wielkości oraz struktury majątku. Podstawową kategorią konstrukcji bilansu dla gospodarstwa domowego jest majątek. W dyscyplinach ekonomicznych, szczególnie w rachunkowości oraz w finansach, synonimem do pojęcia majątku są aktywa, a w języku potocznym można spotkać się z takimi pojęciami jak: bogactwo, mienie, zamożność, fortuna¹¹⁸.

Przez aktywa gospodarstwa domowego należy rozumieć zasób dóbr materialnych, niematerialnych oraz finansowych, który jest własnością wspólną oraz indywidualną członków gospodarstwa domowego. Majątek może być wykazany w jednostkach naturalnych (czyli w takich, w jakich faktycznie występują) oraz w jednostkach wartościowych (pieniężnych). Przy omawianiu majątku (aktywów) w bilansie, ze względu na różnorodność składników, pozycje o zbliżonym przeznaczeniu oraz właściwościach grupuje się w ten sposób, by przy ich prezentacji pokazać strukturę majątku. Najczęściej majątek grupuje się według stopnia płynności, to znaczy możliwości zamiany na gotówkę. Biorąc pod uwagę to kryterium składniki majątku dzieli się na aktywa trwałe oraz aktywa obrotowe¹¹⁹. W ramach majątku trwałego gospodarstwa domowego można wyróżnić:

- wartości niematerialne i prawne,
- rzeczowy majątek trwały,
- inwestycje długoterminowe,
- należności długoterminowe.

Aktywa trwałe gospodarstwa domowego, podobnie jak w przypadku przedsiębiorstw, to aktywa użytkowane przez dane gospodarstwo domowe powyżej 1 roku. Stąd nazywane są długoterminowymi. Podobnie jest z wartością dobra trwałego, która ulega obniżeniu w miarę

¹¹⁸ Więcej w: Zachłód-Jelec M., „Koncepcja bogactwa gospodarstw domowych. Szacunki dla Polski”, Gospodarka Narodowa nr 9/2008.

¹¹⁹ Milic-Czerniak R., „Finanse osobiste...”, op. cit., s. 59.

użytkowania. Wartość ta zależy od wielu czynników, przede wszystkim od ogólnego poziomu cen w danym okresie i ich dynamiki, stopnia nowoczesności dobra i stopy jego amortyzacji¹²⁰. Pierwszą pozycję w aktywach trwałych stanowią wartości niematerialne i prawne. Jeśli chodzi o ten składnik, szczególną uwagę należy zwrócić na kapitał ludzki, którego wyrazem jest poziom wykształcenia i kwalifikacji zawodowych członków gospodarstwa domowego. Są to tzw. aktywa osobiste, gromadzone w formie wiedzy, umiejętności zawodowych i skłonności do produktywniej pracy, a także kondycji psychicznej i fizycznej. Ich stopień upływnienia, czyli możliwości wymiany na dochody z pracy należy od działań, kreatywności i przedsiębiorczości członków gospodarstwa domowego. Kapitał ludzki powinien być aktualny, modernizowany oraz konkurencyjny na rynku pracy¹²¹. Dalszą część wartości niematerialnych i prawnych stanowią prawo do wieczystego użytkowania gruntu, patenty, licencje, programy komputerowe, a także prawa do znaków towarowych, wzorów zdobniczych i użytkowych. Wszystkie wymienione wyżej składniki majątku trwałego nie spełniają funkcji ani produkcyjnej ani konsumpcyjnej. Mogą jednak przynosić dochód gospodarstwu domowemu poprzez ich sprzedaż, użyczenie czy też wykorzystanie. Kolejną grupę składników majątku trwałego stanowią inwestycje oraz należności długoterminowe. Do tej grupy zalicza się składniki nabyte oraz posiadane, przynoszące korzyści ekonomiczne w postaci przyrostu swojej wartości. Nadają się one do bezpośredniego użytkowania produkcyjnego lub konsumpcyjnego.

Jeśli chodzi o majątek gospodarstwa domowego, to prócz aktywów trwałych można zaproponować również aktywa obrotowe. W ramach tego majątku można wyróżnić:

- aktywa obrotowe wielokrotnego użytku,
- zapasy,
- inwestycje krótkoterminowe,
- należności krótkoterminowe.

Aktywa obrotowe wielokrotnego użytku to takie przedmioty, które spełniają następujące warunki:

- ich cena nabycia jest niska, a czas ich użytkowania jest długi,
- ich cena nabycia jest wysoka, a czas ich użytkowania jest krótki.
- ich cena nabycia jest niska i krótki jest czas ich użytkowania.

¹²⁰ Na podstawie: „Rachunkowość finansowa”, pod redakcją Sawicki K., Wyd. PWE, Warszawa 2004, s. 48-50.

¹²¹ Klimczak B., „Bilans gospodarstwa domowego”,

http://www.wiedza.info.pl/wyklady/112/bilans_gospodarstwa_domowego.html, stan z dnia 23.05.2016.

Krótki czas użytkowania oznacza czas nieprzekraczający 1 roku, natomiast niska cena nabycia oznacza wartość mniejszą niż określony ułamek przeciętnej płacy miesięcznej w gospodarce narodowej (np. 30%). Do aktywów obrotowych wielokrotnego użytku zalicza się: artykuły gospodarstwa domowego, książki płyty CD, sprzęt sportowo-rekreacyjny o niewielkiej wartości, zabawki dziecięce, przybory szkolne itp. Do aktywów obrotowych jednokrotnego użytku (zapasów) zalicza się:

- zapasy, które zużywają się całkowicie w jednym akcie produkcji czy konsumpcji (tj. produkty żywnościowe, lekarstwa, niektóre kosmetyki),
- zapasy, które użytkowane są wielokrotnie, ale za każdym razem zużywana jest ich część (np. niektóre lekarstwa, kosmetyki).

Kolejną grupę aktywów obrotowych stanowią inwestycje i należności krótkoterminowe – czyli te poniżej 1 roku. Do inwestycji krótkoterminowych zalicza się m.in. krótkoterminowe papiery wartościowe (tj. obligacje, bony towarowe), środki pieniężne na rachunku bankowym, gotówka w domu. Do należności krótkoterminowych zalicza się: udzielone pożyczki krótkoterminowe, krótkoterminowe lokaty w bankach, inne należności (np. z tytułu podatku, dotacji).

Wszystkie aktywa mogą być wyrażone w jednostkach naturalnych, ale również w jednostkach pieniężnych. Jednak wycena aktywów w jednostkach pieniężnych może być uciążliwa, zwłaszcza jeśli chodzi o takie aktywa, jak wykształcenie czy niektóre składniki wartości niematerialnych i prawnych.

Drugą stronę bilansu zaproponowanego dla gospodarstw domowych stanowią pasywa, czyli źródła finansowania majątku. O ile aktywa mogą być wyrażone zarówno w jednostkach naturalnych jak i w jednostkach pieniężnych, to pasywa mogą mieć tylko wartość pieniężną¹²². W sprawozdaniach finansowych przedsiębiorstw pasywa określane są mianem kapitałów lub zobowiązań i podobne nazewnictwo można przyjąć proponując bilans dla gospodarstw domowych. Pasywa w bilansie są uporządkowane według stopnia wymagalności i taki też układ zaproponowano dla gospodarstw domowych. Według tego stopnia pasywa dzielą się na:

- kapitały własne,
- kapitały obce.

W ramach kapitałów własnych można wymienić:

- kapitały pozyskane w drodze spadków, darowizn, oszczędności starsze niż 1 rok (tzw. kapitał rodzinny). Obejmują one równowartość nieruchomości i ruchomości, praw

¹²² Sierpińska M., Jachna T., „Ocena przedsiębiorstwa według standardów światowych”, wyd. 3, Wyd. PWN, Warszawa 2006, s. 51.

autorskich, akcji, obligacji, weksli, polis na życie, sfinansowanego wykształcenia oraz środków pieniężnych w gotówce.

- kapitały pozyskane w drodze bieżącej działalności. Należą do nich dochody z działalności gospodarczej, jak i z transferów socjalnych, które są pochodną pracy. Do grupy tej zalicza się również transfery niezwiązane z pracą oraz dochody mające charakter losowy. Można tu wymienić: zyski, wynagrodzenia za prace, renty, emerytury, stypendia, alimenty, wygrane na loteriach, rzeczy znalezione, odszkodowania.

Drugą grupę pasywów stanowią kapitały obce, czyli zobowiązania. Do grupy tej zalicza się środki finansowe, które gospodarstwo domowe musi wypłacić swoim wierzycielom. Są to przede wszystkim kredyty, pożyczki, zobowiązania z tytułu zakupów towarów i innych. Wierzycielami mogą być różnego rodzaju instytucje, tj. banki, kasy zapomogowo-pożyczkowe, przedsiębiorstwa, instytucje handlowe i ubezpieczeniowe lub osoby fizyczne. Podobnie jak w przypadku należności i inwestycji mogą mieć one charakter długoterminowy lub krótkoterminowy. Do zobowiązań długoterminowych zalicza się zobowiązania, których termin wymagalności wynosi więcej niż 1 rok. Są to przede wszystkim kredyty mieszkaniowe i inne kredyty długoterminowe, pożyczki w kasach zapomogowo-pożyczkowych, pożyczki pracownicze zaciągnięte w ramach ZFŚS, zobowiązania zaciągnięte z tytułu zakupów na raty, długoterminowe pożyczki zaciągnięte u osób fizycznych. Do zobowiązań krótkoterminowych zalicza się krótkoterminowe kredyty konsumpcyjne, pożyczki zaciągnięte u osób fizycznych, zobowiązania wobec ZUS i US, zobowiązania z tytułu dostaw do gospodarstwa domowego wody, ciepła, prądu elektrycznego. Tak zbudowany bilans sektora gospodarstw domowych jest wykorzystywany przez niektóre instytucje w Polsce do badania zasobów gospodarstw domowych. Taką instytucją jest m.in. Narodowy Bank Polski, który opracował w 2015 roku raport z badania przeprowadzonego w 2014 roku pt. „Zasobność gospodarstw domowych w Polsce”. Dane zgromadzone w trakcie badania budżetów gospodarstw domowych pozwalają zbudować kompletny obraz ich sytuacji finansowej, który można zaprezentować jako bilans sektora gospodarstw domowych w ujęciu zasobowym. Oprócz zbioru danych o aktywach i pasywach sektora gospodarstw domowych w przeprowadzonym przez NBP badaniu gromadzone są liczne informacje uzupełniające. Zebrane informacje pozwalają

scharakteryzować gospodarstwa domowe zarówno pod względem cech społeczno-ekonomicznych jak i cech demograficznych¹²³.

Podobnie, jak w przypadku przedsiębiorstw, ogromne znaczenie ma znajomość wielkości i struktury składników majątku gospodarstwa domowego. Wiedzę taką gospodarstwo domowe może pozyskać prowadząc systematyczną analizę zebranych składników bilansu. Analizę taką można prowadzić na wzór analizy bilansu przedsiębiorstw w dwóch układach:

- W układzie pionowym – osobno bada się aktywa i pasywa bilansu, analiza ta polega na badaniu osobno struktury aktywów i osobno struktury pasywów.
- W układzie poziomym – analiza taka polega na porównaniu odpowiednich składników aktywów ze składnikami pasywów.

W badaniu aktywów bilansu gospodarstwa domowego można skonstruować wskaźniki finansowe, które mają duże znaczenie w analizowaniu własnych finansów. Można tu wymienić takie wskaźniki, jak:

- udział majątku trwałego w całym majątku gospodarstwa domowego,
- udział majątku obrotowego w całym majątku gospodarstwa domowego,
- relacja majątku obrotowego do majątku trwałego,
- udział poszczególnych elementów aktywów trwałych i obrotowych w całości aktywów posiadanych przez gospodarstwo domowe.

Analiza wskazanych powyżej wskaźników nie jest jednoznaczna. Ich wartość oraz interpretacja zależą od sytuacji ekonomicznej i społecznej gospodarstwa domowego oraz fazy cyklu życia. Można jedynie sądzić, że wyższy udział aktywów trwałych świadczy o ustabilizowanej pozycji gospodarstwa domowego. Natomiast wyższy udział aktywów obrotowych może oznaczać mało ustabilizowaną pozycję gospodarstwa. Taka sytuacja jest charakterystyczna dla młodych gospodarstw domowych.

Podobnie jak w przypadku aktywów można przeprowadzić analizę pasywów bilansu gospodarstw domowych. Analiza ta umożliwia ocenę stopnia zadłużenia gospodarstwa domowego, analizę jego zdolności do samofinansowania oraz zdolności kredytowej¹²⁴. W analizie pasywów gospodarstwa domowego można wymienić następujące wskaźniki finansowe:

1. Udział kapitałów własnych w całości pasywów,

¹²³ Więcej w: „Zasobność gospodarstw domowych w Polsce”. Raport z badania pilotażowego 2014r., Departament Stabilności Finansowej, Warszawa 2015.

https://www.nbp.pl/aktualnosci/wiadomosci_2015/Raport_BZGD_2014.pdf, stan z dnia 22.09.2016.

¹²⁴ „Analiza ekonomiczna przedsiębiorstwa”, pod redakcją Bednarski L., Wyd. Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 2001 s. 97.

2. Udział kapitałów obcych (zobowiązań) w całości pasywów,
3. Relacja zobowiązań do kapitału własnego,
4. Udział zobowiązań długoterminowych w całości pasywów,
5. Udział zobowiązań krótkoterminowych w całości pasywów.

Osobna analiza poziomu oraz struktury aktywów i pasywów gospodarstwa domowego może być prowadzona w ujęciu statyczno-przekrojowym oraz w ujęciu dynamicznym. Ujęcie statyczno-przekrojowe dotyczy porównania gospodarstw domowych według kryteriów społeczno-zawodowych i przestrzennych. Natomiast analiza dynamiczna polega na śledzeniu jego rozwoju ekonomicznego, wskazaniu stadiów tego rozwoju i prawidłowości z tego płynących. Uzupełnieniem analizy statyczno-przekrojowej i dynamicznej jest analiza relacji pomiędzy pasywami a aktywami gospodarstw domowych, czyli tzw. analiza w układzie poziomym. Analiza ta umożliwia pogłębienie wiedzy na temat sytuacji ekonomicznej gospodarstwa domowego. Wyniki tej analizy są przydatne w podejmowaniu decyzji przez członków gospodarstwa domowego oraz przez instytucje, które wchodzą z gospodarstwem domowych w różne relacje. Analizę tę można przeprowadzić przy pomocy następujących wskaźników:

1. Wskaźnik pokrycia aktywów trwałych kapitałem własnym,
2. Wskaźnik pokrycia aktywów trwałych tzw. kapitałem stałym¹²⁵,
3. Wskaźnik pokrycia aktywów obrotowych kapitałami obcymi,
4. Wskaźnik wypłacalności środkami pieniężnymi¹²⁶.

Wskazane powyżej wskaźniki pozwalają poznać sposób finansowania zasobów majątkowych gospodarstwa domowego. Jednak, podobnie jak w przypadku wskaźników związanych z aktywami, ich interpretacja nie może być jednoznaczna. Każdorazowo należy wziąć pod uwagę specyfikę danego gospodarstwa domowego oraz jego obecną sytuację finansową. Interpretując powyższe wskaźniki można sugerować się interpretacją wskaźników finansowych w analizie finansowej przedsiębiorstw. Jeśli chodzi o pierwszy wskaźnik, to idealna sytuacja byłaby taka, w której wskaźnik ten przyjmowałby wartości wyższej od 1. Oznacza to, że kapitały własne przewyższają posiadany majątek trwały. Jednak zbyt wysoka wartość tego wskaźnika nie jest pożądana, gdyż to oznacza nieracjonalne wykorzystanie posiadanych kapitałów własnych.

Jeśli chodzi o drugi wskaźnik, tj. wskaźnik pokrycia aktywów trwałych tzw. kapitałem stałym, to w prawidłowo prowadzonym gospodarstwie domowym jego wartość powinna

¹²⁵ Kapitał stały jest sumą kapitałów własnych oraz kapitałów obcych długoterminowych.

¹²⁶ Zalewski H., „Polityka strategiczna w zarządzaniu finansami firmy”, ODiDK, Gdańsk 1999, s. 59.

nieznacznie przekraczać wartość 1. Oznacza to, że gospodarstwo domowe z posiadanych kapitałów własnych oraz/lub kapitałów obcych długoterminowych finansować również część posiadanych aktywów obrotowych.

Interpretując trzeci z wymienionych wskaźników, tj. wskaźnik pokrycia aktywów obrotowych kapitałami obcymi, należy pamiętać, że jego wartość powinna wahać się w granicach 0-0,5 (zwłaszcza, jeżeli ma się do czynienia z gospodarstwami domowymi zamożnymi). Oznacza to, że dane gospodarstwo domowe nie korzysta z krótkoterminowych pożyczek i kredytów. Z kolei wysoka wartość tego wskaźnika może oznaczać trudną sytuację ekonomiczną badanego gospodarstwa domowego.

Czwarty wskaźnik – wskaźnik wypłacalności środkami pieniężnymi, dotyczy możliwości regulacji krótkoterminowych płatności gospodarstwa domowego, tj. jego zdolności płatniczej. Najdogodniejsza jest sytuacja, gdy wartość tego wskaźnika waha się w granicach 1. Oznacza to, że dane gospodarstwo domowe może bez trudu pokryć własne zobowiązania z posiadanych zasobów pieniężnych. Oczywiście, podobnie jak w przypadku analizy finansowej przedsiębiorstw, również analizując bilans gospodarstwa domowego, można by skonstruować inne wskaźniki. Wymienione powyżej grupy wskaźników są propozycją do przeprowadzenia podstawowej analizy bilansu gospodarstwa domowego, a ich interpretacja ma dać informacje o sytuacji finansowo-ekonomicznej badanych gospodarstw domowych.

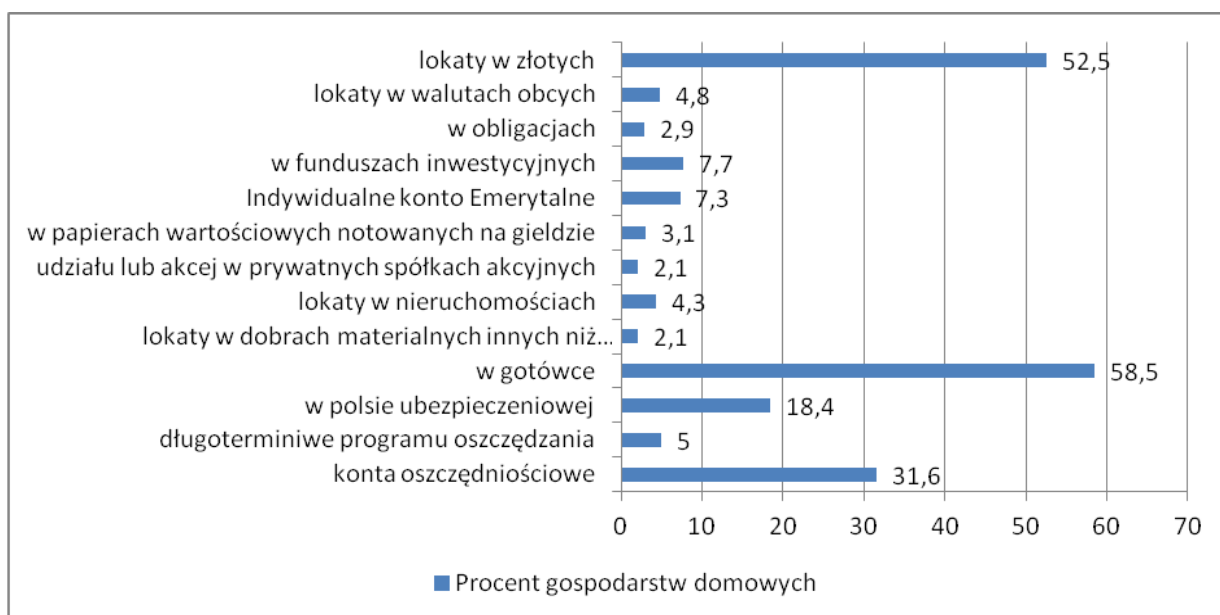
Głównym celem analizy bilansu gospodarstw domowych jest zbadanie struktury majątku oraz źródeł jego finansowania. Ponadto uzyskane informacje z przeprowadzonej analizy mogą posłużyć do dobrego oraz racjonalnego zarządzania badanym gospodarstwem domowym. Bilans gospodarstw domowych podlega analizie również przez różne instytucje w Polsce. Między innymi analizę taką prowadzi Główny Urząd Statystyczny czy Narodowy Bank Polski. NBP we współpracy z Głównym Urzędem Statystycznym przeprowadził w 2014 roku badanie zasobności gospodarstw domowych (BZGD), a wyniki badania znalazły się w opracowaniu „Zasobność gospodarstw domowych w Polsce”¹²⁷. Badanie te było badaniem ankietowym, zorientowanym na rozpoznanie szeroko rozumianej sytuacji finansowej respondentów, ze szczególnym uwzględnieniem zgromadzonych aktywów oraz zaciągniętych zobowiązań (pasywów). Badanie miało charakter pilotażowy, jednak ze względu na dużą próbę przebadanych gospodarstw domowych, zdecydowano o publikacji osiągniętych wyników.

¹²⁷ Badanie zostało przeprowadzone w lutym 2014r. przez pracowników GUS oraz etatowych ankieterów wojewódzkich urzędów statystycznych. Analizę wyników przeprowadzono w Wojewódzkim Urzędzie Statystycznym w Łodzi, „Zasobność gospodarstw domowych w Polsce”, raport z badania pilotażowego 2014 r., NBP, Warszawa 2015 r.

W raporcie znalazła się informacja, że przeciętny majątek netto gospodarstwa domowego w Polsce w 2014 roku wyniósł 256, 8 tys. zł. Na kwotę tę wpływ miały przede wszystkim aktywa rzeczowe gospodarstw domowych. W szczególności majątek netto najbardziej rośnie wraz ze wzrostem dochodów przypadających na gospodarstwo domowe. Dużo mniejsze znaczenie miały aktywa finansowe. Finansowe składniki majątku stanowiły niewielką część całkowitego majątku netto i wyniosły ok. 8,6 tys. zł. Gospodarstwa domowe rzadziej lokują swoje oszczędności w funduszach inwestycyjnych (4,2% gospodarstw). Poszczególne aktywa rzeczowe były w różnym stopniu w posiadaniu poszczególnych gospodarstw domowych. Zdecydowana większość gospodarstw domowych była właścicielem głównego miejsca zamieszkania (76,4%), a także pojazdów samochodowych (63,0%). Znacznie mniej gospodarstw domowych deklaroowało, że jest w posiadaniu innych nieruchomości (19,1%), czy też majątku z tytułu prowadzenia działalności gospodarczej (18,8%). Wśród aktywów finansowych najbardziej popularne były depozyty bankowe (81,9% gospodarstw domowych). Według raportu pasywa gospodarstw domowych, na które składają się przede wszystkim zadłużenia z tytułu kredytów hipotecznych, konsumpcyjnych, pożyczek, nie stanowią dużego obciążenia majątku tych gospodarstw (10,0 tys. zł). Poziom zadłużenia według poszczególnych rodzajów zobowiązań jest zróżnicowany. Głównym składnikiem pasywów gospodarstwa domowych są zobowiązania z tytułu kredytów mieszkaniowych. Dotyczą one 12,1% gospodarstw domowych i stanowią wysokie dla nich obciążenie (przeciętnie 104,0 tys. zł). Inne kredyty (np. konsumpcyjne) występują znacznie częściej (29,4% gospodarstw domowych), ale ich wartość jest znacznie mniejsza (przeciętnie 5 tys. zł)¹²⁸. Według jednego z ostatnich raportów Rady Monitoringu Społecznego pt. „Diagnoza społeczna 2015” w ostatnich latach wzrósł odsetek gospodarstw domowych, które wyposażone są w różne dobra trwałego użytku. W okresie marzec 2011 – marzec/czerwiec 2015 wzrósł odsetek gospodarstw domowych, które posiadały oszczędności (wzrost o ponad 7%). 52% gospodarstw domowych w badanym okresie zadeklarowało posiadanie oszczędności w formie lokat w bankach, a 58% w formie gotówki (patrz wykres 8). Posiadanie konta oszczędnościowego zadeklarowało ponad 31% gospodarstw domowych. Oszczędności w formie polisy ubezpieczeniowej posiadało ponad 18% polskich gospodarstw domowych. Najmniej gospodarstw domowych zadeklarowało posiadanie oszczędności

¹²⁸ Więcej w: „Zasobność gospodarstw domowych w Polsce”. Raport z badania pilotażowego 2014r., Departament Stabilności Finansowej, Warszawa 2015.
https://www.nbp.pl/aktualnosci/wiadomosci_2015/Raport_BZGD_2014.pdf, stan z dnia 22.09.2016.

w formie lokaty w innych niż nieruchomości dobrach materialnych oraz w postaci udziałów lub akcji w prywatnych spółkach akcyjnych.

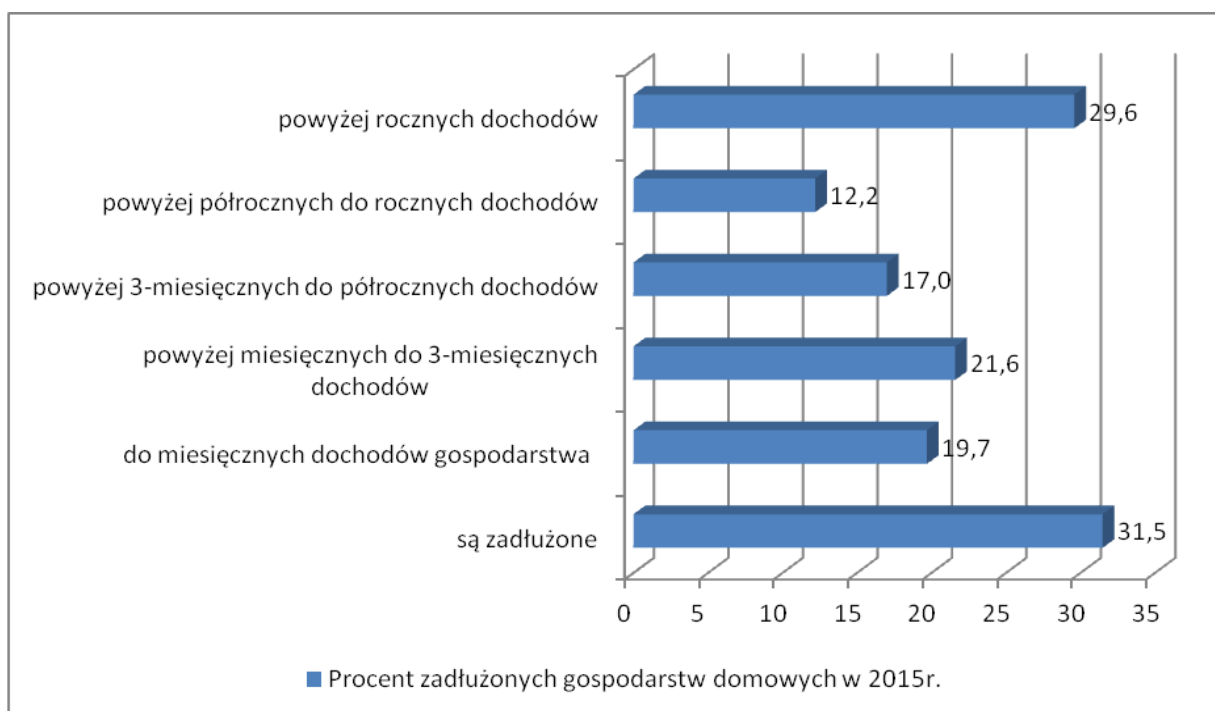

Wykres 8. Formy oszczędności gospodarstw domowych, które posiadały oszczędności w 2015 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: „Diagnoza społeczna 2015. Warunki o jakość życia Polaków”, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa, listopad 2015.

Prawie 34% gospodarstw domowych w tym samym okresie deklarowało, że korzystało z pożyczek oraz kredytów. Najczęściej zadłużenie gospodarstw domowych wynosiło powyżej ich rocznych dochodów. Dotyczyło to prawie 33% gospodarstw domowych. Odsetek gospodarstw domowych, które korzystały z pożyczek oraz kredytów spadło o ponad 8% (patrz wykres 9). Natomiast w porównaniu do 2013 roku znacznie wzrosło zaufanie do instytucji finansowych¹²⁹.

¹²⁹ Więcej w: „Diagnoza społeczna 2015. Warunki o jakość życia Polaków”, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa, listopad 2015.

Wykres 9. Stan zadłużenia gospodarstw domowych i skala tego zadłużenia w 2015 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: „Diagnoza społeczna 2015. Warunki o jakość życia Polaków”, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa, listopad 2015.

Według Diagnozy Społecznej z 2015 roku głównym źródłem zewnętrznego zasilania finansowego dla ponad 90% gospodarstw domowych były banki, 4% gospodarstw zadłużyło się u osób prywatnych, a ok. 14% osób w innych instytucjach niż finansowe.

Kolejnym dokumentem, w którym poruszane są kwestie związane ze składnikami bilansu gospodarstw domowych jest opracowanie pt. „Sytuacja finansowa sektora gospodarstw domowych” przygotowywane przez NBP. Dokument ma charakter kwartalny, a zawarte w nim dane pochodzą z kwartalnych rachunków niefinansowych według sektorów instytucjonalnych (GUS) i danych z kwartalnych rachunków finansowych według sektorów instytucjonalnych (NBP). Według ostatniego raportu opisującego dane za III kwartał 2016 roku, wzrosły aktywa i pasywa gospodarstw domowych. Aktywa zwiększyły się zarówno w wyniku transakcji, jak i zmiany wyceny wartości składowych aktywów. Gospodarstwa domowe w Polsce zwiększyły przede wszystkim stan posiadania płynnych form przechowywania środków finansowych. Największy udział we wzroście zobowiązań miały kredyty konsumpcyjne. Stan aktywów finansowych gospodarstw domowych rósł szybciej i na koniec III kwartału 2016 roku wyniosły one 1825,3 mld zł i były większe o 5,5% w porównaniu z poprzednim okresem. Zobowiązania finansowe gospodarstw domowych w III kwartale 2016 r. wynosiły 685,7 mld zł i były wyższe o 0,8% w porównaniu do wartości z poprzedniego kwartału. Na stan zobowiązań dodatnio

oddziaływały transakcje (10,4 mln zł) przy ujemnym wpływie zmian nietransakcyjnych. Transakcje w formie kredytów oraz pożyczek konsumpcyjnych w III kwartale 2016 roku wyniosły 46,3%. Natomiast transakcje z tytułu krótkoterminowych kredytów i pożyczek wyniosły 2,4 mld zł. Majątek finansowy netto, czyli nadwyżka aktywów nad zobowiązaniami w przypadku gospodarstw domowych wyniósł 1139,6 mld zł¹³⁰.

2.2.2. Bilans gospodarstwa domowego i wartość netto jako podstawa długoterminowego planowania finansowego

Bilans gospodarstwa domowego może podlegać szczegółowej analizie. Z punktu widzenia zarządzania finansami gospodarstwa domowego najważniejsze są wskazane powyżej grupy wskaźników. Biorąc pod uwagę powyższe zestawienie wskaźników na uwagę zasługują przede wszystkim udziały:

- Zobowiązań ogółem w kapitale całkowitym gospodarstwa – wskaźnik ten prezentuje poziom zadłużenia, niezależnie od typu zobowiązań,
- Zobowiązań krótkoterminowych w kapitale całkowitym – wskaźnik ten ukazuje stopień wykorzystania zewnętrznych źródeł finansowania, w tym przede wszystkim kredytów konsumpcyjnych, zobowiązań wobec państwa, wobec dostawców dóbr¹³¹.

Wymienione wskaźniki obrazują uzależnienie gospodarstwa domowego od długu. Zatem minimalizacja powyższych wskaźników powinna być celem długoterminowym każdego gospodarstwa domowego. Innym sposobem opisywania sytuacji majątkowej gospodarstwa domowego jest analiza wartości netto. W przypadku gospodarstw domowych, podobnie jak w przypadku przedsiębiorstw, wartość netto stanowi różnicę między wartością aktywów a sumą zobowiązań. Wartość ta może przyjmować postać dodatnią, zerową oraz ujemną. Wartość netto gospodarstwa domowego jest pojęciem stosunkowo łatwym do zinterpretowania. Celem długoterminowym każdego gospodarstwa domowego jest zazwyczaj zwiększenie wartości netto. Dowodem tych działań będzie między innymi budowanie kapitału rodzinnego, czyli udzielenie wsparcia finansowego członkom rodziny. W całym cyklu życia gospodarstwa można wskazać również etapy, gdzie wartość netto będzie mogła być ujemna.

Określenie wartości netto może opierać się na podobnych założeniach jak konstrukcja bilansu, tj. buduje się obraz sytuacji w ściśle określonym czasie oraz wartość aktywów określana jest na chwilę obecną tak, by była ona prawidłowo oszacowana. Bilans gospodarstwa domowego

¹³⁰ Więcej w: „Sytuacja finansowa sektora gospodarstw domowych w III kw. 2016 r.”, raport NBP, nr 01/17 9 styczeń 2017 r., Warszawa 2017.

¹³¹ „Finanse osobiste...”, pod redakcją Bogacka-Kisiel E., op.cit., s. 111.

oraz wartość netto stanowią cenne źródło informacji nt. postępów finansowych w dłuższej perspektywie czasu. Zestawienia te powinny być przygotowywane okresowo. Oczywiście w miarę możliwości dane powinny być bieżąco uaktualniane, co może motywować gospodarstwo domowe w sytuacjach, gdy zmaga się z wychodzeniem z zadłużenia. Taka analiza bilansu wraz z analizą wartości netto stanowi ważny element planowania finansowego w gospodarstwie. Głównym zadaniem planowania jest: identyfikacja celów, do których dąży gospodarstwo, podział tych celów w perspektywie czasowej na cele krótko-, średnio- oraz długoterminowe, a także wyznaczenie działań, które będą prowadzić do realizacji wyznaczonych celów.

Planowanie finansowe jest szczególnie ważne dla gospodarstw wieloosobowych, w których poszczególne działania powinny być wypadkową preferencji poszczególnych jego członków, a tworzenie planu finansowego stanowi jedynie okazję, by preferencje ze sobą połączyć. Pierwszym etapem planowania finansowego jest wskazanie obecnego położenia gospodarstwa domowego. W tym przypadku przygotowanie bilansu i wyznaczenie wartości netto stanowi punkt odniesienia do kolejnych działań. Drugi etap planowania finansowego powinno stanowić ustalenie celów. Pozornie jest to łatwe działanie, jednak w praktyce może wyglądać nieco inaczej. Cel powinien być powiązany z ważniejszymi potrzebami gospodarstwa i umieszczony w konkretnej perspektywie czasowej. Stosunkowo proste jest wskazanie celów krótkoterminowych. Cele długoterminowe można wyznaczyć, koncentrując się na wydarzeniach, które są istotne w życiu każdej osoby, tj.: budowanie kariery zawodowej, założenie rodziny, narodziny dziecka, dorastanie oraz edukacja dzieci, możliwość wczesnej śmierci, poważna choroba, starzenie się rodziców, emerytura, renta itp. Każda ze wskazanych wyżej sytuacji może mieć konsekwencje finansowe i spore przełożenie na sformułowanie celów finansowych w gospodarstwie domowym. Lista wykazanych celów początkowo może być długa, dlatego ważne jest jej uporządkowanie i nadanie wszystkim celom priorytetów. Podział celów może być następujący:

- cele krótkoterminowe (do 1 roku),
- cele średnioterminowe (1-5 lat),
- cele długoterminowe (5-10 lat),
- cele strategiczne (ponad 10 lat).

Podział celów może się zmieniać w zależności od tego, jak będzie wyglądać plan finansowy wraz z realizacją poszczególnych zadań i wchodzeniem w kolejne etapy życia gospodarstwa domowego. Ważne jest również wskazanie działań, dzięki którym poszczególne cele zostaną

zrealizowane. Całkowity plan ma zawierać konkretne działania, które są przypisane konkretnym celom.

W trakcie przygotowywania planu finansowego gospodarstwo domowe powinno pamiętać, że cele nie są sztywne i niezmiennie. Jakies niespodziewane wydarzenia w życiu gospodarstwa mogą spowodować, że hierarchia celów ulegnie zmianie. Dlatego też nadrzędnym priorytetem powinno być utrzymanie płynności gospodarstwa domowego, ponieważ niespodziewane wydarzenia mogą doprowadzić, że cały założony plan zostanie zburzony. Dlatego też ważne jest również systematyczne prowadzenie zestawienia przepływów pieniężnych oraz budżetu. Bez informacji zdobytych w trakcie ewidencji finansowej trudno będzie przygotować realne plany finansowe. Dotyczy to przede wszystkim celów krótkoterminowych. Dla przykładu, jeżeli wszystkie swoje nadwyżki finansowe gospodarstwo domowe przeznaczy na inwestycje z myślą o emeryturze, a nie będzie posiadało oszczędności buforowych, to utrata źródła utrzymania zmusi takie gospodarstwo do zlikwidowania środków przeznaczonych na emeryturę i może narazić je na straty finansowe. Kolejnym krokiem planowania finansowego jest okresowa kontrola założonego planu. Idealnym narzędziem w tym przypadku jest wyznaczenie wartości netto gospodarstwa domowego. Daje ona nie tylko całościowy obraz zmian wartości majątku oraz zobowiązań, ale również pozwala wejrzeć w składowe poszczególnych elementów. Jest to idealny moment, by zaktualizować priorytety w planie finansowym gospodarstwa domowego.

K. Świetlik w swoim artykule pisze, że planowanie finansowe w gospodarstwie domowym powinno uwzględniać wszystkie kategorie wydatków oraz kwoty przewidziane na ich realizację. Konieczny jest podział wydatków na niezbędne, luksusowe oraz okazjonalne. Rachunek wydatków, podobnie jak w przypadku dochodów, powinien być prowadzony w ujęciu nominalnym (czyli w cenach bieżących) oraz w ujęciu realnym, czyli w cenach stałych. Dzięki planowaniu finansowemu gospodarstwa domowe zyskują wiedzę na temat własnej sytuacji finansowej, mogą poznać własne zwyczaje dotyczące wydawania pieniędzy. Planowanie nie może być czynnością jednorazową, ponieważ nie będzie spełniało swojej funkcji. Zmiany sytuacji gospodarstwa domowego, zmiany cen towarów czy usług wymagają ciągłego doskonalenia własnego budżetu. Domowe finanse powinny być sprawdzane przez cały czas. Jest to bardzo ważne, by móc zauważyć moment, gdy pojawiają się dla gospodarstwa domowego szanse czy zagrożenia. Motywowanie ma na celu dyscyplinowanie członków gospodarstwa oraz formułowanie oczekiwań w stosunku do poszczególnych osób. Kontrolowanie ma na celu porównanie tego, co zostało zrealizowane z założonym planem. Umiejętność planowania w gospodarstwie domowym jest coraz bardziej doceniana, gdyż daje

to członkom gospodarstwa domowego poczucie bezpieczeństwa. Od 2008 roku można zauważyć, że w Polsce powstaje wiele internetowych serwisów i programów komputerowych, których zadaniem jest wspieranie w prowadzeniu domowego budżetu. Programy te pomagają członkom gospodarstwa domowego w podejmowaniu decyzji na co dzień, zwiększają świadomość członków w zakresie wiedzy finansowej. Wybrane aplikacje wspierające zarządzanie finansami gospodarstw domowych zostały omówione w jednym z kolejnych podrozdziałów¹³².

2.3. Budżetowanie w finansach osobistych

Budżet domowy jest jednym z pojęć w finansach osobistych, wokół którego jest wiele nieporozumień. Wiele gospodarstw domowych uważa, że chodzi wyłącznie o żmudne spisywanie swoich wydatków, a z tego nic nie wynika. Tymczasem budżetowanie pomaga w zadbaniu o własne finanse. Budżetowanie jest jednym z najważniejszych elementów zarządzania budżetem w gospodarstwie. Stworzenie budżetu domowego jest jednym z pierwszych kroków do zapanowania nad własnymi finansami. Autorzy wielu książek na ten temat powołują się na słowa Johna C. Maxwella, który wypowiedział się na temat istoty budżetowania. Stwierdził, że „tworzenie budżetu, to pokazywanie Twoim pieniądzom dokąd mają iść, zamiast zastanawiania się, gdzie się rozeszły”.

Budżet gospodarstwa domowego, w odróżnieniu od zestawienia przepływów pieniężnych, pokazuje, ile dane gospodarstwo planuje zarobić oraz wydać. Ma charakter planu finansowego. Budżet i zestawienie przepływów pieniężnych są ze sobą ściśle powiązane. Ponadto mogą stanowić jedność, jeżeli poszczególnym kategoriom w Cash flow przypisze się limity i kontrolować się będzie ich wykorzystanie. Ścisłe powiązanie budżetowania z ewidencją finansową ma wiele zalet oraz jest działaniem godnym polecenia. W potocznym znaczeniu budżet domowy może przybierać inne, mniej sformalizowane znaczenie. Mianowicie pod pojęciem budżetowania należy rozumieć jakąkolwiek formę limitowania i kontrolowania wydatków. Przykładem może być kopertowy system prowadzenia domowego budżetu. Polega on na podzieleniu gotówki przeznaczonej na utrzymanie gospodarstwa domowego w danym miesiącu na kilka kopert. Koperty te mogą odpowiadać poszczególnym kategoriom wydatków, tj. rachunki, przyjemności, żywność, spłaty długów. Zasada jest taka, że za wydatki z danej kategorii można zapłacić tylko pieniędzmi z danej koperty. Brak

¹³² Świetlik K., „Zarządzanie budżetem przez gospodarstwo domowe (aspekty teoretyczne i praktyczne)”, IERiGŻ PIB, Warszawa 2011, s. 10.

pieniędzy w kopercie oznacza, że limit wydatków z danej kategorii został wyczerpany. Nowoczesną formę opisanych wyżej kopert tworzy system nazywamy procentowym. Tworzą go subkonta w ramach rachunków oszczędnościowo-rozliczeniowych. W momencie wpłynięcia wynagrodzenia na rachunek pieniądze są dzielone na poszczególne konta w następujących proporcjach:

- 60% kwoty zostaje na głównym rachunku na wydatki konsumpcyjne, mieszkaniowe oraz spłatę długów,
- 10% kwoty przeznaczane jest na rozrywkę, zakupy niezaplanowane,
- 10% kwoty tworzą oszczędności buforowe, tzw. fundusz awaryjny,
- 10% to oszczędności długoterminowe,
- 10% tworzą oszczędności na określony cel w perspektywie długoterminowej, tj. wyjazdy wakacyjne, remonty, ubezpieczenia samochodu itp.¹³³.

Wymienione przykłady opierają się na faktycznym podziale osiągniętego dochodu w odpowiednich proporcjach na poszczególne cele, by posiadać pieniądze na niezaplanowane wydatki. Takie podejście jest słuszne, zwłaszcza jeśli może zabraknąć determinacji w trzymaniu się planu. Nawet uproszczone podejście do budżetowania wymaga wcześniejszego poznania struktury dochodów oraz wydatków danego gospodarstwa domowego. Podział na tzw. koperty musi opierać się na konkretnych przesłankach, ponieważ inaczej trudno będzie się trzymać założonego planu. Budowanie budżetu na podstawie prowadzonego wcześniej zestawienia przepływów pieniężnych należy do stosunkowo łatwych zadań. Proces ten można opisać następująco:

1. Wzorcem budżetu jest zestawienie Cash flow. W nim zawarte są kategorie, którym przypisuje się limity.
2. W pierwszej kolejności szacuje się wysokość wydatków sztywnych oraz stałych. Ich charakter pozwala na przewidzenie koniecznych wpływów.
3. W drugiej kolejności należy określić wysokość wydatków sztywnych oraz zmiennych. Należy to zrobić ostrożnie, z pewnym marginesem. Jego podstawą powinna być średnia z kilku poprzednich miesięcy bądź też dłuższego. Jeżeli wydatki zmieniają się sezonowo, to nie stanowi to problemu. Jeżeli pod koniec miesiąca limit wydatków nie jest wyczerpany, to pozostałą część można potraktować jako oszczędności do wykorzystania w przyszłych miesiącach, gdy wydatki z danej kategorii będą

¹³³ „Finanse osobiste...”, pod redakcją Bogacka-Kisiel E., op.cit., s. 105.

przewyższać założony limit. Nadwyżkę środków finansowych można przełożyć na rachunek bankowy lub zasilić nią fundusz awaryjny.

4. Następnie szacuje się przeciętną miesięczną wysokość dochodów. W tym przypadku zalecane jest lekkie niedoszacowanie, mianowicie w pozycji tej nie powinny się znaleźć żadne niespodziewane wpływy. Pozycję tę powinien stanowić obraz przeciętnych miesięcznych wydatków w danym gospodarstwie domowym. Jest to trudny szacunek w przypadku gospodarstw domowych, które osiągają dochody z działalności gospodarczej czy też innych źródeł o nieregularnym charakterze. W takiej sytuacji faktyczne wpływy będą się różnić od tych założonych, dlatego też tak ważne jest wyrównywanie nieregularnych wpływów oszczędnościami, które zostały zgromadzone w tzw. lepszych okresach życia gospodarstwa domowego.
5. Kolejnym etapem jest wyznaczenie różnicy między sumą dochodów sztywnych a sumą wydatków sztywnych. Wyznaczona kwota może być podzielona między inne kategorie wydatków.
6. Podział można zacząć od wyznaczenia części przeznaczonych na oszczędności różnego rodzaju, a w szczególności oszczędności buforowych, z których dane gospodarstwo domowe będzie finansowało konieczne wydatki wymykające się w planowaniu.
7. Pozostałe pieniądze można podzielić między kategorie, które nie są objęte planem. Można również pozostawić tę kwotę do swobodnej dyspozycji gospodarstwa domowego.

Budżetowanie ma sens i jest niezwykle przydatne niezależnie od aktualnej sytuacji finansowej gospodarstwa domowego. Nawyki, które się wyrabia prowadząc budżet stanowią ważny element istnienia danego gospodarstwa domowego i dają znaczną przewagę nad innymi gospodarstwami.

Początek budżetowania może okazać się trudny, ale po kilku tygodniach można dość do ustalenia tzw. średnich kosztów utrzymania miesięcznych czy też rocznych. Głównym celem budżetowania jest uzyskanie równowagi między dochodami i wydatkami w tym budżecie. Równowaga ta ma prowadzić do spłacenia bieżących zobowiązań, spłacaniu rat kredytu oraz do systematycznego budowania oszczędności. Jest to wielokrotne ulepszanie planowania wydatków w ramach uzyskiwanych dochodów i ciągła kontrola realizacji założonych planów.

2.4. Aplikacje wspomagające ewidencję finansową

Prowadzenie finansów w gospodarstwie domowych oraz planowanie budżetowe nie wymagają jakiś specjalnych narzędzi, wystarczy kartka papieru i długopis. Jednak w czasach powszechnego dostępu do internetu i komputerów można ułatwić sobie te żmudne zadanie wykorzystując dostępne w Internecie serwisy. W podnoszeniu świadomości finansowej mogą pomocne być specjalistyczne narzędzia informatyczne, które wspomogą zarządzanie finansami osobistymi. Narzędzia te dostarczają dużo przydatnych informacji o stanie finansów osobistych, strukturze przychodów i wydatków gospodarstwa domowego, pomagają zarządzać własnymi budżetami, planować finanse w długim oraz krótkim czasie. Bardziej skomplikowane oprogramowania mogą także automatycznie przetwarzać wyciągi z kont internetowych, śledzić wartość bieżących inwestycji, czy też pobierać aktualne notowania papierów wartościowych.

Obecnie finanse osobiste są objęte wyjątkową troską polskich gospodarstw domowych. Powodem jest słabnąca gospodarka, rosnące ceny oraz niepewna przyszłość gospodarki. W takiej sytuacji szczególnie ważne staje się racjonalne zarządzanie własnymi budżetami. Najłatwiejszym narzędziem wspomagającym ewidencję finansową jest arkusz kalkulacyjny. Jego zaletą jest duża elastyczność, ponieważ użytkownik sam może zdecydować, jak będzie wyglądał kształt arkusza. Decyduje również o stopniu szczegółowości wykorzystywanych kategorii. Za wadę można uznać konieczność posiadania umiejętności obsługi arkusza kalkulacyjnego, samodzielne skonstruowanie szablonu do zarządzania własnym budżetem, ciągle dostosowywanie go do własnych potrzeb, a także samodzielne wypełnianie go danymi.

Narzędzia służące zarządzaniu finansami gospodarstw domowych początkowo przybierały formę aplikacji instalowanych na komputerze, a informacje musiały być ręcznie wprowadzane do programu. Obecnie coraz bardziej popularne są aplikacje webowe, które dostarczane są przez instytucje niefinansowe, a także coraz częściej przez banki. Kolebką aplikacji wspomagających zarządzanie finansami osobistymi są Stany Zjednoczone, gdzie użytkownicy tych aplikacji mogą wybierać z bogatej oraz różnorodnej oferty rynkowej. Za amerykański wzorzec serwisu webowego uważany jest serwis Mint.com, który pojawił się na rynku w 2007 roku. Po roku użytkowania z serwisu korzystało już ponad milion użytkowników. Obecnie serwis ma ponad 10 mln użytkowników i obsługuje kilkanaście tysięcy instytucji finansowych w USA i w Kanadzie¹³⁴. Użytkownik serwisu widzi rzeczywisty obraz swoich rachunków oszczędnościowych, inwestycyjnych, kredytowych. Systemy PFM dysponują wyczerpującymi danymi na temat przepływów finansowych danego gospodarstwa

¹³⁴ <https://www.mint.com/what-is-mint/>, stan z dnia 15.01.2015.

domowego. Analityczne moduły systemu dzielą wszystkie transakcje na kategorie, podsumowują je. Pokazują ponadto, ile wydano na czynsz, transport, żywność, odzież czy restauracje. Dodatkowo aplikacja pokazuje saldo wszystkich kredytów i inwestycji, odsetki zarówno te płacone jak i otrzymywane. Serwis wskazuje wszystkie wydatki, pokazuje, na czym można zaoszczędzić, przypomina o konieczności nieprzekraczania budżetu, proponuje konkretne oszczędności. Dodatkowo użytkownik informowany jest o konieczności dokonania konkretnych płatności, o zmniejszeniu się środków pozostających do dyspozycji. Większość internetowych serwisów PFM jest bezpłatna dla użytkowników. Właściciele tych serwisów zarabiają na prowizjach oraz opłatach pobieranych od takich instytucji jak: banki, firmy ubezpieczeniowe, firmy pożyczkowe oraz inne instytucje finansowe. W ten sposób realizowany jest bardzo popularny program „win-win”, tzn. wszyscy wygrywają. Jednak mimo, że w USA wiele banków oferuje swoim klientom narzędzia PFM i dostępnych jest wiele serwisów internetowych, zainteresowanie ze strony gospodarstw domowych nie jest wystarczająco duże. Według badań przeprowadzonych w 2012 roku przez firmę Aite Group, 58% gospodarstw w USA nie korzysta oraz nie planuje korzystać z narzędzi PFM, 27% korzysta z tych aplikacji do zarządzania własnymi finansami, 15% korzysta wyłącznie z narzędzi banków oraz kas oszczędnościowo-kredytowych, 6% z narzędzi podmiotów niefinansowych, 6% z narzędzi pochodzących z różnych źródeł. Tylko cztery na dziesięć gospodarstw domowych zarządza własnym budżetem¹³⁵.

W Polsce gospodarstwa domowe nie mają tak szerokiego wyboru narzędzi wspomagających zarządzanie własnymi budżetami. Tego typu aplikacje dostępne są w ramach serwisów internetowych PFM i na ogół są one bezpłatne. Na stronach serwisu przede wszystkim powinna znaleźć się informacja na temat ochrony danych osobowych klienta. Serwis PFM powinien przede wszystkim posiadać certyfikat SSL, który jest formą zabezpieczenia komunikacji internetowej i gwarantem zachowania poufności danych przekazywanych drogą internetową. Ponadto na stronach serwisu powinna znaleźć się informacja nt. właściciela serwisu. To pokazuje, że dany serwis jest legalny, strona jest realna i klient może sobie sprawdzić właściciela serwisu. W ten sposób firma i jej serwis postrzegane są jako godne zaufania.

Pierwszym narzędziem PFM napisanym w języku polskim jest budżet domowy. Aplikacja powstała w 2005 roku. Część publiczną serwisu tworzą informacje o podstawowych usługach bankowych, ogólne porady, które dotyczą możliwości ograniczania wydatków

¹³⁵ Milic-Czerniak R., „Finanse osobiste...”, op. cit., s. 93.

użytkownika. Natomiast cała aplikacja jest zaszyfrowana zgodnie z zasadami przyjętymi w przypadku systemów informatycznych dotyczących danych finansowych użytkownika. Użytkownik może wprowadzać do aplikacji dane automatycznie, ręcznie, może importować dane za pomocą plików bankowości elektronicznej. Możliwy jest również eksport danych w formacie CSV, jednak jest to funkcja płatna, gdy pozostałe funkcje są bezpłatne. System ten posiada własną kategoryzację wpływów oraz wydatków z możliwością tworzenia własnych kategorii. Użytkownik może wskazać miesięczne limity wydatków, a aplikacja będzie pokazywać wykorzystanie tych limitów¹³⁶.

Kolejnym narzędziem wspomagającym zarządzanie budżetem w gospodarstwie domowym jest serwis Grosik.eu. Serwis jest darmowym narzędziem. Wykorzystując ten serwis można w prosty oraz szybki sposób zapisywać swoje przychody i wydatki. Za pomocą dostępnych raportów użytkownik łatwo może wyciągnąć wnioski dotyczące swoich finansów. Strona tego serwisu jest dość skromna, gdyż znajdują się na niej podstawowe informacje o funkcjonalności aplikacji i wyświetlane są różnego rodzaju reklamy. Brakuje podstawowych informacji o właścicielu serwisu i o ochronie danych osobowych użytkownika¹³⁷.

Kolejnym serwisem napisanym w języku polskim jest serwis Figgy.pl. Powstał on w 2008 roku. Właścicielem serwisu jest firma Devesoft Software Development. Strona serwisu jest prosta, a dane użytkownika są zabezpieczone. Transmisja danych w serwisie dokonywana jest przy użyciu bezpiecznego połączenia SSL z użyciem 128 bitowego certyfikatu renomowanej firmy "Thawte". W ramach serwisu użytkownik codziennie otrzymuje powiadomienie na temat nadchodzących oraz zaległych transakcji. Transakcje do aplikacji wprowadzane są ręcznie. Użytkownik definiuje swoje własne kategorie wpływów oraz wydatków. Dane z aplikacji mogą być eksportowane w postaci plików CSV. Aplikacja ma prostą grafikę, a użytkownik może zdefiniować własną listę przelewów i listę najczęściej odwiedzanych sklepów. Użytkowanie strony jest bezpłatne¹³⁸.

Serwis iFin.24 powstał w 2009 roku. Właścicielem serwisu jest firma iFin24 S.A., która należy do grupy kapitałowej Comarch. Spółka prowadzi niezależną działalność biznesową, a infrastruktura iFin24 umieszczona jest w Comarch Data Center. Dzięki rozwiązaniom, które proponuje serwis można aktywnie zarządzać własnym budżetem, kontrolować wydatki, wprowadzać oszczędności oraz planować przyszłość. Serwis prowadzi również blog finansowy o tematyce finansowej, porady finansowe oraz proponuje rozwiązania mobilne. iFin24 posiada

¹³⁶ <http://www.budzetdomowy.pl>, stan z dnia 03.02.2015.

¹³⁷ <http://www.egrosik.eu/>, stan z dnia 31.05.2017.

¹³⁸ <http://www.figgy.pl/>, stan z dnia 31.05.2017.

certyfiat Thawte. Wydatki oraz przychody klasyfikowane s do odpowiednich kategorii proponowanych przez system w ramach wczeŃniej zdefiniowanych kont. Istnieje moŃliwość ustalania limitów na wybrane kategorie, wprowadzania planów finansowych i tworzenia podstawowych raportów w postaci tabel czy wykresów. Serwis iFin24 jest aplikacją mobilną, moŃe być zarządzany przez iPhone'a czy iPoda Toucha. Aplikacja jest bezpłatna, ale w przyszłości planowane jest wprowadzenie opłat za jej korzystanie¹³⁹.

Następnym serwisem napisanym w języku polskim jest serwis Kontomierz (patrz rysunek 9). Serwis powstał w 2009 roku, a jego właścicielem jest spółka Kontomierz.pl Sp. z o.o. Kotomierz jest jedyną aplikacją webową, która oferuje całkowicie automatyczny import rachunków oraz transakcji bankowych. JuŃ po pierwszym imporcie danych aplikacja przygotowuje w pełni spersonalizowaną rekomendację lepiej oprocentowanych rachunków bankowych. Dzięki temu moŃna się dowiedzieć, ile zyskuje się rocznie, gdy przeleje się pieniądze na sugerowany rachunek. Część publiczna zawiera również porównywarke kont bankowych, ranking lokat, wyszukiwarke najlepszego bankomatu czy najbliŃszego oddziału firmy poŃyczkowej. Aktualnie serwis jest bezpłatny, jednak firma planuje wprowadzić płatne usługi. Aplikacja prowadzi import transakcji z ponad 30 banków. MoŃliwe jest również ręczne wprowadzanie danych. Serwis posiada certyfiat bezpieczeŃstwa firmy Verisign Trusted Seal. Jest to certyfiat najbardziej renomowanej firmy, która wydaje certyfikaty dla aplikacji webowych. W tej aplikacji uŃytkownik moŃe co mieŃsiac ustalić limity budŃetowe, a aplikacja będzie informować o przekroczeniu tych limitów. Wyniki s wówczas prezentowane w formie graficznej. Program również wysyła upomnienia, gdy uŃytkownik nie jest aktywny na swoim koncie. Strona serwisu posiada bogatą szatę graficzną. Pokazane s na niej przykładowe ekrany aplikacji. Dostępna jest teŃ wersja demo¹⁴⁰.

¹³⁹ <https://finanse.ifin24.pl/>, stan z dnia 31.05.2017.

¹⁴⁰ <http://kontomierz.pl/funkcje>, stan z dnia 31.05.2017.

Rysunek 9. Przykładowa strona aplikacji Kontomierz

Źródło: <http://kontomierz.pl/#>, stan z dnia 26.06.2017

Toshl Finance to aplikacja dostępna w wersji darmowej (z wieloma ograniczeniami) oraz w wersji płatnej. Program nie należy do najtańszych, ale ma wiele zaawansowanych funkcji i jest w całości dostępny po polsku. Aplikacja posiada możliwość definiowania własnych tagów, które pomagają skategoryzować wydatki i posiada możliwość definiowania kilku źródeł przychodu. Dzięki tej aplikacji można tworzyć długoterminowe plany finansowe. Posiada ona bardzo intuicyjny i przejrzysty interfejs, a także ciekawą szatę graficzną. W wersji płatnej istnieje możliwość eksportowania do plików Excel PDF oraz Google Docs. Podobnie jak Kontomierz jest to aplikacja dostępna na telefony wyposażone w system Android.

„Mój budżet” to płatna, niezbyt droga aplikacja. Dzięki niej można dokładnie poznać swoje wszystkie wpływy i wydatki, co pozwoli na lepsze zarządzanie własnym budżetem. Dzięki tej aplikacji można sprawdzić aktualne saldo i sprawdzić planowane wydatki. W efekcie na koniec miesiąca można uniknąć pustego konta. Dodatkowo można określić cele i ustalić limity wydatków wraz ze szczegółowym uwzględnieniem kryteriów i różnych przedziałów czasowych. Można ustalić limity na różne wydatki, a część wydatków można automatycznie przenosić na kolejny miesiąc. Aplikacja ta nie potrzebuje rejestracji i może działać w trybie offline. Po jej uruchomieniu pojawia się okno z saldem miesięcznym, dzięki czemu można szybko sprawdzić, ile pieniędzy jeszcze zostało do dyspozycji w gospodarstwie domowym (patrz rysunek 10). Ta aplikacja również dostępna jest na telefony wyposażone w system Android.

Rysunek 10. Przykładowa strona aplikacji „Mój budżet”

Źródło: <http://www.viasms.pl/blogs/5-aplikacji-na-androida-w-calosci-po-polsku-ktore-pozwola-ci-lepiej-zarzadzac-budzetem-domowym/>, stan z dnia 26.06.2017.

„Wydawaj z głową” to najprostsza i najbardziej intuicyjna aplikacja do pobrania za darmo. Jest ona udostępniona przez firmę Allianz Informatyka sp. z o.o. Można w niej zdefiniować swój dochód i główny limit, którego nie chce się przekroczyć. Wydatki można podzielić na kategorie, a także można tworzyć własne kategorie. Na bieżąco można sprawdzić, ile gotówki pozostało do dyspozycji gospodarstwa domowego oraz analizować, na co wydają się najwięcej pieniędzy. W aplikacji brakuje jednak bardziej zaawansowanych opcji, jakie można znaleźć w opisanych wyżej narzędziach.

Aplikacja MojeGrosze.pl powstała w 2008 roku. MojeGrosze.pl jest serwisem, który pozwala na aktywne oszczędzanie oraz zarządzanie finansami w gospodarstwie domowym. Aplikacja pozwala na dzielenie wydatków, przygotowywanie miesięcznych zestawień, dzielenie pieniędzy między różne konta, przygotowywanie różnych wykresów. Wszystko to może być zsynchronizowane z bankami. Atutem jest również brak żmudnego procesu rejestracji. Wystarczy tylko adres e-mail oraz hasło. Serwis został stworzony dla gospodarstw, które chcą panować nad swoimi finansami. Wszystkie dane wykorzystywane w serwisie

są trzymane w jednej spójnej bazie danych, do której dostęp ma wąskie grono administratorów. Korelacja pomiędzy danymi finansowymi a użytkownikiem odbywa się tylko na podstawie adresu e-mail, który może zostać stworzony dla potrzeb używania serwisu. Wszelkie dane są wprowadzane do serwisu poprzez interakcje z użytkownikiem. Import danych z banków odbywa się poprzez zewnętrzne pliki, które musi dostarczyć użytkownik. Aplikacja została stworzona przez firmę Noma Solutions, która zajmuje się tworzeniem oprogramowania na potrzeby konkretnego klienta¹⁴¹.

Kolejną, a zarazem jedną z pierwszych aplikacji PFM jest serwis MoneyZoom. Właścicielem serwisu jest spółka MoneyZoom S.A. Strona serwisu jest elegancka, przyjazna użytkownikowi. Na stronie głównej znajduje się poradnik finansowy oraz porównywarka produktów finansowych firmy Comperia. Aplikacja ta posiada certyfikat SSL firmy GeoTrust. Użytkownik wprowadza do serwisu dane ręcznie. Serwis oferuje również możliwość ustawienia limitów na wydatki oraz planowania przyszłych wydatków, a także graficzną analizę danych. Korzystanie z serwisu jest nieodpłatne. W 2010 roku firma stworzyła pierwszą w Polsce aplikację PFM dla iPhone'a¹⁴².

Kolejnym serwisem omówionym na potrzeby niniejszej pracy jest Payzzer. Serwis ten powstał pod koniec 2014 roku. Jest aplikacją dostępna zarówno w języku polskim, jak i angielskim. Strona główna jest prosta w obsłudze. Serwis zawiera wersję demo oraz film instruktażowy. Użytkownik może skorzystać albo z wersji podstawowej dostępnej za darmo, albo z wersji rozszerzonej dodatkowo płatnej. Komunikacja z serwisem odbywa się za pomocą bezpiecznego protokołu HTTPS. Aplikacja jest wykorzystywana do rozliczania i analizowania finansów osobistych, a także może być wykorzystana do rozliczania transakcji małej firmy. Dane do serwisu wpisuje się ręcznie, przy czym użytkownik może sam definiować bardziej szczegółowe kategorie transakcji. Serwis ma swoją wersję mobilną i działa na platformie Android¹⁴³.

Kolejnym wartym uwagi programem do zarządzania finansami gospodarstw domowych jest „Monefy Pro – Money Manager”. Aplikacja ta jest bardzo prosta w obsłudze, pozwala na szybkie dodawanie nowych pozycji kosztowych i obserwowanie własnych wydatków w postaci przejrzystego i czytelnego diagramu. Aplikacja ta jest zsynchronizowana z Dropboxem. Dzięki temu można śledzić swoje domowe finanse nie tylko na własnym

¹⁴¹ <http://www.mojegrosze.pl/main/about>, stan z dnia 31.05.2017.

¹⁴² <http://www.moneyzoom.pl>, stan z dnia 31.05.2017.

¹⁴³ <http://payzzer.com/pl/>, stan z dnia 31.05.2017.

smartfonie, ale również na innych urządzeniach mobilnych. Aplikacja jest dostępna do pobrania za kilka złotych.

„Moje finanse” jest z kolei bezpłatną aplikacją, która nieustannie się rozwija. Przejrzysty wygląd umożliwia szybkie dodawanie nowych i aktualizowanie już dodanych transakcji, sprawdzanie aktualnego salda, a także odczytywanie podsumowań dla poszczególnych okresów. Plusem jest możliwość obsługi wielu kont, wizualna prezentacja poszczególnych pozycji kosztowych, co umożliwia poszukiwanie oszczędności w domowym budżecie. Inną aplikacją przydatną w zarządzaniu finansami gospodarstw domowych jest „Szybki Budżet – Manager wydatków”. Jest to bezpłatna aplikacja, która pozwala na szybkie i łatwe zarządzanie przychodami i wydatkami. Umożliwia ona tworzenie wielu kont i budżetów, tworzenie wykresów. Ponadto możliwe jest automatyczne zapisywanie kopii zapasowej na karcie SD lub w Dropboxie¹⁴⁴. Najważniejszymi aplikacjami na polskim rynku są serwisy iFin24, Kontomierz oraz MoneyZoom. Wymienione serwisy posiadają certyfikaty bezpieczeństwa renomowanych firm, oferują podobne funkcje, są bezpłatne, a także udostępniają wersje mobilne.

Andromoney to aplikacja na androida w języku angielskim z możliwością dostępu przez stronę internetową. Oprócz podstawowych funkcji, np. dodawanie wydatków, tworzenie budżetu, program posiada też inne funkcje. Każdy wydatek można wpisać w projekt, a po wskazaniu konkretnej kategorii aplikacja sama wyświetli domyślnych kontrahentów (np. w przypadku zakupów spożywczych, pojawią się dodane wcześniej sklepy. Aplikacja jest przejrzysta, jednak dostępna tylko w wersji angielskiej. Inną aplikacją jest serwis Expense Manager. Aplikacja stworzona przez firmę Bishinews jest rozbudowanym narzędziem do zarządzania finansami w gospodarstwie domowym. W programie można wskazywać różne formy wydatków, tworzyć budżety oraz analizować stan domowych finansów. Stworzone raporty można oglądać z różnych punktów widzenia, tj. z podziałem na wydatki, kontrahentów itp. Dzięki temu można lepiej poznać swoje nawyki zakupowe.

W celu skorzystania z bankowych narzędzi wspomagających zarządzanie finansami gospodarstwa domowego niezbędne jest posiadanie konta bankowego lub też karty kredytowej danego banku oraz dostęp do systemu bankowości internetowej. Korzystanie z serwisu jest bezpłatne. Aktualnie narzędzia wspomagające zarządzanie finansami oferują takie banki jak: Bank BPH S.A., Bank Millennium S.A., ING Bank Śląski S.A., a także T-Mobile Usługi Bankowe dostarczane przez Alior Bank S.A. Natomiast dwa największe pod względem

¹⁴⁴ <https://ekredycik.pl/blog/5-aplikacji-mobilnych-ktore-pomoga-ci-zarzadzac-domowym-budzetem/>, stan z dnia 21.06.2017r.

aktywów banki: PKO BP oraz Bank Pekao S.A. nie mają dotąd narzędzia do wspomagania finansów gospodarstw domowych.

Podstawowe funkcje każdego serwisu oferowanego przez poszczególne banki są podobne. Serwis automatycznie pobiera informacje o wpływach i wydatkach z rachunków danego banku, grupuje je w kategorie, prezentuje poszczególne dane w postaci wykresów oraz tabel. Pozwala ustalić limity na miesięczne wydatki, co pozwala na większą ich kontrolę. W niektórych serwisach oferowanych przez banki użytkownik może sam definiować własne kategorie i monitorować wydatki oraz wpływy poprzez ręczną ich rejestrację. System może wysyłać automatycznie SMS, gdy użytkownik przekroczy dany poziom wydatków. Główną zaletą aplikacji oferowanych przez banki jest wygoda. Użytkownik danej aplikacji ma do niej swobodny dostęp i nie musi szukać innych rozwiązań na rynku. Kolejną zaletą jest bezpieczeństwo, gdyż informacje na temat danego klienta pozostają w danym banku. Jeśli chodzi o wady narzędzi PFM, to należy zaznaczyć, że klient, który ma rachunki w kilku bankach nie może mieć informacji na temat swoich finansów w jednym miejscu. Na funkcjonalność narzędzi PFM mogą mieć wpływ zmiany wprowadzone w bankowości internetowej bądź też zmiany w strukturze właścicielskiej banku.

W Polsce narzędzia PFM oferowane przez banki są bezpłatne. Klienci polskich banków, którzy korzystają z internetowego dostępu do własnego rachunku mogą sprawdzić stan swojego konta czy salda na karcie kredytowej. Narzędzia PFM pozwalają racjonalizować domowe finanse. Jako pierwszy tego typu narzędzia wprowadził Meritum Bank, jednak naprawdę głośno o tych aplikacjach zrobiło się dopiero wtedy, gdy trzy duże banki postanowiły wyposażyć swoje systemy transakcyjne w aplikacje do zarządzania domowym budżetem. Były to ING Bank Śląski, BPH i Millenium. Później do tej grupy dołączyły Getin Noble Bank oraz mBank. W każdym banku, który oferuje narzędzia PFM, system automatycznie przypisuje wszystkie wydatki konkretnym kategoriom. Oczywiście istnieje możliwość samodzielnej zmiany kategorii wydatku. Gdy klient banku już wie, ile i na co wydaje, może tę wiedzę wykorzystać do stworzenia własnych oszczędności. Służy temu funkcja budżetowania kolejnych okresów, a najczęściej są to miesiące. Większość aplikacji pozwala na planowanie wydatków na najbliższy miesiąc. Takie budżetowanie na najbliższy miesiąc oznacza konieczność zaplanowania, ile zamierza się wydać na np. jedzenie, rozrywkę czy ubrania. W trakcie miesiąca klient danego banku na pocztę elektroniczną może otrzymać ostrzeżenie, że przekroczył kwotę zaplanowaną w danym miesiącu na daną kategorię wydatku. To pozwala kontrolować własne wydatki w danym miesiącu. Z kolei ING Bank Śląski dysponuje aplikacją, która dostarcza informacji na temat, ile pieniędzy i na co wydaje dany klient, dysponując przy

tym danymi o jego zarobkach, wieku, miejscu zamieszkania. Ponadto ich aplikacja podpowiada, ile pieniędzy na poszczególne kategorie wydatków przeznaczył innym klientom banku. Narzędzia PFM pozwalają na generowanie oszczędności, dzięki zmniejszaniu wydatków. Do tego celu służy funkcja planowania celów oszczędzania. Według bankowców aplikacje PFM cieszą się dużym zainteresowaniem wśród klientów, jednak cały czas nie jest to duża liczba gospodarstw domowych. Według informacji zaczerpniętych z ING Banku Śląskiego z ich aplikacji korzysta ok. 10% klientów. Popularność aplikacji PFM ciągle wzrasta, a systemy te oferują też inne banki¹⁴⁵. Wprowadzając narzędzia PFM do swojej oferty banki starają się zwiększyć zadowolenie klientów i przez to zyskiwać ich lojalność, by zatrzymać klientów. Celem wprowadzenia narzędzi PFM do oferty jest również dogonienie konkurencji, wzrost rozpoznawalności marki banku, zwiększenie postrzegania banku jako nowoczesnej instytucji czy też wzmocnienie, obrona pozycji na rynku. Poza tym narzędzia te są cennym źródłem informacji o kliencie. Chodzi tu nie tylko o informacje nt. finansów, lecz również o informacje na temat jego potrzeb, zwyczajów zakupowych, sposobów spędzania wolnego czasu. Narzędzia te stwarzają również możliwość przeniesienia doradztwa finansowego z oddziałów do kanału internetowego oraz umożliwiają prowadzenie marketingu w czasie rzeczywistym¹⁴⁶.

Według Audytu Bankowości Detalicznej z bankowości mobilnej korzysta ok. 21% osób. Zdecydowana większość robi to co najmniej raz w tygodniu. Do najczęstszych czynności w bankowości mobilnej należą:

- sprawdzanie stanu konta,
- wykonanie przelewy krajowego,
- sprawdzanie historii transakcji¹⁴⁷.

Natomiast według badania Connected Life 2014, z płatności realizowanych przy użyciu telefonu kiedykolwiek skorzystało 35% osób. 17% respondentów płaci mobilnie co najmniej raz w tygodniu, 18% wyraziło zainteresowanie i chęć skorzystania w najbliższej przyszłości.

Bankowość mobilna należy do szybko rozwijających się segmentów finansów gospodarstw domowych. W 2015 roku dużo mówiło się o implementacji Responsive Web Design (RWD). Według K. Hendzel z Departamentu Bankowości Elektronicznej Raiffeisen Polbank: „(...)w najbliższych latach można spodziewać się intensywnych działań związanych

¹⁴⁵ https://www.nbp.pl/edukacja/dodatki_educacyjne/dziennik_gazeta_prawna_mpbdbp2.pdf, stan z dnia 10.02.2017.

¹⁴⁶ Milic-Czerniak R., „Finanse osobiste...”, op. cit., s. 98-100.

¹⁴⁷ Audyt Bankowości Detalicznej to badanie cykliczne realizowane od 1991 roku, rocznie na reprezentatywnej próbie 12 000 osób. Prezentowane dane odnoszą się do pierwszego kwartału 2015 roku, N = 3010.

z płatnościami mobilnymi i bankowością codzienną, tzw. „light banking”. Można przypuszczać, że niektóre banki zmieniają metodologię wytwarzania swoich aplikacji. Bankowy mobile to nie tylko miejsce, w którym klient będzie mógł wykorzystać podstawowe czynności związane z obsługą rachunków. To także miejsce na interaktywny bliski kontakt klienta z marką i sposób na wzmacnianie więzi między danym klientem a bankiem (...).”

Z kolei według K. Suchan Dyrektora Zespołu Rozwoju Systemów T-mobile Usługi Bankowe: „trend migracji klientów z poziomu bankowości internetowej do mobilnej będzie przybierał na sile. Od dawna mówi się, że im klient ma szersze relacje z bankiem, tym trudniej mu się z nim rozstać. W takim momencie aplikacje są jednym z elementów przyzwyczajania do banku. Ponadto aplikacje mobilne powoli stają się czynnikiem wyboru podczas zawierania umowy z bankiem. Banki dużą wagę przywiązują aplikacjom mobilnym, a otoczenie zmienia się tak szybko, że trzeba dbać o wszystkie miejsca mobilnego kontaktu z bankiem. J. Garbus z Banku PEKAO S.A. uważa, że w ostatnim czasie istotne znaczenie ma wykorzystanie tabletów w bankowości. W ciągu ostatnich lat nastąpiło upowszechnienie tych urządzeń i klienci coraz chętniej korzystają z nich do zarządzania własnymi finansami. Aplikacje bankowe na tablety łączą w sobie cechy bankowości mobilnej oraz internetowej. W wygodny oraz czytelny sposób dostarczają pożądaną treść. Fakt, że są to urządzenia always on, sprawia, że korzystanie z nich jest dużo wygodniejsze niż na komputerze¹⁴⁸.

W raporcie TNS Polska przygotowanym na zlecenie Getin Banku można przeczytać, 12% Polaków korzysta z bankowości mobilnej i drugie tyle jest zainteresowanych jej wypróbowaniem w najbliższej przyszłości. Zatem według raportu bankowość mobilna nie jest jeszcze na tyle popularna i nadal pełni rolę uzupełniającą. Osoby korzystające już z bankowości mobilnej oceniły aplikację, z której korzystają, jako bardzo przydatną. 36% użytkowników bankowości mobilnej „nie wyobraża sobie życia bez niej”, 9% przyznaje, że jest ona wygodniejsza niż tradycyjna bankowość internetowa. 31% badanych twierdzi, że odkąd korzysta z bankowości mobilnej, mogłaby zapomnieć o placówce bankowej. Informacje te świadczą, o dużym potencjale bankowości mobilnej. Najpopularniejszym źródłem informacji o dostępności aplikacji mobilnej banku jest jego strona internetowa. 55% respondentów odpowiedziało, że właśnie ze strony internetowej dowiedzieli się, że ich bank oferuje aplikację mobilną. Z jednej strony jest to najszybszy kanał pozyskiwania nowych użytkowników aplikacji mobilnych, a z drugiej strony jest to źródło najbardziej wiarygodne oraz dostarczające wyczerpujących informacji. Zaledwie 17% respondentów wskazało, że dowiedziało się

¹⁴⁸ Mikowska M., Raport: „Polska.jest.mobi”, maj 2015.

o aplikacji mobilnej od pracowników banku. Jest to zaskakująca informacja, ponieważ to właśnie pracownicy banku najlepiej wytłumaczą działanie aplikacji, a także są w stanie pokazać korzyści płynące z wykorzystania tych aplikacji w życiu codziennym. Ponadto ankietowani wskazali swoje oczekiwania co do aplikacji mobilnych oferowanych przez banki. Wyniki pokazują, że najważniejszymi funkcjami bankowości mobilnej są: sprawdzanie salda konta, możliwość realizacji przelewów i sprawdzanie historii ostatnich transakcji. W raporcie znalazła się informacja, że dla kobiet najważniejszą funkcją bankowości mobilnej jest możliwość sprawdzania salda, a dla mężczyzn realizacja przelewów¹⁴⁹. Z kolei, według badania Connected Life 2014 z aplikacji mobilnych skorzystało 35% osób. 17% respondentów płaci mobilnie co najmniej raz w tygodniu, 18% wyraziło chęć skorzystania z tej funkcji.

Tabela 8. Polska bankowość mobilna w liczbach (stan na koniec kwietnia 2015 roku)

Bank	Liczba pobrań aplikacji	% Android	% iOS	% WP	Liczb aktywnych użytkowników w aplikacjach mobilnych	Liczba aktywnych użytkowników w mobilnym serwisie transakcyjnym
Alior Bank	210 235	62%	25%	13%	ok. 54 000	ok. 95 000
T-mobile Usługi Bankowe	177 194	70%	17%	13%	ok. 56 000	ok. 200 000
Bank BPH	42 269	74,5%	25,5%	brak app	łącznie 3 800	
Bank Zachodni WBK	706 657	66,8%	17,5%	15,7 %	330 447	225 729
Eurobank	92 000	87%	10%	3%	40 000	23 000
Getin Bank	172 689	75,3%	9,35%	9,35 %	brak inf.	brak inf.
ING Bank Śląski	904 812	81,3%	15,1%	8,1%	555 000	brak inf.
Millenium Bank	341 798	brak inf.	brak inf.	brak inf.	126 420	brak inf.
Bank Pekao SA	616 000	61%	14%	14%	łącznie 657 000	
PKO BP	283 698	74%	14%	12%	brak inf.	734 510 (łącznie dla PKO BP i Inteligo)
Bank BGŻ BNP Paribas	57 965	69%	31%	brak app	8 742	brak serwisu mobilnego

Źródło: M. Mikowska, raport: Polska.jest.mobi, maj 2015¹⁵⁰.

Na podstawie zestawienia zawartego w tabeli 8 można zauważyć, że największą liczbę pobrań aplikacji mobilnych w kwietniu 2015 roku posiadał ING Bank Śląski, a zaraz za nim Bank

¹⁴⁹ Rola mobilnych finansów w życiu Polaków, raport przygotowany przez TNS Polska i jestem.mobi na zlecenie Getin Banku.

Badanie zostało zrealizowane przy wykorzystaniu techniki CAWI. Łącznie zrealizowano 1002 wywiady, w tym z 601 osobami, które nie korzystają z bankowości mobilnej oraz 401 z osobami, które korzystają z bankowości mobilnej.

¹⁵⁰ Aktywny użytkownik w aplikacji lub w mobilnym serwisie transakcyjnym to taki, który zalogował się tam przynajmniej 1 raz w miesiącu. Wszystkie dane podane w tabeli pochodzą bezpośrednio od banków.

Zachodni WBK. Z kolei najmniejszą liczbą pobrań dysponował Bank PBH oraz BGŻ BNP Paribas. Największy udział procentowy aplikacji w systemie android posiadał Eurobank (87%). Największą liczbą aktywnych użytkowników aplikacji mobilnych dysponował ING Bank Śląski (aż 555 000 użytkowników).

Warto również pokrótce wspomnieć jak wygląda Polska bankowość mobilna na tle innych krajów. Według A. Słonina z Raiffeisen Polbank polska bankowość pod względem innowacyjności mobilnych należy do europejskiej czołówki. Banki coraz chętniej inwestują w technologie, obserwują światowe trendy, próbują sprostać oczekiwaniom klientów, którzy są coraz bardziej pro-mobile. Polskie aplikacje mobilne są wysoko cenione w międzynarodowych rankingach, a klienci coraz chętniej korzystają ze smartfonów prowadząc transakcje bankowe. W 2015 roku Bank Pekao SA jako pierwszy wprowadził zbliżeniowe płatności mobilne wykorzystując do tego celu tzw. chmurę. Inne polskie banki również chętnie wykorzystują możliwości smartfonów i udoskonalają swoje aplikacje poprzez dodanie np. możliwości płatności zbliżeniowych realizowanych za pomocą technologii NFC, przechowywanie paragonów (ING, Getin Bank), Mobilne zakupy (BZ WBK), płacenie rachunków za pomocą fotokodów itp. Z kolei R. Campos z Banku Millennium twierdzi, że polski rynek bankowości mobilnej jest jednym z najszybciej rozwijających się. Polskie banki starają się jak najszybciej reagować na nowe potrzeby klientów i stale rozbudowują swoją ofertę. Dla przykładu Bank Millennium w 2014 roku, jako pierwszy bank na rynku europejskim wprowadził możliwość wzięcia pożyczki przez aplikację mobilną. Cała transakcja odbywa się całkowicie online, a dostęp do dodatkowych środków jest natychmiastowy.

J. Garbas z Banku Pekao SA uważa, że obszarem, który na polskim rynku bankowości mobilnej wymaga jeszcze dopracowania są dedykowane rozwiązania na tablety. Aplikacje nazywane „tablet banking” w Polsce nie są jeszcze rozpowszechnione, podczas gdy wiele europejskich banków już od kilku lat konsekwentnie rozwija te rozwiązania. Natomiast obszarem szczególnie rozwiniętym w Polsce na tle innych krajów europejskich są płatności mobilne. W 2014 roku Bank Pekao SA, jako jeden z niewielu na świecie, wprowadził do swojej oferty płatności zbliżeniowe w PeoPay w oparciu o nowoczesną technologię HCE.

Historia narzędzi do wspomagania finansami w gospodarstwie domowym w Polsce nie jest długa. Jej początki sięgają roku 2007 i to głównie, jeśli chodzi o narzędzia niebankowe, internetowe czy też deskopowe. Zainteresowanie serwisami nie jest jeszcze na dużym poziomie. Niektóre serwisy zakończyły już swoją działalność. Przyczyny takiej sytuacji mogą być różne. Za jedną z nich można uznać, że pierwsze narzędzia PFM w Polsce powstały w wyniku prac niewielkich zespołów, którym z reguły trudno było znaleźć środki finansowe na

rozwój. Ponadto w Polsce działalność finansowa gospodarstw różni się od tej w USA. W Polsce nadal dominuje gotówkowa forma płatności. Narzędzia PFM są przedmiotem licznych badań w wielu krajach, w tym także w Polsce, i służą nie tylko śledzeniu wydatków, ale także pomagają w oszczędzaniu pieniędzy. Mimo, że narzędzia te nie są tak popularne, to są to narzędzia przyszłości. Przemawia za tym szybki rozwój bankowości internetowej oraz mobilnej, większa liczba klientów korzystających z tych nowoczesnych kanałów dostępu do usług finansowych. Powoli zwiększa się także świadomość finansowa Polaków, a także dążenie banków do maksymalizacji zysków poprzez wprowadzenie do swojej oferty innowacyjnych produktów. Liczba gospodarstw domowych korzystających z tych narzędzi cały czas rośnie.

Aplikacje wspomagające zarządzanie domowym budżetem dynamicznie się rozwijają, dlatego też warto zapoznać się z dostępnymi na rynku serwisami. Nowoczesne narzędzia umożliwiają prowadzenie ewidencji dotyczącej dochodów i wydatków danego gospodarstwa domowego, umożliwiając przy tym szczegółową analizę zgromadzonych danych oraz syntetyczną prezentację bieżącej sytuacji finansowej gospodarstwa domowego. Wraz z rozszerzaniem świadomości finansowej Polaków będzie wzrastało zapotrzebowanie na narzędzia PFM. Dotyczy to przede wszystkim młodych osób, dla których korzystanie z nowoczesnych technologii jest rzeczą naturalną.

Rozdział 3. Zarządzanie finansami gospodarstw domowych

3.1. Pojęcie, cele i sposoby zarządzania finansami gospodarstw domowych

W niniejszym rozdziale zostaną przedstawione najważniejsze zagadnienia związane z zarządzaniem finansami gospodarstw domowych, często nazywanych finansami osobistymi. Finansami gospodarstw domowych nazywamy takie zjawiska ekonomiczne, które zachodzą w otoczeniu gospodarstwa, a które związane są bezpośrednio z gromadzeniem oraz wydatkowaniem środków pieniężnych. Natomiast zarządzanie finansami gospodarstw domowych nazywamy całokształt czynności członków danego gospodarstwa, które polegają na pozyskiwaniu środków finansowych i ich wydatkowaniu zgodnie z przyjętym celem danego gospodarstwa domowego. Celem, a zarazem kryterium zarządzania finansami gospodarstw domowych jest maksymalizacja zaspokojenia potrzeb wszystkim członków tego gospodarstwa¹⁵¹. Rozważania na temat finansów osobistych w literaturze polskiej były przedmiotem rozważań wielu autorów, m.in.: Cz. Bywalec, K. Jaruga, D. Korenik, E. Ostrowska. W tabeli 9 zostały zaprezentowane różne definicje zarządzania finansami gospodarstw domowych.

Tabela 9. Definicje zarządzania finansami gospodarstw domowych

Autor	Definicja
B. Świecka	Efektywne zarządzanie finansami gospodarstw domowych jest procesem, który polega na zwiększeniu środków finansowych, przy jednoczesnym utrzymaniu poziomu kosztów, który doprowadzi do zwiększenia zamożności i poziomu życia gospodarstwa domowego.
Cz. Bywalec	Całokształt czynności członków gospodarstwa domowego, która polega na pozyskiwaniu środków i ich wydatkowaniu zgodnie z celami członów gospodarstwa.
K. Jaruga	Proces planowania wydatków konsumpcyjnych, inwestycji i pozyskiwania środków w celu optymalizacji sytuacji finansowej członków gospodarstwa domowego.
K. Waliszewski	Proces systemowego oraz świadomego kierowania swoimi finansami przez gospodarstwo domowe, składający się ze ściśle określonych etapów.

Źródło: Barembruch A., „Zarządzanie finansami osobistymi – teoria i praktyka”, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Finanse, Rynki finansowe, Ubezpieczenia, nr 50/2012, s. 242.

Opisane powyżej definicje zarządzania finansami gospodarstw domowych akcentują aspekt czynnościowy związany z zarządzaniem finansami gospodarstwa domowego, kładąc przy tym większy czy mniejszy nacisk na kierowanie oraz planowanie. Specyfikę definiowania zarządzania finansami można zauważyć w literaturze obcojęzycznej. I tak, dla przykładu, w literaturze amerykańskiej preferuje się podejście procesowe w zarządzaniu finansami

¹⁵¹ Korenik D., Korenik S., „Podstawy finansów”, op. cit., s. 67.

osobistymi, natomiast w literaturze niemieckojęzycznej dominuje podejście płynnościowe, portfelowe, które charakterystyczne jest dla finansów przedsiębiorstw¹⁵².

Tabela 10. Etapy zarządzania finansami osobistymi

Autor	Etapy
B. Nogalski, T. Białas, M. Czapiewski	1. Planowanie 2. Organizowanie 3. Motywowanie 4. Kontrolowanie
M. Lipiński	1. Zrozumienie 2. Zaplanowanie 3. Zorganizowanie 4. Kontrolowanie 5. Oszczędzanie 6. Inwestowanie
K. Waliszewski	1. Ocena obecnej sytuacji finansowej gospodarstwa domowego 2. Określenie celów finansowych i pozafinansowych gospodarstwa domowego 3. Określenie możliwości oszczędzania, inwestowania, ubezpieczania i kredytowania gospodarstwa domowego 4. Tworzenie planu finansowego, czyli dokumentu, z którego wynika, jak osiągnąć cele przy wykorzystaniu dostępnych środków 5. Wykonanie planu finansowego samodzielnie lub z wykorzystaniem podmiotów zewnętrznych. 6. Monitorowanie procesu wykonawczego, ocena jego wykonania i weryfikacja planu finansowego.
Kappor, Dlabay, Hughes	1. Określenie obecnej sytuacji finansowej 2. Zdefiniowanie celów finansowych 3. Zidentyfikowanie alternatywnych możliwości działania 4. Ocena własnych możliwości 5. Stworzenie i urzeczywistnienie własnego planu działania 6. Analiza i poprawa planu
Ernst&Young's Personal Financial Guide	1. Określenie pozycji, standingu finansowego 2. Określenie celów 3. Opracowanie planu 4. Zachowanie przejrzystej konstrukcji kategorii 5. Sporządzenie budżetu 6. Wychodzenie z długów, pożyczek i niedoborów gotówki
Firma X	1. Ocena bieżącej sytuacji finansowej 2. Ustalenie celów 3. Tworzenie planu 4. Wykonanie 5. Monitorowanie i weryfikacja

Źródło: Opracowanie na podstawie: Waliszewski K., „Doradztwo finansowe w Polsce”, CeDeWu, Warszawa 2011, s. 37; Lipiński M., „Finanse osobiste. Świadome zarządzanie własnym portfelem”, Warszawa, 2008, s. 21; Kapoor J.R., Dlabay L.R. Hughes, R.J. „Personal Finance”, Ninth Edition McGraw-Hill, 2009, s. 3.

¹⁵² Na podstawie Kapoor J.R., Dlabay L.R., Hughes R.J., “Personal Finance”, Ninth Edition, Mc Graw-Hill, 2009; Schmidt G., “Personliche Finanzplanung”, Modelle Und Methoden des Financial Planning, Springer-Verlag, Berli 2006.

Biorąc pod uwagę zestawienie zawarte w tabeli 10 można zauważyć, że występuje ściśle powiązanie wskazanych powyżej pojęć z zarządzaniem finansami przedsiębiorstw. Głównym celem takiego powiązania jest wyraźne wyodrębnienie się procesu planowania z zarządzania finansami osobistymi, a także wzmocnienie rangi zarządzania płynnością w zarządzaniu finansami gospodarstw domowych. Cz. Bywalec w swojej pracy wymienia następujące elementy składowe zarządzania finansami gospodarstw domowych:

- planowanie finansów osobistych,
- zarządzanie majątkiem oraz kapitałami,
- zarządzanie budżetem i płynnością finansową,
- zarządzanie oszczędnościami,
- zarządzanie ryzykiem, w tym również problem bankructwa i upadłości gospodarstw domowych¹⁵³.

Wszystkie wskazane powyżej elementy składowe dokładnie zostały opisane w późniejszych podrozdziałach pracy. Obecnie zarządzanie finansami w każdym gospodarstwie nabiera dużego znaczenia. Wynika to przede wszystkim z następujących powodów:

- nastąpił wzrost zamożności polskich gospodarstw domowych, co ma odzwierciedlenie we wzroście aktywów finansowych i niefinansowych gospodarstw domowych,
- nastąpił wzrost produktów finansowych i towarów konsumpcyjnych oraz ich dywersyfikacja. Takie zjawisko utrudnia racjonalne zachowanie się gospodarstw domowych na rynkach finansowych,
- instytucje finansowe zaczęły proponować doradztwo finansowe przez wykwalifikowane osoby,
- w większości gospodarstw domowych brakuje czasu na zajmowanie się swoimi aktywami i obserwowania sytuacji na rynkach finansowych, która nieustannie się zmienia.

W literaturze można znaleźć cztery elementy zarządzania finansami, które bardzo często nazywane są funkcjami zarządzania. Elementy te zostały wyszczególnione w tabeli 11.

¹⁵³ Bywalec Cz., „Ekonomika i finanse...”, op. cit., s. 151.

Tabela 11. Elementy zarządzania

	Definicja
1. Planowanie	To proces ustalania kierunków, sposobów oraz narzędzi konkretnych działań, które będą prowadzić do realizacji założonych celów.
2. Organizowanie	To całokształt czynności, które mają prowadzić do pomyślnej realizacji założonych celów. W przypadku zarządzania gospodarstwem domowym organizowanie to taki ciąg zdarzeń oraz sytuacji spowodowanych przez członków gospodarstwa, które służą osiągnięciu pożądanых celów.
3. Motywowanie	To proces psychicznej regulacji, od którego zależy kierunek ludzkiej aktywności, oraz ilość energii, jaką na realizację danego celu człowiek jest gotów poświęcić.
4. Kontrolowanie	To proces sprawdzania czy aktualne działania są zgodne z działaniami zaplanowanymi.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Buk H., Nowoczesne zarządzanie finansami. Planowanie i kontrola, C.H. Beck, Warszawa 2006, s. 1; Reykowski J., Teoria motywacji a zarządzanie, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1976, s. 18.

Na potrzeby niniejszej pracy poniżej zostaną opisane wymienione elementy zarządzania, ze szczególnym uwzględnieniem planowania działalności finansowej, które jest często zaniedbywana w zarządzaniu gospodarstwem domowym.

Ad. 1. Gospodarstwo domowe jest w stanie osiągnąć zamierzone cele dzięki jasno sprecyzowanemu planu działania. Mianowicie w dzisiejszych czasach trudno sobie wyobrazić dobrze działające gospodarstwo domowe bez planowania, dobrej organizacji oraz sprawnego zarządzania. Wynika to przede wszystkim z dużej zależności gospodarstwa domowego od otoczenia, w którym ono działa, a także od uzależnienia większości instytucji od gospodarstwa domowego. Interakcje te zostały opisane w rozdziale 1 niniejszej pracy. Planowanie należy rozumieć jako proces ustalania sposób i narzędzi działań, które mają prowadzić do realizacji założonych celów. Do zasad planowania należą przede wszystkim:

1. Zasada celowości w planowaniu,
2. Zasada prymatu planowania,
3. Zasada kompletności planowania,
4. Zasada skuteczności wdrażania planu¹⁵⁴.

Na potrzeby niniejszej pracy krótko zostaną omówione wskazane zasady. Do pierwszych zasad należy zasada celowości planowania. Polega ona na tym, że w pierwszej kolejności ustala się cel, który chce się osiągnąć w założonym okresie czasu. Cel ten musi być zdefiniowany jasno oraz precyzyjnie. W drugiej kolejności ustala się sposoby działania, które mają prowadzić do założonego celu. Pomocne staje się również zdefiniowanie sytuacji,

¹⁵⁴ „Zarządzanie. Teoria i praktyka”, pod redakcją Koźmiński A.K., Piotrowski W., wyd. Naukowe PWN, Warszawa 1998, s. 215-216.

które mogą utrudniać osiągnięcie założonego celu. Drugą zasadą planowania jest zasada prymatu. Bez planowania nie da się sprawnie zarządzać daną organizacją. Planowanie jest bardzo potrzebne przy kontroli działań, które z kolei wskazują na wszelkie odchylenia od założonych działań. Kolejną zasadą jest zasada kompletności planowania. Zasada ta określa, iż planowanie powinno zawierać elementy wcześniej zdefiniowanego celu, a także członków gospodarstwa domowego, którzy mają uczestniczyć w realizacji danego zadania. W ramach danego planu powinny zostać uwzględnione wszystkie narzędzia, a także harmonogram realizacji danego planu. Ostatnia zasada dotyczy skuteczności planowania. Założony plan powinien być faktycznie wdrażany w życie i konsekwentnie realizowany.

Proces planowania działalności finansowej ma wiele etapów, do których można zaliczyć:

- ustalenie celów,
- identyfikacja problemów,
- poszukanie innych rozwiązań,
- ocena konsekwencji,
- dokonanie wyborów,
- wdrażanie planów,
- kontrola realizacji planu¹⁵⁵.

Zaprezentowane zasady oraz fazy planowania dotyczą działalności gospodarstwa domowego w dwóch wymiarach: rzeczowym i finansowym. Na potrzeby niniejszej pracy opisano właśnie planowanie finansowe. Planowanie finansowe to przede wszystkim zbiór czynności, które będą prowadzić do sformułowania przyszłych zadań oraz czynności w jednostkach pieniężnych. Służy również wskazaniu zasobów, które będą niezbędne dla realizacji tych zadań, a także ich skutków finansowych¹⁵⁶. W gospodarstwie domowym do efektów planowania finansowego zalicza się:

- podejmowanie trafnych decyzji, które będą sprzyjać rozwojowi danego gospodarstwa domowego,
- odpowiednie połączenie skutków bieżących oraz przyszłych decyzji ekonomicznych. Dzięki temu nastąpi optymalizacja gospodarowania w dłuższym okresie czasu,
- przewidywanie skutków finansowych poszczególnych decyzji oraz działań, co ma na celu eliminację lub ograniczenie negatywnego wpływu na działalność gospodarstwa domowego jako całości bądź poszczególnych jego członków.

¹⁵⁵ Ibidem, s. 216.

¹⁵⁶ Buk H., „Nowoczesne zarządzanie finansami”, Wyd. C.H. Beck, 2006 s. 23.

Z punktu widzenia opisanych wyżej efektów planowania finansowego jego przedmiotem może być:

- planowanie dochodów poszczególnych członków gospodarstwa domowego, ich wielkości, źródeł oraz okresu pozyskiwania,
- planowanie dopływu obcych źródeł finansowania, tj. kredytów, pożyczek, które mają być czasowym uzupełnieniem własnych źródeł finansowych,
- planowanie inwestycji gospodarstwa domowego,
- planowanie wydatków gospodarstwa domowego z ich podziałem na wydatki inwestycyjne, bieżące, planowanie spłaty zobowiązań z tytułu zaciągniętych pożyczek oraz kredytów, planowanie zarządzania posiadanymi oszczędnościami.

Ad.2. Drugą fazą w zarządzaniu finansami gospodarstwa domowego jest organizowanie działalności finansowej. Organizowanie to nic innego jak całokształt czynności, które prowadzą do pomyślnej realizacji założonych celów. W odniesieniu do gospodarstw domowych organizowanie działalności finansowej to nic innego, jak takie zachowania wszystkich członków gospodarstwa, które będą prowadziły do osiągnięcia pożądanego przez członków celu. Na szczególną uwagę zasługują działania, które dotyczą zarządzania majątkiem gospodarstwa, jego poszczególnych składników, źródeł i sposobów finansowania. Należy również wziąć pod uwagę działania, które dotyczą budżetu gospodarstwa domowego, tzn. sposobów pozyskiwania dochodów i kierunków ich wydatkowania. Warunkiem koniecznym do spełnienia jest odpowiedni podział zadań pomiędzy poszczególnych członków gospodarstwa domowego. Cel główny całego gospodarstwa dotyczy najczęściej celów szczegółowych każdego członka gospodarstwa z osobna. Wszystkie osoby wchodzące w skład gospodarstwa wpływają na realizację jego celów. Często realizacja celów częściowych wpływa na realizację celu głównego gospodarstwa domowego. Jednak zdarzają się również sytuacje odwrotne. Do sytuacji takich należy, na przykład jak jedni członkowie gospodarstwa domowego oszczędzają, by kupić nowe mieszkanie, a inni nadmiernie wydają pieniądze i w ten sposób opóźniają realizację celu głównego całego gospodarstwa. Przytoczona sytuacja komplikuje proces planowania oraz wdrażania planu. Dlatego też dobry plan oraz sprawne organizowanie działalności gospodarstwa wymaga odpowiedniego motywowania członków gospodarstwa, by przyjąć założone wcześniej cele.

Ad. 3. W procesie motywowania można wskazać dwie fazy:

- motywowanie na poziomie formułowania celów,
- motywowanie na poziomie realizacji zaplanowanych celów.

W przypadku motywowania na poziomie formułowania celów chodzi o stworzenie systemu motywacji, który miałby służyć formułowaniu ambitnych celów. W drugim przypadku chodzi o motywowanie członków gospodarstwa do lepszego i szybszego realizowania założonych celów. W takiej sytuacji ważny jest wybór bodźców motywacyjnych. W teorii ekonomii oraz zarządzania można znaleźć wiele definicji tych pojęć. Bodźce mogą być pozytywne lub negatywne. Należy sprawdzić, które z tych bodźców będą bardziej motywować członków gospodarstwa w trakcie realizacji konkretnych celów. W teorii zarządzania przyjmuje się, że bardziej skuteczne są bodźce pozytywne¹⁵⁷. Bodźce te można podzielić na bodźce materialne i niematerialne. W przypadku gospodarstw domowych do bodźców materialnych zalicza się wzrost zamożności gospodarstwa domowego, powiększanie wspólnego oraz indywidualnego majątku. Realizacja tych celów wpłynie na poprawę wyżywienia, zwiększenie posiadanych zasobów odzieży czy obuwia, poprawą warunków żywieniowych. Jeśli chodzi o bodźce niematerialne, to do nich zalicza się wzrost prestiżu gospodarstwa domowego z tytułu wybudowania domu, nabycia drogiego samochodu, zdobycia wyższego wykształcenia, przejścia do tzw. „wyższego” kręgu towarzyskiego, większego zadowolenia z życia itd.

W przypadku gospodarstw domowych rzadko korzysta się z bodźców negatywnych. Za przykład może tu posłużyć stosowanie różnych form karania dzieci. Motywem realizacji celu w tej sytuacji jest chęć uniknięcia przykrości. Tego typu motywacja dotyczy wyboru mniejszego zła. Motywacja w zarządzaniu gospodarstwem domowych powinna dotyczyć nie tylko jego członków, ale również bliższego otoczenia gospodarstwa, tj. sąsiadów, usługodawców, banków, urzędników. Chodzi tu o to, by nawiązywać z otoczeniem takie relacje, by służyły one realizacji założonych celów całego gospodarstwa. W przypadku motywacji ważne jest odpowiednie rozłożenie zadań pomiędzy wszystkich członków gospodarstwa domowego, tak by wykorzystać potencjał każdego z nich. Podział zadań powinien uwzględniać kompetencje i możliwości każdego członka gospodarstwa. Zatem zbudowanie spójnego systemu motywacyjnego w każdym gospodarstwie domowym wymaga:

- dobrego doprecyzowania celu głównego i celów szczegółowych całego gospodarstwa,
- zdefiniowania podmiotów motywowania, czyli kto, kiedy, za jakie cele odpowiada,
- wskazania sposobów oraz narzędzi motywowania – należy, to wykonać w taki sposób, by osoba, która odpowiada za dany cel, wykonywała swoje zadania z przekonaniem,
- wskazania kryteriów oraz sposobów oceny stopnia realizacji założonych celów.

¹⁵⁷ Barnard Ch. I., „Funkcje kierownicze”, przeł. Gwiazdowska B., Nowoczesność, Warszawa 1997, s. 161.

Ad.4. Ostatnim elementem procesu zarządzania jest kontrola założonych wyników. Kontrola ta w gospodarstwie domowym jest mniej sformalizowana w porównaniu z kontrolą, która przebiega w przedsiębiorstwie. Mimo to, występuje ona w każdym gospodarstwie, szczególnie, gdy realizowane są zadania, które mają duże znaczenie. Na kontrolę z punktu widzenia gospodarstwa domowego składają się następujące elementy:

- wskazanie stanu, jaki chce się osiągnąć po zakończeniu wykonania planowanego zadania,
- ustalenie stanu rzeczywistego,
- porównanie osiągniętego stanu z planowanym i wskazanie ewentualnych rozbieżności,
- wskazanie przyczyn stwierdzonej niezgodności,
- sformułowanie wniosków oraz zaleceń na przyszłość zarządzania w przyszłości, które będą wynikać z analizy wykonanego zadania¹⁵⁸.

Pierwszym elementem kontroli jest ustalenie stanów pożądanych. Dotyczy to głównie przyjętych wcześniej planów, ale może dotyczyć także wzorców, norm czy konkretnych wielkości. Gdy już zna się stan pożądany, należy dokładnie ustalić stan rzeczywisty, czyli stan po wykonaniu konkretnego zadania. Metoda sformułowania stanu rzeczywistego powinna przebiegać tak samo, jak metoda stanu pożądanego, gdyż tylko wtedy można je wiarygodnie porównać. Trzecim etapem kontroli jest porównanie stanu pożądanego ze stanem rzeczywistym. Porównanie to pozwala na wskazanie różnic między tymi stanami. Ten etap należy do jednych z ważniejszych. Następnie należy ustalić odchylenia stanu rzeczywistego od pożądanego. Ta analiza jest podstawą do oceny całego systemu. Gdy zna się już skalę odchyłeń i ich ocenę, można przejść do ostatniego etapu kontroli, tj. do interpretacji i wyjaśnienia stwierdzonych różnic. Na tym etapie należy wskazać przyczyny tych różnic, poszukać ich źródeł, a także ustalić odpowiedzialność poszczególnych członków gospodarstwa. Należy również wskazać, jakie są konsekwencje takiego stanu rzeczy dla funkcjonowania całego gospodarstwa domowego. Ostatnim etapem kontroli jest sformułowanie zaleceń z dostrzeżonych nieprawidłowości i wniosków w zakresie dalszego postępowania po zakończonym procesie kontroli.

Zrozumienie budżetu gospodarstwa domowego polega na prawidłowym opisanu jego struktury, wyszczególnieniu posiadanych aktywów oraz źródeł ich finansowania. Ocena własnej sytuacji finansowej oraz planowanie finansowe jest ważnym elementem zarządzania budżetem gospodarstwa. Umiejętności te pozwalają gospodarstwu osiągnąć niezależności

¹⁵⁸ Buk H., Nowoczesne zarządzanie finansami, op. cit., s. 8.

finansową i pomnożyć posiadany kapitał. P. Kotler pisał, że planowanie zmusza do myślenia o tym, co było, co się dzieje i co może się wydarzyć. W. Samuelson w planowaniu oraz ocenie wydatków widział metodę, która ułatwia podejmowanie decyzji finansowych¹⁵⁹. Zatem potrzebny jest dobry długofalowy plan finansowy, w którym jasno sprecyzowane będą wszystkie cele. W przypadku gospodarstw domowych plan ten rzadko jest długofalowy, ponieważ kontrolowanie budżetu domowego polega zazwyczaj na zapisywaniu wszystkich przychodów i wydatków z tygodnia na tydzień. W ten sposób osoba odpowiedzialna za prowadzenie budżetu gospodarstwa posiada wiedzę na temat ilości środków pieniężnych przeznaczonych na zakup dóbr i usług. Prowadzenie takiej ewidencji pozwala ograniczyć wydatki, które są zbędne. Natomiast cięcie wydatków generuje oszczędności, które można inwestować.

Zakupy dóbr konsumpcyjnych dokonywane są w ramach istniejącego ograniczenia budżetowego, na który wpływ ma przede wszystkim dochód osiągniany przez dane gospodarstwo domowe. Możliwości rozdysponowania środków zależą również od cen dóbr i usług w gospodarce, a także środków pieniężnych, które są w posiadaniu gospodarstwa domowego. W procesie zarządzania budżetem gospodarstwa domowego znaczenie mają również zaciągane kredyty i pożyczki. Pozwala to gospodarstwom domowym na większą konsumpcję niż z posiadanych w danym okresie dochodów i aktywów. W takiej sytuacji rynek kredytowy pozwala gospodarstwom na dokonywanie wyborów zgodnie ze swoimi preferencjami¹⁶⁰.

Z punktu widzenia zarządzania gospodarstwem domowym kredyt spełnia dwie podstawowe funkcje. Po pierwsze pozwala gospodarstwu przejść na wyższą ścieżkę konsumpcji niż wynika to z bieżących dochodów. Z drugiej strony kredyt pozwala na optymalizację konsumpcji, która wynika z rozbieżności między terminami ponoszenia wydatków, a terminami uzyskiwania dochodów. Kredyt jest zatem ważnym źródłem pokrycia czasowych niedoborów funduszy nabywczych gospodarstwa domowego.

W rozwiniętych gospodarkach rynkowych kredyt stanowi jedno z podstawowych źródeł finansowania potrzeb gospodarstw domowych. Przy jego pomocy wyrównywany jest poziom konsumpcji w ciągu całego życia. Gospodarstwa domowe zadłużają się w celu przyspieszenia zaspokojenia potrzeb. Kredyt pozwala również uzupełnić ewentualne obniżki dochodów w czasie całego życia. Zdecydowana większość kredytów zaciągana jest przez gospodarstwa domowe dokonujące ważnych zakupów, tj. zakup domu, mieszkania, samochodu.

¹⁵⁹ Samuelson W., „Ekonomia menedżerska”, wyd. PWE, Warszawa 2009, s. 853.

¹⁶⁰ Varian H.R., „Mikroekonomia. Kurs średni – ujęcie nowoczesne”, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2011, s. 222.

W przypadku zakupu dóbr, których wartość jest trwała czy wzrasta (np. nieruchomości) spłata kredytu jest formą oszczędzania, ponieważ majątek zewnętrzny stopniowo jest przekształcany w majątek własny. Jeżeli okres użytkowania trwałych dóbr konsumpcyjnych jest dłuższy od okresu kredytowania, to dla gospodarstwa powstaje pewnego rodzaju nadwyżka, co prowadzi do przyrostu bogactwa gospodarstwa domowego.

Swobodny dostęp do kredytów może mieć również negatywne skutki dla gospodarstwa domowego. W przypadku niektórych gospodarstw mogą wystąpić kłopoty związane ze spłatą zobowiązań, co może prowadzić do tzw. „pętli zadłużenia”. Szerzej ten temat został opisany w kolejnym rozdziale. Ocena zdolności kredytowej gospodarstw domowych uwzględnia nie tylko ich charakter, ale i rodzaj kredytu. Zgodnie z prawem bankowym kredyt zaciągany jest na konkretny cel (Dz.U.1997 Nr 140, poz. 939). Podstawowe zróżnicowanie dotyczy najczęściej celu kredytu, który najczęściej udzielany jest na: zakup mieszkania lub domu (kredyty mieszkaniowe), kredyty konsumpcyjne (kredyty ratalne, karty kredytowe), pozostałe rodzaje kredytów (np. operacyjne, inwestycyjne). Każdy kredyt różni się nie tylko celem, na jaki jest zaciągany, ale również swoją strukturą. Część kredytów zaciąganych jest na okres kilkunastu, a nawet kilkudziesięciu lat, inne spłacane są w krótszym okresie. Rodzaj kredytu zależy również od preferencji kredytobiorcy.

Biuro Informacji Kredytowej pokazuje prognozy dotyczące rynku kredytowego dla gospodarstw domowych w 2017 roku. Według tych prognoz następuje stabilizacja wartości udzielanych kredytów na rynku kredytów konsumpcyjnych, niewielki wzrost udziału sektora pożyczkowego w segmencie niskokwotowego finansowania, trudne do utrzymania wyniki sprzedaży z 2016 roku dotyczące poziomu wartości udzielanych kredytów mieszkaniowych i wzrost dostępnych limitów na kartach kredytowych. Rok 2016 był rokiem, w którym odnotowano rekord w udzielanych kredytach konsumpcyjnych, zbliżony poziom wartości udzielanych kredytów mieszkaniowych w stosunku do 2015 roku. Biorąc pod uwagę czynniki makroekonomiczne oraz na podstawie obserwacji trendów rynkowych, BIK prognozuje stabilizację wartości nowo udzielanych kredytów konsumpcyjnych, a także niższe dynamiki wartości udzielanych kredytów mieszkaniowych.

W 2016 roku można było zauważyć kontynuację zjawiska, które było już dostrzegane w 2015 roku, tj. dodatnich dynamik wartości przy ujemnych dynamikach liczby udzielanych kredytów konsumpcyjnych. Dynamika liczby udzielanych kredytów we wszystkich kwartałach miała wartości ujemne, a w IV kwartale wyniosła 5,2%. Poddając analizie przedziały kwotowe udzielanych kredytów można stwierdzić, że spadła liczba kredytów konsumpcyjnych udzielanych do 50 tys. zł (stanowią one odpowiednio 37,6% kredytów konsumpcyjnych),

natomiast wzrosła liczba kredytów udzielanych powyżej 50 tys. zł. Średnia kwota udzielonego kredytu wzrosła w 2016 roku do poziomu 10 956 zł. Według Prezesa BIK Pana Mariusza Cholewy „(...) Wartość udzielanych kredytów konsumpcyjnych przez banki w 2016 roku odnotowała rekord. W ostatnich latach można zaobserwować wzrost znaczenia firm pożyczkowych. Natomiast banki koncentrowały się na swoich lokalnych klientach ze znaną im historią kredytową i oferują im kredyty na wyższe kwoty. Jakość udzielanych kredytów konsumpcyjnych w ostatnich latach kształtuje się na dobrym poziomie. Ponadto można zauważyć trend, że im więcej czynnych kredytów w bankach posiada klient, tym częściej jest jednocześnie klientem firm pożyczkowych (...)”.

Inaczej sytuacja wygląda w przypadku kredytów hipotecznych. W 2016 roku odnotowano wzrost ich wartości o 0,4%. Natomiast niższa o 4,1% była liczba udzielanych kredytów. W 2016 roku banki udzieliły 192,8 tys. kredytów na łączną kwotę 41,3 mld zł. Pierwsze półrocze 2016 roku było dobre pod względem liczby oraz wartości udzielonych kredytów. Jednak w drugim półroczu zarówno dynamika liczby jak i wartość kredytów uległa obniżeniu. 2016 rok rozpoczął się najniższym od lat 90-tych oprocentowaniem depozytów, co z kolei mogło skutkować wzrostem liczby zakupów mieszkań za gotówkę. Ponadto szybkie wykorzystanie środków z rządowego programu „Mieszkanie dla Młodych” i wzrost wymaganego wkładu własnego do 15% dodatkowo z obowiązkowym ubezpieczeniem oddaliły perspektywę utrzymania wyniku sprzedaży kredytów mieszkaniowych z 2015 roku. Mimo stabilizacji poziomu stóp procentowych i kursów walut, wzrost kosztów kredytów i trudności ze zgromadzeniem środków własnych mogą przyczynić się w dłuższej perspektywie do niższego popytu na kredyty mieszkaniowe. Ponadto niekorzystnie działa również szybkie wykorzystanie dofinansowania z programu „Mieszkanie dla Młodych”, w którym już w styczniu skończyła się cała pula środków przewidziana na 2017 rok. Dobrą prognozą jest stabilna jakość kredytów mieszkaniowych oraz czynniki makroekonomiczne jak: najniższe od 1991 roku bezrobocie, które w grudniu 2016 roku wynosiło 8,3%, a także wyższe przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w sektorze przedsiębiorstw.

Ponadto zmiany można zaobserwować również w wydanych kartach kredytowych. W 2016 roku wydano ponad 1 mln kart na łączną kwotę przyznanych limitów w wysokości 5,12 mld zł. Rośnie również udział osób posiadających 1 kartę. W 2016 roku było ich 78,8%, podczas gdy w 2015 roku – 76,7%. Świadczy to o wzrastającej świadomości Polaków w zarządzaniu swoimi finansami. Liczba posiadaczy kart kredytowych w Polsce wynosi ok. 4,8 mln osób. Średnia wartość przyznanego limitu na kartach kredytowych wyniosła w 2016 roku 4795 zł (w 2015 roku 4411 zł). Natomiast średnia wartość limitu na czynnej

karcie kredytowej w 2016 roku to wartość 5767 zł (przy 5644 zł w 2015 roku). Zauważalny spadek liczby kart kredytowych wynika z zamykania nieaktywnych lub nieużywanych kart. Jednocześnie na kartach aktywnych szybciej rośnie suma przyznanych limitów, co świadczy o umocnieniu relacji banków z lojalnymi klientami¹⁶¹.

Gospodarstwa domowe podejmują decyzje, kierując się przy tym zaspokojeniem bieżących oraz przyszłych potrzeb wszystkich członków. Proces podejmowania decyzji inwestycyjnych zależy od wielu czynników, m.in. od zamożności, liczby osób, które tworzą dane gospodarstwo domowe, miejsca zamieszkania, dostępności do produktów inwestycyjnych oraz wiedzy z zakresu inwestowania wolnych środków pieniężnych. Warunkiem sprawnego funkcjonowania gospodarstw domowych jest zapewnienie środków finansowych do utrzymania. Są to świadczenia społeczne, wynagrodzenia za pracę, dochody z wynajmu, wypłaty dywidend, odsetki od lokat bankowych. W procesie zarządzania własnym majątkiem ważne jest, by część środków finansowych zaoszczędzić, co pozwoli na utrzymanie płynności finansowej w sytuacji, gdy zabraknie środków finansowych¹⁶².

3.2. Zarządzanie majątkiem oraz kapitałami

Głównymi podmiotami, które funkcjonują w sferze konsumpcji są gospodarstwa domowe. W celu zdobywania środków na konsumpcję członkowie gospodarstw sprzedają swoje usługi, traktowane jako kapitał ludzki. W zamian za to otrzymują określone dochody, które przeznaczone są na konsumpcję i oszczędności. Gospodarstwa dostarczają najważniejszego czynnika wytwórczego, jakim jest praca, a także weryfikują wytworzone dobra i usługi poprzez ich nabywanie i konsumpcję. Zatem proces gospodarowania zaczyna i kończy się właśnie w gospodarstwie domowym. Szczególnie zaniedbana jest tematyka gospodarstwa domowego w naukach o zarządzaniu. Prawdopodobnie jest to spowodowane tym, że funkcjonowanie gospodarstwa domowego jest prywatną sprawą jego członków. Ponadto można spotkać się z opinią, że każdy człowiek, który sam decyduje o sobie i jest suwerennym podmiotem gospodarczym, sam najlepiej będzie zarządzał swoim gospodarstwem domowym. W teorii ekonomii mało mówi się o wielkości majątku gospodarstw domowych, jego podziału, a także sposobu, w jaki jego wielkość oraz własność wpływają na wielkość i podział dochodów. Ogólny wzrost zamożności gospodarstw domowych, a przede wszystkim duży wzrost aktywów finansowych, sprawiły, że coraz częściej poruszana jest właśnie

¹⁶¹ <http://alebanc.pl/bik-prognozuje-rok-2017-w-kredytach/>, stan z dnia 08.02.2017.

¹⁶² Stalończyk I., „Zarządzanie finansami gospodarstw domowych”, Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej, Zarządzanie nr 18(2015), s. 10-11.

tematyka zarządzania majątkiem i kapitałami w gospodarstwie domowym. Wcześniej tematyką tą interesowały się przede wszystkim banki, które zajmują się aktywami finansowymi gospodarstw domowych.

Zarządzanie należy rozumieć jako proces, działanie, które zmierza do dysponowania konkretnymi zasobami. W odniesieniu do majątku gospodarstw domowych chodzi tu o takie dysponowanie składnikami majątku, by ich struktura i kształt wpływały na realizację celu głównego gospodarstwa domowego. Majątek oraz kapitały posiadane przez gospodarstwo domowe szerzej zostały opisane w rozdziale 1. Wielkość oraz struktura tych wielkości ulega nieustannym zmianom. Jedne składniki się powiększają, inne zmniejszają, a jeszcze innych wielkość się nie zmienia.

Zarządzanie majątkiem w gospodarstwie domowym jest znacznie trudniejsze niż zarządzanie majątkiem przedsiębiorstwa. Dzieje się tak ze względu na trudno mierzalny cel zarządzania, tj. zaspokojenie potrzeb członków gospodarstwa oraz specyficzną strukturę majątku (tzn. trudno jest wycenić niektóre jego składniki, jak np. wykształcenie, kwalifikacje członków gospodarstwa). Najważniejszym składnikiem majątku gospodarstwa domowego jest majątek trwały. W zarządzaniu tym majątkiem bardzo ważne jest ustalenie jego wartości netto. Wartość tę ustala się jako różnicę między wartością początkową majątku (wartością brutto), a stopniem jego zużycia. Wartość brutto majątku to nic innego jak jego wartość początkowa, która równa się nakładom poniesionym na zakup czy wytworzenie majątku. Zużycie majątku to, podobnie jak w przypadku przedsiębiorstw, wielkość umorzenia tego majątku. Wartość majątku netto gospodarstwa domowego można zapisać w postaci wzoru:

$$Mn = Mb - Um$$

gdzie:

Mb – majątek brutto

Um – zużycie majątku,

Mn – majątek netto.

Na efektywne zarządzanie majątkiem w gospodarstwie domowym wpływ mają następujące czynniki:

- wewnętrzne, które wynikają ze składu oraz charakteru majątku. Zalicza się do nich następujące elementy: wiek, wykształcenie, liczba członków gospodarstwa domowego, dochody bieżące, faza rozwojowa gospodarstwa, wielkość majątku oraz jego struktura.
- zewnętrzne, które wynikają z relacji gospodarstwa domowego z jego otoczeniem. Zalicza się do nich: lokalizacja, ukształtowanie terenu, klimat, poziom i struktura cen

dóbr konsumpcyjnych oraz inwestycyjnych, dostęp do kredytów i pożyczek, sytuacja polityczna w kraju, otoczenie i nastroje społeczne, system prawa i zwyczajów.

W zarządzaniu majątkiem rzeczowym gospodarstwa domowego dużą rolę odgrywają koszty.

Do kosztów majątkowych zalicza się:

- koszty nabycia (wytworzenia) składników majątku,
- koszty użytkowania (eksploatacji) składników majątku,
- koszty likwidacji zużytych składników majątku¹⁶³.

Jeśli chodzi o koszty nabycia składników majątku to zalicza się do nich: cena zakupu środków trwałych, koszty ich transportu czy instalacji, wszystkie koszty poniesione w związku z wytworzeniem czy instalacją środków trwałych, koszty związane z transportem, formalnościami prawnymi i instalacjami. Koszty użytkowania składników majątku rzeczowego różnią się od tego typu kosztów w przedsiębiorstwie. Do kosztów tych zaliczą się m.in.: koszty eksploatacji majątku rzeczowego produkcyjnego, konsumpcyjnego, koszty zewnętrzne związane z użytkowaniem majątku rzeczowego gospodarstwa, wynikające z zanieczyszczenia środowiska, koszty utrzymania wysypisk itp. Ostatnią grup kosztów tworzą koszty likwidacji tego majątku. Do kosztów tych zalicza się koszty demontażu składników majątku, koszty ich wywozu i zniszczenia czy ewentualnej utylizacji.

Obok majątku trwałego ważną rolę w gospodarstwie domowym odgrywa sprawne zarządzanie majątkiem obrotowym. Do majątku tego zalicza się przedmioty o wysokiej rotacji, czyli zasoby, które są często odnawiane czy uzupełniane. Takie cykliczne uzupełnianie majątku obrotowego pochłania znaczną część czasu członków gospodarstwa domowego. Dobre zarządzanie środkami obrotowymi wymaga sprawnej organizacji pracy członków gospodarstwa domowego. Jest to również istotna sprawa w zarządzaniu całym gospodarstwem domowym. Racjonalne zarządzanie majątkiem obrotowym w gospodarstwie domowym zależy od wielu czynników, do których zalicza się przede wszystkim:

- sytuacja na poszczególnych rynkach środków nietrwałych, tzn. czy ma się do czynienia z rynkiem nabywcy czy rynkiem sprzedawcy, czy oferta podażowa odpowiada popytowi,
- oczekiwania gospodarstw domowych co do cen oraz poziom tych cen na rynku, co wpływa na poziom zakupów,
- cykliczność w pozyskiwaniu dochodów członków gospodarstwa domowego, co wpływać może na częstotliwość zakupów,

¹⁶³ Bywalec Cz., „Ekonomika i finanse...”, op. cit., s. 151.

- możliwości transportowe oraz magazynowe gospodarstw domowych, tj. posiadanie samochodu czy powierzchni magazynowych (np. lodówki, spiżarni), umożliwia rzadsze, ale za to większe zakupy,
- możliwości wytwarzania niektórych dóbr i usług przez członków gospodarstwa domowego, które wynikać mogą bądź z braku środków finansowych na zakup poszczególnych dóbr, bądź z naturalnych predyspozycji członków gospodarstwa, np. chęci i umiejętności przygotowywania posiłków,
- wielkość i organizacja czasu pracy i innych obowiązków przez poszczególnych członków gospodarstwa domowego,
- indywidualny styl życia, np. spożywanie posiłków poza domem, wyjazdy weekendowe, zlecanie innym instytucjom takich czynności domowych, jak sprzątanie, pranie, gotowanie.

Wielkość oraz struktura zużycia nietrwałych dóbr produkcyjnych, a w szczególności nietrwałych przedmiotów konsumpcji w dużej mierze zależy od norm techniczno-fizjologicznych. Dotyczy to przede wszystkim przyjmowania leków, spożywanie żywności, używania kosmetyków, wykorzystywania sprzętu sportowo-rekreacyjnego. Takie właśnie postępowanie prowadzi do racjonalnego zaspokojenia potrzeb wszystkich członków gospodarstwa domowego.

Kolejną pozycją majątku gospodarstwa domowego są inwestycje i należności długoterminowe. Zgodnie z nazwą należą do nich inwestycje i należności, które są nabywane i przechowywane w celu uzyskania korzyści ekonomicznych w przyszłości. Należą do nich udziały, akcje, długoterminowe papiery wartościowe, udzielone długoterminowe pożyczki. Korzyścią z nich płynącą są przychody w formie odsetek oraz dywidend. Do inwestycji długoterminowych można zaliczyć również nieruchomości, ruchomości inwestycyjne (tj. dzieła sztuki, zbiory kolekcjonerskie itp.). Istotnym elementem w zarządzaniu majątkiem gospodarstwa domowego są wartości niematerialne i prawne, czyli posiadane prawa majątkowe, które mogą być wykorzystywane w działalności gospodarstwa. Ze względu na czas oraz sposób ich użytkowania mogą mieć charakter aktywów trwałych, obrotowych czy też inwestycji długoterminowych. Ich szczególną cechą jest fakt, że oparte są na wiedzy i umiejętnościach członków gospodarstwa domowego.

Specyficzny rodzaj majątku gospodarstwa domowego tworzy poziom wykształcenia jego członków. Wykształcenie członków gospodarstwa domowego to nic innego jak zasoby wiedzy i kwalifikacji, które udokumentowane są określonymi świadectwami ukończenia

szkoły, kursy, tytułami zawodowymi czy też stopniami naukowymi. Właśnie ten składnik majątku nabiera szczególnego znaczenia w obecnych czasach. Dzieje się tak, ponieważ w dzisiejszych czasach im większym poziomem kapitału intelektualnego dysponuje dane gospodarstwo, tym na ogół większe są jego dochody. Dodatkowo poziom wykształcenia ma wpływ na status społeczno-kulturowy członków gospodarstwa. Z reguły wraz ze wzrostem wykształcenia członków gospodarstwa, zmienia się ich hierarchia potrzeb, sposób funkcjonowania oraz miejsce w strukturze społecznej. W takiej sytuacji zmienia się również sposób zarządzania całym gospodarstwem domowym.

Inną kwestią w zarządzaniu gospodarstwem jest sprawne zarządzanie kapitałami danego gospodarstwa. Kapitały te stanowią źródło finansowania majątku każdego gospodarstwa i wyrażane są zawsze w postaci wartościowej, tzn. pieniężnej. W zarządzaniu kapitałami dużą rolę odgrywa relacja kapitałów własnych (własnych źródeł finansowania majątku) do kapitałów obcych (zobowiązań). Nie ma jednoznacznych reguł oceny tych proporcji. Mogą być one różne w zależności od cech danego gospodarstwa domowego. Często najkorzystniejsza wydaje się sytuacja, gdy majątek gospodarstwa w całości finansowany jest kapitałami własnymi. W takiej sytuacji gospodarstwu nie grozi utrata płynności finansowej, ponieważ nie ponosi kosztów pozyskania kapitału obcego. Jednakże, czasami może dojść do sytuacji, gdy pozyskanie kapitału obcego jest tańsze od wypracowania własnych środków finansowych.

Identyfikacja źródeł finansowania majątku w gospodarstwie domowym nie jest łatwa. W wielu gospodarstwach część majątku jest przekazywana przez osoby z zewnątrz w postaci spadków czy darowizn. Są to tzw. transfery międzypokoleniowe, które mogą być przekazywane w dwie strony – od dziadków i rodziców do wnuków i dzieci lub odwrotnie. W bilansie gospodarstwa domowego ten rodzaj kapitałów nazywa się umownie tzw. kapitałem rodzinnym. Drugim składnikiem kapitałów własnych w bilansie gospodarstw domowych są środki, które pochodzą z bieżącej działalności gospodarczej. Są to przede wszystkim wynagrodzenia za pracę, dochody z tytułu prowadzenia własnej działalności gospodarczej, zyski kapitałowe czy też transfery socjalne. Kształtowanie się wielkości i struktury kapitałów własnych najlepiej charakteryzuje bieżącą sytuację ekonomiczno-finansową gospodarstwa domowego. Wysoki i stale rosnący udział kapitałów pochodzących z bieżącej działalności gospodarczej w kapitałach własnych gospodarstwa wskazuje na dużą aktywność ekonomiczną członków gospodarstwa. Kapitały własne pozyskane w wyniku spadków i darowizn to przede wszystkim równowartość nieruchomości i ruchomości, praw autorskich, praw patentowych, akcji, obligacji, weksli, polis na życie, sfinansowanego wykształcenia i środków pieniężnych w gotówce. Zazwyczaj pochodzą one od osób spokrewnionych, dlatego też często nazywane

są kapitałami rodzinnymi. Do nich można doliczyć również oszczędności własne członków gospodarstwa domowego starsze niż 1 rok.

Znaczącą rolę w funkcjonowaniu gospodarstwa domowego odgrywa również zarządzanie kapitałami obcymi, czyli zobowiązaniami. Są to środki finansowe, które mają do dyspozycji członkowie gospodarstwa domowego w postaci kredytów, pożyczek, zobowiązań z tytułu zakupu towarów i innych. Wierzycielami mogą być różne instytucje, takiej jak: banki, kasy zapomogowo-pożyczkowe, przedsiębiorstwa, instytucje handlowe, ubezpieczeniowe, czy też osoby fizyczne. Zobowiązania te najczęściej są zaciągane z powodu niedostatku kapitału własnego. Niekiedy może zdarzyć się sytuacja, że zobowiązania są zaciągane nawet w warunkach dostatku kapitałów własnych i stanowią wynik świadomej kalkulacji. Może się bowiem okazać, że dzięki zaciągnięciu zobowiązań gospodarstwo uzyska większe korzyści, niż w przypadku finansowania majątku z posiadanych kapitałów własnych. W takiej sytuacji ma się do czynienia z efektem tzw. dźwigni finansowej. Dotyczy to sytuacji, gdy gospodarstwo osiąga korzyści, które przewyższają koszty pozyskania zobowiązań i w ten sposób gospodarstwo wypracowuje dodatkowy zysk.

Źródła finansowania majątku gospodarstw domowych, podobnie jak w majątku, można dzielić na długoterminowe i krótkoterminowe. Zobowiązania długoterminowe dotyczą środków o terminie wymagalności dłuższym niż rok. Natomiast do zobowiązań krótkoterminowych zalicza się zobowiązania o terminie wymagalności krótszym niż rok. Do zobowiązań długoterminowych zalicza się przede wszystkim kredyty mieszkaniowe i inne kredyty długoterminowe, pożyczki w kasach zapomogowo-pożyczkowych, pożyczki pracownicze z zakładowego funduszu świadczeń socjalnych, zobowiązania wobec sprzedawców z tytułu zakupów na raty, pożyczki długoterminowe zaciągnięte u osób prywatnych. Zobowiązania długoterminowe dotyczą przede wszystkim finansowania zakupów trwałych składników majątku gospodarstw domowych, tj. dom, mieszkanie, samochód, meble. Natomiast zobowiązania krótkoterminowe dotyczą zazwyczaj finansowania zakupu składników majątku obrotowego, tzn. przede wszystkim dóbr konsumpcyjnych. Do zobowiązań krótkoterminowych gospodarstw domowych zalicza się przede wszystkim krótkoterminowe kredyty konsumpcyjne, pożyczki od osób fizycznych, zobowiązania z tytułu podatków i ubezpieczeń, zobowiązania z tytułu dostaw do gospodarstwa domowego wody, ciepła, prądu elektrycznego. W zarządzaniu kapitałami gospodarstwa domowego istotne jest kształtowanie relacji między kapitałami własnymi a obcymi. Na relację tę wpływ mają przede wszystkim:

- wielkości, struktura i stopień pilności potrzeb członków gospodarstwa domowego,

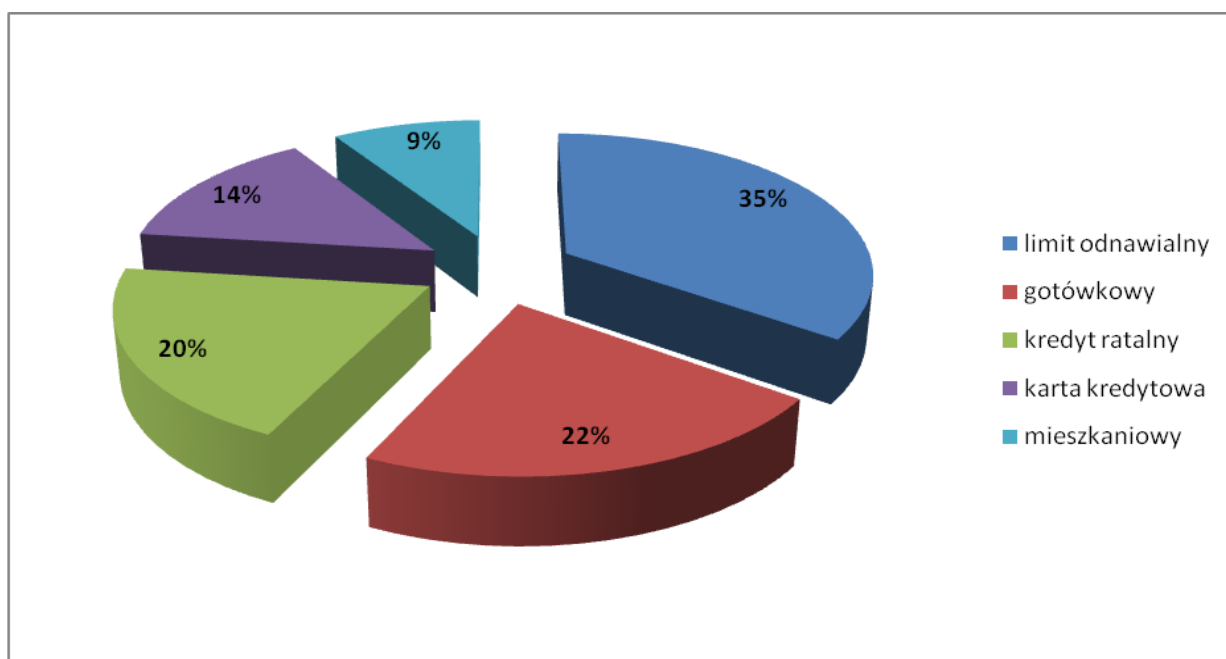
- perspektywa zwiększenia aktywności gospodarczej przez członków gospodarstwa domowego, tj. podjęcie dodatkowej pracy, awans zawodowy, rozszerzenie własnej działalności, a także zwiększenie dzięki temu dochodów, które umożliwią regulację zobowiązań,
- status zawodowo-społeczny gospodarstwa domowego i chęć poprawy poziomu życia, co prowadzi do zwiększania wydatków, a w związku z tym do zaciągania większych kredytów czy pożyczek,
- cechy psychiczne członków gospodarstwa, tj. ich skłonność do podejmowania ryzyka finansowego i zaciągania wszelkiego rodzaju zobowiązań.

Analiza BIK przeprowadzona w 2015 roku dowodzi, że w czasie pojawienia się problemów finansowych, gospodarstwa domowe w Polsce, które mają czynne zobowiązania kredytowe, w pierwszej kolejności opóźniają spłatę limitów debetowych oraz kredytów gotówkowych. Wśród wszystkich produktów kredytowych najlepiej spłaca się kredyt mieszkaniowy. Dzieje się tak dlatego, że najczęściej kredytobiorcy przedkładają zobowiązania długoterminowe nad innymi kredytami, które wykorzystywane są zazwyczaj dla finansowania bieżących potrzeb konsumpcyjnych. BIK przeanalizował grupę 676 tys. kredytobiorców, która na dzień 1 stycznia 2015 roku korzystała z czterech czy pięciu rodzajów produktów kredytowych. Należą do nich: kredyt gotówkowy, ratalny, mieszkaniowy, karta kredytowa, limit odnawialny na koncie. Badana wówczas grupa kredytobiorców stanowiła 4,4% wszystkich kredytobiorców, którzy posiadali w tym czasie czynny produkt kredytowy. Wszystkich kredytobiorców, którzy w 2015 roku mieli cztery lub pięć różnych produktów kredytowych było 777,34 tys. osób (5,1% wszystkich kredytobiorców).

Jak wskazuje prof. Waldemar Rogowski – Główny Analityk Finansowy BIK: „(...) W sytuacji pojawienia się problemów finansowych, gospodarstwa domowe, które mają do spłaty kilka rodzajów zobowiązań kredytowych, stoją przed dylematem związanym z terminową spłatą rat kredytowych. W pierwszej kolejności gospodarstwa domowe przestają spłacać zadłużenie w przyznanych kredytach gotówkowych oraz kart debetowych. Ponadto należy wspomnieć, że nieterminowe regulowanie zadłużenia może również wynikać z przyczyn niezależnych od członków gospodarstwa domowego, tj. z nagłej utraty dochodów z powodu zwolnienia z pracy, choroby, śmierci któregoś z członków gospodarstwa. Opóźnienia w spłacie rat mogą również występować w przypadku kredytów mieszkaniowych. Jest to zjawisko naturalne, biorąc pod uwagę cel zaciągania kredytów mieszkaniowych. Mianowicie zaspokojenie warunków bytowych członkom gospodarstwa domowego stawiane jest wyżej

w hierarchii innych potrzeb. Dlatego też kredyt zaciągany na mieszkanie będzie spłacany nawet kosztem nieterminowego regulowania innych rodzajów zobowiązań(...)”.

W ciągu całego 2015 roku 9,6% kredytobiorców miało problemy ze spłatą przynajmniej jednego z posiadanych produktów kredytowych. Kredytobiorcy ci z powodu posiadania wielu produktów kredytowych oraz koniecznością ich spłaty charakteryzują się ponad przeciętnym ryzykiem kredytowym. Ponadto BIK wskazuje, że istnieje swego rodzaju piramida spłacalności. Jest to trend, który pokazuje rodzaj produktu kredytowego, na który występuje pierwsze opóźnienie w przypadku pojawienia się problemów finansowych. Analiza BIK wskazuje, że w przypadku 1/3 kredytobiorców pierwsze opóźnienie powyżej 90 dni w spłacie zobowiązań nastąpiło w limicie debetowym. W przypadku 1/5 badanej grupy kredytobiorców pierwsze opóźnienie dotyczyło kredytu gotówkowego. Jak pokazuje analiza oba te produkty jako pierwsze mogą prowadzić do problemów finansowych, które pojawiają się w gospodarstwie domowym. Oba produkty służą również finansowaniu bieżących potrzeb konsumpcyjnych gospodarstwa domowego (patrzy wykres 10).

Wykres 10. Procent gospodarstw domowych z pierwszym opóźnieniem w określonym typie produktu kredytowego

Źródło: <https://mojebankowanie.pl/bik-piramida-splacalnosci-kredytow-gospodarstw-domowych/>, stan z dnia 28.07.2016 r.

Zadłużając się wiele gospodarstw domowych nie bierze pod uwagę trudnej do przewidzenia przyszłości. W badaniu BIK aż 1/5 gospodarstw domowych miała w przeszłości problemy ze spłatą zaciągniętych zobowiązań. W takiej sytuacji można ratować się przez tzw.

konsolidację posiadanych zobowiązań kredytowych. Jednak takie rozwiązanie jest rzadko praktykowane przez polskie gospodarstwa domowe. Najczęściej członkowie tych gospodarstw zaciągają kolejną pożyczkę/kredyt, by spłacić poprzednie zobowiązanie. Jednakże takie zaciąganie nowych zobowiązań na spłatę tych pierwszych to bardzo prosta droga do tzw. pułapki zadłużenia. Dlatego też wszelkiego typu zobowiązania warto zaciągać odpowiedzialnie. Należy szczegółowo przeanalizować obecną sytuację finansową swojego gospodarstwa domowego oraz wziąć pod uwagę wszelkie nieprzewidziane sytuacje losowe¹⁶⁴.

Dużo informacji na temat zarządzania majątkiem gospodarstw domowych znajduje się w raporcie przygotowanym przez Departament Stabilności Finansowej we współpracy z Instytutem Ekonomicznym, na potrzeby organów NBP pt. „Zasobność gospodarstw domowych w Polsce”. Według raportu przeciętny majątek netto gospodarstwa domowego w Polsce w 2014 roku wyniósł 256,8 tys. zł. Na wysokość majątku wpływ miały przede wszystkim aktywa rzeczowe, które zgromadziło gospodarstwo domowe, w tym przede wszystkim wartość miejsca zamieszkania – ok. 282,6 tys. zł, a także zasób majątku wynikającego z prowadzonej działalności gospodarczej – ok. 219,7 tys. zł. Aktywa finansowe miały dużo mniejsze znaczenie – ok. 8,6 tys. zł. Rzeczowe aktywa tworzyły przede wszystkim nieruchomości, pojazdy, składniki majątku wynikające z prowadzonej działalności gospodarczej, a także przedmioty wartościowe. Natomiast na aktywa finansowe składały się przede wszystkim: depozyty oszczędnościowe, udziały w funduszach inwestycyjnych, obligacje, akcje spółek notowanych na giełdzie, środki na rachunkach bankowych, inne należności finansowe. Według raportu aktywa gospodarstw domowych dzielą się na dwie główne podgrupy: rzeczowe oraz finansowe. W raporcie z 2014 roku znajduje się informacja, że aktywa rzeczowe i finansowe znajdują się w znacznej większości gospodarstw domowych w Polsce (odpowiednio 88,8% i 88,7%). Łączna wartość aktywów determinowana jest przede wszystkim wartością aktywów rzeczowych, które stanowią 95,2% łącznej wartości wszystkich aktywów. Cechą, która różnicuje poziom oraz strukturę aktywów polskich gospodarstw domowych jest ich dochód netto. Wraz ze wzrostem dochodów rośnie odsetek gospodarstw, które posiadają zarówno aktywa rzeczowe, jak i aktywa finansowe. Im więcej dochodów pozyskuje gospodarstwo domowe, tym wartość nabywanych aktywów wzrasta i rośnie przy tym udział aktywów finansowych. Ponadto, w strukturze aktywów rzeczowych największy udział mają nieruchomości: główne miejsce zamieszkania stanowi 69,7%, inne nieruchomości 11,1%. Duży udział ma również majątek wynikający z działalności gospodarczej. Pozostałe

¹⁶⁴ <https://mojebankowanie.pl/bik-piramida-splacalnosci-kredytow-gospodarstw-domowych/>, Stan z dnia 28.07.2016 r.

aktywa rzeczowe, tj. pojazdy i przedmioty wartościowe stanowią 3,4%. W raporcie znalazła się również informacja, że im bardziej zamożne jest gospodarstwo, tym większa wartość zgromadzonych przez nie aktywów. Najbardziej rozpowszechnionymi aktywami finansowymi są depozyty bankowe, które posiada 81,9% gospodarstw domowych. Ponad połowa gospodarstw ma zgromadzone oszczędności w celu zabezpieczenia członków gospodarstwa. Dużo mniej gospodarstw domowych inwestuje w fundusze inwestycyjne (4,2%), akcje (3,5%) i obligacje (1%).

Twórcy raportu zaprezentowali również definicję pasywów, jako zaciągnięte przez gospodarstwo domowe zobowiązania z tytułu kredytów zaciąganych przede wszystkim na zakup nieruchomości (mieszkaniowych), konsumpcyjnych i innych, pozostałych zobowiązań (z tytułu umów zawieranych na zakup na raty, prywatnych pożyczek od rodziny, znajomych) oraz na działalność gospodarczą i inne cele (w tym spłata długów). Jedynie 37% gospodarstw domowych spotyka się ze stosunkowo niewielkim obciążeniem ich majątku (10,0 tys. zł). Poziom zadłużenia według poszczególnych rodzajów zobowiązań jest zróżnicowany. Główny składników pasywów tworzą zobowiązania z tytułu kredytów mieszkaniowych. Dotyczą one 12,1% gospodarstw domowych. Na stan majątku gospodarstw domowych w Polsce wpływ ma wiele czynników, tj. dochody, wiek, wykształcenie, miejsce zamieszkania czy forma zatrudnienia. Majątek netto silnie rośnie wraz ze wzrostem dochodów oraz wraz z większym wykształceniem głowy gospodarstwa domowego. Największą wartością majątku dysponują gospodarstwa domowe, w których głowa rodziny jest w wieku 45-64 lat – 304,5 tys. zł. Gospodarstwa domowe, w których osoba odniesienia prowadzi działalność gospodarczą są wyraźnie bardziej majątne. Natomiast gospodarstwa zamieszkałe na wsi posiadają z reguły większy majątek niż gospodarstwa mieszkające w mieście. Polskie gospodarstwa domowe należą do przeciętnie majątnych na tle innych krajów europejskich. Dysponują przeciętnie majątkiem netto w wysokości 61,7 tys. euro. Najwyższym majątkiem netto przypadającym na gospodarstwo domowe charakteryzował się Luksemburg - 397,8 tys. euro oraz Cypr - 266,9 tys. euro (patrz tabela 12).

Tabela 12. Zadłużenie gospodarstw domowych w Polsce na tle krajów strefy euro

	PL	BE	DE	GR	ES	FR	IT	CY	LU	MT	NL	AT	PT	SI	SK	FI	EA
Odsetek zadłużonych	37,0	44,8	47,4	36,6	50,0	46,9	25,2	65,4	58,3	34,1	65,7	35,6	37,7	44,5	26,8	59,8	43,7
Mediana wartości długu (tys. euro)	2,4	39,3	12,6	14,6	36,0	18,4	15,0	60,2	73,4	15,7	89,1	13,8	31,7	4,3	3,2	29,4	21,5

Oznaczenia: PL-Polska, BE-Belgia, DE-Niemcy, GR-Grecja, ES-Hiszpania, FR-Francja, IT-Włochy, CY-Cypr, LU-Luksemburg, MT-Malta, NL-Holandia, AT-Austria, PT-Portugalia, SI-Słowenia, FI-Finlandia, EA-strefa euro.

Źródło: Badanie zasobności gospodarstw domowych w 2014 roku, NBP.

Jak widać w tabeli 12 gospodarstwa domowe w Polsce należą do umiarkowanie majątnych na tle krajów strefy euro. Ich przeciętny majątek netto wynosił 61,7 tys. euro. Największy majątek netto przypadającym na gospodarstwo domowe posiadał Luksemburg (397,8 tys. euro) oraz Cypr (266,9 tys. euro). Co ważne gospodarstwa domowe w Polsce są znacznie mniej zadłużone niż inne kraje w strefie euro. Polskie gospodarstwo domowe jest zadłużone w wysokości 2,4 tys. euro, podczas gdy w strefie euro zadłużenie wynosi ok. 21,5 tys. euro. Zadłużenie polskich gospodarstw domowych wypada korzystniej na tle krajów strefy euro i jest jednym z najniższych w UE¹⁶⁵.

3.3. Zarządzanie oszczędnościami

Ważną decyzją finansową gospodarstw domowych jest podział zgromadzonych dochodów między wydatki oraz oszczędności. Decyzje gospodarstw domowych o tym, czy i ile oszczędzać, mają duże znaczenie. Z jednej strony oszczędności gospodarstw domowych traktowane mogą być jako źródło finansowania firm i infrastruktury, a z drugiej zaś można zauważyć pozytywny wpływ popytu wewnętrznego na wzrost PKB.

W teorii ekonomii oszczędności definiowane są jako różnica między dochodami a bieżącą konsumpcją. Można zaryzykować stwierdzenie, że oszczędzanie to nic innego jak powstrzymywanie się gospodarstwa domowego od bieżącej konsumpcji na rzecz jej zwiększania w przyszłości. Uściślając definicję oszczędności można mówić m.in. o oszczędnościach bieżących oraz o oszczędnościach zgromadzonych do określonego momentu w gospodarstwie domowym. Jeżeli efektem oszczędzania jest zwiększenie majątku gospodarstw domowych, to dotyczy to również kredytów. Spłaty kredytów o charakterze inwestycyjnym, takich jak hipoteczne, na zakup artykułów trwałego użytku, przedmiotów luksusowych spełniają te same funkcje, co oszczędności, a ich spłata wymaga również ograniczenie bieżącej konsumpcji przez wiele lat. Zatem nie tylko oszczędności, ale również kredyty, są formą gromadzenia majątku. Dzięki temu zmienia się obraz skłonności do oszczędzania gospodarstw domowych¹⁶⁶.

Zgodnie z definicją GUS: „oszczędności to część dochodów do dyspozycji nie przeznaczona na konsumpcję”. W potocznym znaczeniu oszczędzanie interpretowane jest jak nieprzeznaczanie dochodu na natychmiastową konsumpcję i przechowywanie środków na rachunku bankowym czy też w domu. Oszczędności bardzo często są pozostałością

¹⁶⁵ Zasobność gospodarstw domowych w Polsce”. Raport z badania pilotażowego 2014r., Departament Stabilności Finansowej, Warszawa 2015. s. 30-39.

¹⁶⁶ Milic-Czerniak R., „Oszczędzanie oraz inwestowanie w gospodarstwach domowych”, w: Finanse osobiste. Kompetencje, narzędzia, instytucje, produkty, decyzje, Wyd. Difin, Warszawa 2016, s. 104-105.

po procesie konsumpcji. Są tym, co zostaje po zrealizowaniu bieżących potrzeb. Na ogół oszczędzanie polega na rezygnacji z konsumpcji bieżącej na rzecz konsumpcji przyszłej. Oddziaływanie na poziom i dynamikę oszczędności finansowych gospodarstw domowych jest niezwykle trudne. Dzieje się tak, ponieważ poziom ten nie jest jedynie funkcją dochodu będącego w dyspozycji gospodarstw, ale zależy także od czynników fiskalnych, społeczno-ekonomicznych, demograficznych, psychologicznych oraz kulturowych.

Wyniki badań budżetów gospodarstw domowych (ujęcie mikro) oraz rachunki narodowe dla sektorów instytucjonalnych gospodarki (ujęcie makro), czyli dwa główne źródła informacji o bieżących oszczędnościach gospodarstw domowych ujmują nie tylko saldo oszczędności w węższym zakresie, ale także saldo kredytów oraz pożyczek i zmian w majątku materialnym. Ujęcie te jest jednak inne dla obu przypadków. GUS na podstawie badania budżetów gospodarstw domowych publikuje zbiorcze, miesięczne informacje o tzw. pozycjach oszczędności po stronie dochodów oraz rozchodów na poziomie 1 osoby w gospodarstwie domowym. Oszczędności w tym przypadku obejmują:

- lokaty (pobrane/wpłacone),
- pożyczki i kredyty (zaciągnięte/spłacone),
- pożyczki udzielone osobom prywatnym,
- ubezpieczenia na życie,
- majątek rzeczowy, nieruchomości, środki trwałe używane w gospodarstwie rolnym,
- sprzedaż użytkowanych artykułów konsumpcyjnych¹⁶⁷.

Jak pokazują analizy NBP jednym z najbardziej popularnych sposobów oszczędzania wśród polskich gospodarstw domowych są lokaty bankowe. Jak na razie można zaobserwować rosnący udział depozytów w ogólnej wartości oszczędności gospodarstw domowych w Polsce. Tendencję tę widać nieprzerwanie od 2004 roku. Polskie gospodarstwa domowego w pierwszej połowie 2017 roku łącznie zgromadziły na depozytach bankowych blisko 800 mld zł. Lokaty bankowe posiadają gwarancje banku. Instytucją, która wydaje takie gwarancje jest Bankowy Fundusz Gwarancyjny. Gwarancje objęte są środki pieniężne ulokowane w bankach na terenie Polski. Dodatkowo Bankowy Fundusz Gwarancyjny wspomaga banki, które należą do polskiego systemu bankowego, jeżeli te znajdują się w trudnej sytuacji finansowej. Fundusz finansowany jest tworzony ze składek wpłacanych przez banki. Poniżej zaprezentowany został najbardziej aktualny ranking oprocentowania najlepszych lokat. W zestawieniu można przede wszystkim znaleźć informacje na temat terminu zapadalności depozytu oraz wysokość

¹⁶⁷ Budżety gospodarstw domowych 2015, GUS, Warszawa 2015.

oprocentowania. Zestawienie lokat zostało przygotowane na podstawie informacji zebranych we wrześniu 2017 roku. Analizując zestawienie warto zwrócić uwagę na takie dane, jak: możliwość otworzenia lokaty przez Internet, brak dodatkowych wymogów ze strony banku. Ofert zostały zestawione według wysokości oprocentowania (patrz tabela 13).

Tabela 13. Zestawienie lokat terminowych oferowanych przez wybrane banki we wrześniu 2017 roku

Bank	Lokata	Okres	Oprocentowanie
Idea Bank	Lokata Happy	2 miesiące	4,00%
Nest Bank	Lokata Witaj	3 miesiące	4,00%
Idea Bank	Lokata Happy Pro	3 miesiące	3,00%
Euro Bank	Lokata na Dobry Start	3 miesiące	3,00%
BGŻ Optima	Lokata Bezkarne	3 miesiące	3,00%
Lion's Bank	Lokata Welcome	40 dni	3,00%
BGŻ Optima	Lokata Bezkompromisowa	3 miesiące	2,5%
Get in Online	e-Lokata na nowe środki	5 miesięcy	2,40%
Lion's Bank	Lokata Fortune	6 miesięcy	2,40%
Santander	Lokata Online Nowe Środki	24 miesiące	2,30%
Toyota Bank	Plan depozytowy na 160 dni	160 dni	2,00%
Santander	Lokata Stabilna	12 miesięcy	1,90%
Get in Online	Lokata progresywna	12 miesięcy	1,70%
Nest Bank	Nest Lokata Nowe Środki	6 miesięcy	1,70%
Get in Online	e-Lokata tradycyjna	6 miesięcy	1,65%
Get in Online	e-Lokata tradycyjna	3 miesiące	1,55%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: <http://polskabankowosc.com.pl/oprocentowanie-lokat/>, stan z dnia 6.09.2017.

Na podstawie powyższego zestawienia można zaobserwować, że najlepszą ofertę na rynku ma bank Idea z lokatą Happy i oprocentowaniem 4,00% w skali roku. Lokatę tę najlepiej jest założyć przez Internet. Oferta skierowana jest do nowych klientów. Minimalny depozyt to 500 zł, maksymalny 10 tys. zł. Lokata zakładana jest na okres minimum 2 miesięcy. W ofercie banku jest jeszcze lokata o terminie zapadalności 1 lub 3 miesiące, jednakże w tym przypadku oprocentowanie spada do 3,5% w skali roku. Dobre oprocentowanie można również otrzymać w Nest Bank, który oferuje swoim klientom lokatę Witaj oprocentowaną 4% w skali roku. Termin zapadalności tej lokaty wynosi 3 miesiące. Jedna osoba może założyć jedną

lokata. Zakładając tę lokatę należy założyć rachunek oszczędnościowo-rozliczeniowy w tym banku. Nowością jest lokata oferowana przez Euro Bank. Lokata na Dobry Start jest oprocentowana 3% w skali roku i zakładana na okres 3 miesięcy. Minimalny depozyt wynosi 10 tys. zł, a maksymalny 25 tys. zł. Z oferty nie mogą skorzystać obecni jak i byli klienci banku, którzy posiadają lub posiadali rachunek w tym banku przez ostatnie 12 miesięcy. BGŻ Optima oferuje swoją sztandarową Lokatę Bezkarną na 3,00% w skali roku o terminie zapadalności 3 miesiące. Kwota, którą można wpłacić to 20 tys. zł. Lokata przeznaczona jest dla nowych klientów. Wcześniejsze zerwanie lokaty nie skutkuje utratą naliczonych odsetek. Lokata otwierana jest wraz z kontem osobistym. Bank ten oferuje również Lokatę Bezkompromisową o oprocentowaniu 2,5% w skali roku zakładaną na 3 miesiące. Maksymalnie na lokacie może być 100 tys. zł. W swojej ofercie długoterminową lokatę o dobrym oprocentowaniu posiada Sandander Bank. Lokata zakładana jest na 24 miesiące 2,30% w skali roku. Na lokacie może być min. 1 tys. zł, a maksymalnie 250 tys. zł. Jakiś czas temu do swojej oferty ciekawą lokatę wprowadził Toyota Bank. Lokata – Plan depozytowy na 160 dni posiada oprocentowanie w wysokości 2,00% w skali roku i otwierana jest na 160 dni. Minimalnie może na tej lokacie znaleźć się 3 tys. zł, a maksymalnie 13 tys. zł. Jedna osoba może założyć 10 takich lokat. Zakładając taką lokatę należy być właścicielem rachunku w Toyota Banku.

Inaczej sytuacja prezentuje się w przypadku kredytów i pożyczek, które udzielają gospodarstwom domowym banki i inne instytucje finansowe. Na początku warto dowiedzieć się, czym różni się pożyczka od kredytu. Mianowicie, pożyczki może udzielać każdy, kto posiada zdolność do czynności prawnych. Należą do nich banki, spółdzielcze kasy oszczędnościowo-pożyczkowe oraz inne podmioty gospodarcze, a także osoby fizyczne. W tym przypadku obowiązkiem jest jedynie to, by pożyczkodawca był właścicielem pożyczanych pieniędzy. Kwestie te reguluje Kodeks cywilny. Inaczej sytuacja wygląda w przypadku kredytów. Prawo do ich udzielania mają wyłącznie banki oraz SKOK-i, a środki przeznaczone na ten cel nie są ich własnością. Umowy kredytowe regulowane są w tym przypadku przez Prawo bankowe. Prawo to wskazuje, że w umowie kredytu powinien być zapisany cel, na który kredyt jest udzielany. Środki pieniężne z tytułu takiego kredytu nie są wypłacone kredytobiorcy, ale przelewane na rachunek bankowy sprzedawcy towaru czy usługi. Inaczej sytuacja wygląda w przypadku kredytu gotówkowego, który wpływa na rachunek bankowy klienta i może być wykorzystany na dowolnie wybrany przez niego cel. Zanim bank udzieli kredytu czy pożyczki, sprawdza wysokość obciążeń i wiarygodność kredytobiorcy

w Biurze Informacji Kredytowej.¹⁶⁸ Na podstawie raportu BIK z I połowy 2017 roku można wywnioskować, że od początku 2016 roku liczba kredytobiorców w systemie bankowym i pożyczkowym jest stabilna. Liczba klientów w obu sektorach – bankowym i pożyczkowym, w czerwcu 2017 roku wyniosła 15,2 mln, gdzie na początku roku było ich o 15 tys. mniej, lecz w maju 2017r. było ich tyle samo, co na koniec 2016 roku. Liczba kredytobiorców sektora bankowego w 2017 roku była stabilna, rosła natomiast liczba klientów sektora pożyczkowego. Działo się tak częściowo na skutek zacieśniania współpracy firm pożyczkowych z BIK-iem. Większość klientów firm pożyczkowych jest jednocześnie klientami w sektorze bankowym. Zadłużenie w obu sektorach na koniec czerwca 2017 roku wyniosło łącznie 539 mld zł. Zadłużenie w sektorze pożyczkowym osób prywatnych, które nie są jednocześnie kredytobiorcami w sektorze bankowych było niewielkie i wynosiło tylko 239 mln zł.¹⁶⁹ Według raportu BIK w I półroczu 2017 roku, w porównaniu do 2016 roku, przybyło 64 tys. kredytobiorców mieszkaniowych, natomiast zmniejszyła się liczba klientów korzystających z kredytów konsumpcyjnych. W I półroczu 2017 roku było ich o 14 tys. mniej. Przyczynę takiego stanu rzeczy należy upatrywać w zmniejszającej się liczbie podpisywanych umów kredytowych, zwłaszcza w segmencie niskokwotowym, tj. do 4 tys. zł. (patrz tabela 14, wykres 11).

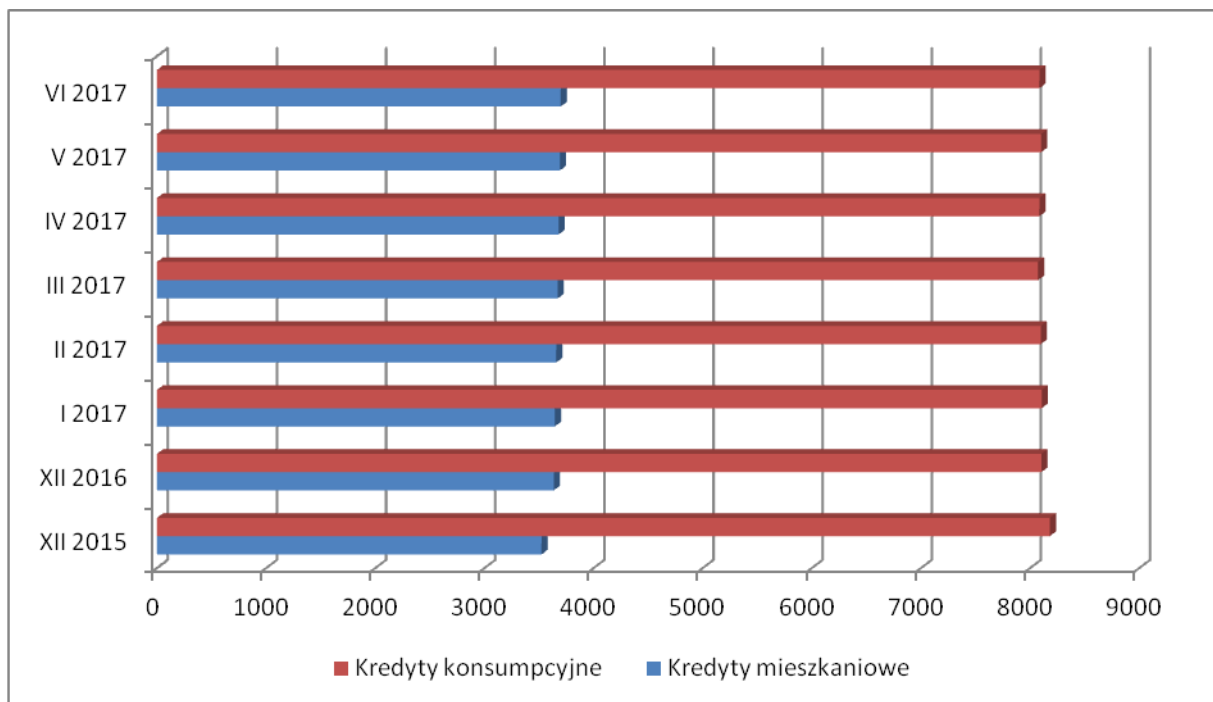
Tabela 14. Liczba kredytobiorców korzystających z danego rodzaju kredytu w poszczególnych okresach (w tys.)

Okres	Kredyty mieszkaniowe	Kredyty konsumpcyjne
XII 2015	3524	8182
XII 2016	3636	8104
I 2017	3646	8107
II 2017	3659	8098
III 2017	3672	8074
IV 2017	3681	8086
V 2017	3692	8102
VI 2017	3700	8086

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Kredyt trendy, raport półroczny Biura Informacji Kredytowej, I półrocze 2017.

¹⁶⁸ <https://www.tygodnikprzeglad.pl/kredyt-i-pozyczka-to-nie-to-samo-kredyty-i-pozyczki-cz-i/>, stan z dnia 04.10.2017.

¹⁶⁹ Kredyt trendy, raport półroczny Biura Informacji Kredytowej, I półrocze 2017, s. 4.

Wykres 11. Liczba kredytobiorców korzystających z danego rodzaju kredytu w poszczególnych okresach (w tys.)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Kredyt trendy, raport półroczny Biura Informacji Kredytowej, I półrocze 2017.

Inny rodzaj oszczędności tworzą pożyczki udzielone innym osobom. Zazwyczaj są to umowy zawierane w rodzinie lub wśród znajomych i dotyczą przejściowych kłopotów finansowych bądź nagłych wydatków. Jest to dla pożyczkobiorcy lepsze niż korzystanie z chwilówek, które są zazwyczaj wysoko oprocentowane i wiążą się z ogromnym ryzykiem. Niewykluczone, że w najbliższym okresie będzie można zauważyć rosnący udział pożyczek udzielanych przez osoby fizyczne na dłuższe bądź krótsze okresy z wynagrodzeniem dla pożyczkodawcy w postaci odsetek. W takiej sytuacji ważny jest komfort zaufania. Pożyczki udzielane w gronie najbliższych zazwyczaj nie wymagają żadnych formalności. Najczęstszą formą pożyczki jest umowa ustna. Jest to forma umowy, którą wiąże obie strony, jednak może dojść do sytuacji, gdy jedna ze stron będzie musiała dochodzić swoich praw przed sądem. W takiej sytuacji umowa pisemna daje większe szanse na wyegzekwowanie zwrotu pożyczonych pieniędzy. W takiej sytuacji warto wiedzieć, o czym należy pamiętać, jakie elementy umowy należy uzgodnić, by nie było nieporozumień dotyczących terminu spłaty pożyczki czy wysokości odsetek i rat.

Innym rodzajem oszczędności mogą być ubezpieczenia na życie. Rynek ubezpieczeń jest ważnym sektorem rynku finansowego. Zakłady ubezpieczeń w dzisiejszych czasach coraz częściej występują w charakterze oferentów różnych form oszczędności i pośredników

finansowych. Przejawem tego jest ich integracja z rynkiem funduszy inwestycyjnych czy też realizacja nowej koncepcji ubezpieczeń na życie. Ubezpieczenia, które łączą element ubezpieczenia i oszczędzania, są postrzegane jako alternatywne formy lokowania kapitału i budowania zaplecza finansowego. W ten sposób wpływają również na zmiany struktury oszczędności gospodarstw domowych oraz rozwój dodatkowych form zabezpieczenia emerytalnego. Innowacyjną formą produktów ubezpieczeniowych jako oszczędności są poliso lokaty. Główną cechą charakterystyczną tych form oszczędności jest krótki okres traktowania umowy ubezpieczenia, który zazwyczaj nie przekracza 1 roku. Są to zazwyczaj odnawialne lokaty bankowe o ustalonej wartości końcowej. Formalnie są to umowy ubezpieczenia na śmierć i na dożycie, najczęściej z jednorazową składką, z ustaloną z góry sumą ubezpieczenia, którą ubezpieczyciel wypłaci ubezpieczonemu po zakończeniu umowy czy też uposażonemu w przypadku śmierci ubezpieczonego. Zmienność na rynku finansowym oraz niezadowolenie z tradycyjnych form oszczędności spowodowały zwiększone zainteresowanie gospodarstw domowych wykorzystaniem produktów ubezpieczeniowych w ramach tzw. inwestycji alternatywnych. Najczęściej są one oferowane w formie produktów ustrukturyzowanych, emitowanych w postaci różnorodnych instrumentów finansowych. Ich charakterystyczną cechą jest brak zależności między inwestorem a sytuacją na rynkach tradycyjnych instrumentów finansowych z możliwością uzyskania zysku bez względu na stan koniunktury.

Badając rolę ubezpieczeń na życie w życiu gospodarstw domowych w Polsce, należy zaznaczyć, że Polacy coraz chętniej traktują produkty ubezpieczeniowe jako formę inwestycji finansowej, zwłaszcza w kontekście zabezpieczenia się na przyszłość. Z danych opublikowanych przez NBP w raporcie pt. „Zasobność gospodarstw domowych w Polsce” wynika, że obok depozytów bankowych, polisy ubezpieczeniowe stanowiły główne źródło oszczędności Polaków. Oszczędności w ujęciu nominalnych w 2014 roku wyniosły 35,4 mld zł w ujęciu nominalnym¹⁷⁰. Według danych opublikowanych przez portal analizy.pl udział samych tylko ubezpieczeń z UFK w 2014 roku stanowił ok. 5% wszystkich oszczędności gospodarstw domowych w Polsce. Sumując polisy z UFK i środki w ramach OFE, ich udział stanowił 17,5% wszystkich oszczędności¹⁷¹.

Oszczędności gospodarstw domowych po stronie przychodowej tworzą także: sprzedaż majątku rzeczowego (nieruchomości, środki trwałe użytkowane w gospodarstwie rolnym) oraz

¹⁷⁰ Zasobność gospodarstw domowych, raport z badania pilotażowego 2014r., NBP, Warszawa 2015, s. 36.

¹⁷¹ Ostrowska-Dankiewicz A.I., „Ubezpieczenia na życie w strukturze oszczędności gospodarstw domowych”, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio H*, nr 4/2016, s. 367-368.

sprzedaż użytkowanych artykułów konsumpcyjnych, w tym przedmiotów trwałego użytkowania. Natomiast po stronie rozchodowej oszczędności tworzą: wpłacone lokaty, spłacone pożyczki i kredyty, pożyczki pieniężne udzielone innym gospodarstwom domowym, składki ubezpieczeniowe z tytułu ubezpieczeń na życie, a także zakup, remont oraz modernizację majątku rzeczowego. Nadwyżki sumy pozycji oszczędnościowych po stronie rozchodowej nad sumą pozycji oszczędnościowych po stronie przychodowej będą stanowić kwotę przyrostu oszczędności gospodarstwa domowego. Przyrost oszczędności dotyczy bieżącego zwiększenia stanu oszczędności lub bieżącego zmniejszenia stanu jego zadłużenia. Jest to zatem bardzo szerokie ujęcie oszczędności, ponieważ obejmują one nie tylko bieżące oszczędności finansowe, ale również wydatki związane z majątkiem rzeczowym i zaciąganiem oraz spłacaniem kredytów i pożyczek. Jeszcze szerzej ujmowane są oszczędności w rachunkach narodowych, w których oszczędności brutto gospodarstw domowych stanowią część dochodów do dyspozycji brutto, transfery kapitałowe, zadłużenie netto, zmiany wartości funduszy emerytalnych¹⁷².

Kolejnym źródłem informacji o oszczędnościach są statystyki poszczególnych instytucji finansowych, które obejmują depozyty (banki), fundusze inwestycyjne (TFI), akcje (biura maklerskie), obligacje itp. Dostarczają one informacji o inwestycjach gospodarstw domowych w poszczególne produkty, zatem dotyczą elementów majątku finansowego tych gospodarstw. W tym przypadku oszczędności mogą mieć charakter:

- dobrowolny – wtedy, gdy są przejawem preferencji oszczędzającego,
- kontraktowy – wtedy, gdy wynikają z umowy z instytucją finansową czy pracodawcą o odprowadzaniu co miesiąc części dochodów,
- przymusowy – wtedy, gdy nie są wyrazem decyzji i preferencji gospodarstwa domowego, gdyż wynikają z przyczyn zewnętrznych lub gdy deficyt towarów i usług na rynku nie pozwala na wydatkowanie bieżących dochodów zgodnie z jego preferencjami.

W analizach kształtowania się oszczędności w różnych grupach gospodarstw domowych wykorzystuje się najczęściej wskaźnik określany jako stopa oszczędzania (So), który wylicza się według wzoru:

$$So = \frac{O}{Dr}$$

gdzie:

O – oszczędności,

Dr – dochody rozporządzalne.

¹⁷² Rocznik statystyczny 2013, GUS, Warszawa 2014, s. 740.

Biorąc pod uwagę wyniki badania budżetów domowych, stopę oszczędzania oblicza się jako:

$$So = 1 - \frac{W}{Dr} \times 100\%$$

gdzie:

W – wydatki.

Tak wyliczana stopa oszczędzania obejmuje nie tylko oszczędności, ale także saldo kredytów i pożyczek, zmiany w majątku rzeczowym. Pozwala również prawidłowo zinterpretować skłonność do oszczędzania gospodarstw domowych w Polsce na przestrzeni kilkunastu ostatnich lat.

Oszczędności nie powinny być zatem definiowane jako powstrzymywanie się gospodarstwa domowego od bieżącej konsumpcji na rzecz jej zwiększenia w przyszłości, lecz jako środki przeznaczone na zabezpieczenie i wzrost majątku gospodarstwa domowego, które będą pozwalać na wzrost konsumpcji bieżącej oraz przyszłej. Takie ujęcie oszczędności pozwala również wziąć pod uwagę gospodarstwa domowe zaciągające kredyty. Przemawia za tym fakt, że w 2011 roku 81,6% gospodarstw domowych posiadało tytuł własności zamieszkiwanego domu lub mieszkania, a co dziesiąte lokum było obciążone kredytem hipotecznym¹⁷³.

Warunkiem sprawnego działania gospodarstw domowych jest zapewnienie środków finansowych do utrzymania swoich członków. Najczęściej są to świadczenia społeczne, wynagrodzenia za pracę, dochody z wynajmu nieruchomości, wypłaty dywidend, odsetki z lokat bankowych. W procesie zarządzania budżetem domowym ważne jest, by część tych środków została zaoszczędzona. To ma pozwolić na utrzymanie płynności finansowej w sytuacji, gdy brakuje środków pieniężnych. Oszczędzanie przez zaciąganie kredytów jest widoczne z jednej strony we wzrastającym udziale majątku rzeczowego w majątku polskich gospodarstw domowych, a z drugiej strony we wzrastającym udziale zobowiązań w finansowaniu majątku. Ponadto sami konsumenci podają, że dla nich oszczędzaniem jest „spłata rat kredytu hipotecznego”. Mówiąc o oszczędnościach gospodarstw domowych najczęściej wskazuje się na:

- oszczędności depozytowe – czyli te, które zgromadzone są na kontach w bankach, wzrastające o naliczane odsetki.
- oszczędności finansowe – zgromadzone w postaci środków na rachunkach w bankach, biurach maklerskich, funduszach inwestycyjnych, ubezpieczeniowych. Tego typu

¹⁷³ Warunki życia rodzin w Polsce, GUS, Warszawa 2014, s. 131.

oszczędności mogą się zmieniać pod wpływem zmian niezależnych od decyzji oszczędzającego.

- oszczędności brutto – które obejmują wszystkie pozycje oszczędnościowe, które ujmowane są w badaniach budżetów domowych, zatem również zaciągane i spłacane kredyty w danym roku, głównie o charakterze inwestycyjnym.
- oszczędności w formie majątku rzeczowego, które obejmują nieruchomości (tj. mieszkania, domy, grunty). Źródłem informacji o tego typu oszczędnościach są statystyki majątku gospodarstw domowych prowadzone w niektórych krajach, jak i również statystyki prowadzone przez instytucje międzynarodowe.
- oszczędności w formie całego majątku gospodarstwa domowego – obejmują zarówno oszczędności finansowe jak i niefinansowe.

Motywy oszczędzania opracowane przez J.M. Keynesa są najczęściej wskazywanymi motywami. Należą do nich motywy:

- ostrożności – tworzenie rezerwy na nieprzewidziane okoliczności,
- antycypowania przyszłych niższych dochodów, przezorności – gromadzenie środków na sfinansowanie przyszłych potrzeb,
- wyrachowania – wykorzystywanie wysokiej stopy procentowej, przewidywalnego wzrostu wartości,
- poprawy stopy życiowej, zwiększenia dobrobytu,
- niezależności – realizacji własnych aspiracji, zamierzeń,
- przedsiębiorczości – tworzenie kapitału na realizację przyszłych projektów,
- pozostawienie spadku,
- skąpstwa – oszczędzanie wynikające z niechęci do wydawania pieniędzy¹⁷⁴.

Coraz częściej zaprezentowane powyżej motywy oszczędzania uzupełniane są o jeszcze jeden motyw – gromadzenia środków na zaliczkę, przedpłatę czy też wkład własny. Pozostała część najczęściej pokrywana jest przez zaciągnięcie kredytu. Jest to motyw, który zorientowany jest na konkretny cel. Pozostała część ceny płacona jest w ratach, dzięki czemu drogie artykuły są bardziej osiągalne dla przeciętnego gospodarstwa domowego. Motyw ten pokazuje również płynność przechodzenia od oszczędzania do zaciągania kredytu po to, by zrealizować konkretny cel. Z punktu widzenia zarządzania budżetem domowym zaciera się różnica między oszczędzaniem a kredytowaniem, gdyż dążąc do realizacji konkretnego celu zarówno w jednym jak w drugim przypadku należy obniżyć bieżącą konsumpcję. Przy takim

¹⁷⁴ Keynes J.M., „Ogólna teoria zatrudnienia”, procentu i pieniądza, PWN, Warszawa 2003, s. 28.

założeniu widać przewagę zakupu na kredyt nad zakupami finansowanymi oszczędnościami. Wskazane motywy oszczędzania można sprowadzić do trzech. Pierwszy dotyczy cyklu życia i związany jest z wyrównywaniem konsumpcji mimo nierówności dochodów i wydatków. Drugi motyw – oszczędnościowy dotyczy chęci zabezpieczenia się przed niestalością dochodów, chorobą czy wypadkami. Trzeci motyw dotyczy spadku. Motywy oszczędzania w swojej pracy opisuje również I. Fischer, który decyzje o oszczędzaniu wiąże z dochodem, stopą procentową oraz krótkowzrocznością w wyborze międzyokresowym¹⁷⁵.

Poruszając kwestie zarządzania oszczędnościami w gospodarstwie domowym warto również wspomnieć o celach oszczędzania. Należą do nich:

- zachowanie płynności finansowej gospodarstwa domowego,
- ochrona wartości pieniądza przed inflacją oraz niezaplanowanymi wydatkami,
- sprzyjanie stabilności oraz racjonalności gospodarowania, w tym przede wszystkim niezależności od innych gospodarstw i niekorzystnych zdarzeń losowych,
- podnoszenie poziomu zaspokojenia potrzeb członków gospodarstwa domowego.

Wymienione wyżej cele oszczędzania gospodarstw domowych bardzo często są przedmiotem badań ankietowych. Najbardziej znanym badaniem ankietowym, które porusza tego typu kwestię jest „Diagnoza społeczna”. Badanie to prowadzone jest systematycznie od 2000 roku w cyklu dwuletnim, a wyniki dostępne są online¹⁷⁶. Najczęściej oszczędności gromadzone są w określonych celach, do których zalicza się przede wszystkim zdarzenia losowe, zabezpieczenia na starość, zaspokojenie potrzeb mieszkaniowych.

Tabela 15. Cele gromadzenia oszczędności przez gospodarstwa domowe w latach 2000-2015 (odsetek gospodarstw domowych posiadających oszczędności w %)

Cele oszczędzania	2000	2005	2009	2011	2013	2015
Rezerwa na sytuacje losowe	64	67	60	61	71	79
Zabezpieczenie na starość	31	35	35	36	47	-
Bieżące wydatki konsumpcyjne	38	34	33	31	31	40
Wypoczynek	27	28	26	29	33	32
Leczenie	25	27	23	28	44	45
Remont domu/mieszkania	24	26	24	29	34	38
Zabezpieczenie przyszłości dzieci	20	24	24	25	29	29

¹⁷⁵ I. Fischer, *The Theory of Interest*, Macmillan, London, 1930.

¹⁷⁶ Badanie prowadzone jest w ramach projektu zainicjowanego przez Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, a raporty: *Diagnoza Społeczna. Warunki i jakość życia Polaków*, ukazują się pod redakcją Janusza Czaplińskiego i Tomasza Panka.

Zakup dóbr trwałego użytku	22	23	24	27	29	32
Stale opłaty	17	14	13	15	19	19
Inne cele	11	12	15	18	19	20
Rehabilitacja	9	11	9	9	-	-
Bez specjalnego przeznaczenia	11	10	11	12	13	9
Zakup domu/mieszkania	6	7	8	10	11	11
Rozwój działalności gospodarczej	6	6	-	-	-	-

Źródło: Czapiński J., Panek T., Diagnoza społeczna 2015. Warunki i jakość życia Polaków za poszczególne lata, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa, listopad 2015, s. 63.

Jeśli chodzi o cel przeznaczenia oszczędności, to zgodnie z danymi zawartymi w tabeli 15 w ostatnich latach spadał udział gospodarstw domowych, które oszczędzają na zakup dóbr trwałego użytku i zakup domu bądź mieszkania. W 2015 rok w porównaniu z latami 2009-2011 wzrósł odsetek przeznaczających oszczędności na bieżące wydatki konsumpcyjne.

Oszczędności polskich gospodarstw domowych zaliczane są najczęściej do oszczędności jednopokoleniowych. Gromadzone są w ściśle określonym celu. Oszczędności finansowe (aktywa, majątek finansowy) to tylko część oszczędności, które jest w stanie zgromadzić gospodarstwo domowe. Drugą część oszczędności tworzą nieruchomości, obejmujące również własne mieszkanie czy dom. W badaniach form oszczędności najczęściej brane jest pod uwagę inwestowanie w nieruchomości zorientowane nie na zaspokojenie własnych potrzeb mieszkaniowych, ale w celu uzyskania dochodu w wyniku wynajmowania nieruchomości¹⁷⁷.

Z danych Analiz Online wynika, że oszczędności gospodarstw domowych w 2016 roku wzrosły o 11,2 mld zł netto. Największy udział w przyroście miały depozyty złotowe i walutowe. Według raportu prawie 58% wszystkich oszczędności gospodarstwa domowe lokują w bankach. Od kwietnia do czerwca 2016 roku wartość depozytów zwiększyła się o prawie 15 mld zł. Więcej gospodarstw domowych posiadało również oszczędności w gotówce. W drugim kwartale 2016 roku wartość tego typu oszczędności wzrosła do 163,2 mld zł, a udział tej kategorii w oszczędnościach ogółem wzrósł do 13,6%. Zdecydowanie mniejszą popularnością cieszyły się formy gromadzenia kapitału związane z rynkiem kapitałowym. Największą popularnością cieszyły się dwuletnie oraz czteroletnie papiery

¹⁷⁷ Czapiński J., Panek T., „Diagnoza społeczna 2015. Warunki i jakość życia Polaków za poszczególne lata”, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa, listopad 2015.

skarbowe. Pozostałe produktu inwestujące na rynku kapitałowym nie cieszyły się popularnością. Najwyższą ujemną dynamikę spadku odnotowały oszczędności ulokowane w akcjach spółek publicznych. Z powodu silnej przeceny na GPW o 8,6 mld zł spadły również oszczędności zgromadzone w OFE. Ich wartość wyniosła 134,9 mld zł¹⁷⁸. Oszczędzanie związane jest z możliwością skorzystania z pomocy różnych instytucji finansowych. Należą do nich m.in.:

- instytucje kredytowe, takie jak banki, SKOK-i,
- fundusze inwestycyjne,
- zakłady ubezpieczeniowe,
- fundusze emerytalne,
- domy/biura maklerskie,
- pośrednicy finansowi.

Konto oszczędnościowe jest korzystną formą gromadzenia własnych oszczędności przede wszystkim dla gospodarstw domowych, którym zależy na bezpieczeństwie oraz stałym dostępie do pieniędzy. Konta te posiadają wyższe oprocentowanie niż w przypadku rachunków oszczędnościowo-rozliczeniowych (ROR). Konto oszczędnościowe jest korzystnym rozwiązaniem dla gospodarstw, którym zależy na regularnym odkładaniu pieniędzy z nieograniczonym dostępem do zgromadzonego już kapitału. Konto oszczędnościowe ma jedną wadę. Chodzi tu o ograniczony limit wypłat w ciągu miesiąca bez konieczności ponoszenia dodatkowych opłat. Korzystanie z takiego konta wymaga zatem dyscypliny prowadzenia budżetu gospodarstwa domowego. Konto oszczędnościowe po raz pierwszy do swojej oferty wprowadził ING Bank Śląski. Stało się to w 2004 roku.

Lokaty terminowe są najstarszym, najprostszym i najbezpieczniejszym produktem oszczędnościowym, który można znaleźć w ofercie każdego banku. Ich zaletą jest gwarancja zwrotu zainwestowanego kapitału wraz z odsetkami oraz oprocentowanie znane już przy podpisywaniu umowy (stałe lub zmienne). Lokaty terminowe mogą być zawarte w różnych warunkach i opiewać na różne waluty. Najczęściej dzieli je się na krótkoterminowe i długoterminowe. Paleta oferowanych przez banki lokat jest szeroka. Różnią się one nie tylko okresem, na jaki są zaciągane, czy też walutą, ale również sposobem określania wysokości oprocentowania, sposobem naliczania oprocentowania, okresem naliczania oprocentowania, formą wypłaty naliczonych odsetek, rodzajem oraz wysokością sankcji za wcześniejsze zerwanie lokaty. Większość tych parametrów może być przedmiotem negocjacji z bankiem,

¹⁷⁸ <http://businessinsider.com.pl/rozwoj-osobisty/twoje-finanse/wartosc-oszczednosci-polskich-gospodarstw-domowych-czerwiec-2016/5hhxjdy>, stan z dnia 21.09.2016.

w czasie których można uzyskać korzystniejsze warunki, co jest bardzo ważnym elementem podpisania umowy o założenie lokaty. W Polsce najczęściej gospodarstwa domowe korzystają z lokat terminowych. Na bazie lokat powstało dużo instrumentów tzw. hybrydowych, które są połączeniem produktów różnych instytucji finansowych. Należą do nich np. lokaty z funduszem inwestycyjnym, lokaty ustrukturyzowane, lokaty z polisą.

Lokata z funduszem inwestycyjnym jest lokatą, w której część środków inwestowana jest w banki, a część w fundusze inwestycyjne. Zachętą jest możliwość uzyskania wyższego oprocentowania dla części ulokowanej jako depozyt. Pozostała część inwestowana jest w funduszach inwestycyjnych i obciążona wysokimi opłatami.

Lokaty strukturyzowane składają się z dwóch instrumentów finansowych: oszczędnościowego i inwestycyjnego. Lokaty ustrukturyzowane na polskim rynku pojawiły się w 2006 roku. Lokata ta często nazywana jest tzw. „zakładem” o wzrost/spadek wartości instrumentów w czasie trwania inwestycji. Ze środków ulokowanych w lokatę bank często pobiera prowizję. Gospodarstwa domowe, które inwestują w lokaty ustrukturyzowane powinny zwracać szczególną uwagę na poziom ochrony kapitału, udział w zysku, opłaty oraz czas trwania lokaty. Przy podejmowaniu decyzji skorzystania z produktów strukturyzowanych należy wiedzieć, że ponosi się ryzyko utraty oprocentowania, często ryzyko utraty gwarancji części kapitału w zamian za możliwość otrzymania wyższego zwrotu zainwestowanych oszczędności.

Lokaty z polisą są to lokaty, które swoją konstrukcją przypominają lokatę terminową o stałym oprocentowaniu z możliwością otrzymania świadczenia ubezpieczeniowego nie tylko przez inwestora, ale również przez osoby uprawnione w przypadku zgonu inwestora w okresie trwania ubezpieczenia. W tym przypadku umowa może mieć charakter ubezpieczenia indywidualnego lub grupowego. Cechą charakterystyczną jest możliwość objęcia klienta ubezpieczeniem na życie. Osiągnięty dochód zwolniony jest z podatku dochodowego od osób fizycznych. Wypłata z tytułu śmierci jest równa sumie kwoty zainwestowanej i kwoty dodatkowej (od 0,5% do 7% składki). Można się również spotkać z włączeniem to tego typu lokat Ubezpieczeniowego Funduszu Kapitałowego (UFK). Emitentem UFK jest zakład ubezpieczeń, a dystrybutorami współpracujące instytucje finansowe. Podobnie jak w przypadku produktów ustrukturyzowanych, tak i w tym wypadku klienci objęci są ubezpieczeniem. W tym przypadku uzależnia się wysokość świadczenia od wyników, które osiąga wyodrębniony fundusz kapitałowy. Dlatego z punktu widzenia inwestora zasady funkcjonowania produktów ustrukturyzowanych w formie ubezpieczeń na życie z UFK

są podobne do inwestycji w funduszu inwestycyjnym. Jednakże obciążone są one wyższymi opłatami.

Obecnie stosunkowo małym zainteresowaniem cieszą się inwestycje w obligacje. Wtedy to inwestor udziela pożyczki na określony procent państwu lub firmie. Można wyróżnić obligacje skarbowe (emitowane przez skarb państwa), komunalne (emitowane przez gminy), korporacyjne (emitowane przez przedsiębiorstwa, banki). Obligacje skarbowe to obligacje, w przypadku których emitent wypłaca nabywcy określone odsetki i zwraca pożyczoną kwotę w określonym terminie. W ofercie Ministerstwa Finansów można zobaczyć papiery dwuletnie o stałym oprocentowaniu, trzyletnie o zmiennym oprocentowaniu, które zależy od stawki WIBOR 6M, czteroletnie o zmiennym oprocentowaniu zależnym od wskaźnika inflacji, dziesięcioletnie o zmiennym oprocentowaniu zależnym od inflacji. Obligacje korporacyjne posiadają wyższe oprocentowanie niż lokaty. Wiążą się jednak z ryzykiem. Jeżeli firma emitująca obligacje upadnie, można nie odzyskać zainwestowanego kapitału. Z inwestycji w obligacje korporacyjne można wycofać środki, co może być źródłem dodatkowego zysku lub straty. W raporcie pt. „Postawy Polaków wobec finansów” przygotowanym przez Fundację Kronenberga przy Citi Handlowy i Fundację Think! 70% Polaków uważa, że warto oszczędzać, z czego 54% faktycznie oszczędza. Wśród osób oszczędzających regularnie 78% rozmawia w domu o finansach, 28% Polaków inwestuje, 24% odkłada na emeryturę, z czego 40% osób odkłada co miesiąc ponad 250 zł, a 28 wybiera produkt finansowy po osobistej analizie. W badaniu zapytano Polaków również o powody oszczędzania. Jako najczęstszy powód oszczędzania respondenci wskazali chęć zabezpieczenia się na przyszłość (18%), na wakacje (15%), na zakup sprzętów RTV/AGD do domu czy mieszkania (10%). Najczęściej respondenci trzymają oszczędności na kontach osobistych (23%), w domu (17%), na kontach oszczędnościowych (16%) bądź jako lokaty terminowe (14%). Ponadto z wniosków płynących z raportu wynika, że w ostatnich latach można zauważyć wzrost osób oszczędzających. Od 2008 do 2016 roku odsetek oszczędzających wzrósł z 41% do 59%. Ponadto ponad dwukrotnie zwiększyła się liczba odkładających pewną kwotę regularnie co miesiąc (z 7% do 16%). Jednocześnie aż o 1/3 zmniejszyła się liczba osób deklarujących brak jakichkolwiek nadwyżek finansowych. Jest to tożsame z danymi GUS, które pokazują, że Polacy dysponują coraz większymi kwotami na własne wydatki. Realne dochody gospodarstw domowych od 2008 do 2014 roku wzrosły o 10,5%, co z kolei przełożyło się na planowanie wydatków gospodarstw¹⁷⁹.

¹⁷⁹ Postawy Polaków wobec finansów, Badanie Fundacji Kronenberga przy City Handlowy i Fundacji Think!, wrzesień 2016r. Badanie zrealizowane na reprezentatywnej próbie Polaków w wieku 15-75 lat. Próba N=1028 wywiadów – warstwowana ze względu na płeć, wiek, wielkość miejscowości i województwo.

3.4. Zarządzanie długiem oraz ryzykiem

W zaprezentowanych do tej pory podrozdziałach była prezentowana sytuacja, gdy gospodarstwa domowe posiadają nadwyżki dochodów nad wydatkami i dzięki temu mogą gromadzić oszczędności. W rzeczywistości można spotkać się z sytuacją, gdy wydatki gospodarstwa domowego przewyższają jego dochody. Wówczas takie gospodarstwo zmuszone jest do zaciągania zobowiązań, najczęściej w postaci kredytów oraz pożyczek. Taka sytuacja dotyczy przede wszystkim gospodarstw domowych żyjących w sferze ubóstwa, które zmuszone są do zaciągania długów. Dodatkowo coraz częściej można spotkać się z sytuacją, w której gospodarstwo domowe gromadzi nadwyżki finansowe w postaci oszczędności, mimo to zaciąga kredyty i pożyczki. Takie zadłużanie się dotyczy przede wszystkim nabywania dóbr luksusowych, np. domów, samochodów itp. W takich sytuacjach koszty nabywania rozkładane są na dłuższe okresy oraz pokrywane z bieżących nadwyżek finansowych w postaci rat pożyczkowych. Efektem takiego działania jest właśnie sytuacja, w której gospodarstwo domowe ma oszczędności i dodatkowo się zadłuża. Takie gromadzenie oszczędności i dodatkowo zadłużanie staje się coraz częściej normą i to bez względu na poziom zamożności danego gospodarstwa domowego. Wpływa to na cały system zarządzania finansami gospodarstw domowych. Umiejętność zarządzania majątkiem oraz budżetem gospodarstwa domowego w takiej sytuacji nie ogranicza się wyłącznie do racjonalnego gospodarowania oszczędnościami czy długiem, ale wymaga także właściwego ich synchronizowania. Chodzi o to, by suma wierzytelności gospodarstwa domowego nie była mniejsza od sumy wszystkich zobowiązań, ponieważ taka sytuacja mogłaby doprowadzić do utraty płynności finansowej i doprowadzić do bankructwa gospodarstwa domowego. W związku z powyższym można wyróżnić dwie sytuacje, w przypadku których dochodzi do zadłużania się gospodarstw domowych:

- sytuacje losowe,
- chęć poprawy poziomu życia członków gospodarstwa domowego.

Prowadząc rozważania na temat zadłużania się gospodarstw domowych należy najpierw zastanowić się nad istotą długu oraz skutkami takiego zadłużania się. W terminologii prawniczej za dług uznaje się wszystko to, czego może żądać wierzyciel od swojego dłużnika¹⁸⁰. W takiej sytuacji gospodarstwo domowe zaciągając zobowiązanie staje się dłużnikiem. Zobowiązania, które zaciąga mogą mieć charakter pieniężny, rzeczowy lub też mieszany. Oznacza to, że można je uregulować poprzez przekazanie odpowiedniej osobie

¹⁸⁰ Bywalec Cz., *Ekonomika...*, str. 174-175.

wymaganej kwoty pieniężnej, rzeczy, świadczenia czynności czy też po części jednego i drugiego. Najczęściej spotykaną formą długu pieniężnego jest pożyczka czy kredyt, które mogą być przeznaczone na cele konsumpcyjne bądź inwestycyjne. Do długu rzeczowego zalicza się zobowiązanie przekazania wierzycielowi objętej hipoteką nieruchomości, zwrot środka transportu, usunięcie wyrządzonej szkody. Natomiast poprzez dług mieszany rozumie się dług, który może być uregulowany częściowo przez zwrot nieruchomości czy też naprawienie szkody, a częściowo poprzez przekazanie odpowiedniej kwoty pieniężnej. Poziom zadłużenia gospodarstw domowych może być rozpatrywany z różnych punktów widzenia:

- gospodarstwo domowe posiada oszczędności i nie jest zadłużone, zatem regularnie i bez przeszkód spłaca bieżące zobowiązania z tytułu swojej codziennej działalności,
- gospodarstwo domowe nie posiada wystarczających oszczędności i zaciąga dług (np. kredyt bankowy), ale regularnie go spłaca z bieżących dochodów,
- gospodarstwo domowe posiada oszczędności i zobowiązanie, ale spłaca swój dług na bieżąco, co nie zmniejsza wysokości posiadanych oszczędności,
- gospodarstwo domowe posiada oszczędności oraz zobowiązanie, które przewyższa zdolności gospodarstwa domowego do jego spłacania, zatem dług spłacany jest z posiadanych oszczędności,
- gospodarstwo domowe posiada oszczędności, ale są one mniejsze od zaciągniętych zobowiązań i pojawia się ryzyko utraty płynności finansowej,
- gospodarstwo domowe nie posiada nadwyżki z bieżących dochodów ani oszczędności i nie jest w stanie uregulować swoich zobowiązań, co za tym idzie, traci płynność finansową.

Jeżeli dochody bieżące i zgromadzone oszczędności nie są w stanie pokryć powstających potrzeb indywidualnych, w zakresie zarządzania długiem gospodarstwo domowe ma możliwość skorzystania z wielu instrumentów kredytowych. W ramach kredytów detalicznych można wskazać dwa rodzaje: kredyty konsumpcyjne oraz hipoteczne. W ramach kredytów konsumpcyjnych można wyróżnić następujące ich rodzaje:

- kredyty w rachunku bieżącym,
- kredyty w systemie sprzedaży ratalnej za zakup sprzętu AGD, RTV, innych towarów oraz usług,
- kredyty w karcie kredytowej,
- kredyty gotówkowe, samochodowe, studenckie,
- kredyty na zakup papierów wartościowych.

W ramach kredytów hipotecznych można wyróżnić:

- kredyty budowlane – zaciągnięte na zakup działki i/lub budowa domu,
- kredyty mieszkaniowe – zakup mieszkania na rynku wtórnym,
- kredyty budowlano-mieszkaniowe – kredyt na zakup mieszkania na rynku pierwotnym od dewelopera, kredyt w trakcie realizacji inwestycji deweloperskiej jest kredytem budowlanym, a na który po wybudowaniu mieszkania i utworzeniu dla niego księgi wieczystej staje się kredytem mieszkaniowym.

Obecnie w zadłużeniu gospodarstw domowych dominują przede wszystkim długoterminowe kredyty hipoteczne. Natomiast krótko i średnioterminowe kredyty konsumpcyjne stanowią jedynie ich dopełnienie¹⁸¹. W sytuacji, gdy gospodarstwo domowe zadłużone jest w banku czy w instytucji parabankowej, często podejmuje się decyzję o restrukturyzacji długów. W takim przypadku najczęściej uzyskuje się kredyt refinansowy czy (i) konsolidacyjny. Kredyt refinansowy jest kredytem zaciągany na korzystniejszych warunkach, czyli oprocentowany niżej niż wcześniejszy kredyt czy pożyczka. Jest zaciągany na szybką spłatę wcześniejszych zobowiązań. Dzięki temu gospodarstwo domowe spłaca mniejsze raty, co z kolei prowadzi do zmniejszenia poziomu zadłużenia gospodarstwa domowego. Z taką sytuacją ma się dotyczenia przede wszystkim wtedy, gdy na rynku następuje obniżka stóp procentowych. To prowadzi do tego, że nowe kredyty są tańsze od tych zaciągniętych wcześniej. Kredyt konsolidacyjny polega na tym, że wszystkie dotychczasowe zobowiązania łączy się w jedno nowe w jednym banku. Zadłużone gospodarstwo domowe zawiera umowę z takim bankiem. Ten z kolei spłaca gospodarstwu wszystkie dotychczasowe długi. Nowy kredyt jest z reguły zabezpieczony hipoteką i rozłożony jest na dłuższy okres. To sprawia, że raty takiego kredytu są niższe niż suma dotychczasowych rat, a zatem łatwiej jest go spłacić. Jednak to powoduje, że takie rozwiązanie powoduje zwiększenie kosztów obsługi kredytu.

W okresie zagrożenia utratą płynności finansowej konieczna jest stała kontrola dochodów i wydatków w budżecie gospodarstw domowych. W tym celu należy prowadzić bardzo dokładną ewidencję strony dochodowej i wydatkowej tych gospodarstw. Poza tym należy rozważyć próbę zwiększenia dochodów gospodarstwa domowego poprzez np. zmianę pracy na bardziej dochodową, sprzedaż niektórych środków trwałych, podjęcie dodatkowej pracy. Można rozważyć również zmianę nawyków zakupowych poprzez unikanie zakupów zbędnych i kupowanie rzeczy najbardziej potrzebnych, po niższych cenach. W takiej sytuacji dobrze jest również wprowadzić tzn. program oszczędnościowy w zakresie zużycia wody,

¹⁸¹ <http://credit-expert.pl/uploads/Zarzadzaniefinansami1.pdf>, stan z dnia 11.09.2017.

gazu, prądu czy samochodu. Zrezygnować można również z niepotrzebnych, a wręcz szkodliwych form konsumpcji, jak: palenie papierosów, spożywanie alkoholu czy innych używek. Konieczne są także negocjacje z wierzycielami, ponieważ takie postępowanie znacznie zwiększa szanse na zmianę sposobu oddłużania.

Działalność ekonomiczna gospodarstwa domowego obarczona jest sporą niepewnością. Członkowie gospodarstwa domowego nie są w stanie do końca przewidzieć skutków podjętych decyzji i działań. W takiej sytuacji mówi się o tzw. ryzyku podjętych działań. Ryzyko jest pojęciem wieloznacznym oraz złożonym. W literaturze przedmiotu terminy „niepewność” oraz „ryzyko” są używane zamiennie. Ryzyko występuje wtedy, gdy rezultat działań nie jest znany, lecz możliwe jest zidentyfikowanie przyszłych sytuacji. Po drugie znane jest prawdopodobieństwo zrealizowania się różnych sytuacji, które są efektem podejmowanych działań¹⁸². Pojęcie ryzyka można rozpatrywać z dwóch punktów widzenia:

- możliwość, że coś się nie uda, czyli ryzyko jako zagrożenie,
- perspektywa działania, którego wynik nie jest znany i może być inny od oczekiwanego, czyli ryzyko jako zagrożenie i szansa.

W zaprezentowanych wyżej ujęciach członkowie gospodarstwa domowego mogą przyjmować różne postawy. W pierwszym przypadku, głównym zadaniem gospodarstwa domowego jest zmniejszenie możliwości wystąpienia niepożądanego zdarzenia, a w przypadku, gdy do niego dojdzie, ograniczenie jego skutków. W drugiej sytuacji gospodarstwo domowe ryzykuje, ale postępuje przy tym tak, by zminimalizować ujemne skutki swoich działań, a zwiększać pozytywne. Gospodarstwa domowe narażone są na różne rodzaje ryzyka. Należą do nich:

- ryzyko, które jest skutkiem zdarzeń losowych, tj. choroba, inwalidztwo, śmierć, oprócz cierpienia psychicznego i fizycznego niesie za sobą wysokie koszty leczenia oraz utratę części dochodów z uwagi na niezdolność do zarobkowania,
- ryzyko bezrobocia – utrata pracy powoduje zmniejszenie dochodów gospodarstwa domowego,
- ryzyko zmniejszenia konsumpcji i pogorszenia jakości życia – wynika z utraty niektórych dóbr konsumpcyjnych lub obniżenia ich wartości użytkowej,
- ryzyko odpowiedzialności – ma się do czynienia wówczas, gdy działanie członków gospodarstwa domowego doprowadziło do roszczeń finansowych ze strony innych osób,

¹⁸² Tarczyński W., Mojsiewicz M., „Zarządzanie ryzykiem. Podstawowe zagadnienia”, PWE, Warszawa 2001, s. 11-15.

- ryzyko z posiadania aktywów finansowych – akcji, walut, jednostek funduszy inwestycyjnych¹⁸³.

Wśród gospodarstw domowych można wyróżnić trzy postawy wobec ryzyka:

- awersja do ryzyka – podejmowane jest wówczas, gdy spodziewana jest nagroda za podjęte działania, perspektywa niepowodzenia jest mała,
- obojętność wobec ryzyka – przy podejmowaniu działania wielkość ryzyka nie ma znaczenia,
- podwyższona skłonność do ryzyka – członkowie gospodarstw domowych są w stanie ponieść duże straty w sytuacji niepowodzenia, ale także w przypadku powodzenia liczą na wysoką nagrodę¹⁸⁴.

Wskazane powyżej postawy wobec ryzyka zobowiązują członków gospodarstwa domowego do odpowiedniego zarządzania tym ryzykiem. Głównym zadaniem jest wówczas identyfikacja oraz pomiar ryzyka oraz podjęcie odpowiednich działań, które będą służyć konkretnym celom. Należy wspomnieć, że zarządzanie ryzykiem jest bardzo ważnym elementem zarządzania całym gospodarstwem domowym. W zarządzaniu ryzykiem w gospodarstwie domowym można wyróżnić pięć faz:

1. Rozpoznanie ryzyka
2. Pomiar oraz ocena ryzyka
3. Dobór metod zarządzania ryzykiem
4. Wdrożenie metod zarządzania ryzykiem
5. Rewizja decyzji i metod zarządzania ryzykiem¹⁸⁵.

Rozpoznanie ryzyka polega na identyfikacji potencjalnych zagrożeń, wskazaniu ich źródeł i czasu, w którym mogą się pojawić. Źródła zagrożeń mogą występować wewnątrz gospodarstwa domowego, w zachowaniach jego członków, jak i na zewnątrz gospodarstwa. Pomiaru i oceny ryzyka należy dokonywać zarówno w miernikach naturalnych, jak i w finansowych wraz z wyceną poziomu strat w przypadku zaistnienia sytuacji niepożądaney. W przypadku doboru metod zarządzania ryzykiem można mówić o następujących czynnościach:

- unikanie ryzyka,
- zapobieganie stratom i ich kontrola,
- przyjmowanie ryzyka,

¹⁸³ Bodie Z., Merton R.C., „Finanse”, przeł. J. i A. Stolarek, PWE, Warszawa 2003, s. 368.

¹⁸⁴ „Zarządzanie ryzykiem”, pod redakcją Jaruga K., Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 13.

¹⁸⁵ Bodie Z., Merton R.C., „Finanse”, op. cit. s. 371.

- transfer ryzyka¹⁸⁶.

Unikanie ryzyka jest świadomym działaniem gospodarstwa domowego, które polega na niedopuszczeniu do sytuacji obarczonych dużym ryzykiem. Nie zawsze jednak da się uniknąć ryzyka, gdyż pewne sytuacje są nieuniknione. W takich sytuacjach można jedynie łagodzić skutki i zmniejszać straty, które wynikają z niepożądanego przebiegu spraw. Mogą być to działania poprzedzające zaistnienie negatywnej sytuacji lub też podejmowane wtedy, gdy stanie się ona faktem. Przyjmowanie ryzyka polega na przyjęciu skutków niepożądanego zdarzenia. W takim przypadku dochodzi do poniesienia strat fizycznych, psychicznych czy finansowych. Transfer ryzyka polega na przeniesieniu skutków negatywnych zdarzeń na inne podmioty z otoczenia bliższego lub dalszego. Kolejną fazą w zarządzaniu ryzykiem gospodarstwa domowego jest wdrożenie metod zarządzania ryzykiem. W tym przypadku ważna jest minimalizacja kosztów. W tym przypadku chodzi o to, by wybierać takie metody zarządzania ryzykiem, by dawały wymierne korzyści. Ostatnią fazę zarządzania ryzykiem tworzy rewizja decyzji i metod zarządzania ryzykiem. Ryzyko i jego uwarunkowania powinny być na bieżąco monitorowane przez gospodarstwo domowe i na tej podstawie powinny być podejmowane działania korekcyjne. Rewizji powinny podlegać także procedury zarządzania ryzykiem, ponieważ w nich może tkwić źródło niepowodzenia.

W opisywaniu zarządzania ryzykiem ważne jest również zaprezentowanie najważniejszych rodzajów ryzyka. Należą do nich:

- ryzyko rynkowe,
- ryzyko kredytowe,
- ryzyko operacyjne,
- ryzyko płynności,
- ryzyko prawne,
- ryzyko biznesu,
- ryzyko wydarzeń¹⁸⁷.

Ryzyko rynkowe jest ryzykiem dotyczącym zmian na rynku finansowym czy rynku dóbr konsumpcyjnych. Do tego typu ryzyka zalicza się ryzyko kursu walutowego, stopy procentowej, cen papierów wartościowych, cen towarów konsumpcyjnych. Ryzyko kursu walutowego wynika ze zmian kursu walutowego i dotyczy przede wszystkim rynków finansowych, nieruchomości i towarów konsumpcyjnych. Dotyczy tych produktów, których

¹⁸⁶ Bodie Z., Merton R.C., „Finanse”, op. cit. s. 374-377.

¹⁸⁷ „Zarządzanie ryzykiem”, pod redakcją Jaruga K., op. cit., s. 18.

cena zależy od kursu wymiany walut. Ryzykiem tym objęte są przede wszystkim aktywa i przedmioty konsumpcyjne denominowane w walutach obcych. Ryzyko stóp procentowych jest ryzykiem, którego wielkość zależy od stóp procentowych na rynkach finansowych. Ten rodzaj ryzyka związane jest najczęściej ze wzrostem inflacji, czyli ze wzrostem cen i związany jest z ryzykiem cenowym. Ryzyko cen papierów wartościowych dotyczy tych gospodarstw domowych, które są uczestnikami rynków kapitałowych. Ryzyko to wynika z nieustannej zmienności cen. Ryzyko takie może być szansą jak i zagrożeniem dla gospodarstwa domowego. Skala potencjalnego zagrożenia czy też szans w dużej mierze uzależniona jest od inwestorów na rynkach papierów wartościowych. Ryzyko cenowe dotyczy wszystkich gospodarstw domowych, ponieważ wszystkie gospodarstwa nabywają przedmioty konsumpcji. Jest to zazwyczaj ryzyko o niewielkiej skali. Mianowicie ceny dóbr konsumpcyjnych nie zmieniają się szybko i znacząco. Drugim rodzajem ryzyka jest ryzyko kredytowe, które wynika z możliwości niedotrzymania warunków umowy kredytowej jednej ze stron. Ryzykiem tym może być objęty zarówno bank, jak i gospodarstwo domowe. W przypadku gospodarstwa domowego ryzyko kredytowe może dotyczyć:

- ryzyka niespłacenia kredytu,
- ryzyka niespłacenia odsetek,
- ryzyka opóźnień w spłacie rat kapitałowych i odsetkowych.

Źródła takiego ryzyka należy zazwyczaj szukać po stronie kredytobiorcy. Eliminacja lub zmniejszenie skutków ryzyka kredytowego powinna polegać przede wszystkim na rozbawnym planowaniu dochodów i wydatków oraz prawidłowym oszacowaniu swojej zdolności kredytowej. Poza tym członkowie gospodarstwa domowego powinni znaleźć w swoim budżecie rezerwy finansowej, którą będzie można wykorzystać w przypadku kłopotów ze spłatą kredytu.

Zadłużenie gospodarstw domowych samo w sobie nie przysparza powodów do zmartwień. Przeciwnie, może mieć pozytywne przełożenie na poziom konsumpcji, a także przyczynia się do wzrostu gospodarczego. Innym i groźnym zjawiskiem jest nadmierne zadłużenie, czyli stan, gdy gospodarstwo domowe traci zdolność do terminowego regulowania swoich zobowiązań. Jakość oraz skalę zobowiązań gospodarstw domowych w Polsce od lat bada Konferencja Przedsiębiorstw Finansowych i Instytut Rozwoju Gospodarczego SGH. Celem ich wspólnych badań jest szczegółowe przyjrzenie się koniunkturze panującej na rynku consumer finance, dzięki któremu możliwe jest stworzenie charakterystyki zachowań gospodarstw domowych na rynku finansowym. Według najnowszego raportu pt. „Sytuacja na rynku consumer finance” przygotowanego przez KPF oraz Instytut Rozwoju Gospodarczego

SGH polskie gospodarstwa domowe z łatwością pozbywają się długów. Dotyczy to przede wszystkim zadłużenia zaciągniętego u rodziny czy znajomych oraz w zakładach pracy. W II kwartale 2017 roku odsetek tych gospodarstw domowych, które deklarowały brak jakichkolwiek zobowiązań wyniósł 55,5% oraz był niewiele wyższy w stosunku do analogicznego okresu z roku ubiegłego (54,7%). Jednakże w porównaniu z okresem sprzed kryzysu finansowego (2008 rok) można zauważyć wzrost o ponad 27%. Według raportu w 2017 roku szczególnie szybko maleje liczba gospodarstw domowych, które posiadają pożyczkę zaciągniętą u rodziny czy znajomych. W 2016 roku posiadanie tego typu zobowiązania deklarowało 8,9% gospodarstw domowych, podczas gdy obecnie deklaracje taką składa 2,9% respondentów. Jest to najniższa wartość w historii tego badania. Nawet w trakcie kryzysu finansowego wskaźnik ten wynosił 6,5%. W 2017 roku można zauważyć również najniższą liczbę gospodarstw domowych, które korzystają z pożyczek w zakładzie pracy. W II kwartale 2017 roku taką pożyczkę posiadało 6,8% gospodarstw domowych, tj. o 11% mniej niż w 2016 roku oraz prawie dwa razy mniej niż przed kryzysem. W 2017 roku wzrósł odsetek gospodarstw domowych, które posiadały zobowiązanie zaciągnięte w banku czy w innej instytucji pożyczkowej. W kwietniu 2017 roku wynosił on 32,9% i był to wzrost w stosunku do roku 2016 o 6%, ale w porównaniu do okresu sprzed kryzysu jest to spadek o prawie 1/5. Liczba gospodarstw domowych, które posiadają zadłużenie w zakładzie energetycznym, telekomunikacyjnym czy spółdzielni mieszkaniowej wzrosła w 2017 roku aż o 60%, osiągając w ten sposób stan podobny do tego sprzed kryzysu. Według Prezesa KPF Pana Andrzeja Roterę (...), „Wyniki wspólnych badań KPF i IRG SGH pokazują, że w ocenie zdolności kredytowej gospodarstw domowych w Polsce ważne jest uwzględnienie pozafinansowej informacji płynącej z Biura Informacji Gospodarczej. Rosnący udział zobowiązań wobec dostawców usług masowych, przy jednoczesnym względnie utrzymującym się poziomie udziału zobowiązań wobec banków i instytucji pożyczkowych jest bardzo ważnym wskaźnikiem stanu zadłużenia gospodarstw domowych w Polsce. Taka sytuacja może uzasadnić również zaostrezenie przez banki czy instytucje pożyczkowe kryteriów udzielania kredytu konsumenckiego, który bardzo często jest zaciągany właśnie na pokrywanie bieżących zobowiązań gospodarstw domowych. Ponadto sytuacja ta może spowodować rosnące problemy z jakością portfeli należności sektorów usług masowych, tj. spółdzielni mieszkaniowych, firm telekomunikacyjnych, dostawców wody czy prądu (...)”¹⁸⁸. Trzecim rodzajem ryzyka jest ryzyko operacyjne. Ryzyko te może wynikać z błędów zarządzania gospodarstwem domowym,

¹⁸⁸ <https://kpf.pl/gospodarstwa-domowe-wychodza-z-dlugow/>, stan z dnia 10.10.2017.

z konfliktów między członkami gospodarstwa, błędnej kontroli wydatków, utraty dochodów, niekorzystnych zdarzeń losowych, zmian w otoczeniu gospodarstwa. Warunkiem uniknięcia czy też zmniejszenia ujemnych następstw ryzyka operacyjnego jest:

- prawidłowe zarządzanie aktywami i pasywami gospodarstwa domowego,
- wczesne reagowanie na niewłaściwe zachowanie się członków gospodarstwa domowego,
- dogłębna analiza bliższego i dalszego otoczenia gospodarstwa domowego,
- ubezpieczenie się od niekorzystnych zdarzeń.

Czwartym rodzajem ryzyka jest ryzyko płynności. Ryzyko takie można rozpatrywać z dwóch punktów widzenia:

- jako ryzyko płynności aktywów – wynikające z trudności zamiany mniej płynnych aktywów gospodarstwa domowego na bardziej płynne,
- jako ryzyko płynności pasywów – wynikające z niemożności terminowego regulowania zobowiązań przez członków gospodarstwa domowego na skutek braku środków pieniężnych.

W rzeczywistości najczęściej ma się do czynienia z ryzykiem płynności pasywów, które obejmuje zarówno stronę aktywów jak i pasywów gospodarstwa domowego i prowadzi do całkowitej lub częściowej utraty płynności finansowej. Warunkiem uniknięcia lub zmniejszenia negatywnych skutków działania tego ryzyka jest:

- rozważne gospodarowanie aktywami, szczególnie aktywami o większej płynności, które stanowią zabezpieczenie zobowiązań,
- rozważne gospodarowanie własnym budżetem, czyli niedopuszczenie do powstania deficytów, które nie mogłyby być sfinansowane środkami ze sprzedaży składników majątkowych,
- ostrożne zaciąganie zobowiązań, tylko w sytuacjach, gdy jest to konieczne,
- obserwowanie otoczenia gospodarstwa domowego, a przede wszystkim sytuacji na rynkach finansowych,
- unikanie, a przede wszystkim ograniczanie negatywnych skutków występowania innych rodzajów ryzyka.

Piątym rodzajem ryzyka jest ryzyko prawne. Ryzyko to obejmuje takie zachowania członków gospodarstwa domowego, które nie są zgodne z obowiązującymi normami prawnymi. Źródłem tego ryzyka są przede wszystkim:

- niewłaściwie funkcjonujący system egzekucji prawa,

- niska kultura prawna członków gospodarstwa domowego wynikająca z nieznajomości prawa lub jego lekceważenia,
- świadome naruszanie prawa przez członków gospodarstwa domowego,
- nieprecyzyjne regulacje prawne,
- nieadekwatność regulacji prawnych do systemu wartości obowiązujących w danej grupie.

Zapobieganie występowaniu negatywnych skutków ryzyka prawnego lub przynajmniej ograniczenie ich występowania powinno następować poprzez:

- podnoszenie etyki społeczeństwa, której elementem jest również zachowanie norm prawa pisanego i prawa zwyczajowego,
- edukacja prawna społeczeństwa, która polega przede wszystkim na upowszechnianiu norm prawa, informowaniu o nowych aktach prawnych, przestrzeganiu ich i egzekwowaniu,
- śledzenie przez członków gospodarstwa domowego prawodawstwa związanego z funkcjonowaniem gospodarstw domowych, w tym w szczególności prawa gospodarczego,
- sprawiedliwe i powszechne egzekwowanie kar z tytułu naruszenia prawa.

Szóstym rodzajem ryzyka jest ryzyko biznesu. Ryzyko takie występuje przede wszystkim w gospodarstwach domowych prowadzących własną działalność gospodarczą. Ryzyko biznesu to nic innego jak prawdopodobieństwo nieosiągnięcia przez gospodarstwo zaplanowanych efektów z tytułu prowadzonej działalności gospodarczej. Źródeł tego ryzyka należy upatrywać zarówno wewnątrz jak i na zewnątrz gospodarstwa domowego. Czynniki zewnętrznymi są nagle zmiany warunków ekonomicznych działalności gospodarczej, tj. zmiany cen produktów nabywanych lub zbywanych przez gospodarstwa domowe prowadzące działalność gospodarczą, konkurencja, zmiany preferencji nabywczych klientów, wzrost niektórych podatków i opłat, zmiany prawne. Do czynników wewnętrznych zalicza się m.in. pogorszenie jakości zbywanych produktów, złe rozpoznanie rynku, zmiany w zasadach dystrybucji oraz złe zarządzanie własną działalnością. Zmniejszenie negatywnych skutków występowania tego rodzaju ryzyka powinno następować poprzez:

- ciągłą obserwację otoczenia ekonomicznego i reagowanie na zmieniającą się sytuację,
- ciągłą obserwację rynku wytwarzanych przez gospodarstwo domowe produktów, zarówno od strony popytu, jak i podaży,
- dbałość o jakość własnych produktów,
- utrzymywanie poprawnych relacji z klientami,

- ciągłą obserwację ustawodawstwa oraz doksztalcanie się w zakresie prowadzonej działalności gospodarczej.

Ostatnim, siódmym rodzajem ryzyka jest ryzyko wydarzeń. Ryzyko to występuje jako następstwo wydarzeń ekonomicznych i najczęściej prowadzi do strat w budżetach gospodarstw domowych. Jest to ryzyko, które trudno oszacować i zmierzyć. Źródła ryzyka wydarzeń należy szukać zarówno w otoczeniu gospodarstwa domowego jak i wewnątrz. Do źródeł wewnętrznych zalicza się na przykład nagłą śmierć czy chorobę jednego z członków gospodarstwa domowego. Do źródeł zewnętrznych zalicza się najczęściej wydarzenia o charakterze katastrof: pożar, powódź, trzęsienia ziemi, a także wydarzenia wywołane przez ludzi czy instytucje: wojny, zamachy terrorystyczne. Jeśli chodzi o ten rodzaj ryzyka, to trudno jest je przewidzieć czy mu zapobiec. W takim przypadku jedynym zachowaniem członków gospodarstwa domowego może być wykupienie odpowiedniej polisy ubezpieczeniowej. Zaprezentowane powyżej rodzaje ryzyka nie wyczerpują całej listy, lecz są to ryzyka, z którymi wiążą się skutki finansowe dla gospodarstwa domowego. Poza tym nie ma uniwersalnych sposobów zapobiegania ryzyku. Można jedynie przyjmować postawy, które będą jedynie ograniczać negatywne skutki ryzyka.

W niepewnych czasach, nie tylko przedsiębiorstwa, ale również gospodarstwa domowe, powinny umiejętnie zarządzać ryzykiem. Przykładem nieumiejętnego zarządzania ryzykiem jest zarządzanie ryzykiem kredytowym, a dokładniej ryzykiem kursu walut w procesie gospodarowania finansami osobistymi przez polskie gospodarstwa domowe. Wiele gospodarstw domowych nie zabezpieczyło się w żaden sposób przed zmianami kursu walut, nie miało oszczędności na tzw. czarną godzinę, nie wspominając już nic o wykupieniu ubezpieczenia. Zarządzanie ryzykiem w gospodarstwie domowym może odbywać się poprzez następujące strategie:

- unikanie ryzyka – czyli unikanie działań, które mogą prowadzić do wystąpienia potencjalnego ryzyka,
- zapobieganie oraz kontrola strat – czyli prowadzenie działań, które zmniejszą prawdopodobieństwo wystąpienia strat oraz działań, które mają na celu zmniejszenie nasilenia strat, które już się przydarzyły,
- ubezpieczenia – czyli wybór odpowiednich produktów ubezpieczeniowych, które mają chronić członków gospodarstwa domowego i jego majątek¹⁸⁹.

¹⁸⁹ Musiał M., „Ubezpieczenie jako narzędzie zarządzania ryzykiem w procesie gospodarowania finansami osobistymi”, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego nr 855, Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia nr 74, t.1 (2015), s. 725-726.

Sposób zarządzania ryzykiem zależy od podejścia do ryzyka, jaki prezentują członkowie gospodarstw domowych. Można wskazać następujące rodzaje podejść:

- skłonność do ryzyka – członkowie gospodarstw domowych prezentujący wysoką skłonność do ryzyka będą rezygnować z ubezpieczania się, ponieważ są skłonni ryzykować,
- obojętność wobec ryzyka – w tym przypadku gospodarstwa domowe będą się ubezpieczać tylko w sytuacjach tego wymagających,
- awersja do ryzyka – w tym przypadku gospodarstwa domowe szybko się ubezpieczają, gdyż nie są w stanie zaakceptować określonego poziomu ryzyka¹⁹⁰.

Nawet, gdy nie ocenia się żadnego z wyżej wymienionych podejść, wydaje się, że w odniesieniu do gospodarstw domowych najbardziej właściwa jest postępowanie zgodne z awersją do ryzyka. Z uwagi na cel i charakter gospodarstw domowych jako wspólnoty ludzi, których łączą więzy krwi, unikać należy działań o podwyższonym ryzyku. Mianowicie niepożądane skutki ryzykowanego przedsięwzięcia mogą odbić się na funkcjonowaniu całego gospodarstwa. Pożądane zatem jest działanie gospodarstw domowych w dziedzinach o obniżonym poziomie ryzyka.

Podsumowując można stwierdzić, że nie ma niezawodnych, uniwersalnych sposobów zapobiegania ryzyku. Można jedynie poprzez różnego rodzaju działania zapobiegawcze i zdroworozsądkową ostrożność ograniczać prawdopodobieństwo wystąpienia negatywnych scenariuszy czy też poprzez system ubezpieczeń zmniejszyć wielkość ewentualnych strat. Przesadna ostrożność, która polega na unikaniu ryzyka, może prowadzić do ograniczenia możliwości gospodarstw domowych, które są siłą napędową danego gospodarstwa, a co za tym idzie całej gospodarki i społeczeństwa. Działalność gospodarstw domowych, podobnie jak w przypadku działalności innych podmiotów gospodarki, zawsze obarczona jest niepewnością.

¹⁹⁰ Tyszką T., „Psychologia ekonomiczna”, GPW Gdańsk, 2011, s. 48-49.

Rozdział 4. Ocena sytuacji zadłużeniowej gospodarstw domowych

4.1. Korzystanie z kredytów i pożyczek przez gospodarstwa domowe według przekrojów społeczno-ekonomicznych

Usługi kredytowe polegają na czasowym udostępnianiu środków pieniężnych lub innych składników majątku, pod warunkiem ich zwrotu w ustalonych z góry terminach, a także zapłaty określonego wynagrodzenia dla kredytodawcy¹⁹¹. Zgodnie z zasadami Prawa Bankowego, kredyt powinien być udzielany na konkretny cel. W związku z tym kredyty dla gospodarstw domowych dzieli się na:

1. Kredyty konsumpcyjne,
2. Kredyty na refinansowanie zakupu nieruchomości,
3. Pożyczki gotówkowe i sezonowe,
4. Karty kredytowe z limitem kredytowym,
5. Kredyty samochodowe na zakup pojazdów mechanicznych,
6. Linie kredytowe na rachunkach oszczędnościowo-rozliczeniowych,
7. Kredyty konsolidacyjne dla spłaty wcześniej zaciągniętych długów,
8. Kredyty studenckie i edukacyjne,
9. Kredyty na zakup papierów wartościowych,
10. Kredyty w postaci planów finansowych łączących w sobie różnego rodzaju cele¹⁹².

Problematyka gospodarowania budżetami domowymi gospodarstw domowych w obszarze kredytowania stała się jednym z głównych problemów poruszanych przez Radę Unii Europejskiej w 2011 roku. Zadłużanie się gospodarstw domowych jest skutkiem zaciągania kredytów i pożyczek, co z jednej strony wpływa na podnoszenie poziomu zamożności, stanu posiadania i doświadczeń w zakresie zaciągania i spłacania kredytów oraz pożyczek. Z drugiej zaś strony, przy występowaniu różnych okoliczności i czynników, może powodować zagrożenie nadmiernego zadłużania się, a w niektórych przypadkach niewypłacalności¹⁹³.

W celu identyfikacji cech społeczno-demograficznych gospodarstw domowych, które mają wpływ na korzystanie z kredytów oraz pożyczek, posłużono się danymi, które pochodzą między innymi z badań budżetów gospodarstw domowych w Polsce. Badania te prowadzi Główny Urząd Statystyczny. W prowadzonych badaniach GUS wykorzystuje metodę reprezentacyjną, która daje możliwość uogólnienia uzyskanych wyników na wszystkie

¹⁹¹ Golec M.M., „Usługi bankowe, podstawowe zagadnienia”, Poznań 2011, s. 110.

¹⁹² „Finanse osobiste...”, pod redakcją Bogacka-Kisiel E., op. cit., s. 179.

¹⁹³ Świecka B., „Niewypłacalność gospodarstw domowych. Przyczyny-skutki-przeciwdziałanie”, Warszawa 2009, s. 93.

gospodarstwa domowe w Polsce¹⁹⁴. Badania budżetów gospodarstw domowych prowadzone są metodą rotacji miesięcznej, co oznacza, że uczestniczy w nich co miesiąc inna grupa gospodarstw domowych. Wybór gospodarstw do badania odbywa na podstawie dwustopniowego badania warstwowego oraz sekwencyjnego¹⁹⁵. Badanie budżetów gospodarstw domowych pozwala na zidentyfikowanie podstawowych cech gospodarstwa, jak: wykształcenie, wiek głowy gospodarstwa, źródło utrzymania, dochody i wydatki, miejscowość, typ biologiczny rodziny. Na potrzeby badań przyjęto, że zadłużone gospodarstwa domowe to te, które spełniają przynajmniej jeden z poniższych warunków:

1. W badanym okresie gospodarstwo zaciągnęło: pożyczkę lub kredyt hipoteczny, pożyczkę lub kredyt w banku kartą kredytową, inną pożyczkę lub kredyt w banku, pożyczkę lub kredyt w innej niż bank instytucji finansowej, pożyczkę lub kredyt u osób prywatnych.
2. W badanym okresie gospodarstwo domowe spłaciło ratę kapitałową i(lub) odsetki od: pożyczek lub kredytu hipotecznego, pożyczki lub kredytu zaciągniętego w bankach kartą kredytową, innej pożyczki lub kredytu zaciągniętego w banku, pożyczki lub kredytu zaciągniętego w innej instytucji, pożyczki lub kredytu zaciągniętego u osób prywatnych¹⁹⁶.

W związku z przyjętą przez GUS metodyką badań uzyskane wyniki mogą być obarczone błędami o charakterze nielosowym. Mianowicie, gospodarstwa biorące udział w badaniu mogą świadomie zaniżać wartości niektórych wydatków czy dochodów, a także popełniać błędy przy udzielaniu odpowiedzi. Ponadto mogą wystąpić rozbieżności między wynikami badania budżetów gospodarstw domowych a danymi makroekonomicznymi. Chodzi o to, że gospodarstwo może zostać zakwalifikowane do grupy niezadłużonych, pomimo, że w rzeczywistości posiada kredyt czy pożyczkę. Taka rozbieżność wynika z faktu, że w badanym okresie w danym gospodarstwie mogły nie występować wydatki na spłatę kredytu czy pożyczki. Podobnie sprawa wygląda w przypadku badania przychodów finansowych¹⁹⁷.

W wyniku przeprowadzonych badań budżetów gospodarstw domowych w 2016 roku nastąpił wzrost liczby gospodarstw domowych, które oceniły swoją sytuację materialną jako

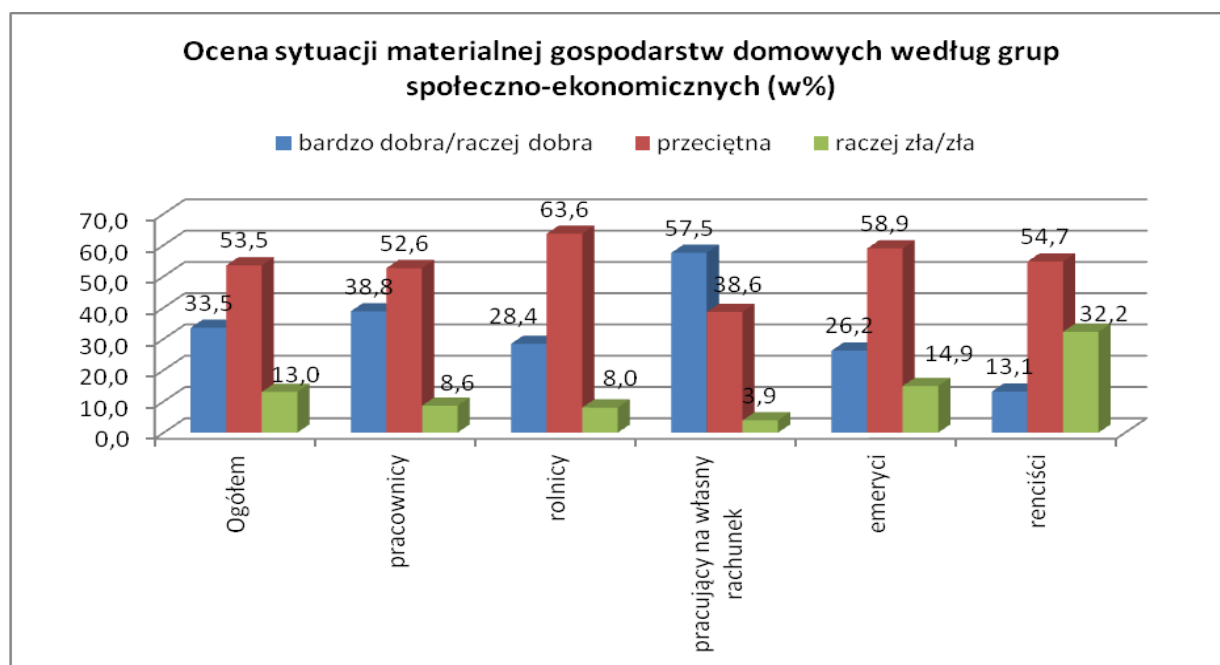
¹⁹⁴ Budżety gospodarstw domowych w 2016, Informacje i Opracowania Statystyczne, GUS, Warszawa 2016, s. 14.

¹⁹⁵ Metodyka badania budżetów gospodarstw domowych jest szczegółowo opisana w raportach z wyników badań i w opracowaniach publikowanych przez Główny Urząd Statystyczny.

¹⁹⁶ Wałęga G., „Determinanty zadłużenia gospodarstw domowych w Polsce w świetle wybranych teorii konsumpcji”, http://www.krakow.pte.pl/pliki/rozdzial_4.pdf.

¹⁹⁷ Zajączkowski S., Żochowski D., „Obciążenia gospodarstw domowych spłatami długu: rozkłady i stress testy – na podstawie badań budżetów gospodarstw domowych GUS”, Materiały i Studia, NBP, Warszawa 2007, s. 14-15.

raczej dobra i bardzo dobrą (33,5% gospodarstw domowych wobec 28,5% w 2015 roku). Obniżyła się tym samym odsetka gospodarstw domowych, które postrzegały swoją sytuację materialną jako raczej złą albo złą (13,0% wobec 15,7% w 2015 roku). W 2016 roku wszystkie grupy społeczno-ekonomiczne oceniały swoją sytuację materialną jako lepszą w stosunku do 2015 roku. Najlepiej swoją sytuację oceniły gospodarstwa pracujących na własny rachunek oraz gospodarstwa domowe pracowników. Największy odsetek złych ocen czy raczej złych odnotowały gospodarstwa domowe rencistów. Mimo to sytuacja w tej grupie społeczno-ekonomicznej systematycznie się poprawia. Najwięcej odpowiedzi złych czy raczej złych wskazywały gospodarstwa domowe pracujących na własny rachunek – 3,9% (patrz wykres 12)¹⁹⁸.

Wykres 12. Ocena sytuacji materialnej gospodarstw domowych według grup społeczno-ekonomicznych (w %)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Sytuacja gospodarstw domowych w 2016 r. w świetle wyników badania budżetów gospodarstw domowych, GUS, Warszawa 2016.

Z badań budżetów gospodarstw domowych wynika, że w pierwszej dekadzie XXI wieku odsetek gospodarstw domowych, które zaciągnęły lub składały kredyt czy pożyczkę, uległ niewielkim zmianom. Analizując informacje na poziomie makroekonomicznym, od 2005 roku nastąpił znaczny wzrost zadłużenia gospodarstw domowych w instytucjach finansowych. Zaobserwowana w ostatnich latach wysoka dynamika kredytów dla gospodarstw domowych w znacznej mierze wynika z zaciągania kredytów hipotecznych, które związane są

¹⁹⁸ Sytuacja gospodarstw domowych w 2016 r. w świetle wyników badania budżetów gospodarstw domowych, GUS, Warszawa 2016, s. 25.

z finansowaniem nieruchomości. Z punktu widzenia jednego gospodarstwa domowego jest to incydentalne zjawisko. W cyklu życia jednego gospodarstwa domowego to wydarzenie występuje nie więcej niż jeden, dwa, trzy razy. W takiej sytuacji istnieje duże prawdopodobieństwo, że wydarzenie to mogło zostać pominięte przy prowadzonym badaniu. W związku z tym można stwierdzić, że zauważony w statystykach bankowych wzrost zadłużenia gospodarstw domowych z tytułu zaciągnięcia kredytów hipotecznych tylko częściowo przekłada się na wzrost liczby gospodarstw, które korzystają z kredytów i pożyczek. Można zatem zaryzykować stwierdzenie, że wyniki badania budżetów gospodarstw domowych w Polsce są rozbieżne z danymi, które dotyczą wielkości akcji kredytowej dla całego sektora gospodarstw domowych w Polsce. Jest to zjawisko zaobserwowane nie tylko w Polsce, ale również w innych krajach.

Badaniem, w którym poruszono kwestie zaciągania kredytów według grup społeczno-ekonomicznych jest badanie pt. „Zarządzanie domowymi finansami a korzystanie z kredytów i pożyczek”. Badanie to zostało przeprowadzone przez TNS OBOP na zlecenie Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów w dniach 1 do 5 czerwca 2007 roku, na ogólnopolskiej próbie 1014 osób w wieku od 1 do 18 lat. Zdaniem autorki pracy podobne badanie powinno zostać przeprowadzone w późniejszych latach, celem zweryfikowania i porównania tego zjawiska obecnie. Przeprowadzona przez TNS OBOP sonda miała na celu oszacowanie liczby gospodarstw domowych, które cyklicznie rozwiązują swoje problemy finansowe poprzez zaciąganie pożyczek i kredytów. Ponadto starano się ustalić, jaki jest stan aktualnego poziomu zainteresowania Polaków kredytami i pożyczkami, w tym wielkości grupy zadłużonych gospodarstw domowych w podziale na grupy społeczno-ekonomiczne. Badanie wykazało, że kredyt w banku biorą najczęściej mieszkańcy dużych miast (25% w miastach od 100 do 500 tys. i 26% w miastach powyżej 500 tys.), a także prywatni przedsiębiorcy (32%). Nieznacznie rzadziej taką decyzję podejmują rodziny w złej sytuacji finansowej (19%) niż w dobrej (23%). Na raty najchętniej kupowały osoby z miast od 20 do 100 tys. mieszkańców. Tego rodzaju zakupy częściej dokonują gospodarstwa domowe kierowników i specjalistów (24%), robotników (22%), rolników (27%). Od rodziny i znajomych najchętniej pożyczają osoby w wieku 18-24 lata (28%). Im wyższy dochód, tym mniejsza liczba chętnych korzystających z tego typu wsparcia finansowego. Emeryci oraz renciści starają się nie zapożyczać w ogóle. Najczęściej deklarowali, że w przypadku problemów finansowych w ich gospodarstwach domowych więcej się pracuje, osoby z wykształceniem wyższym (32%), rolnicy (47%), kierownicy i specjaliści (37%), bezrobotni (37%), uczniowie oraz studenci (34%). Częściej takie rozwiązanie wybierały gospodarstwa domowe w dobrej (30%) niż w złej (24%) sytuacji

finansowej, a także osoby z gospodarstw pięcio- lub więcej osobowych (35%) niż jednoosobowych (15%). U 16% gospodarstw domowych nie zdarzają się problemy finansowe i mogą one sobie pozwolić na inne wydatki. Najczęściej takich problemów nie mają gospodarstwa domowe zamieszkujące miasta powyżej 500 tys. mieszkańców (29%) i w dobrej sytuacji materialnej (27%).

Innym badaniem, w których zostały poruszone aspekty zadłużenia gospodarstw domowych według przekrojów społeczno-ekonomicznych jest badanie przeprowadzone przez Departament Stabilności Finansowej Narodowego Banku Polskiego pt. „Badanie zasobności gospodarstw domowych w Polsce”. Badanie zostało przeprowadzone w 2014 roku przez Narodowy Bank Polski, we współpracy z Głównym Urzędem Statystycznym i miało charakter pilotażowy, jednak ze względu na liczną próbę przebadanych gospodarstw domowych zdecydowano się na publikację wyników.

Tabela 16. Zadłużenie gospodarstw domowych

Zadłużenie gospodarstw domowych	struktura GD (w %)	kredyty mieszkaniowe (w %)	kredyty inne niż mieszkaniowe oraz pożyczki (w %)
Wszystkie gospodarstwa domowe	100%	12,10%	29,40%
Typ gospodarstwa domowego			
Jednoosobowe	30,30%	4,90%	19,90%
GD bezdzietne	19,30%	12,80%	27,20%
GD z dziećmi	32,30%	22,40%	36,30%
Rodziny rozszerzone	18,10%	5,10%	35,20%
Wiek osoby referencyjnej			
16-34	15,70%	24,80%	29,90%
35-44	18,40%	24,50%	37,70%
45-64	43,30%	7,70%	31,70%
65+	22,60%	1,70%	18,50%
Status osoby referencyjnej na rynku pracy			
Pracujący	45,50%	19,60%	34,30%
Samozatrudniony	11,10%	17,50%	35,40%
Emerytowani i inni niepracujący	43,40%	2,80%	22,70%
Wykształcenie osoby referencyjnej			
Podstawowe lub brak	15,70%	2,00%	20,90%
Średnie	60,90%	9,50%	32,30%
Wyższe	23,40%	25,60%	27,50%
Klasa miejscowości zamieszkania			
Miasto	67,10%	13,10%	29,00%
Wieś	32,90%	10,10%	30,30%

Dochód netto (kwantyle)			
0-20%	20,00%	2,00%	18,50%
20-40%	20,10%	4,90%	24,60%
40-60%	20,00%	11,60%	32,90%
60-80%	20,00%	17,50%	37,90%
80-90%	10,00%	19,20%	38,10%
90-100%	10,00%	29,60%	28,00%
Majątek netto (kwantyle)			
0-20%	20%	4,50%	31,60%
20-40%	20,10%	16,50%	32,80%
40-60%	20,10%	12,00%	27,60%
60-80%	19,90%	11,20%	26,30%
80-90%	9,90%	15,80%	31,30%
90-100%	10,00%	16,60%	25,90%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Badanie zasobności gospodarstw domowych w Polsce, raport z badania pilotażowego 2014 rok, Departament Stabilności Finansowej NBP, Warszawa 2015r., s. 41.

Według badania w Polsce zadłużonych było ponad 37% gospodarstw domowych, z czego 12,1% posiadało kredyty mieszkaniowe, a 29,4% kredyty inne niż mieszkaniowe oraz pożyczki (patrz tabela 16). Dług z tytułu tego rodzaju kredytów wynosił odpowiednio 81,5% oraz 18,5% całkowitego zadłużenia gospodarstw domowych. Odsetek zadłużonych gospodarstw domowych rozłożył się niejednokrotnie w poszczególnych przekrojach cech gospodarstw domowych. Najniższe prawdopodobieństwo posiadania długu dotyczy gospodarstw domowych mniejszych, które osiągają niskie dochody lub takich, gdzie głowa gospodarstwa jest starsza lub posiada podstawowe wykształcenie.

Czynnikiem, który różnicuje odsetek zadłużonych gospodarstw w danej grupie, jak i wysokość tego zadłużenia, jest dochód. Wśród gospodarstw domowych z wykształceniem co najmniej średnim, co drugie wskazuje, że posiada kredyty czy pożyczki. Te gospodarstwa domowe stanowią odpowiednio około 50% i 90% wszystkich zadłużonych, a ich zadłużenie wynosi odpowiednio 78% i 97% całkowitego zadłużenia. Również często zadłużają się gospodarstwa domowe z dziećmi i młode. Na prawdopodobieństwo zadłużenia nie ma wpływu miejsce zamieszkania gospodarstwa domowego. W tym przekroju odsetek zadłużonych gospodarstw domowych stanowi od 30% do 40% analizowanej grupy (patrz tabela 16).

Posiadanie kredytu mieszkaniowego związane jest z cechami społeczno-ekonomicznymi. Występowanie tego typu zadłużenia w określonych grupach gospodarstw domowych jest o wiele wyższe niż w przypadku innych kredytów czy pożyczek. Znaczna większość kredytów mieszkaniowych została zaciągnięta przez gospodarstwa domowe o dochodach powyżej przeciętnej, o wieku osoby referencyjnej do 44 lat lub posiadającej

dzieci. Każda z tych grup stanowiła ok. 60-70% wszystkich zadłużonych. Niskie prawdopodobieństwo zadłużenia z tytułu kredytu mieszkaniowego można zauważyć w grupie gospodarstw mniejszych lub o niskich dochodach, a także dla gospodarstw osób starszych czy z niskim wykształceniem.

4.2. Istota, motywy i cele zadłużania się gospodarstw domowych

Ze zjawiskiem zadłużania się gospodarstw domowych ma się najczęściej do czynienia, gdy wydatki przewyższają wysokość bieżących dochodów. Często podkreśla się fakt, że w wyniku gwałtownego wzrostu zobowiązań gospodarstw domowych wobec banków w 2008 roku nastąpił przełom. Mianowicie wówczas to kredyty gospodarstw domowych osiągnęły wyższy wolumen niż ich depozyty w bankach. Gospodarstwa domowe przestały być źródłem finansowania kredytów bankowych dla przedsiębiorstw. Wówczas to życie na kredyt stało się faktem, dotyczyło to również polskich gospodarstw domowych.

W teorii ekonomii kredyt traktowany jest jako przeciwieństwo oszczędności. Mówi się, że poprzez zaciąganie kredytu dane gospodarstwo domowe zwiększa swoją bieżącą konsumpcję na rzecz zmniejszenia konsumpcji przyszłej. W przyszłości dane gospodarstwo będzie bowiem spłacało kredyt, co ograniczy jego zdolność konsumpcyjną w większym stopniu niż aktualnie mogło zwiększyć spożycie. Zaprezentowane podejście nie dotyczy kredytów hipotecznych czy tych zaciąganych na zakupy artykułów trwałego użytku, edukację. W takiej sytuacji spożycie finansowanych kredytem produktów odbywa się w dłuższym okresie niż spłacanie kredytu. Ponadto kredyty tego rodzaju zwiększają majątek gospodarstwa domowego i prowadzą do wzrostu nie tylko bieżącej, ale i przyszłej konsumpcji. Zaprezentowane podejście wpisuje się w koncepcję dochodu permanentnego M. Friedmana. Autor ten traktował majątek jako skapitalizowaną wartość całego strumienia dochodów i usług, z którego gospodarstwo domowe może korzystać w przyszłości przy wykorzystaniu wszystkich posiadanych zasobów. O poziomie konsumpcji realnej decydują nie tylko wydatki na zakup produktów i usług konsumpcyjnych jednorazowego użytku, lecz również presumpcja, korzystanie ze świadczeń społecznych, a także cały zasób dóbr trwałego użytkowania, łącznie z mieszkaniem¹⁹⁹. Szerzej teoria M. Friedmana w odniesieniu do gospodarstw domowych została wcześniej omówiona w rozdziale 1.

Proces decyzyjny gospodarstw domowych w odniesieniu do kredytów mieszkaniowych jest znacznie bardziej skomplikowany niż w przypadku kredytu na zapłatę czynszu w danym

¹⁹⁹ Fernandez-Villaverde J., Krueger D., "Consumption and saving over the life cycle: How Important are consumer durables?", *Macroeconomic Dynamics*, 2011, nr 15/5, s. 725.

miesiącu. Decydując się na kredyt mieszkaniowy gospodarstwo domowe musi wziąć pod uwagę nie tylko parametry kredytu, ale również ceny aktualne nieruchomości, porównać koszty obsługi kredytu z kosztem wynajęcia mieszkania. W tej sytuacji decyzja zakupu mieszkania na kredyt zwiększa przyszłą konsumpcję gospodarstwa domowego. Nabyte na kredyt mieszkanie może stać się źródłem dodatkowych dochodów w przyszłości w postaci dochodu z najmu. Obecnie przyjmuje się, że gospodarstwu domowemu łatwiej jest się zmobilizować do spłaty rat kredytu niż do systematycznego oszczędzania. Podejście takie pozwala również na wyjaśnienie współczesnej teorii oszczędzania, a także może być wykorzystywane w edukacji w zakresie zarządzania finansami osobistymi. Ponadto coraz częściej przedmiotem analiz są już nie dwie odrębne grupy: oszczędzający i kredytobiorcy, ale trzecia grupa – gospodarstw domowych, które posiadają zarówno oszczędności jak i kredyty²⁰⁰.

W przypadku analizy motywów zadłużania się przez gospodarstwa domowe można mówić o następujących motywach:

- Motyw płynnościowy, czyli przewyciężenia nagłego pojawienia się luki w budżecie domowym, co nie pozwala na odpowiednie zaspokojenie potrzeb członków gospodarstwa domowego. Należą do nich następujące sytuacje: utrata pracy, choroba, nagłe, nieprzewidziane wydatki. W takich sytuacjach decyzje dotyczące wyboru kredytu czy instytucji finansowej są mniej przemyślane, podejmowane zazwyczaj pod wpływem chwili.
- Motyw majątkowy, czyli polepszenia poziomu zaspokojenia własnych potrzeb i potrzeb innych członków gospodarstwa domowego, decyzje te podejmowane są w dłuższym okresie, rozważnie po zgromadzeniu wszystkich istotnych informacji, również tych dotyczących kosztu kredytu oraz warunków jego udzielenia²⁰¹.

Wskazane powyżej motywy zadłużania się gospodarstw domowych mogą pojawić się w różnych gospodarstwach, niezależnie od poziomu ich zamożności. Jednakże poziom zamożności tych gospodarstw będzie wpływał na sposób realizacji potrzeby zadłużania się, a głównie kwotę, miejsce zaciągnięcia długu oraz ofertę produktową.

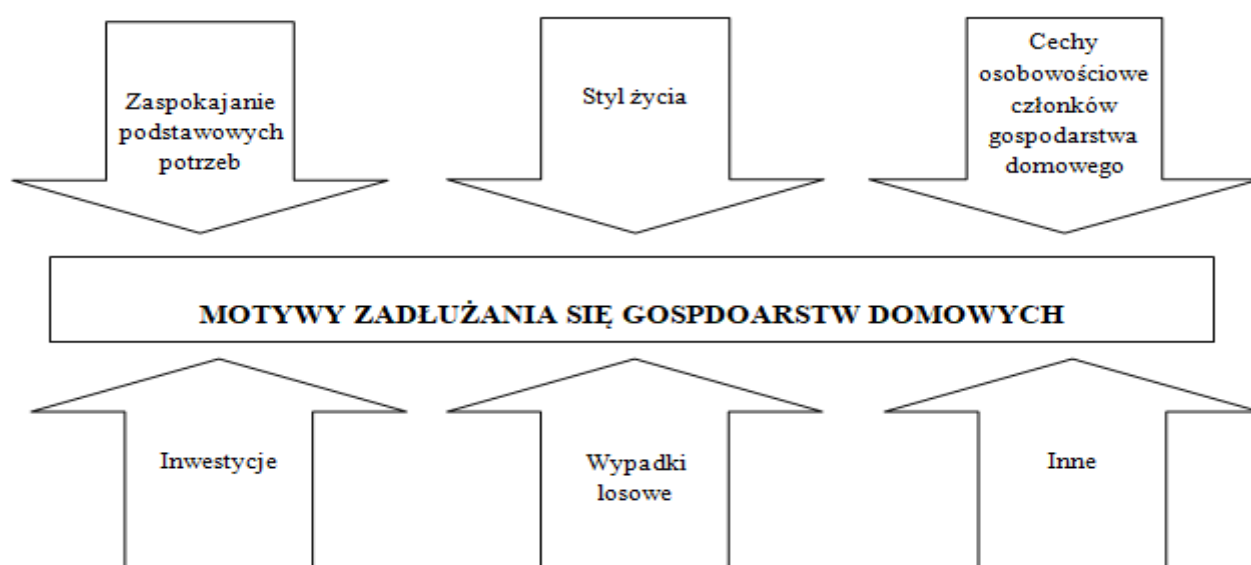
Poziom zadłużenia gospodarstw domowych w Polsce zmienia się bardzo, a jest to szczególnie widoczne po 2000 roku, głównie w sektorze kredytów mieszkaniowych. Nawet wprowadzenie Rekomendacji S przez Komisję Nadzoru Finansowego nie wpłynęła na spadek popytu w tym segmencie. Mimo to w stosunku do rozwiniętych gospodarek Europy Zachodniej

²⁰⁰ Spencer H.L., Jessie F.X., "Debtor and Simultaneous Debtors and Savers", *Financial Counseling and Planning*, 2002, vol. 13/2.

²⁰¹ Katona G., "Die Macht des Verbrauchers", Econ-Verlag GmbH, Duesseldorf, 1962, s. 194-200.

poziom zadłużenia polskich gospodarstw domowych jest dość niski. Na przyczyny zadłużania się gospodarstw domowych w Polsce wpływ mają różne czynniki. Najczęstszą przyczyną zadłużania się gospodarstw domowych są potrzeby pokrycia wydatków na żywność, odzież, obuwie czy stałe opłaty na mieszkanie, poza tym remont mieszkania, domu oraz zakup dóbr trwałego użytku.

Jeżeli chodzi o motywy zadłużania się gospodarstw domowych w Polsce to najczęściej występują następujące motywy: zaspokojenie podstawowych potrzeb, styl życia, cechy osobowościowe członków gospodarstwa domowego, inwestycje, wypadki losowe (patrz rysunek 11). Niektóre motywy zadłużania się gospodarstw domowych powinny być rozpatrywane nie pojedynczo lecz zespołowo. Takie podejście pozwala na lepszą ocenę gospodarstwa domowego na rynku kredytowym. Ponadto dążenie do zaspokojenia potrzeb podstawowych z wykorzystaniem środków z kredytu czy pożyczki jest działaniem typowym dla gospodarstw domowych o niskim poziomie oraz nieregularnych dochodach. Zadłużenie tego typu ma formę kredytu odnawialnego w rachunku bieżącym bądź w karcie kredytowej.

Rysunek 11. Motywy zadłużania się gospodarstw domowych

Źródło: „Bankructwa gospodarstw domowych. Perspektywa ekonomiczna i społeczna”, pod redakcją Świecka B., Wyd. Difin, Warszawa 2008, s. 168.

Preferowany styl życia jest czynnikiem, który wpływa na decyzje finansowe, szczególnie w przypadku, gdy jest stylem nastawionym przede wszystkim na konsumpcję. Cechy osobowościowe są czynnikiem, który wpływa na podatność nadmiernego zadłużania się.

W mniejszym stopniu można je powiązać z przeznaczeniem środków, które pozyskano z zaciągniętego zobowiązania. Zadłużanie się celem podjęcia konkretnych inwestycji dotyczy przede wszystkim gospodarstw domowych, które mają wyższy poziom wiedzy ekonomicznej oraz wyższe dochody. Wypadki losowe najczęściej są następstwem choroby, inwalidztwa czy też śmierci członka gospodarstwa domowego, utraty pracy czy też innego źródła dochodu. Do kategorii „inne” można zaliczyć takie zdarzenia, które mają jednorazowy charakter (tj. ślub, organizacja świąt, wyjazd zagraniczny), a których sfinansowanie nie jest możliwe z bieżących dochodów czy oszczędności. Ponadto do tej kategorii można zaliczyć takie zdarzenia jak zaciąganie kolejnych zobowiązań na spłatę poprzednich. Należy jednak zaznaczyć, że zazwyczaj gospodarstwa domowe w sytuacji, gdy bieżące dochody nie pozwalają na zaspokojenie podstawowych potrzeb, decydują się na inne rozwiązania niż zaciąganie kolejnych zobowiązań w instytucjach finansowych.

Zgodnie z modelem cyklu życia Ando i Modiglianiego dzięki zaciąganiu kredytów gospodarstwa domowe mają możliwość równomiernej konsumpcji niezależnie od fazy cyklu życia. Jest jednak wątpliwe, czy wskazane powyżej założenie można odnieść do polskich gospodarstw domowych. Mianowicie polska gospodarka już ponad 20 lat funkcjonuje jako gospodarka wolnorynkowa, a niektórzy jej uczestnicy są nadal przyzwyczajeni do poprzedniego systemu. Ponadto pojawia się konieczność szerszego spojrzenia na trwałość funkcjonowania polskich gospodarstw domowych. Dodatkowo, założenie, że dochody gospodarstw domowych rosną proporcjonalnie do wydłużania się stażu zawodowego jego członków, w polskich warunkach jest adekwatne jedynie do wybranych grup społeczno-zawodowych. Motywy korzystania z kredytów oraz pożyczek przez polskie gospodarstwa domowe są różne. Tak naprawdę można wymienić dwa główne motywy zadłużania się gospodarstw domowych. Należą do nich: chęć poprawy warunków życia członków gospodarstwa, a także sytuacje losowe.

Jeśli chodzi o chęć poprawy warunków życia, to motyw ten można rozpatrywać różnie w zależności od poziomu zamożności gospodarstwa domowego. Zamożne gospodarstwa domowe zaciągają kredyty czy pożyczki w celu sfinansowania zakupów dóbr wyższego rzędu lub dóbr kapitałowych. W takim przypadku kredyty czy pożyczki służą sfinansowaniu zaspokojenia wysokich aspiracji konsumpcyjnych. Natomiast mniej zamożne gospodarstwa domowe sięgają po kredyty czy pożyczki w celu zaspokojenia elementarnych potrzeb członków gospodarstwa domowego. W tej sytuacji bardziej prawdopodobne jest zaciąganie kredytów i pożyczek przez bardziej zamożne gospodarstwa domowe.

W sytuacji, gdy przyczyną zaciągnięcia długu jest zdarzenie losowe, to wówczas można mówić o sytuacjach o charakterze pozytywnym i negatywnym. W pierwszym przypadku ma się do czynienia z okazjami do tanich zakupów określonych towarów oraz usług, a także wyposażenia gospodarstwa domowego. Drugą kategorię tworzą nagłe i niezaplanowane wydatki.

Analizując cele i motywy zadłużania się gospodarstw domowych można zauważyć ich stopniową transformację. Widoczne są zmiany zachowań gospodarstw domowych. Można zauważyć również przechodzenie od finansowania bieżących wydatków – co jest charakterystyczne dla mniej zamożnych gospodarstw, które kredyty i pożyczki traktują jako źródło finansowania tzw. luki w budżecie do długoterminowego finansowania swoich potrzeb (zakupy mieszkań, domów i dóbr trwałego użytku).

Badania budżetów polskich gospodarstw domowych wskazują, że korzystanie z kredytów oraz pożyczek wpływa na zwiększenie ponoszonych przez nie wydatków, zwłaszcza na dobra oraz usługi wyższego rzędu. Równoległe ze zmianami wysokości wydatków można zaobserwować modyfikację ich struktury. Ponadto można zauważyć lepsze wyposażenie gospodarstw domowych korzystających z kredytów i pożyczek od tych, które z nich nie korzystają²⁰².

4.3. Aspekty procesu kredytowania gospodarstw domowych w Polsce

W teorii i praktyce finansów brak jest jednoznacznego określenia kredytów dla gospodarstw domowych. Kredyty dla ludności mogą mieć charakter konsumpcyjny, ale również inwestycyjny. Analizując szczególną rolę procesu kredytowania dla gospodarstw domowych w Polsce należy wymienić dwa aspekty ich działania:

- Stymulowanie makroekonomicznych mechanizmów kontroli,
- Wspomaganie optymalizacji wyborów konsumpcyjnych gospodarstw domowych²⁰³.

W ujęciu makroekonomicznym kredyty można ująć jako element globalnego popytu. W teorii neoklasycznej i jej współczesnych nurtach, które przyznają priorytet równowagi ogólnej i stabilności pieniądza w rozwoju gospodarczym, nadmierny wzrost akcji kredytowej dla ludności uznawany jest za czynnik destabilizujący oraz inflacjogeny²⁰⁴. Natomiast

²⁰² Wałęga G., „Kredytowanie gospodarstw domowych”, PWE, Warszawa 2013, s. 130.

²⁰³ Bogus A., „Absorpcja kredytów w sektorze gospodarstw domowych”, *Acta Universitatis Lodziensis, Folia Oeconomica* 218, 2008, s. 382.

²⁰⁴ Rytelewska G., „Bankowość detaliczna - procesy oszczędzania i kredytowania gospodarstw domowych”, w: „Bankowość detaliczna. Potrzeby, szanse i zagrożenia”, Rytelewska G. (red.), PWE, Warszawa 2005, s. 47.

na gruncie popytowym teorii rozwoju gospodarczego dominuje pozytywna ocena roli kredytów dla gospodarstw domowych. W tym miejscu można wskazać na dwa pozytywne aspekty:

- Dostosowanie popytu do istniejącej struktury podaży (krótkookresowy efekt popytowy),
- Stymulowanie wzrostu produkcji przez efekty mnożnikowe zwiększenia popytu inwestycyjnego (długookresowy efekty popytowy).

W ujęciu mikroekonomicznym oddziaływanie procesu kredytowania na gospodarstwa domowe rozpatruje się w aspekcie optymalizacji struktury konsumpcji gospodarstw domowych. Uznając zasadę racjonalnych zachowań gospodarstw domowych wybory optymalizacyjne mogą dotyczyć: rzeczowej struktury konsumpcji, substytucji czasu pracy i czasu wolnego oraz tzw. czasową strukturę konsumpcji²⁰⁵.

Kredyty i pożyczki towarzyszą gospodarstwom domowym już od wielu lat. Gospodarstwa domowe, które w danym czasie nie dysponują odpowiednią gotówką, są w stanie nabyć konkretny towar czy usługę. Dzięki temu sprzedający może zyskać większą liczbę klientów, którzy zapłacą im za dostawę w późniejszym czasie. Pozytywnym aspektem tego procesu jest zwiększona sprzedaż, a negatywnym – brak zapłaty. Pozytywny aspekt kredytowania gospodarstw domowych najlepiej pokazuje perskie znaczenie słowa ryzyko, gdzie rozi(k) oznaczało los, dzienną zapłatę, a także chleb. Z drugiej strony wiązało się z niebezpieczeństwem braku zapłaty. Natomiast w języku chińskim ryzyko można tłumaczyć jako zagrożenie i jako szansę. W hiszpańskim i francuskim oznacza odwagę i niebezpieczeństwo²⁰⁶. Umiejętność oceny wiarygodności obietnicy potencjalnego dłużnika świadczyła o realności zaplanowanych przychodów. Sztuka ta ewaluowała do powszechnie znanej zdolności kredytowej, w której upatrywać należy poszukiwania dłużników, którzy będą zdolni do spłaty swoich zobowiązań. Ekonomiczne aspekty oceny zdolności kredytowej sprowadzają się do analizy elementów, które charakteryzują dotychczasową, bieżącą i przyszłościową sytuację ekonomiczno-finansową gospodarstw domowych, a także jakość zabezpieczeń prawnych udzielonego kredytu czy pożyczki.

Przemiany, które zachodzą w zachowaniach gospodarstw domowych w Polsce w odniesieniu do rynku usług finansowych stanowią ważny element badań empirycznych. Opracowania dotyczące korzystania przez gospodarstwa domowe z kredytów oraz pożyczek można podzielić na kilka kategorii. Problematykę kredytowania gospodarstw domowych w swoich pracach poruszyli m.in. Cz. Bywalec, G. Wałęga, G. Rytelewska, D. Fatuła.

²⁰⁵ Szerzej na ten temat optymalnych wyborów gospodarstw domowych zob. „Podstawy ekonomii”, pod redakcją Milewski R., PWN, Warszawa 1998, s. 149.

²⁰⁶ Ziętański J., „Ekonomiczne aspekty zdolności kredytowej gospodarstw domowych w latach 2003-2012”, Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Bankowej we Wrocławiu, R. 15, I Nr 3, 2015, s. 451.

G. Wałęga badał również wpływ korzystania przez gospodarstwa domowe z kart kredytowych na wysokość wydatków. Dynamikę oraz strukturę kredytu konsumpcyjnego na danych zagregowanych analizowali G. Rytelwska i E. Huszczonek. W analizach dotyczących zadłużenia polskich gospodarstw domowych przeważają te, które mają charakter jednorazowy, związane z realizacją konkretnego problemu badawczego. Najczęściej te opracowania dotyczą wybranej grupy gospodarstw domowych i zamykają się w konkretnym okresie. Ponadto należy wspomnieć również o ekspertyzach, a także jednorazowych badaniach sondażowych, które zostały zrealizowane na zamówienie konkretnych podmiotów.

Do systematycznie prowadzonych w Polsce badań nad zadłużeniem gospodarstw domowych zaliczyć należy badania: „Sytuacja na rynku consumer finance”, „Diagnoza społeczna”, a także badanie budżetów gospodarstw domowych. Wspólną i charakterystyczną cechą tych badań jest fakt, że prowadzone są one cyklicznie, dzięki czemu możliwa jest analiza statyczna i dynamiczna. Badanie „Sytuacja na rynku consumer finance” to badanie, które jest wspólną inicjatywą podejmowaną przez Instytut Rozwoju Gospodarczego SGH (IRG SGH) i Konferencji Przedsiębiorstw Finansowych w Polsce (KPF)²⁰⁷. Badanie to jest prowadzone od 2006 roku w formie regularnych analiz i stanowi niezależną część projektu „Badanie kondycji gospodarstw domowych w Polsce”. Celem projektu jest analiza i prognozowanie sytuacji na rynku consumer finance w Polsce. Efekt stanowi ogłaszany systematycznie wskaźnik zmian sytuacji zadłużenia gospodarstw domowych, zwany barometrem rynku consumer finance. Wskaźnik ten pokazuje aktualne tendencje oraz dynamikę zadłużenia się gospodarstw domowych w Polsce oraz wskazuje przewidywane zachowania podmiotów na rynku kredytowym w krótkim czasie. Przy opisywaniu sytuacji an rynku consumer finance przyjęto dynamikę stanu zadłużenia gospodarstw domowych, która publikowana jest co miesiąc przez Narodowy Bank Polski. Pytania zawarte w kwestionariuszu dotyczą planu finansowania zakupu środków trwałych przez gospodarstwa domowe, bieżącego stanu zadłużenia, bieżących płatności związanych z posiadanymi kredytami czy pożyczkami, barierą w zaciąganiu nowych zobowiązań oraz problemów z obsługą zadłużenia. Wyniki tego badania stanowią jedynie uzupełnienie informacji nt. zachowań gospodarstw domowych na rynku kredytów oraz pożyczek.

Kolejnym badaniem, które porusza kwestie ekonomicznej pozycji gospodarstw domowych w Polsce jest „Diagnoza społeczna”. Według J. Czapiński i T. Panem „Diagnoza społeczna” to badanie naukowe, które koncentruje się na badaniu przelotnych opinii. Cechą

²⁰⁷ Bywalec Cz., „Ekonomika i finanse...”, op.cit., s. 83.

charakterystyczną tego badania jest fakt, że to jest to badanie cykliczne. Pierwsze badanie odbyło się w 2000 r., a następnie trzy lata później. Kolejne badania odbywały się co dwa lata. W przeprowadzonych badaniach uwzględniona została większość informacji dotyczących aspektów życia członków gospodarstw domowych. Analiza zebranych wyników pozwala odpowiedzieć na pytanie, jak wygląda obraz dzisiejszego społeczeństwa, a także umożliwiają pokazanie zmian na przestrzeni czasu. Informacje te stanowią bardzo dobre uzupełnienie wyników zebranych w badaniu budżetów gospodarstw domowych, zwłaszcza w zakresie motywów zaciągania kredytów pożyczek oraz wielkości zadłużenia w relacji do dochodów.

Informacji na temat korzystania przez gospodarstwa domowe z kredytów i pożyczek dostarczają również badania budżetów gospodarstw domowych w Polsce. Badania te prowadzone są przez Główny Urząd Statystyczny z wykorzystaniem metody reprezentacyjnej. W każdym miesiącu danego roku badaniem objętych jest ponad 3 tysiące mieszkań. Badanie prowadzone jest metodą rotacji miesięcznej. Oznacza to, że co miesiąc uczestniczy w nim inna grupa gospodarstw domowych. Wybór gospodarstw domowych do badania odbywa się na podstawie losowania warstwowego oraz sekwencyjnego²⁰⁸. Dane pozyskiwane z badania budżetów gospodarstw domowych pozwalają na analizowanie warunków życia ludności, ocenę czynników na zróżnicowanie sytuacji poszczególnych grup gospodarstw domowych. Badanie to pozwala na zidentyfikowanie podstawowych cech gospodarstwa domowego, takich jak: miejsce zamieszkania, wiek głowy gospodarstwa domowego, wykształcenie, źródło utrzymania, dochody oraz wydatki. Informacje te znajdują się w badaniu budżetów gospodarstw domowych. Jest to jeden z najlepszych źródeł informacji na temat gospodarstw domowych w Polsce²⁰⁹.

4.4. Perspektywa upadłości gospodarstw domowych w Polsce

Problematyka zachowań gospodarstw domowych na rynku kredytów jest skomplikowana i obejmuje wiele aspektów. Jak podkreślają autorzy G. Bertola, R. Disney i C. Grant analiza kredytów byłaby niepełna bez zrozumienia, co dzieje się w sytuacji braku spłaty kredytu czy upadłości gospodarstwa domowego²¹⁰. W wyniku rozpowszechniania się konsumpcyjnego styl życia rośnie liczba gospodarstw domowych żyjących na kredyt. Dane statystyczne dotyczące krajów członkowskich Unii Europejskiej wskazują na rosnącą skalę

²⁰⁸ Szczegółowy opis metodyki badania budżetów gospodarstw domowych można znaleźć w licznych rocznych raportach z wynikami badań, a także opracowaniach publikowanych przez GUS.

²⁰⁹ Wałęga G., „Kredytowanie...”, op.cit., s. 116-117.

²¹⁰ Bertola G., Disney R., Grant C., The Economics of Consumer Credit Demand and Supply, w: The Economics of Consumer Credit, pod redakcją Bertola G., Disney R., Grant C., MIT Press, Cambridge-London, 2006, s. 17.

zjawiska niewypłacalności gospodarstw domowych. Co prawda poziom zadłużenia gospodarstw domowych w Polsce jest niższy niż w innych krajach UE, ale dynamika wzrostu zadłużenia zachęca wielu autorów do poruszania tej tematyki w swoich pracach. Mianowicie, konsekwencje nawet pozornych decyzji finansowych mogą mieć poważne skutki na sytuację finansową gospodarstwa domowego. Dotyczy to przede wszystkim tej grupy gospodarstw domowych, które posiadają niską świadomość i niskie dochody i które są szczególnie podatne na zagrożenia spowodowane niestabilnością sytuacji gospodarczej²¹¹.

W podstawowym ujęciu zadłużenie gospodarstw domowych ma charakter kredytowy i pozakredytowy. W skład zadłużenia kredytowego wchodzi dług pieniężny, a zatem kredyty i pożyczki zaciągane przede wszystkim w sektorze bankowym, ale i też pozabankowym. Podmioty, działające w Polsce, które udzielają kredytów i pożyczek, różnią się formą organizacyjną, rodzajem oferowanych produktów kredytowych oraz skalą działania. Wśród nich można wymienić:

1. Banki (w tym banki spółdzielcze i instytucje kredytowe),
2. Spółdzielcze kasy oszczędnościowo-kredytowe, tzw. SKOK-i,
3. Inni przedsiębiorcy udzielający kredytów czy pożyczek (tzw. parabanki).

Na koniec 2015 roku w Polsce zarejestrowanych było 38 banków komercyjnych, 27 oddziałów instytucji kredytowych, 561 banków spółdzielczych i 48 SKOK-ów. Branżowy rejestr firm pożyczkowych, do którego wpis jest dobrowolny oraz bezpłatny, utworzył w 2015 roku związek firm pożyczkowych. Im gorsza sytuacja finansowa gospodarstw domowych, tym częściej korzystają one z usług sektora pozabankowego. Zadłużenie pozabankowe tworzą długi z tytułu niezapłaconych alimentów, rachunków, kar za jazdę bez biletu, prawomocnych wyroków sądowych. W 2016 roku średnia wartość zaległego zobowiązania alimentacyjnego wynosiła 31 774 zł, co oznacza, że ponad 600 tys. dzieci nie utrzymuje zasądzonych alimentów ani od rodziców, ani od funduszu alimentacyjnego. Problemy finansowe gospodarstw domowych uwidaczniają się w opóźnieniach w regulowaniu zobowiązań. Gospodarstwa domowe w pierwszej kolejności nie spłacają zobowiązań, które nie są obciążone wysokimi karami. Z kolei kredyty mieszkaniowe należą do zobowiązań, które charakteryzują się wysoką dyscypliną płatniczą. Nadmierne zadłużanie się gospodarstw domowych należy do kategorii ekonomiczno-finansowej, która charakteryzuje się przewyższaniem bieżących i przyszłych obciążeń finansowych nad jego przychodami, a także niedoborem aktywów, które mogłyby być

²¹¹ Knehans-Olejnik A.M., „Ochrona i edukacja konsumentów na rynku kredytów hipotecznych i konsumpcyjnych”, Warszawa, CeDeWu.pl.

spieniężone w celu pokrycia zobowiązań²¹². Nadmierne zadłużanie się gospodarstw domowych występuje w sytuacji, gdy zaciągnięte zobowiązanie jest zbyt dużym obciążeniem budżetu gospodarstwa domowego. Problem nadmiernego zadłużenia zwykle związany jest z indywidualnymi zachowaniami jednostek, takimi jak: brak właściwego zarządzania budżetem gospodarstwa domowego, styl życia oraz realizowane wzorce konsumpcji²¹³.

Stan nadmiernego zadłużenia można określić na podstawie wskaźników DTI (ang. debt to income – dług do dochodu) dla kredytów bez zabezpieczenia oraz LTV (ang. loan to value – kredyt do zabezpieczenia) dla kredytów z zabezpieczeniem. Ogólny wzrost wartości zadłużenia gospodarstw domowych, w relacji do dochodu rozporządzalnego, powinien powodować wprost proporcjonalny wzrost liczny przypadków nadmiernego zadłużenia. Tak niestety się nie dzieje, ze względu na znaczenie innych czynników, jak stabilność gospodarki czy nawyki członków gospodarstw domowych. Na podstawie DTI można przyjąć, że nadmierne zadłużenie wstępuje w sytuacji, gdy przekroczony zostanie limit zadłużenia. Rekomendacja T Komisji Nadzoru Finansowego wprowadzona w 2010 roku miała na celu ograniczenie wysokości raty kredytowej do 50% miesięcznych dochodów netto kredytobiorcy. Miało to dać ograniczenie efektu spirali zadłużeniowej gospodarstw domowych. Kredytobiorca, który miał już kredyty, a raty osiągały 50% jego dochodów, nie miał szansy na zaciągnięcie kolejnych zobowiązań. W lepszej sytuacji znaleźli się kredytobiorcy zarabiający więcej niż średnia krajowa, u których próg maksymalny wartości raty i zobowiązań kredytowych nie mógłby być wyższy niż 65% ich dochodów netto²¹⁴.

Po nowelizacji Rekomendacji T w 2013 roku odstąpiono od sztywnego regulowania relacji. Natomiast Komisja Nadzoru Finansowego podtrzymywała ograniczenie dostępu do tzw. „łatwych” kredytów konsumenckich, wiążąc ich wysokość z okresem wcześniejszej współpracy konsumenta z bankiem. Od 2013 roku znaczna część banków poluzowała kryteria kredytowe, zwiększyła dostępną kwotę kredytu oraz wydłużyła maksymalny okres kredytowania.

LTV jest wskaźnikiem nadmiernego zadłużenia, który stosowany jest dla kredytów mieszkaniowych. Wskaźnik ten określa stosunek wartości kredytu do wartości nieruchomości, która stanowi jego zabezpieczenie. W 2013 roku w Rekomendacji S KNF zamieściła

²¹² Gębski Ł., „Nadmierne zadłużenie gospodarstw domowych – problem finansowo-prawny czy społeczny?” Gospodarka narodowa, nr 4 (260), s. 83.

²¹³ Vandone D., *Consumer Credit in Europe. Risk and Opportunities of a Dynamic Industry*, Springer Physica-Verlag, Berlin-Heidelberg, 2009, s.73.

²¹⁴ Rekomendacja T dotycząca dobrych praktyk w zakresie zarządzania ryzykiem detalicznym ekspozycji kredytowych, KNF (luty 2013), Pozyskano 02.12.2017 z http://www.rzeczniczy.konsumentow.eu/pdf/rekomendacja_knf_23.02.10.pdf

informacje o maksymalnym LTV nowo udzielanych kredytów i obowiązkowym wkładzie własnym. W informacji zawartej w punkcie 10 Rekomendacji S można przeczytać: „w przypadku ekspozycji związanej z finansowaniem nieruchomości bank nie powinien kredytować pełnej wartości nieruchomości, która stanowi przedmiot zabezpieczenia”²¹⁵.

Nadmierne zadłużanie nie oznacza to samo co niewłaściwe zadłużenie. Często nadmierne zadłużenie jest konsekwencją niewłaściwego zadłużenia. Natomiast niewłaściwe zadłużenie jest pojęciem szerszym od nadmiernego zadłużenia. Gospodarstwo domowe może posiadać zdolność obsługi długu, lecz charakter długu może nie mieć uzasadnienia ekonomicznego. O niewłaściwym charakterze długu może decydować przeznaczenie długu oraz koszt jego obsługi. Dług, który został zaciągnięty na sfinansowanie wydatków, które mają na celu jedynie doraźną poprawę nastrojów można zaliczyć do długów niewłaściwych. Podobnie jest z długiem, którego koszt obsługi będzie przekraczać poziom uzasadniony rynkowo²¹⁶. Przyczyny nadmiernego zadłużania mogą mieć charakter pierwotny i wtórny. Do przyczyn pierwotnych należy brak odpowiedniego zabezpieczenia finansowego w postaci oszczędności, majątku czy też innych aktywów. Natomiast przyczyną wtórną jest spadek dochodów, który może być spowodowany utratą pracy, obniżeniem zarobków, wzrostem kosztów życia. Ponadto równoczesne wystąpienie przyczyn pierwotnych oraz wtórnych może prowadzić do wystąpienia niewypłacalności. Inne przyczyny nadmiernego zadłużania się dotyczą gospodarstw domowych zamożnych i biednych. W grupie zamożnych gospodarstw domowych znajdują się gospodarstwa, w których przyczyną nadmiernego zadłużania się jest najczęściej choroba czy pomniejszenie zarobków członków tych gospodarstw, w grupie o średnich dochodach – przyczyny należy szukać w nieracjonalnym rozdysponowywaniu swoich środków, nierozważne zadłużanie się, życie ponad stan. Natomiast w grupie o najniższych dochodach znajdują się gospodarstwa, które nieterminowo spłacają pożyczki. C. Frade i C.A. Lopes dzielą przyczyny nadmiernego zadłużenia gospodarstw domowych na dwie podstawowe grupy: strukturalne oraz kulturowe. Jednak, jak sami podkreślają w swojej pracy, podział ten jest sztuczny, ponieważ rzeczywisty wpływ czynników kulturowych

²¹⁵ Rekomendacja S dotycząca dobrych praktyk w zakresie zarządzania ekspozycjami kredytowymi zabezpieczonymi hipotecznie, KNF, czerwiec 2013, s. 24.

Pozyskano 02.12.2017 z https://www.esrb.europa.eu/mppa/cbmd/shared/pdf/Poland/2013-12-11_Polish_Recommendation_S.pdf?c30bc7c98a5b4d5c2be257a567c3ba0b

²¹⁶ Nowak P., „Perspektywy upadłości konsumenckiej w Polsce w kontekście zmian ekonomiczno-prawnych”, Prace Komisji Geografii Przemysłu Towarzystwa Geograficznego 31(3)-2017, Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie Polska, s. 3-4.

w znacznym stopniu zależy od struktury rynku kredytowego. Dlatego też, proponuje się, by rozważać oba te czynniki łącznie²¹⁷.

Nadmierne zadłużenie jest mocno zależne od wiedzy gospodarstw domowych na temat produktów finansowych. Problem dysproporcji na temat wiedzy gospodarstw domowych o produktach finansowych jest poważny. Niestety, nadal wiele gospodarstw domowych nie jest w stanie podejmować racjonalnych decyzji finansowych nawet w warunkach dobrego dostępu do informacji. Wiele gospodarstw domowych, decydując się na wzięcie kredytu, sugeruje się wielkością miesięcznej raty. Wiedza na temat kosztów dodatkowych, RRSO, całkowitego kosztu kredytu, rodzaju oprocentowania, jest słaba²¹⁸. Społeczne konsekwencje nadmiernego zadłużania się są poważne, lecz trudno je zmierzyć. Dla osoby zadłużonej często wiąże się to z pogorszeniem stanu zdrowia, utratą domu czy mieszkania, rozpadem rodziny. Konsekwencją nadmiernego zadłużania się jest wykluczenie finansowe, które wyraża się brakiem dostępu do usług rynku finansowego. Zadłużanie się z tytułu kredytów i pożyczek generuje zazwyczaj duże ryzyko zwłaszcza dla gospodarstw domowych o niskich dochodach. Te gospodarstwa najczęściej korzystają z kredytów i pożyczek krótkoterminowych i w ten sposób uzupełniają niedobory we własnym budżecie. Gorsze warunki życia gospodarstw domowych o niskich dochodach powodują, że w sytuacji utraty źródeł dochodu nie są one w stanie obniżyć jeszcze bardziej standardu życia oraz poziomu konsumpcji. Zaciągnięty kredyt pozwala na chwilową stabilizację, jednak w dalszej perspektywie może doprowadzić do poważnych problemów finansowych, które będą wynikać z nadmiernego zadłużenia.

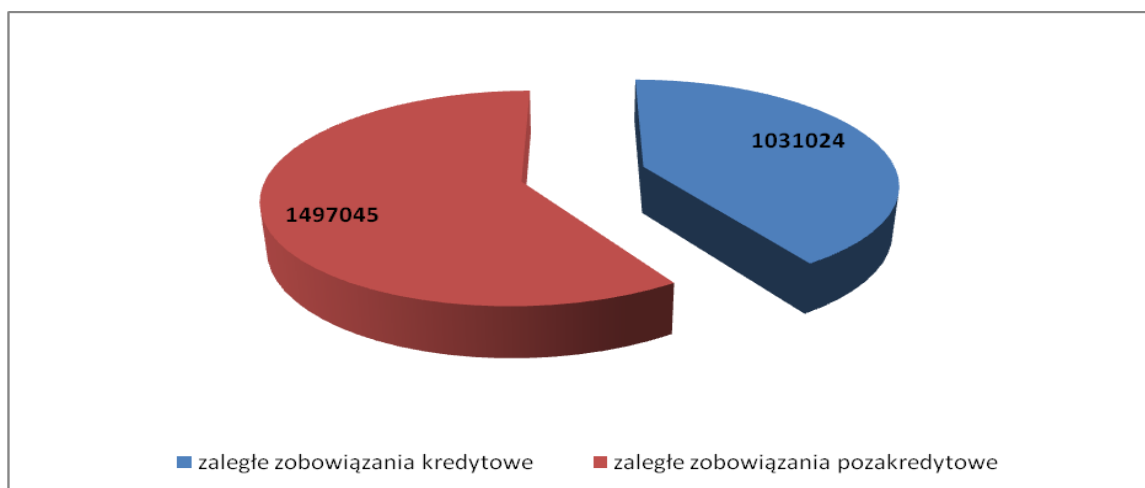
Według danych pochodzących z raportu Infodług tzw. zaległe zobowiązania gospodarstw domowych w Polsce wyniosły pod koniec 2016 roku 44,66 mld zł.²¹⁹ W Polsce ponad 2 mln osób ma problemy z terminowym regulowaniem własnych zobowiązań. Wśród osób posiadających zaległe zobowiązania większość stanowią mężczyźni (jest ich ponad 1320 tys.). Najczęściej są to mężczyźni w wieku od 35 do 44 lat. Natomiast kobiet, które nie regulują terminowo swoich zobowiązań jest nieco ponad 826 tys. Z raportu wynika, że średnia wartość zaległego zobowiązania przypadającego na osobę wyniosła na koniec 2016 roku 20790 zł.

²¹⁷ Frade C., Lopes C.A., Overindebtedness and Financial Stress: A Comparative Study in Europe, w: Consumer Credit Debt&Bankruptcy. Comparative and International Perspectives, pod redakcją Niemi J., Ramsay I., Whitford W.C., Hart Publishing, Oxford, 2003, s. 251-253.

²¹⁸ Nowak P., „Bezpieczeństwo ekonomiczne konsumenta na rynkach usług finansowych, w: „Współczesne aspekty bezpieczeństwa”, pod redakcją Piedel A., Pomiankiewicz J., Żebrowski A., Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa i Ochrony im. Marszałka Józefa Piłsudskiego, Warszawa, s. 332.

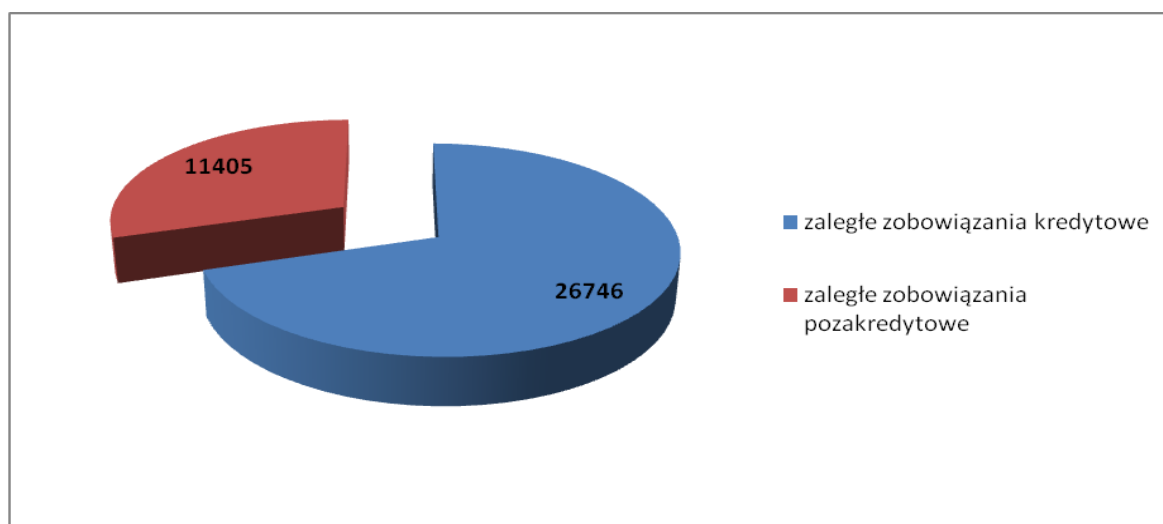
²¹⁹ Infodług, Ogólnopolski raport o zaległym zadłużeniu i niesolidnych dłużnikach, grudzień 2016, Warszawa, BIG InfoMonitor S.A., Pozyskano z https://www.big.pl/download/raporty/raport_infodlug_32_edycja_2016_06.pdf, stan z dnia 20.12.2016.

Największe zadłużenie w Polsce występuje w województwie mazowieckim (wyniosło 99 716 zł). Najmniej nadmiernie zadłużonych gospodarstw domowych występuje w województwie podkarpackim (37 na 1000), a najwięcej w województwie kujawsko-pomorskim (91 na 1000). Zatem rośnie liczba gospodarstw domowych, które mają problemy z terminowym regulowaniem własnych zobowiązań. Tempo wzrostu zobowiązań przeterminowanych w grupie zobowiązań pozabankowych jest wyższe niż zobowiązań bankowych (patrz wykresy 13 i 14).

Wykres 13. Liczba osób nieregulujących terminowo zobowiązań

Źródło: Infodług, Ogólnopolski raport o zaległym zadłużeniu i niesolidnych dłużnikach, grudzień 2016, Warszawa, BIG InfoMonitor S.A., Pozyskano z https://www.big.pl/download/raporty/raport_infodlug_32_edycja_2016_06.pdf, stan z dnia 20.12.2016.

Wykres 14. Średnia wartość zaległych zobowiązań (w zł)

Źródło: Infodług, Ogólnopolski raport o zaległym zadłużeniu i niesolidnych dłużnikach, grudzień 2016, Warszawa, BIG InfoMonitor S.A., Pozyskano z https://www.big.pl/download/raporty/raport_infodlug_32_edycja_2016_06.pdf, stan z dnia 20.12.2016.

Pomimo wysokiej dynamiki wzrostu długu problem nadmiernego zadłużenia w Polsce nie jest duży. Budżety ok. 70% gospodarstw domowych obciążone są w niskim stopniu spłatą z tytułu kredytów czy pożyczek. Największym zagrożeniem jest działanie tzw. parabanków. Zgodnie z definicją podawaną przez NBP „parabank to podmiot prowadzący działalność charakterystyczną dla banków w oparciu o inne przepisy niż Prawo bankowe”²²⁰. Szersza definicja przyjmuje, że parabankami są wszelkie instytucje finansowe, które świadczą usługi podobne do bankowych. Węższa definicja wskazuje, że parabanki to podmioty inne niż banki, które zostały upoważnione przez odrębne ustawy do podejmowania czynności bankowych w węższym zakresie. Właścicielami parabanków są najczęściej te same podmioty, do których należą banki. Podejmują one tego typu działalności z tego względu, że osiągają większe korzyści z tytułu dywersyfikacji oraz ze względu na mniejsze wymagania ustawowe²²¹.

Niebezpieczeństwo wpadnięcia gospodarstw domowych w pułapkę zadłużenia w relacjach z parabankami polega na ponoszeniu wysokich opłat, które bardzo często nie są ponoszone świadomie. Ryzyko niewypłacalności związane jest często ze stosowaniem wysokich opłat pozaodsetkowych, wysokimi kosztami windykacyjnymi w sytuacji wystąpienia opóźnień w spłacie rat. Tego typu sytuacje są szczególnie groźne dla gospodarstw domowych o niższych dochodach. Mianowicie najczęściej chodzi o sytuacje, gdy im wyższe koszty kredytu i słabsza sytuacja finansowa kredytobiorcy, to prawdopodobieństwo wystąpienia problemów finansowych jest wyższe. Niebezpieczeństwo wystąpienia tych problemów było szczególnie wysokie przed wejściem w życie ustawy z dnia 5 sierpnia 2015 roku o zmianie ustawy o nadzorze nad rynkiem finansowym oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2015 r., poz. 1357)²²². Ustawa ta potocznie nazywana była ustawą antylichwiarską. Wprowadziła ona limity na pozaodsetkowe koszty kredytu, koszty tzw. „rolowania” pożyczek oraz opłaty za opóźnienie w spłacie. Dzięki wprowadzeniu tych ograniczeń pożyczkodawcy/kredytodawcy mają trudniejsze warunki działania.

Poprawę warunków dla kredytobiorców wprowadziła również ustawa z dnia 23 marca 2017 roku o kredycie hipotecznym oraz o nadzorze nad pośrednikami kredytu hipotecznego i agentami²²³. Ustawa ta między innymi reguluje zasady oraz tryb zawierania umów o kredyt hipoteczny, zakres informacji udzielanej klientowi przed zawarciem umowy, prawa oraz obowiązki konsumenta i kredytodawcy, pośrednika i agenta w związku z zawartą umową.

²²⁰ Nowak P., „Perspektywy upadłości konsumenckiej”, op.cit., s. 7.

²²¹ Małecki W., „Przemiany sektora bankowego i ich konsekwencje”, *Ekonomista* nr 4/2014, s. 475.

²²² Ustawa z dnia 5 sierpnia 2015 roku o zmianie ustawy o nadzorze nad rynkiem finansowym oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2015 r. poz. 1357).

²²³ Ustawa z dnia 23 marca 2017 roku o kredycie hipotecznym oraz o nadzorze nad pośrednikami kredytu hipotecznego i agentami (Dz.U. z 2017 r. poz. 819).

Dzięki nowym przepisom nałożono na kredytodawców dodatkowe obowiązki, uregulowano działalność pośredników finansowych, zwiększono odpowiedzialność kredytodawców z tytułu źle przeprowadzonej oceny zdolności kredytowej.

W stosunku do gospodarstwa domowego, któremu grozi niewypłacalność z tytułu zaciągniętych pożyczek czy kredytów, może zostać wszczęte postępowanie, które zapobiegnie niewypłacalności. Pojęcie upadłości zarówno przedsiębiorstw, jak i gospodarstw domowych, należy uznać za właściwe do opisywania zjawisk bankructwa w sensie prawnym²²⁴. Według B. Świeckiej upadłość gospodarstw domowych jest postępowaniem prawnym, które obejmuje określone procedury sądowe i pozasądowe. Procedury te mają służyć wyjaśnieniu sytuacji finansowej gospodarstwa domowego, ustalenia przyczyn sytuacji bankructwa, w uzasadnionych przypadkach udzielenia pomocy z zewnątrz w postaci zawarcia ugody z bankiem w zakresie nieuregulowanych zobowiązań, spłaty części czy całości tych zobowiązań czy ich umorzenia. Nadmiernie zadłużone gospodarstwa domowe mogą skorzystać z działań sanacyjnych, które mogą doprowadzić do uzdrowienia i kontynuowania bieżącej działalności, która pozwoli na regulowanie bieżących zobowiązań.

Podmiot, który zagrożony jest bankructwem powinien mieć zdolność upadłościową, czyli zdolność do bycia upadłym. Zdolność upadłościową gospodarstw domowych należy rozpatrywać w aspekcie przedmiotowym i podmiotowym. Dopiero połączenie tych dwóch aspektów daje odpowiedź, czy dany podmiot ma zdolność upadłościową. Zdolność upadłościowa w aspekcie podmiotowym dotyczy kwalifikacji prawnej osób fizycznych, która polega na zaliczeniu ich do grupy podmiotów, wobec których zostało wszczęte postępowanie upadłościowe. Zaliczenia tego dokonuje ustawodawca. Zdolność upadłościowa w aspekcie przedmiotowym dotyczy kwalifikacji prawnej osób fizycznych, które mają zdolność upadłościową w znaczeniu podmiotowym. Kwalifikacja ta polega na zaliczeniu tych osób do grupy podmiotów, które spełniają kryteria upadłości określonych przez ustawodawcę (patrz rysunek 12).

²²⁴ Świecka B., „Bankructwo gospodarstwa domowego – nowa instytucja w polskiej gospodarce”, Wyd. Difin, Warszawa 2008, s. 193.

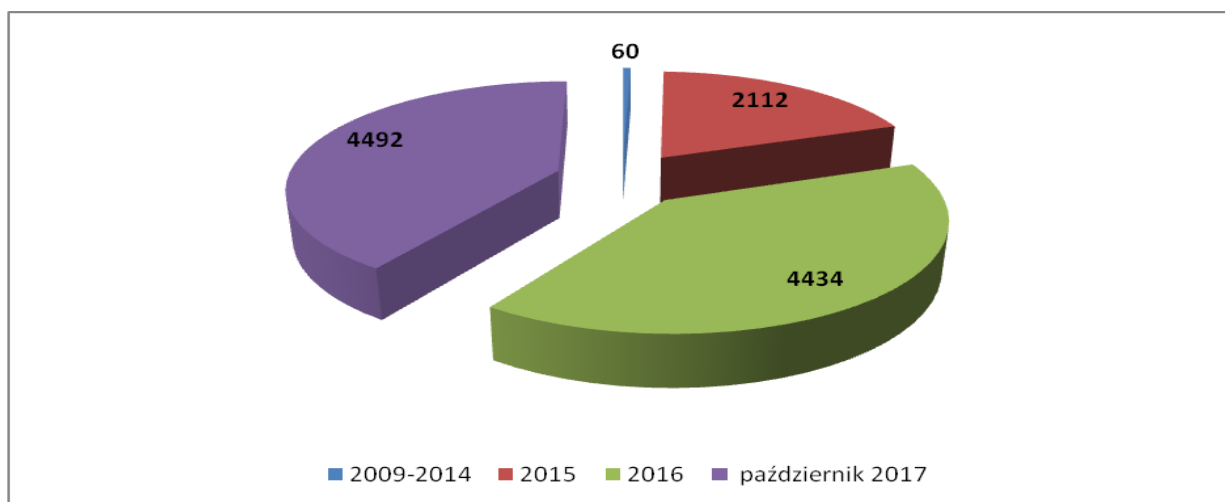
Rysunek 12. Rodzaje zdolności upadłościowej gospodarstw domowych

Źródło: Świecka B., „Bankructwo gospodarstwa domowego – nowa instytucja w polskiej gospodarce”, Wyd. Difin, Warszawa 2008, s. 194.

Postępowanie upadłościowe wobec osób fizycznych nieprowadzących działalności gospodarczej, określane mianem „upadłości konsumenckiej” w Polsce zostało wprowadzone w 2008 roku (weszło w życie 31 marca 2009 roku). W 2008 roku znowelizowano ustawę z dnia 28 lutego 2003 roku – Prawo upadłościowe i naprawcze (Dz.U. z dnia 2009 r. nr 175, poz. 1361 z późn.zm.) dodając nową instytucję w postaci ogłoszenia upadłości przez osobę fizyczną nieprowadzącą działalności gospodarczej.

Poszerzenie prawa upadłościowego o upadłość konsumencką wynikało z konieczności wdrożenia dyrektyw unijnych. Istotne zmiany w upadłości konsumenckiej zostały wprowadzone ustawą z dnia 29 sierpnia 2014 roku o zmianie ustawy Prawo upadłościowe i naprawcze, ustawy o Krajowym Rejestrze Sądowym oraz ustawy o kosztach sądowych w sprawach cywilnych (Dz.U. z 2014 r. poz. 1306) oraz ustawą z dnia 15 maja 2015 roku – Prawo restrukturyzacyjne (Dz.U. z 2015 r. poz. 978). W wyniku nowelizacji wprowadzono między innymi: łatwiejszy dostęp do upadłości, skrócenie okresu planu spłaty zobowiązań, możliwość ogłoszenia upadłości bez planu spłaty wierzycieli, większe wsparcie upadłego w zaspokojeniu potrzeb mieszkaniowych w przypadku sprzedaży mieszkania czy domu, możliwość złożenia wniosku o upadłość przez wierzyciela, obowiązek złożenia wniosku na formularzu. W 2015 roku liczba upadłości konsumenckich wynosiła ok. 4 tysiące. Oznaczało to szybki wzrost upadłości w stosunku do lat poprzednich, jednak jest to nadal

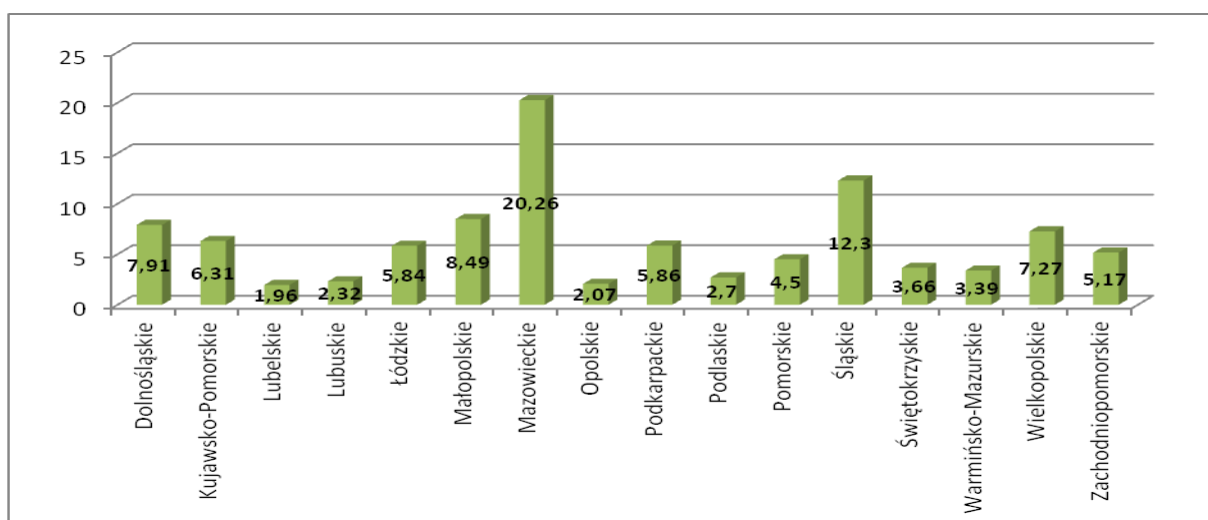
stosunkowo niska liczba w odniesieniu do krajów Europy Zachodniej – np. w Niemczech w tym samym czasie ogłoszono ok. 108 tysięcy upadłości konsumenckich (patrz wykres 15).

Wykres 15. Liczba upadłości konsumenckich w Polsce

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: http://www.coig.com.pl/2017-upadlosc-konsumencka-lista_osob.php, stan z dnia 28.12.2017.

W Polsce w 2017 roku największą liczbę ogłoszonych upadłości konsumenckich odnotowało województwo mazowieckie (ok 20,26%), a najmniejsza liczbę województwo lubuskie (1,96%). W pozostałych województwach poziom ogłoszonych upadłości konsumenckich oscylował między 12% a nieco ponad 2%. (patrz wykres 16).

Wykres 16. Liczba upadłości konsumenckich w Polsce w 2017 roku według województw (w %)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: http://www.coig.com.pl/2017-upadlosc-konsumencka-lista_osob.php, stan z dnia 28.12.2017.

Upadłość konsumencka jest postępowaniem sądowym przewidzianym dla osób fizycznych nieprowadzących działalności gospodarczej, którzy stali się niewypłacalni. Niewypłacalność jest stanem, w którym dłużnik nie jest w stanie wykonywać swoich wymagalnych zobowiązań pieniężnych, np. nie ma pieniędzy na jednoczesny zakup środków codziennego użytku czy też spłatę pożyczki²²⁵. Upadłość ta może spełniać dwie funkcje:

- Oddłużenie niewypłacalnego konsumenta – umorzenie całości lub części długów konsumenta w stosunku do jego wierzycieli, których konsument nie jest, ani nie będzie w stanie spłacić,
- Windykację (odzyskanie) należności od niewypłacalnego konsumenta przez jego wierzycieli.

Upadłość konsumencka niesie za sobą dość istotne konsekwencje, do których m.in. należą:

- Wraz z ogłoszeniem upadłości cały majątek przechodzi w posiadanie syndyka,
- W skład masy upadłości wchodzi również wynagrodzenie za pracę w części niepodlegającej zajęciu,
- Po ogłoszeniu upadłości syndyk sporządza inwentaryzację majątku, a następnie przystępuje do sprzedaży majątku upadłego konsumenta,
- Upadły ma obowiązek wskazać syndykowi cały swój majątek, dokumentację dotyczącą majątku, wszelkich rozliczeń,
- Wraz z ogłoszeniem upadłości wymagalne stają się wszelkie zobowiązania konsumenta, np. kredyt będzie natychmiastowo płatny w pełnej wysokości,
- Wraz z ogłoszeniem upadłości konsument będzie mógł zawierać tylko drobne umowy życia codziennego²²⁶.

W upadłości konsumenckiej stan niewypłacalności kwalifikowany jest jako utrata płynności. Postępowanie upadłościowe nie może być prowadzone wobec osób, które zaciągnęły zobowiązania kredytowe, gdy już były niewypłacalne lub gdy doszło do rozwiązania stosunku pracy z przyczyn leżących po stronie pracownika, czy za jego zgodą. W Polsce upadłość konsumencka ma charakter likwidacyjny, co oznacza, że wiąże się ona z likwidacją majątku dłużnika. Gospodarstwo domowe, które ogłasza swoją upadłość, musi przekazać cały swój majątek w posiadanie syndykowi. Majątek ten ulega spieniężeniu. W praktyce prowadzi to najczęściej do utraty domu czy mieszkania, które było własnością dłużnika. Nowe przepisy

²²⁵ Ustawa z dnia 28 lutego 2003 r. – Prawo upadłościowe i naprawcze (Dz. U. z 2014 r., poz. 1626 – j.t.) ze zmianami wprowadzonymi,

Ustawą z dnia 29 sierpnia 2014 r. o zmianie ustawy – Prawo upadłościowe i naprawcze, ustawy o Krajowym Rejestrze Sądowym oraz ustawy o kosztach sądowych w sprawach cywilnych (Dz. U. z 2014 r., poz. 1306).

²²⁶ Upadłości konsumencka, Poradnik, Ministerstwo Sprawiedliwości, Warszawa, 2015, s. 4-5.

dają dłużnikowi możliwość zatrzymania lokalu mieszkalnego w ramach ugody z wierzycielami. Taka możliwość istnieje jednak dopiero po ogłoszeniu upadłości przez sąd. Łatwiejszy dostęp do upadłości wynika z bardziej korzystnych dla dłużnika kwalifikacji przyczyn, które stanowią podstawę do przyjęcia wniosku przez sąd. Ponadto na zwiększenie dostępu do upadłości wpływ miała zmiana zasad naliczania oraz obniżania kosztów postępowania. Przed nowelizacją dłużnik musiał mieć własne środki na opłacenie syndyka. Obecnie nie jest to konieczne, gdyż koszty te mogą być sfinansowane z budżetu państwa. Obniżono również opłatę za wniosek z 200 do 30 zł oraz ograniczono liczbę wymaganych wierzycieli z dwóch do jednego. Wprowadzone w 2016 roku zmiany dały możliwości złożenia wniosku o upadłość także wierzycielom. Ponadto upadłość konsumencka jest szczególnie atrakcyjna dla dłużnika bez majątku i dochodu, gdyż w takim przypadku postępowanie upadłościowe trwa krótko i nie zawsze prowadzi do utraty domu czy mieszkania. Ponadto korzyści dla dłużnika są większe gdy uzyskuje on dochody w wysokości nieprzekraczającej minimalnego wynagrodzenia lub nie uzyskuje dochodu w ogóle. Należy również pamiętać, że osoba, która ogłosiła swoją upadłość będzie figurowała w bazach danych, co oznacza, że w dłuższym okresie nie będzie mogła zaciągać zobowiązań z odroczonym terminem płatności.

4.5. Ochrona gospodarstw domowych na rynku usług finansowych

Ochrona klienta jest jednym z ważniejszych elementów budowania stabilnego oraz konkurencyjnego systemu finansowego. Działania, które podejmowane są na rzecz ochrony konsumentów na rynku usług finansowych prowadzą do zwiększenia zaufania do systemu finansowego. Jest to szczególnie ważne w okresie częstego występowania zaburzeń na rynku finansowym. Doświadczenia płynące z kryzysów finansowych wskazały, jak problemy finansowe gospodarstw domowych oraz niedostatecznie wysoki poziom ich ochrony, mogą wpływać na system finansowy oraz całą gospodarkę. Istnienie ścisłego związku między ochroną konsumenta a stabilnością finansową potwierdzają słowa S. Bair - Prezesa Federal Deposit Corporation: „nie może być dłużej żadnych wątpliwości co do istnienia związku między ochroną klienta przed nieuczciwymi praktykami i produktami instytucji finansowych a bezpieczeństwem stabilnością systemu finansowego. Produkty oraz praktyki, które przyczyniają się do pogorszenia kondycji finansowej gospodarstw domowych, osłabiają fundamenty całej gospodarki”²²⁷.

²²⁷ Ostalecka A., „Ochrona konsumenta jako instrument wspierania stabilności systemu finansowego”, *Oeconomia* 46/4, Uniwersytet ekonomiczny we Wrocławiu, 2012, s. 661.

Ochrona gospodarstw domowych na rynku usług finansowych obejmuje różnego rodzaju działania podejmowane przez instytucje rządowe oraz organizacje konsumenckie powoływane dla zapewnienia odpowiedniego poziomu bezpieczeństwa²²⁸. Ma to ogromny wpływ na zaufanie, jakim członkowie gospodarstw domowych darzą rynki finansowe, co stanowi nieodzowny czynnik rozwoju oraz bezpieczeństwa tych rynków. Konieczność budowania ochrony gospodarstw domowych na rynku finansowych wynika przede wszystkim z następujących wydarzeń występujących na rynku:

- Ograniczenia konkurencji,
- Zmniejszenie dostępu konsumentów do rzetelnej informacji, który potęgowany jest przez agresywny marketing dostawców produktów i usług,
- Brak realnego wpływu członków gospodarstw domowych na warunki zawieranych umów,
- Zmniejszenie dostępu gospodarstw domowych do wymiaru sprawiedliwości, który jest efektem bariery finansowej, psychologicznej oraz kulturowej,
- Ograniczenie reprezentacji członków gospodarstw domowych, co wynika z trudności w dostępie do kręgu politycznego i gospodarczego.

Potrzeba ochrony konsumentów bierze się również z istniejącej nierówności w dostępie do wiedzy, która istnieje między instytucją finansową a jej klientem, co sprawia, że klient najczęściej jest stroną na pozycji przegranej. Problem tkwi przede wszystkim w dostępie do informacji na temat produktów i usług finansowych. Ma to szczególne znaczenie w sytuacji stosowania przez niektóre instytucje finansowe praktyk nieinformowania lub też niedostatecznego informowania o skutkach podpisywania umowy na określonych warunkach. Zagrożenia dla gospodarstw domowych wynikają z tytułu korzystania z usług finansowych wynikają również z innych czynników²²⁹. Jednym z takich czynników jest również charakter podmiotów, które świadczą tego typu usługi. Najczęściej dochodzi do sytuacji oferowania usług finansowych na obszarze podwyższonego ryzyka przy stosunkowo niskim udziale kapitału własnego. Ponadto innym zagrożeniem jest niematerialny charakter usługi finansowej. Często dochodzi do sytuacji, że jest ona mało przejrzysta dla przeciętnego członka gospodarstwa domowego. Ponadto często usługa ta charakteryzuje się wysokim ryzykiem ekonomicznym, nierównomiernie rozłożonym pomiędzy strony umowy, często na niekorzyść gospodarstwa domowego. Dlatego też idea ochrony gospodarstw domowych na rynku usług

²²⁸ Penczar M., „Ochrona konsumenta na integrującym się rynku bankowym Unii Europejskiej. Integracja rynków finansowych w Unii Europejskiej od A do Z”, „Bank i Kredyt” 2007, nr 7, s. 4.

²²⁹ Więcej na ten temat: „Ochrona i edukacja konsumentów na wybranych rynkach usług, pod redakcją Dąbrowska A., Wyd. PWE, Warszawa 2013.

finansowych zakłada istnienie przejrzystych reguł, które muszą być przestrzegane przez instytucje finansowe w odniesieniu do gospodarstw domowych. Dzięki takiej ochronie gospodarstwa domowe otrzymują:

- Dostęp do informacji, która pozwoli im podjąć świadomą decyzję,
- Dostęp do mechanizmów rozwiązywania sporów z instytucją finansową oferującą dane usługi finansowe,
- Dostęp do ochrony własnych danych osobowych.

Raport Financial Stability Board pokazuje, że istotą ochrony gospodarstw domowych na rynku usług finansowych nie jest powstrzymywanie ich przed podejmowaniem niewłaściwych decyzji finansowych, ale umożliwienie podejmowania decyzji w warunkach pełnej informacji rynkowej na rynku wolnym od oszustw i nadużyć²³⁰.

Jak wskazuje Bank Światowy w dokumencie, który dotyczy dobrych praktyk w zakresie ochrony gospodarstw domowych na rynku finansowym, działania służące zwiększaniu ochrony konsumenta i jego świadomości finansowej sprzyjają promowaniu efektywności usług finansowych. Ochrona finansowa wyrównuje szanse gospodarstw domowych w kontaktach z instytucjami finansowymi, zapewnia dostęp do informacji umożliwiających podjęcie przemyślanej decyzji oraz chroni przed stosowaniem przez instytucje finansowe nieuczciwych praktyk. Dzięki temu zyskuje cały system finansowy. Ponadto taka ochrona gospodarstw domowych na rynku usług finansowych sprzyja kreowaniu dobrych wzorców zarządzania w sektorze usług finansowych. Aby zwiększyć pozytywne oddziaływanie ochrony gospodarstw domowych warto wszystkie podjęte działania uzupełnić o budowanie świadomości członków tych gospodarstw, co ułatwi racjonalne zarządzanie ryzykiem w finansach osobistych.

Budowanie systemu ochrony gospodarstw domowych obejmuje tworzenie właściwych regulacji prawnych oraz aktów wewnętrznych w postaci kodeksów dobrych praktyk czy też innych rozwiązań zachęcających do zagwarantowania właściwych standardów działalności instytucji sektora finansowego. Aby zapewnić wysoki standard ochrony gospodarstw domowych przede wszystkim powinna istnieć instytucja, która by dbała o bezpieczeństwo gospodarstwa domowego na rynku finansowym. Ważne jest, by członkowie tych gospodarstw domowych wiedzieli, która instytucja chroni ich prawa i wspomaga w sytuacji sporów z instytucjami finansowymi. Ponadto efektywny oraz dobrze uregulowany rynek finansowy powinien zapewnić:

²³⁰ Consumer Finance Protection with particular focus on credit, Financial Stability Board, 26 October 2011, Bazylea 2011, s. 3.

- Przejrzystość – członkowie gospodarstw domowych powinni mieć dostęp do jasnych, zrozumiałych informacji o cenach, warunkach i ryzyku poszczególnych produktów i usług finansowych, dzięki czemu będą mieć możliwość porównania ofert poszczególnych instytucji,
- Dobrowolność – poprzez zapewnienie uczciwych praktyk w zakresie sprzedaży i marketingu usług finansowych,
- Rozstrzyganie sporów – poprzez stworzenie mechanizmów, które w łatwy i szybki sposób ułatwiają rozstrzyganie skarg i sporów między gospodarstwem domowym a instytucją finansową,
- Prywatność – ochrona danych osobowych przed niepożądanymi osobami,
- Wspieranie zaufania – poprzez zagwarantowanie, że instytucje finansowe działają w sposób profesjonalny²³¹.

Istnieje wiele regulacji z zakresu prawnej ochrony konsumentów w sektorze usług finansowych. Należą do nich przede wszystkim źródła prawa Unii Europejskiej (traktaty, dyrektywy, rozporządzenia, orzecznictwo Trybunału Sprawiedliwości) oraz poszczególnych państw (ustawy). Zaliczają się do nich również przyjęte standardy opracowywane przez organizacje międzynarodowe, które mają na celu wspieranie poprawy ochrony gospodarstw domowych na rynku usług finansowych²³². Jako przykład można podać działanie Banku Światowego, który w 2012 roku przedstawił „Dobre praktyki dotyczące ochrony konsumentów finansowych.” Dokument ten miał być podstawą do rozwoju regulacji w zakresie ochrony gospodarstw domowych krajów rozwijających się. Zawiera on najważniejsze informacje dotyczące ochrony gospodarstw domowych, praktyki sprzedaży produktów finansowych, prowadzenie kont klientów, ochrony ich danych osobowych. Innym przykładem działalności na rzecz ochrony gospodarstw domowych na rynkach finansowych jest działanie Grupy Konsultacyjnej ds. Pomocy Biednym (CGAP). Grupa w 2011 roku opracowała książkę, w której zawarto najważniejsze informacje dotyczące ochrony gospodarstw domowych oraz problemów inkluzji finansowej²³³. W ostatnich kilku latach w prawie unijnym wprowadzono wiele ważnych regulacji w zakresie usług finansowych i ochrony gospodarstw domowych na rynku finansowym. Znaczna część tych regulacji ma formę dyrektyw, które zobowiązały państwa

²³¹ Good Practices for Financial Consumer Protection, March 2011, Consultative Draft, World Bank, Waszyngton 2011, s. 97.

²³² Ćwieląg K., Maciejasz-Świątkiewicz M., „Ochrona niezamożnych konsumentów na rynku usług finansowych”, *Finanse i Prawo finansowe*, 2016, III (1), s.6.

²³³ Grady R., “Consumer Protection In the Financial Sector: Recent Regulatory Developments”, *„JASSA”*, nr 4/2012.

członkowskie do ich wdrożenia na poziomie krajowym. Dlatego też wiele państw, w tym również Polska, dokonało włączenia dyrektyw unijnych związanych z ochroną gospodarstw domowych na rynku usług finansowych do krajowych porządków prawnych.

Ochrona gospodarstw domowych na rynku usług finansowych wymaga zaangażowania wielu podmiotów. Najczęściej należą do nich: organy nadzoru finansowego, ministerstwa, agencje ochrony konsumentów, urzędy zajmujące się konkurencją i ochroną gospodarstw domowych działających na rynku usług finansowych. Ciekawym rozwiązaniem stosowanych w niektórych krajach jest powołanie odrębnych organów (agencji), które działają na rzecz gospodarstw domowych. Ich zadaniem jest wdrażanie oraz egzekwowanie przepisów, które będą gwarantować wszystkim gospodarstwom domowym stały dostęp do rynków produktów i usług finansowych. Jako przykład może posłużyć organ działający w Wielkiej Brytanii pod nazwą Financial Conduct Authority (FCA), którego zadaniem jest ochrona gospodarstw domowych na rynku usług finansowych, badanie zgodności produktów finansowych z konkretnymi przepisami. Coraz częściej słyszy się opinie, że w samej Unii Europejskiej należy powołać agencje ds. ochrony klientów usług finansowych, która będzie chronić swoich klientów przed niewłaściwymi praktykami rynkowymi stosowanymi przez instytucje finansowe²³⁴.

Jednym z ważniejszych obszarów regulacji prawnych w zakresie ochrony gospodarstw domowych na rynkach finansowych jest zapewnienie ochrony antyupadłościowej. Ochrona ta przyjmuje postać systemów gwarancyjnych, które zapewniają ochronę aktywów gospodarstw domowych w sytuacji upadłości instytucji sektora finansowego. Efektywność takiego systemu musi być zapewniona przez ustalenie go na odpowiednio wysokim poziomie, tzn. w razie wystąpienia zaburzeń w systemie finansowym, nie będzie powodował bodźców do wycofania kapitału z banków. Ponadto musi być to wiarygodny system, który zapewni zaspokojenia potrzeb klienta w sytuacji spornej. Bardzo ważna jest również świadomość gospodarstw domowych o istnieniu takiej ochrony oraz znajomość funkcjonowania systemów gwarancyjnych, w szczególności limitów gwarancyjnych oraz wyłączeń z systemu. Dlatego też podnoszenie świadomości wśród gospodarstw domowych stanowi ważny element w zakresie budowania bezpieczeństwa gospodarstw domowych na rynku usług finansowych. Ponadto raport Financial Stability Board pokazuje, że polityka ochrony gospodarstw domowych jest bardzo ważnym elementem włączania do systemu finansowego tzw. klientów

²³⁴ Frączek B., Mitrega-Niestrój K., „Regulacyjno-instytucjonalne ramy ochrony konsumentów na rynku usług finansowych – wybrane doświadczenia międzynarodowe, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie”, nr 2(938), Kraków, 2015, s. 11.

nieubankowionych. Dla tych gospodarstw domowych, które do tej pory nie korzystały z usług finansowych takie zabezpieczenia mogą stanowić ważny bodziec do włączenia się w system finansowy. Zatem działania mające na celu zwiększenie poziomu ochrony gospodarstw domowych na rynku finansowym, poza wzmacnianiem zaufania do systemu finansowego oraz wspierania jego stabilności, pośrednio przyczyniają się do ograniczenia zjawiska wykluczenia finansowego²³⁵.

²³⁵

Consumer Finance Protection..., op.cit, s.3.

Rozdział 5. Poziom i struktura składników bilansu gospodarstw domowych w Polsce – w świetle wyników badań ilościowych

5.1. Metodologia badania

Głównym celem naukowym niniejszej pracy jest identyfikacja czynników wpływających na sposób gromadzenia oraz wydatkowania składników bilansu przez gospodarstwa domowe. Znajomość wielkości oraz struktury majątku gospodarstwa domowego jest ważna nie tylko w aspekcie poznawczym, ale także praktycznym, to znaczy w celu prawidłowego zarządzania nim. Na potrzeby pracy postawiono następujące hipotezy badawcze:

- **Hipoteza 1.** Gospodarstwa domowe w Polsce posiadają mały zakres oszczędności, a zakupione aktywa pokrywane są z obcych źródeł finansowania majątku.
- **Hipoteza 2.** Wzrost poziomu zadłużenia gospodarstw domowych w Polsce decyduje o poziomie wyposażenia w dobra trwałego użytku oraz poziomie ich konsumpcji.
- **Hipoteza 3.** Struktura gospodarstwa domowego ma wpływ na poziom i strukturę składników bilansu oraz sposoby ich gromadzenia.
- **Hipoteza 4.** Wielkość gospodarstwa domowego ma wpływ na strukturę bilansu gospodarstwa, przy czym gospodarstwa domowe jednoosobowe wykazują mniejszą skłonność do oszczędzania niż gospodarstwa domowe wieloosobowe.
- **Hipoteza 5.** Niski poziom dochodów uniemożliwia gromadzenie majątku przez gospodarstwa domowe.
- **Hipoteza 6.** Wielkość zaciągniętych zobowiązań finansowych w bankach jest większa od wielkości zobowiązań zaciąganych w innych instytucjach finansowych czy u osób prywatnych.
- **Hipoteza 7.** Wyższy poziom dochodów gospodarstw domowych w Polsce sprzyja powstawaniu ich większego zadłużenia.
- **Hipoteza 8.** Planowanie finansów osobistych zwiększa efektywność gospodarowania dostępnymi środkami finansowymi przez gospodarstwa domowe.

Celem pracy, po weryfikacji hipotez, jest zbudowanie wstępnego modelu struktury bilansu gospodarstwa domowego.

Dobór próby oraz określenie ilości respondentów biorących udział w badaniu i ich struktury

Badanie było badaniem ankietowym na próbie N=450 osób. Próba poddana badaniu została wybrana metodą celowo-kwotową uwzględniającą: miejsce zamieszkania (miasto/wieś),

województwo, liczba osób w gospodarstwie domowym. Dobór próby był wykonywany przez agencję badawczą Pro Research. Próba badawcza stanowi załącznik 2 niniejszej pracy.

Kwestionariusz badawczy

W celu przeprowadzenia badania ilościowego w czerwcu 2017 roku została przygotowana wstępna wersja kwestionariusza. Następnie poddano narzędzie weryfikacji w badaniu pilotażowym. W wyniku tych działań wprowadzono kilka niezbędnych korekt, między innymi związanych z przeformułowaniem pytań czy zmianą ich kolejności w kwestionariuszu. Końcowy kwestionariusz badawczy – znajduje się w załączniku 1 niniejszej pracy. W kwestionariuszu badawczym zawarto 25 pytań merytorycznych oraz 7 pytań metryczkowych.

Przebieg badania

Badanie ankietowe zostało przeprowadzone metodą CATI. W wyniku przeprowadzonego badania uzyskano 450 kompletnie wypełnionych kwestionariuszy, które następnie poddano analizie przy pomocy programu statystycznego Statistica. Przed przystąpieniem do badań właściwych zrealizowano badanie pilotażowe celem eliminacji błędów i dopracowania wersji ostatecznej kwestionariusza ankietowego. Wszyscy respondenci byli członkami gospodarstw domowych i posiadają wiedzę na temat bilansu gospodarstwa domowego.

Na podstawie kwerendy literatury oraz przeprowadzonych badań empirycznych o charakterze ilościowym przeprowadzono opracowanie statystyczne weryfikujące wymienione hipotezy oraz przedstawiające zależność między poziomem i strukturą posiadanych przez gospodarstwa domowe składników bilansu w zależności od grupy, do której należy dane gospodarstwo.

5.2. Opracowanie wyników badań ilościowych, analiza oraz weryfikacja hipotez badawczych

Badanie ilościowe prowadzone było na grupie $N=450$ osób, zgodnie z doбором próby celowo-kwotowym. Struktura respondentów biorących udział w badaniu zaprezentowana jest poniżej.

Tabela 17. Struktura respondentów

Województwo	Liczba osób w gospodarstwie domowym	Miejsce zamieszkania	
		MIASTO	WIEŚ
Dolnośląskie	Ogółem	27	10
	1	8	2
	2	8	2
	3	6	2
	4	3	2
	5+	2	2
Kujawsko - pomorskie	Ogółem	16	11
	1	5	3
	2	5	2
	3	3	2
	4	2	2
	5+	1	2
Lubelskie	Ogółem	14	11
	1	4	3
	2	4	2
	3	3	2
	4	2	2
	5+	1	2
Lubuskie	Ogółem	8	5
	1	2	1
	2	2	1
	3	2	1
	4	1	1
	5+	1	1
Łódzkie	Ogółem	21	11
	1	7	2
	2	6	3
	3	4	2
	4	3	2
	5+	1	2
Małopolskie	Ogółem	21	16
	1	6	2
	2	6	3
	3	4	3
	4	3	3
	5+	2	5
Mazowieckie	Ogółem	46	19
	1	14	4
	2	13	4
	3	10	4
	4	6	3
	5+	3	4

Opolskie	Ogółem	7	5
	1	2	1
	2	2	1
	3	1	1
	4	1	1
	5+	1	1
Podkarpackie	Ogółem	11	11
	1	3	2
	2	3	2
	3	2	2
	4	2	2
	5+	1	3
Podlaskie	Ogółem	9	5
	1	3	1
	2	3	1
	3	1	1
	4	1	1
	5+	1	1
Pomorskie	Ogółem	19	9
	1	5	1
	2	6	2
	3	4	2
	4	3	2
	5+	1	2
Śląskie	Ogółem	44	10
	1	13	2
	2	14	3
	3	10	1
	4	6	2
	5+	1	2
Świętokrzyskie	Ogółem	7	7
	1	2	1
	2	2	2
	3	1	1
	4	1	1
	5+	1	2
Warmińsko-mazurskie	Ogółem	11	5
	1	3	1
	2	3	1
	3	2	1
	4	2	1
	5+	1	1

Wielkopolskie	Ogółem	24	10
	1	6	1
	2	7	2
	3	5	3
	4	4	1
	5+	2	3
Zachodniopomorskie	Ogółem	15	5
	1	5	1
	2	4	1
	3	4	1
	4	1	1
	5+	1	1
POLSKA	Ogółem	300	150
	1	88	28
	2	88	32
	3	62	29
	4	41	27
	5+	21	34

Źródło: Opracowanie na podstawie badań własnych, N=450.

Zachowania członków gospodarstw domowych determinowane są zarówno potrzebami indywidualnymi każdego z nich, jak i potrzebami wspólnymi, które dotyczą całego gospodarstwa. Proporcje między potrzebami osobistymi a wspólnymi układają się różnie w zależności od wielkości gospodarstwa, stylu życia oraz fazy rozwojowej, co znajdzie swoje odzwierciedlenie w strukturze i wielkości wydatków pieniężnych całego gospodarstwa. Analizując dane z tabeli 18 i na wykresie 17 okazało się, że 39% osób wskazało, że ich gospodarstwo domowe tworzą małżonkowie z dziećmi. 16% wskazań stanowiły osoby utrzymujące się samodzielnie. Taki sam procent stanowili respondenci, którzy tworzą gospodarstwa domowe partnerów wolnego związku mieszkający razem i razem utrzymujący się. 9% osób – to reprezentanci gospodarstw domowych małżonków bez dzieci, a 8% - osoby niespokrewnione mieszkające wspólnie i wspólnie utrzymujący się. Najczęściej grupę tą tworzą grupy studentów/uczniów wspólnie utrzymujących się. Niecałe 5% respondentów to osoby samotnie wychowujące dzieci. 6% osób wskazało odpowiedź „inne” (patrz tabela 18, wykres 17).

Tabela 18. Skład osobowy gospodarstwa domowego

Pana/Pani gospodarstwo domowe tworzy/tworzą:	Wskazania	
	Ogółem [N]	Ogółem [N w %]
Osoba utrzymująca się samodzielnie	73	16
Partnerzy – wolny związek mieszkający razem i razem utrzymujący się	72	16
Małżonkowie bez dzieci	42	9
Małżonkowie z dziećmi	177	39
Osoba samotna z dziećmi	21	5
Osoby niespokrewnione mieszkające wspólnie i wspólnie utrzymujące się	36	8
Inne	29	6
Suma	450	100

Źródło: Opracowanie na podstawie badań własnych, N=450.

Wykres 17. Skład osobowy gospodarstwa domowego

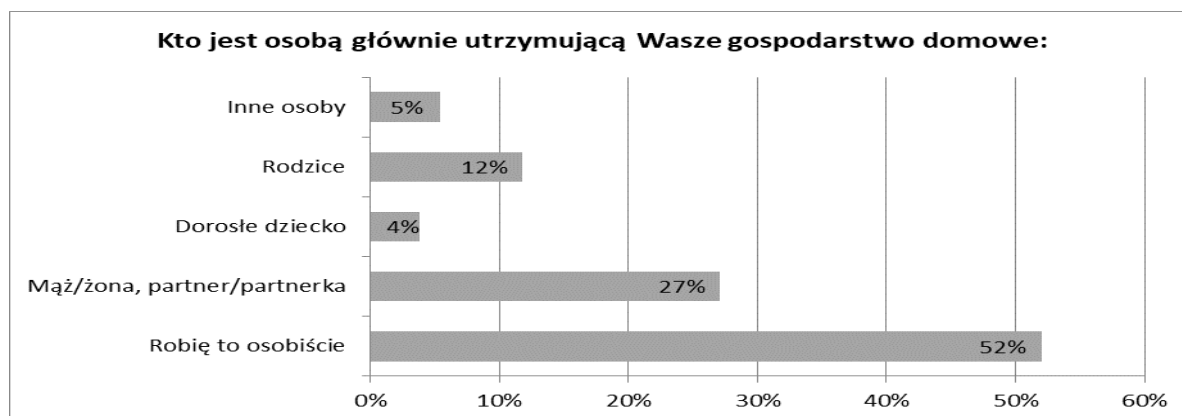
Źródło: Opracowanie własne, N=450.

Kolejne pytanie dotyczyło opinii respondentów na temat osoby głównie utrzymującej gospodarstwo domowe. Odpowiedzi zestawiono w tabeli 19 i na wykresie 18. Ponad połowa respondentów uważa, że osobiście utrzymuje gospodarstwo domowe (52% wskazań). 27% ankietowanych uważa, że robi to mąż/zona bądź partner/partnerka. 12% wskazań dotyczyło rodziców. Najmniej liczną grupę stanowili respondenci, których gospodarstwo utrzymują inne osoby (5% wskazań) i dorosłe dziecko (4% wskazań, patrz tabela 19, wykres 18).

Tabela 19. Opinie respondentów na temat osoby głównie utrzymującej gospodarstwo

Proszę wskazać, kto w Pana/i gospodarstwie domowym jest osobą głównie utrzymującą wasze gospodarstwo domowe	Wskazania	
	Ogółem [N]	Ogółem [N w %]
Robię to osobiście	234	52
Mąż/zona, partner/partnerka	122	27
Dorosłe dziecko	17	4
Rodzice	53	12
Inne osoby	24	5
Suma	450	100

Źródło: Opracowanie na podstawie badań własnych, N=450.

Wykres 18. Opinie respondentów na temat osoby głównie utrzymującej gospodarstwo domowe

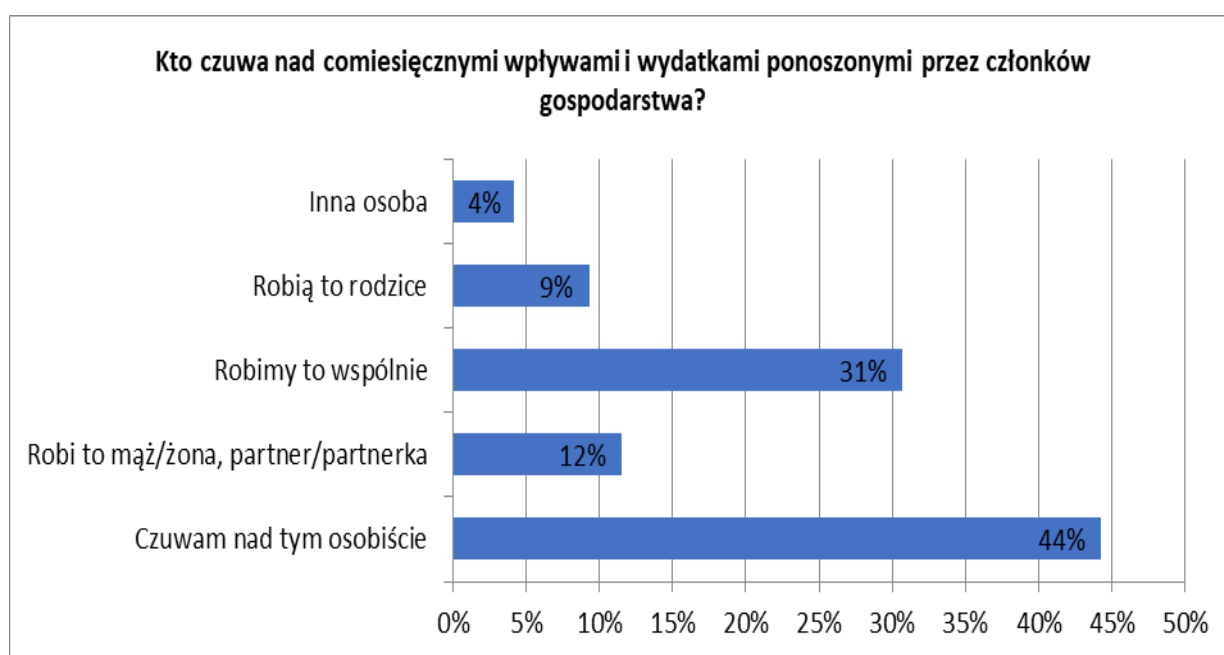
Źródło: Opracowanie własne, N=450.

Aby poznać szerszy pogląd na temat dochodów gospodarstw domowych poproszono ankietowanych o odpowiedź na pytanie: *Kto w Pana/i gospodarstwie domowym czuwa nad comiesięcznymi wpływami i wydatkami ponoszonymi przez członków gospodarstwa?* Na podstawie danych zamieszczonych w tabeli 20 można wywnioskować, że zdania ankietowanych w tej kwestii są podzielone. 44% ankietowanych uważa, że nad comiesięcznymi wydatkami czuwa samodzielnie, a 31% robi to wspólnie z pozostałymi członkami gospodarstwa domowego. 12% osób twierdzi, że w ich gospodarstwie nad tymi sprawami czuwa mąż/zona, partner/partnerka, w opinii 9% osób najlepiej robią to rodzice, a u 4% respondentów – inne osoby (patrz tabela 20, wykres 19).

Tabela 20. Opinie respondentów na temat kontroli nad comiesięcznymi wpływami i wydatkami ponoszonymi przez członków gospodarstwa

Kto w Pana/i gospodarstwie domowym czuwa nad comiesięcznymi wpływami i wydatkami ponoszonymi przez członków gospodarstwa:	Wskazania	
	Ogółem [N]	Ogółem [N w %]
Czuwam nad tym samodzielnie	199	44
Robi to mąż/żona, partner/partnerka	52	12
Robimy to wspólnie	138	31
Robią to rodzice	42	9
Inna osoba	19	4
Suma	450	100

Źródło: Opracowanie na podstawie badań własnych, N=450.

Wykres 19. Opinie respondentów na temat kontroli nad comiesięcznymi wpływami i wydatkami ponoszonymi przez członków gospodarstwa

Źródło: Opracowanie własne, N=450.

W pracy postawiono 8 hipotez, których weryfikacja znajduje się poniżej.

Hipoteza 1:

Gospodarstwa domowe w Polsce posiadają mały zakres oszczędności, a zakupione aktywa finansowane są z obcych źródeł finansowania majątku.

W pracy hipoteza badawcza pierwsza brzmi: **Gospodarstwa domowe w Polsce posiadają mały zakres oszczędności, a zakupione aktywa finansowane są z obcych źródeł finansowania majątku.**

Pytania, które posłużyły weryfikacji tej hipotezy dotyczyły poziomu posiadanych przez gospodarstwa domowe oszczędności oraz finansowania aktywów przez zobowiązania długoterminowe i krótkoterminowe. Skupiając się na oszczędnościach w ujęciu makroekonomicznym, szczególną uwagę należy poświęcić oszczędnościom gospodarstw domowych, ponieważ odgrywają w gospodarce istotną rolę. Oszczędności finansowe to środki ulokowane przez gospodarstwa domowe w takich instrumentach finansowych jak: gotówka i depozyty bankowe, instrumenty udziałowe (akcje, udziały w innych podmiotach), instrumenty dłuższe, w szczególności obligacje skarbowe, polisy ubezpieczeniowe, fundusze emerytalne. Największą część oszczędności gospodarstwa domowe lokują w instrumenty finansowe.

Analiza została przeprowadzona na podstawie zbadanej struktury aktywów gospodarstw domowych oraz źródeł ich finansowania. Analiza wykazała, że gospodarstwa domowe w Polsce, jeżeli decydują się na gromadzenie oszczędności, to wybierają oszczędności krótkoterminowe, tj. do 1 roku (88% wskazań). 42% wskazań dotyczyło oszczędzania długoterminowego w postaci polis ubezpieczeniowych, udziałów i spółek handlowych, funduszy emerytalnych, długoterminowych programów systematycznego oszczędzania oraz inwestowania w nieruchomości. W strukturze inwestycji długoterminowych najczęściej wskazań dotyczyło inwestowania swoich oszczędności w polisy ubezpieczeniowe (18% wskazań) oraz długoterminowych programów systematycznego oszczędzania (14% wskazań). Najmniej oszczędności gospodarstwa domowe przeznaczają na udziały lub akcje spółek handlowych (niecałe 1%). Analizując inwestycje krótkoterminowe gospodarstw domowych, można wskazać, że gospodarstwa domowe w Polsce najczęściej gromadzą oszczędności w postaci gotówki w domu (86%) oraz środków pieniężnych na rachunku bankowym (82% wskazań). Znikome znaczenie mają krótkoterminowe papiery wartościowe w postaci obligacji oraz bonów towarowych (niecałe 1%). Informacje o strukturze posiadanych oszczędności przez

gospodarstwa domowe w Polsce zostały umieszczone w tabeli 21. Przeprowadzona analiza dotyczyła również sposobu finansowania posiadanych przez gospodarstwa domowe aktywów.

Tabela 21. Rodzaje oszczędności zgromadzonych przez gospodarstwa domowe

Proszę wskazać, jakiego typu posiada Pan/i oszczędności oraz oszacować ich wartość	Wskazania		
	Ogółem [N]	Ogółem [N w %]	Ogółem [N w zł]
Polisy ubezpieczeniowe	83	18	15 940 000
Obligacje	0	0	0
Bony skarbowe	0	0	0
Udziały lub akcje spółek handlowych	2	0	110 000
Fundusze emerytalne	38	8	692 600
Fundusze inwestycyjne	26	6	869 000
Krótkoterminowe papiery wartościowe tj. obligacje, bony towarowe	2	0	5 000
Środki pieniężne na rachunku bankowym	367	82	10 452 300
Gotówka w domu	386	86	712 720
Inwestycje w nieruchomości	20	4	1 804 000
Długoterminowe programy systematycznego oszczędzania	64	14	1 001 549
Nie dotyczy	46	10	-
Suma wskazań	1034	-	15 940 000

Źródło: Opracowanie na podstawie badań własnych, N=450.

Na podstawie zebranych danych wynika, że znaczna większość gospodarstw domowych w Polsce posiada zobowiązania długoterminowe. Kapitały obce dotyczą przede wszystkim kredytów hipotecznych, które zaciągane są na zakup mieszkania czy budowę domu (60% wskazań). Dużą część posiadanych kapitałów obcych stanowią również długoterminowe pożyczki w banku (17% wskazań), które przeznaczone są na zakup aktywów trwałych (w szczególności na sprzęt RTV, AGD, samochody i inne środki transportu, meble). Ważny element zobowiązań stanowią również zobowiązania wobec osób prawnych z tytułu zakupów na raty. Zobowiązania, zarówno długoterminowe jak i krótkoterminowe, dotyczą 15% gospodarstw domowych. Niezależnie od terminu spłaty zadłużenia zobowiązania te zaciągane są głównie na zakupy dóbr trwałego użytku, takich jak: meble, samochody, urządzenia techniczne, maszyny, sprzęt RTV i AGD.

Wnioski::

1. Z zebranych danych wynika, że polskie gospodarstwa domowe w swoim majątku mają niewielki udział oszczędności, a najczęściej gromadzą oszczędności w postaci środków zgromadzonych w kasie czy na rachunku bankowym.
2. Najczęstszą przyczyną zaciągania zobowiązań finansowych niezależnie od terminu ich spłaty jest chęć zakupu droższych dóbr trwałego użytku (typu sprzęt RTV, AGD).

Weryfikacja hipotezy 1: **Gospodarstwa domowe w Polsce posiadają mały zakres oszczędności, a zakupione aktywa finansowane są z obcych źródeł finansowania majątku.**

Hipoteza 1 – potwierdzona.

Na podstawie zebranego materiału można wskazać, że hipoteza pierwsza została potwierdzona. Gospodarstwa domowe w Polsce posiadają niewielki zakres oszczędności oraz posiadane aktywa w większości zostały zakupione przy pomocy obcych źródeł finansowania.

Hipoteza 2:

Wzrost poziomu zadłużenia gospodarstw domowych w Polsce decyduje o poziomie wyposażenia w dobra trwałego użytku oraz poziomie ich konsumpcji.

Z punktu widzenia gospodarstwa domowego kapitały obce spełniają dwie podstawowe funkcje. Po pierwsze umożliwiają gospodarstwu wejść na wyższy poziom konsumpcji, a po drugie pozwalają na optymalizację konsumpcji w czasie. Ponadto warto dodać, że kapitały obce stanowią jedno z podstawowych źródeł finansowania majątku gospodarstw domowych. Weryfikacji hipotezy drugiej dokonano na podstawie pytań o posiadane przez gospodarstwa domowe aktywa trwałe (pytanie 9) oraz pytań dotyczących sposobów radzenia sobie z brakami środków finansowych na niezbędne dobra (pytanie 18), powodów zaciągania zobowiązań finansowych (pytanie 21) oraz typów zadłużenia długoterminowego i krótkoterminowego. Przeprowadzona analiza wykazała, że ponad połowa gospodarstw domowych posiada obecnie do spłacenia pożyczki i kredyty (55% wskazań). Informację tą powiązano ze sposobami zadłużania się polskich gospodarstw domowych. Na podstawie poniższej tabeli można wnioskować, że ponad połowa gospodarstw domowych w sytuacji braków środków finansowych na zakup dobra decyduje się zaciągnąć na ten cel pożyczki w banku (63% wskazań), a 54% wskazań dotyczy zaciągania pożyczek wśród najbliższych, znajomych. 22% gospodarstw wskazało, że na te cele pożyczka środki w firmach udzielających pożyczek.

Tabela 22. Sposoby radzenia sobie z brakiem środków finansowych w gospodarstwach domowych

W jaki sposób Pana/i gospodarstwo domowe radzi sobie z brakami środków finansowych na niezbędne dobra?	Wskazania [liczbowo]	
	Ogółem [N]	Ogółem [N w %]
Pożyczamy w banku	284	63
Pożyczamy w firmach udzielających pożyczek (chwilówka, lombard)	101	22
Pożyczmy od rodziny lub znajomych	242	54
Podajemy dodatkową pracę	88	20
Inne	1	0
Nie dotyczy	69	15
Suma wskazań	785	-

Źródło: Opracowanie na podstawie badań własnych, N=450.

Analizując wielkość zadłużenia polskich gospodarstw domowych zapytano respondentów o powód zaciągania zobowiązań finansowych. Analiza wykazała, że powody zadłużania są zróżnicowane i zależne od sytuacji materialnej danego gospodarstwa domowego. Najczęstszą przyczyną zaciągania zobowiązań finansowych niezależnie od terminu ich spłaty jest chęć zakupu droższych dóbr trwałego użytku (typu sprzęt RTV, AGD). Informację tą powiązano z informacją na temat posiadanych przez gospodarstwa domowe aktywów trwałych. Mianowicie, aż 96% gospodarstw domowych wskazało, że posiada sprzęt RTV i AGD, z czego 34% gospodarstw domowych zakupiło ten sprzęt z zaciągniętych zobowiązań finansowych. 20% gospodarstw domowych zaciągnęło zobowiązania w celu zakupu mieszkania, a 18% wskazało, że zaciągnęło zobowiązanie finansowe na zakup nowego samochodu (patrz tabela 23). Na podstawie poniżej tabeli można również wnioskować, że zaciągane zobowiązania finansowe dotyczą głównie zakupów aktywów trwałych, ponieważ jedynie 5% wskazań dotyczyło pokrycia z kredytów/pożyczek wydatków konsumenckich, tj. na żywność, odzież, opłaty.

Tabela 23. Powody zaciągania przez gospodarstwa domowe zobowiązań finansowych

Proszę wskazać powód zaciągnięcia przez Pana/i gospodarstwo domowe zobowiązań finansowych:	Wskazania	
	Ogółem [N]	Ogółem [N w %]
Wypoczynek	8	2
Remont mieszkania, domu	29	6
Pokrycie wydatków konsumenckich, np. żywność, odzież, opłaty	22	5
Zakup droższych dóbr trwałego użytku	152	34
Zakup samochodu	80	18
Zakup mieszkania	87	19
Kształcenie	3	1
Leczenie	6	1
Inne	18	4
Nie dotyczy	193	43
Suma	598	100

Źródło: Opracowanie na podstawie badań własnych, N=450.

Analizując poziom zadłużenia gospodarstw domowych oraz poziom aktywów trwałych można wywnioskować, że w strukturze aktywów gospodarstwa domowe posiadają znaczny udział aktywów trwałych.

Wnioski:

1. Z zebranych danych wynika, że polskie gospodarstwa domowe w swoim majątku mają duży udział aktywów trwałych. 96% wskazań dotyczyło posiadanego przez nich sprzętu RTV i AGD, 78% - posiadanych mebli, 74% - samochodów i innych środków transportu, 61% - budynków, lokali, 33% - gruntów własnych. 46% gospodarstw domowych posiada również inne aktywa trwałe, tj. biżuterię, dzieła sztuki itp.
2. Jeżeli chodzi o posiadane kapitały własne, to ich udział w strukturze pasywów jest niewielki. 14% gospodarstw domowych posiada kapitały własne pozyskane w drodze spadków, a 23% w postaci darowizn. Niewielkie znaczenie mają kapitały własne pozyskane w rezultacie bieżącej działalności.
3. Na finansowanie zakupionych dóbr trwałego użytku gospodarstwa domowe decydują się zaciągać zobowiązania finansowe. 60% wskazań dotyczyło zaciągania długoterminowych kredytów mieszkaniowych, na budowę domu, 17% gospodarstw zdecydowało się na zaciągnięcie długoterminowej pożyczki w banku.
4. Gospodarstwa domowe w celu zakupu dóbr trwałego użytku decydują się również na zaciąganie zobowiązań wobec osób prawnych z tytułu zakupu dóbr na raty. 15% wskazań dotyczyło właśnie tych zobowiązań. Zatem można stwierdzić, że mimo braków środków własnych na zakup dóbr trwałego użytku, gospodarstwa domowe decydują się na zakup tych dóbr, powodując tym samym wzrost ogólnego zadłużenia całego gospodarstwa.

Hipoteza 2 – potwierdzona.

Na podstawie zebranego materiału można wskazać, że hipoteza druga została potwierdzona.

Wzrost poziomu zadłużenia gospodarstw domowych w Polsce decyduje o poziomie wyposażenia w dobra trwałego użytku oraz poziomie ich konsumpcji.

Zdecydowana większość kredytów i pożyczek zaciągana jest przez gospodarstwa domowe, które dokonują ważnych zakupów, tj. domu, samochodu czy innych dóbr trwałego użytku. Zakup powyższych artykułów często finansowany jest z środków pochodzących z kredytów.

Hipoteza 3:

Struktura gospodarstw domowych ma wpływ na poziom i strukturę składników bilansu gospodarstw domowych oraz sposoby ich gromadzenia.

Weryfikacji tej hipotezy dokonano na podstawie ogólnej struktury aktywów i źródeł ich finansowania oraz sprawdzono, jak kształtuje się ta struktura w zależności od liczby osób, które tworzą gospodarstwo domowe.

Struktura gospodarstw domowych dotyczy liczby członków, które tworzą dane gospodarstwo domowe. Na potrzeby niniejszej pracy dokonano następującej klasyfikacji gospodarstw domowych:

1. Gospodarstwa domowe jednoosobowe
2. Gospodarstwa domowe dwuosobowe
3. Gospodarstwa domowe trzy i czteroosobowe
4. Gospodarstwa domowe pięcioosobowe.

Według przyjętej klasyfikacji gospodarstw dokonano analizy struktury majątku gospodarstw domowych oraz źródeł ich finansowania. Aktywa gospodarstw domowych dzielą się na dwie grupy aktywów: rzeczowe oraz finansowe. Sytuacja, w której występuje powszechność posiadania aktywów rzeczowych i finansowych przez gospodarstwa domowe, a aktywa rzeczowe stanowią zdecydowaną większość majątku, jest bardzo często spotykaną prawidłowością. Na potrzeby niniejszego badania i weryfikacji postawionej hipotezy dokonano analizy struktury bilansu dla wszystkich gospodarstw domowych oraz z uwzględnieniem powyższej klasyfikacji. W pierwszej kolejności wzięto pod uwagę aktywa trwałe będące w posiadaniu wskazanych grup gospodarstw domowych. Analiza wykazała, że biorąc pod uwagę strukturę gospodarstw domowych, to największy udział rzeczowych aktywów trwałych dotyczy gospodarstw domowych 3 i 4-osobowych. Gospodarstwa te w strukturze rzeczowych aktywów trwałych najczęściej wskazywały, że posiadają urządzenia techniczne (44% wskazań), garaże (43% wskazań), budynki czy lokale (41% wskazań) oraz grunty własne (40% wskazań, patrz tabela 24). Taki rozkład odpowiedzi może wskazywać, że gospodarstwa te w większości są gospodarstwami mieszkającymi na wsi, gdyż to te gospodarstwa posiadają większy udział wymienionych wyżej elementów rzeczowych aktywów trwałych.

Tabela 24. Struktura rzeczowych aktywów trwałych posiadanych przez polskie gospodarstwa domowe w zależności od typu gospodarstwa domowego

Typ gospodarstwa domowego				
Rodzaje posiadanych rzeczowych aktywów trwałych	Jednoosobowe	Dwuosobowe	Trzy i czteroosobowe	Pięcioosobowe i więcej
Grunty własne	16%	24%	40%	20%
Budynki, lokale	18%	25%	41%	16%
Garaże	17%	20%	43%	20%
Sprzęt RTV i AGD	26%	27%	35%	12%
Meble	22%	27%	39%	12%
Samochody i inne środki transportu	20%	27%	40%	13%
Urządzenia techniczne, maszyny	16%	15%	44%	25%
Prawo wieczystego użytkowania gruntu	100%	0%	0%	0%
Inne środki trwałe (np. biżuteria, dzieła sztuki)	32%	26%	30%	12%
Środki trwałe w budowie	24%	9%	26%	41%

Źródło: Opracowanie na podstawie badań własnych, N=450.

Biorąc pod uwagę wartości niematerialne i prawne w każdym z typów gospodarstw domowych, to ten składnik aktywów nie ma większego znaczenia w strukturze aktywów trwałych. Tylko jedna osoba wskazała, że jej gospodarstwo domowe posiada programy komputerowe i pochodziła ona z gospodarstwa domowego trzy/czteroosobowego. Dwie osoby wskazały, że ich gospodarstwo domowe korzysta z leasingu, przy czym jedna osoba tworzy gospodarstwo domowe dwuosobowe, a jedna należy do gospodarstwa domowego trzy/czteroosobowego.

Analizując inwestycje długoterminowe największy udział inwestycji długoterminowych można zauważyć w gospodarstwach dwu, trzy i czteroosobowych. W strukturze inwestycji długoterminowych udziały lub akcje spółek handlowych posiadają jedynie gospodarstwa dwu, trzy/czteroosobowe (patrz tabela 25).

Tabela 25. Struktura inwestycji długoterminowych posiadanych przez polskie gospodarstwa domowe w zależności od typu gospodarstwa domowego

Typ gospodarstwa domowego				
Rodzaje posiadanych inwestycji długoterminowych	Jednoosobowe	Dwuosobowe	Trzy i czteroosobowe	Pięcioosobowe i więcej
Polisy ubezpieczeniowe	23%	28%	35%	14%
Udziały lub akcje spółek handlowych	0%	50%	50%	0%
Fundusze emerytalne	18%	34%	40%	8%
Inwestycje w nieruchomości	10%	20%	40%	30%
Długoterminowe programy systematycznego oszczędzania	28%	27%	37%	8%

Źródło: Opracowanie na podstawie badań własnych, N=450.

Biorąc pod uwagę należności długoterminowe, to największą liczbą wskazań wykazały się gospodarstwa domowe dwuosobowe. Ten typ gospodarstw domowych w stosunku do pozostałych gospodarstw domowych częściej udziela pożyczki osobom prywatnym (40% wskazań) oraz posiada długoterminowe lokaty w bankach (36% wskazań).

Badając strukturę aktywów obrotowych wielokrotnego użytku należy zauważyć, że gospodarstwa domowe jedno i dwuosobowe w tej części posiadanego majątku posiadały największą liczbę wskazań w sprzęt audiowizualny oraz sprzęt sportowo-rekreacyjny o niewielkiej wartości, natomiast gospodarstwa domowe trzy/cztero i pięcioosobowe częściej wskazywały na zabawki. Taki rozkład odpowiedzi znajduje swoje uzasadnienie, ponieważ gospodarstwa domowe jedno i dwuosobowe w większości przypadków są to gospodarstwa osób dorosłych bez dzieci, które mogą swoje dochody przeznaczać na zaspokojenie potrzeb wyższego rzędu i zakup dóbr luksusowych. Gospodarstwa wieloosobowe posiadające dzieci zazwyczaj skupiają się na zaspokojeniu podstawowych potrzeb członków gospodarstwa (patrz tabela 26).

Tabela 26. Struktura aktywów obrotowych wielokrotnego użytku posiadanych przez polskie gospodarstwa domowe w zależności od typu gospodarstwa domowego

Typ gospodarstwa domowego				
Rodzaje posiadanych aktywów obrotowych wielokrotnego użytku	Jednoosobowe	Dwuosobowe	Trzy i czteroosobowe	Pięcioosobowe i więcej
Artykuły gospodarstwa domowego (np. pościel, narzędzia pracy, przybory kuchenne i łazienkowe)	19%	28%	40%	13%
Książki	18%	20%	45%	17%
Sprzęt audiowizualny	24%	31%	32%	13%
Sprzęt sportowo-rekreacyjny o niewielkiej wartości	19%	29%	40%	12%
Zabawki dziecięce	4%	6%	45%	45%
Przybory kuchenne	1%	4%	55%	40%
Zapasy, np. żywność, kosmetyki, lekarstwa	23%	27%	36%	14%

Źródło: Opracowanie na podstawie badań własnych, N=450.

Analizując inwestycje krótkoterminowe należy zauważyć, że krótkoterminowe papiery wartościowe w postaci obligacji oraz bonów skarbowych gromadzą jedynie gospodarstwa domowe trzy/cztero i pięcioosobowe. Pozostałe elementy inwestycji krótkoterminowych mają podobne znaczenie w każdym z typów gospodarstw domowych. W należnościach krótkoterminowych gospodarstwa domowe pięcioosobowe nie posiadają lokat w bankach zakładanych do roku. Natomiast w pozostałych typach gospodarstw domowych ten element należności krótkoterminowych kształtuje się na podobnym poziomie.

W pracy dokonano również analizy struktury kapitałów własnych gromadzonych przez wszystkie typy gospodarstw domowych. Przeprowadzone badanie wykazało, że struktura gospodarstwa domowego nie ma większego wpływu na strukturę zgromadzonych kapitałów własnych. Największą liczbę wskazań można zauważyć w gospodarstwach domowych trzy/czterooosobowych. Najmniej kapitałów własnych gromadzą gospodarstwa domowe pięcioosobowe. W przypadku gospodarstw jedno i dwuosobowych wartości prezentowały się na zbliżonym poziomie.

Istotny element badania struktury bilansu gospodarstw domowych w zależności od liczby osób, które tworzą gospodarstwo, stanowią zobowiązania długoterminowe i krótkoterminowe. Gospodarstwa domowe w Polsce zaciągają różnego rodzaju zobowiązania i finansują z nich własne potrzeby. Analizując poziom tego zadłużenia w zależności od liczby osób tworzących gospodarstwo można wskazać, że najmniej skłonne do zadłużania są gospodarstwa domowe pięcioosobowe. Znajduje to swoje uzasadnienie w tym, że gospodarstwa te wykazują się mniejszym ryzykiem, poza tym banki i inne instytucje finansowe są mniej skłonne udzielać im pożyczek czy kredytów, a osiąmane przez nie dochody w znacznym stopniu przeznaczane są na zakup dóbr podstawowych i zaspokojenie potrzeb członków, w tym przede wszystkim dzieci. Ponadto przeprowadzona analiza wykazała, że gospodarstwa domowe trzy/czterooosobowe w badanym okresie nie posiadały długoterminowych pożyczek od osób fizycznych i innych instytucji niefinansowych, a w przypadku pozostałych gospodarstw domowych procent wskazań rozłożył się równomiernie - po 33%. Długoterminowe kredyty mieszkaniowe najbardziej skłonne są zaciągać gospodarstwa domowe dwu, trzy/czterooosobowe. Podobnie struktura kształtuje się w przypadku długoterminowych zobowiązań wobec osób prawnych z tytułu zakupów na raty. Z tego typu zadłużenia najczęściej korzystają gospodarstwa domowe dwu, trzy/czterooosobowe. Najprawdopodobniej wynika to z faktu, że gospodarstwa domowe jednoosobowe dokonują zakupów, na które posiadają własne środki finansowe, a gospodarstwa domowe pięcioosobowe nie korzystają z tej formy zakupów w obawie przed trudnościami w spłacie rat. Jeśli chodzi o zobowiązania krótkoterminowe, to struktura tych zobowiązań w każdym z typów gospodarstw domowych prezentowała się podobnie. Zatem, biorąc pod uwagę ten element bilansu gospodarstw domowych, można stwierdzić, że struktura gospodarstwa domowego nie ma większego wpływu na poziom posiadanych zobowiązań krótkoterminowych (patrz tabela 27).

Tabela 27. Struktura kapitałów obcych posiadanych przez polskie gospodarstwa domowe w zależności od typu gospodarstwa domowego

Typ gospodarstwa domowego				
Rodzaje posiadanych kapitałów obcych	Jednoosobowe	Dwuosobowe	Trzy i czteroosobowe	Pięcioosobowe i więcej
Zobowiązania długoterminowe:				
Długoterminowe kredyty mieszkaniowe, na budowę domów	14%	29%	52%	5%
Pożyczki w banku	12%	13%	48%	27%
Długoterminowe pożyczki od osób fizycznych i innych instytucji niefinansowych	33%	33%	0%	33%
Pożyczki pracowników w ramach ZFŚS	13%	25%	49%	13%
Długoterminowe zobowiązania wobec osób prawnych z tytułu zakupów na raty	10%	29%	49%	12%
Inne	50%	0%	50%	0%
Zobowiązania krótkoterminowe:				
Kredyty konsumpcyjne	21%	18%	40%	21%
Krótkoterminowe zobowiązania wobec osób prawnych z tytułu zakupów na raty	22%	31%	25%	22%
Zobowiązania wobec US z tytułu podatku	17%	33%	25%	25%
Zobowiązania wobec osób fizycznych (np. pożyczki, wykonane prace)	7%	26%	34%	33%
Inne zobowiązania krótkoterminowe	0%	0%	100%	0%

Źródło: Opracowanie na podstawie badań własnych, N=450.

Wnioski:

1. Przeprowadzona analiza wpływu struktury gospodarstw domowych na strukturę bilansu gospodarstw domowych wykazała, że zależność ta występuje tylko w części składników bilansu.
2. W przypadku rzeczowych aktywów trwałych każdy typ gospodarstwa domowego wskazuje na posiadanie rzeczowych aktywów trwałych, jedynie gospodarstwa domowe jedno czy dwuosobowe mogą pozwolić sobie na posiadanie większej liczby aktywów trwałych i o większej wartości.
3. Przeprowadzona analiza pokazuje również, że gospodarstwa jedno i dwuosobowe wykazują większą skłonność do lokowania własnych środków finansowych jako długoterminowe czy krótkoterminowe lokaty w bankach.
4. Analiza pokazuje, że gospodarstwa domowe dwu, trzy/czteroosobowe są bardziej zainteresowane zaciąganiem zobowiązań długoterminowych w bankach i innych

instytucjach. Można wnioskować, że taka zależność wynika z faktu, że gospodarstwa domowe jednoosobowe częściej dokonują zakupów za gotówkę, ponadto są to gospodarstwa młode, jeszcze nie zadłużone. Natomiast gospodarstwa domowe dwuosobowe czy trzyosobowe najczęściej zaciągają tego typu zobowiązania na zakup mieszkania czy budowę domu, częściej decydują się kupić coś na raty.

Hipoteza 3 – nie potwierdzona.

Struktura gospodarstwa domowego ma wpływ na poziom i strukturę składników bilansu oraz sposoby ich gromadzenia.

Na podstawie zebranego materiału można wskazać, że hipoteza trzecia nie została potwierdzona.

Hipoteza 4:

Gospodarstwa domowe jednoosobowe wykazują mniejszą skłonność do oszczędzania niż gospodarstwa domowe wieloosobowe.

W celu weryfikacji tak postawionej hipotezy respondentom zadano pytanie o posiadane przez nich oszczędności krótko- i długoterminowe, o cele, na które gromadzone są oszczędności, o sposoby gospodarowania dostępnymi środkami finansowymi, o sposoby oszczędzania przy dokonywaniu różnego typu zakupów.

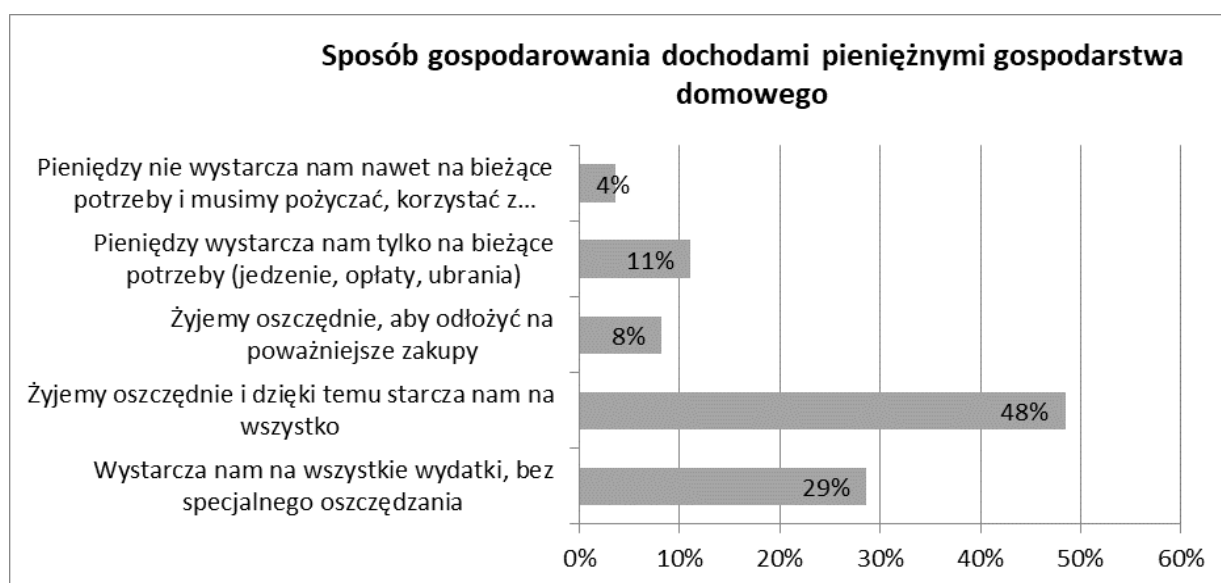
Tabela 28. Sposób gospodarowania dochodami pieniężnymi gospodarstwa domowego

Która z następujących sytuacji najlepiej charakteryzuje sposób gospodarowania dochodami pieniężnymi Pana/i gospodarstwa domowego?	Wskazania	
	Ogółem [N]	Ogółem [N w %]
Wystarcza nam na wszystkie wydatki, bez specjalnego oszczędzania	129	29
Żyjemy oszczędnie i dzięki temu starcza nam na wszystko	218	48
Żyjemy oszczędnie, aby odłożyć na poważniejsze zakupy	37	8
Pieniądzy wystarcza tylko na bieżące potrzeby (jedzenie, opłaty, ubrania)	50	11
Pieniądzy nie wystarcza nam nawet na bieżące potrzeby i musimy pożyczać, korzystać z oszczędności	16	4
Suma	450	100

Źródło: Opracowanie na podstawie badań własnych, N=450.

Istotnym elementem funkcjonowania gospodarstw domowych jest sposób gospodarowania własnymi dochodami. Gospodarstwa domowe niemal na co dzień muszą planować swoje wydatki i umiejętnie dokonywać podziału uzyskiwanych dochodów, tak by nie popaść

w spiralę nadmiernego zadłużenia się. Należy tak dysponować posiadanymi wydatkami, by ich wartość nie przekraczała wpływów gospodarstwa domowe. Prawie połowa ankietowanych (48% wskazań) uważa, że żyje oszczędnie i dzięki temu starcza im na wszystkie zakupy. Gospodarstwa domowe biorące udział w badaniu wykazały się dużą ostrożnością w stosunku do gospodarowania własnymi dochodami. W badaniu zaledwie 4% osób wykazało, że w ich gospodarstwach domowych środków pieniężnych nie wystarcza nawet na bieżące potrzeby i muszą pożyczać lub korzystać z własnych oszczędności (patrz tabela 28, wykres 20).

Wykres 20. Sposób gospodarowania dochodami pieniężnymi gospodarstwa domowego

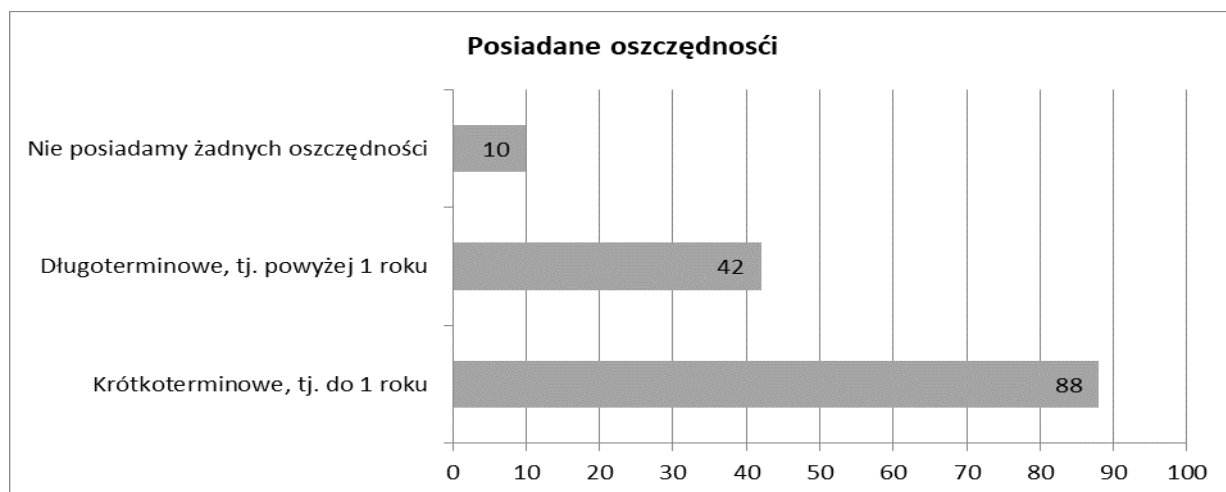
Źródło: Opracowanie własne, N=450.

Respondenci zostali również poproszeni o wskazanie posiadanych przez ich gospodarstwa domowe oszczędności. Osoby biorące udział w badaniu mogły wskazać zarówno jedną jak i więcej odpowiedzi. Z zebranych danych wynika, że polskie gospodarstwa domowe najczęściej oszczędzają krótkoterminowo (88% wskazań), 42% wskazań dotyczyło posiadania oszczędności długoterminowych. 10% osób odpowiedziało, że ich gospodarstwo domowe nie posiada żadnych oszczędności (patrz tabela 29, wykres 21). Z zestawienia wynika, że gospodarstwa domowe rzadko decydują się gromadzić oszczędności długoterminowo, co można było już zweryfikować przy analizie pytania dotyczącego planowania finansowego. Znaczna część gospodarstw planuje swoje finanse krótkoterminowo, zatem i oszczędności gromadzą na bieżące wydatki.

Tabela 29. Opinie respondentów na temat posiadania oszczędności

Czy Pana/i gospodarstwo domowe posiada oszczędności?	Wskazania	
	Ogółem [N]	Ogółem [N w %]
Krótkoterminowe, tj. do 1 roku	396	88
Długoterminowe, tj. powyżej 1 roku	191	42
Nie posiadamy żadnych oszczędności	74	10
Suma wskazań	634	-

Źródło: Opracowanie na podstawie badań własnych, N=450.

Wykres 21. Opinie respondentów na temat posiadania oszczędności

Źródło: Opracowanie własne, N=450.

Analizując oszczędności gospodarstw domowych, w pracy wskazano najczęstsze formy gromadzonych przez gospodarstwa domowe oszczędności. Spośród 1034 udzielonych wskazań 86% dotyczyło gotówki w domu oraz środków zgromadzonych na rachunku bankowym (82% wskazań). Najrzadziej członkowie gospodarstw domowych decydują się inwestować w obligacje, bony skarbowe, papiery wartościowe czy też udziały lub akcje spółek handlowych. Osoby biorące udział w badaniu zostały poproszone również o wskazanie wartości posiadanych przez ich gospodarstwo domowe danych form oszczędności. Należy zaznaczyć, że nie wszystkie osoby wpisały wartość przy formie oszczędności. Mimo to, można wywnioskować, że gospodarstwa domowe posiadają najwyższą wartość oszczędności zgromadzonych w formie polisy ubezpieczeniowej (ponad 15 mln zł), a zaraz po tym w postaci środków zgromadzonych na rachunku bankowym (ponad 10 mln zł). Zaledwie 5 000 zł gospodarstwa domowe zgromadziły w postaci krótkoterminowych papierów wartościowych (taką odpowiedź wskazało zaledwie 2 respondentów). Informację na ten temat zawiera tabela 21.

Kolejnym rozpatrywanym problemem były cele gromadzenia oszczędności. Przeprowadzona analiza wykazała, że gospodarstwa domowe oszczędzają z różnych powodów. Najczęściej jest to tzw. rezerwa na sytuacje losowe (49% wskazań). Członkowie gospodarstw domowych gromadzoną (najczęściej oszczędności krótkoterminowe) na wypoczynek, wakacje, rozrywkę czy rekreację (37% wskazań). 36% wskazań dotyczyło gromadzenia oszczędności celem zabezpieczenia swojej starości. Okazało się, że gospodarstwa domowe najmniej zebranych oszczędności przeznaczają na rozwój własnej działalności czy też jako rezerwa na bieżące wydatki konsumpcyjne jak żywność czy ubrania. Jedna osoba wskazała, że jej gospodarstwo domowe oszczędza celem zakupu ziemi czy też maszyn rolniczych. Dokładny podział uzyskanych odpowiedzi został zaprezentowany w poniższej tabeli (patrz tabela 30, wykres 22).

Tabela 30. Cele gromadzenia oszczędności

W jakim celu Pana/i gospodarstwo domowe gromadzi oszczędności?	Wskazania	
	Ogółem [N]	Ogółem [N w %]
Rezerwa na bieżące wydatki konsumpcyjne np. żywność, ubrania	56	12
Zakup dóbr trwałego użytku samochód, lodówka, meble, telewizor	124	28
Zakup domu/mieszkania	60	13
Remont domu/mieszkania	113	25
Usługi medyczne i zdrowotne	98	22
Wypoczynek, wakacje, rozrywka, rekreacja	165	37
Rezerwa na sytuacje losowe	221	49
Zabezpieczenie przyszłości dzieci	100	22
Zabezpieczenie na starość	161	36
Na rozwój własnej działalności	42	9
Bez specjalnego przeznaczenia	116	26
Inne	1	0
Nie dotyczy	52	11
Suma wskazań	1310	-

Źródło: Opracowanie na podstawie badań własnych, N=450.

Wykres 22. Cele gromadzenia oszczędności

Źródło: Opracowanie własne, N=450.

Analizując poziom i strukturę oszczędności gospodarstw domowych w Polsce, respondenci zostali również poproszeni o wskazanie sposobów, jakimi kierują się dokonując zakupu określonych składników majątku (patrz tabela 31). Realizując zakupy określonych dóbr, gospodarstwa domowe bardzo często wybierają najtańsze produktu (54% wskazań), bardzo często wybierają zakupy w najtańszych sklepach (50% wskazań), bardzo często również polują na obniżki cen oraz promocje (37% wskazań). Raczej rzadko decydują się zakup używanych rzeczy (38% wskazań) oraz praktycznie nigdy nie kupują używanej elektroniki czy sprzętu AGD (76% wskazań). Tak postawione pytanie wskazuje na trend panujący wśród gospodarstw domowych co do zarządzania własnymi budżetami. Mając ograniczenia budżetowe, gospodarstwa domowe podczas codziennych zakupów najczęściej starają się wybierać tańsze produkty czy też wybierają sklepy, które mają tańszy asortyment. Gospodarstwa domowe w ciągu miesiąca starają się rozsądnie podchodzić do kwestii zakupów i nie dokonują zakupów zbędnych artykułów. Gospodarstwa domowe racjonalnie planują własne zakupy i nie przeznaczają zbyt dużych kwot na niepotrzebne im artykuły.

Tabela 31. Sposoby oszczędzania podczas zakupów

Proszę podać jak Pana/i gospodarstwo domowe stara się oszczędzać przy zakupach	Wskazania									
	zawsze		bardzo często		dość często		rzadko		nigdy	
	N	N w %	N	N w %	N	N w %	N	N w %	N	N w %
Kupujemy najtańsze produkty	90	20	241	54	91	20	20	4	8	2
Kupujemy w najtańszych sklepach	83	18	227	50	101	22	33	7	6	1
„Polujemy” na obniżki cen, promocje, itp.	102	23	166	37	126	28	40	9	16	4
Odzież, obuwie, kupujemy używane	43	10	39	9	110	24	171	38	87	19
Elektronikę, AGD kupujemy używane	11	2	4	1	11	2	80	18	344	76
Suma wskazań	329	-	677	-	439	-	344	-	461	-

Źródło: Opracowanie na podstawie badań własnych, N=450.

Weryfikacji hipotezy, że gospodarstwa domowe jednoosobowe wykazują mniejszą skłonność do oszczędzania niż gospodarstwa domowe wieloosobowe dokonano na podstawie wyników oszacowania dwumianowego modelu logitowego. Jako zmienną objaśnianą w tym modelu przyjęto odpowiedzi na pyt. 20 kwestionariusza ankietowego. Wyniki oszacowania modelu zawiera tabela 32.

$$y_i = \begin{cases} 1; & \text{gdy gospodarstwo posiadało oszczędności krótko lub długoterminowe} \\ 0; & \text{gdy gospodarstwo nie posiadało żadnych oszczędności} \end{cases}$$

Tabela 32. Wyniki oszacowania dwumianowego modelu logitowego skłonności do oszczędzania

zmienna	współczynnik	błąd standardowy	z	wartość p		iloraz szans
const	4,1802	0,4911	8,512	0,0000	***	
P3_08	-2,4836	0,7614	-3,262	0,0011	***	0,0834
P3_28	-1,6068	0,6473	-2,482	0,0130	**	0,2005
P4_MIASTO	-0,7431	0,3935	-1,889	0,0590	*	0,4756
P9_500MINUS	-4,4828	0,8172	-5,485	0,0000	***	0,0113
P9_501DO1000	-2,8654	0,4876	-5,877	0,0000	***	0,0570
P9_1001DO1500	-1,6909	0,4658	-3,630	0,0003	***	0,1844

Źródło: opracowanie własne.

Model zidentyfikował tylko trzy typy czynników wpływających na skłonność do oszczędzania: województwo zamieszkania, miejsce zamieszkania oraz poziom dochodów na osobę w rodzinie. Pozostałe zmienne, w tym odnoszące się do liczby osób w gospodarstwie domowym zostały wyeliminowane z modelu jako statystycznie nieistotne. W związku z tym,

można stwierdzić, że liczba osób w gospodarstwie domowym nie wpływa na skłonność do oszczędzania, a postawiona hipoteza została zweryfikowana negatywnie.

Spośród zmiennych określających województwo zamieszkania jako istotne w modelu pozostały tylko te odnoszące się do województwa lubuskiego oraz warmińsko-mazurskiego. W obu przypadkach zamieszkiwanie na ich terenie ujemnie wpływa na skłonność do oszczędzania – w przypadku mieszkańców województwa lubuskiego szansa na posiadanie oszczędności jest mniejsza o ponad 91,6%, a w przypadku warmińsko-mazurskiego o prawie 80% w stosunku do mieszkańców pozostałych czternastu województw.

Do czynników istotnie wpływających na posiadanie oszczędności należy miejsce zamieszkania – model zidentyfikował, że mieszkańcy miast mają o prawie 52,5% mniejszą szansę na gromadzenie oszczędności w stosunku do mieszkańców wsi.

Ostatnią grupą czynników istotnie wpływających na fakt posiadania oszczędności są dochody na osobę w gospodarstwie domowym. Osoby z gospodarstw o dochodach na osobę mniejszych niż 500 zł mają o prawie 99% mniejszą szansę na posiadanie oszczędności aniżeli osoby z gospodarstw osiągających dochody na osobę powyżej 1500 zł. W przypadku osób z gospodarstw o dochodach od 501 do 1000 zł szansa na posiadanie oszczędności jest mniejsza o 94,3% w stosunku do osób z gospodarstw osiągających dochody na osobę powyżej 1500 zł. Posiadanie dochodów na osobę w gospodarstwie z przedziału od 1001 do 1500 zł również zmniejsza szansę na posiadanie oszczędności o ponad 81,5%.

Wnioski:

1. Analiza wykazała, że prawie połowa ankietowanych uważa, że żyje oszczędnie i dzięki temu starcza im na wszystkie zakupy.
2. Polskie gospodarstwa domowe najczęściej gromadzą oszczędności krótkoterminowo. Z zestawienia wynika, że gospodarstwa domowe rzadko decydują się gromadzić oszczędności długoterminowo, co można było już zweryfikować przy analizie pytania dotyczącego planowania finansowego. Znaczna część gospodarstw planuje swoje finanse krótkoterminowo, zatem i oszczędności gromadzą na bieżące wydatki.
3. Do najczęstszych form gromadzenia oszczędności przez gospodarstwa domowe należą gotówka w domu oraz środki zgromadzone na rachunku bankowych. Informacja ta znajduje swoje uzasadnienie w tym, że gotówka w banku czy środki zgromadzone na rachunku bankowym należą właśnie do składników inwestycji krótkoterminowych (zgodnie z przyjętym nazewnictwem zaczerpniętym z rachunkowości przedsiębiorstw). Najbardziej członkowie gospodarstw domowych decydują się inwestować w obligacje, bony skarbowe, papiery wartościowe czy też udziały lub akcje spółek handlowych.

4. Przeprowadzona analiza wykazała, że gospodarstwa domowe oszczędzają z różnych powodów. Najczęściej gromadzą oszczędności jako tzw. rezerwa na sytuacje losowe, na wypoczynek, wakacje, rozrywkę czy rekreację. Okazało się, że gospodarstwa domowe najmniej zebranych oszczędności przeznaczają na rozwój własnej działalności czy też jako rezerwa na bieżące wydatki konsumpcyjne jak żywność czy ubrania. Realizując zakupy określonych dóbr, gospodarstwa domowe bardzo często wybierają najtańsze produktu, bardzo często wybierają zakupy w najtańszych sklepach, bardzo często również czekają na obniżki cen oraz promocje, rzadko decydują się na zakup używanych rzeczy, nigdy nie kupują używanej elektroniki czy sprzętu.
5. Mając ograniczenia budżetowe, gospodarstwa domowe podczas codziennych zakupów najczęściej starają się wybierać tańsze produkty czy też wybierają sklepy, które mają tańszy asortyment. Gospodarstwa domowe w ciągu miesiąca starają się rozsądnie podchodzić do kwestii zakupów i nie dokonują zakupów zbędnych artykułów. Gospodarstwa domowe racjonalnie planują własne zakupy i nie przeznaczają zbyt dużych kwot na niepotrzebne im artykuły.
6. Analiz wykazała, że na żywność największa część gospodarstw domowych przeznacza do 1000 zł uzyskanych dochodów. Analizując kategorię opłat za czynsz, wodę, prąd i gaz, w tym przypadku najwięcej gospodarstw domowych przeznacza na ten cel 1001-1500zł. W przypadku pozostałych kategorii (odzież, obuwie, środki, czystości, przejazdu, używki, wypoczynek), to na te zakupy najwięcej gospodarstw domowych przeznacza miesięcznie do 500 zł swoich dochodów.
7. Analiza wykazała trzy grupy czynników wpływających na skłonności do oszczędzania: województwo zamieszkania, miejsce zamieszkania oraz poziom dochodów na osobę w rodzinie. Mieszkańcy miast mają o ponad połowę mniejszą szansę na gromadzenie oszczędności w stosunku do mieszkańców wsi. Osoby z gospodarstw domowych o dochodach na osobę mniejszych niż 500 zł mają mniejszą szansę na posiadanie oszczędności aniżeli osoby z gospodarstw osiągających dochody na osobę powyżej 1500 zł.
8. Pozostałe zmienne, w tym odnoszące się do liczby osób w gospodarstwie domowym, były nieistotne.

Hipoteza 4 – nie potwierdzona.

W związku z tym, można stwierdzić, że hipoteza 4: **Gospodarstwa domowe jednoosobowe wykazują mniejszą skłonność do oszczędzania niż gospodarstwa domowe wieloosobowe** została zweryfikowana negatywnie.

Hipoteza 5:

Niski poziom dochodów uniemożliwia gromadzenie majątku przez gospodarstwa domowe.

Pytania, które służyły weryfikacji tej hipotezy dotyczyły poziomu zgromadzonego majątku przez gospodarstwa domowe. Celem tej analizy była weryfikacja składników posiadanych przez gospodarstwa domowe w Polsce, zbadanie ich poziomu i struktury. Jest to ważne z punktu widzenia planowania własnych budżetów oraz podejmowania decyzji finansowych (patrz tabela 33).

Tabela 33. Posiadane przez gospodarstwa domowe aktywa trwale oraz ich szacunkowa wartość

Proszę wskazać posiadane przez Pana/i gospodarstwo domowe aktywa trwale oraz wskazać ich szacunkową wartość	Wskazania		
	Ogółem [N]	Ogółem [N w %]	Ogółem [N w zł]
Sprzęt RTV i AGD	423	96	4096850
Meble	353	78	2609260
Garaże	115	26	2087700
Samochody i inne środki transportu	332	74	12885310
Urządzenia techniczne, maszyny	106	24	31340500
Grunty własne	148	33	48152000
Budynki, lokale	273	61	46644400
Prawo wieczystego użytkowania gruntu	1	0	100000
Inne środki trwale (np. biżuteria, dzieła sztuki)	208	46	485250
Środki trwale w budowie	17	4	4096850
Suma	-	-	148 401 270

Źródło: Opracowanie na podstawie badań własnych, N=450.

Na podstawie zebranych informacji można wywnioskować, że najliczniejszą grupę w posiadanych składnikach majątku stanowi sprzęt RTV i AGD (96% wskazań), a zaraz po nich meble (78% wskazań) i samochody oraz inne środki transportu (74% wskazań). Najmniej aktywów dotyczy środków trwałych w budowie (4% wskazań) oraz prawa wieczystego użytkowania gruntu. Łącznie majątek posiadany przez gospodarstwa domowe, które wzięły udział w badaniu, wyceniona na ok. 148 tys. zł. Przeprowadzona analiza skłoniła

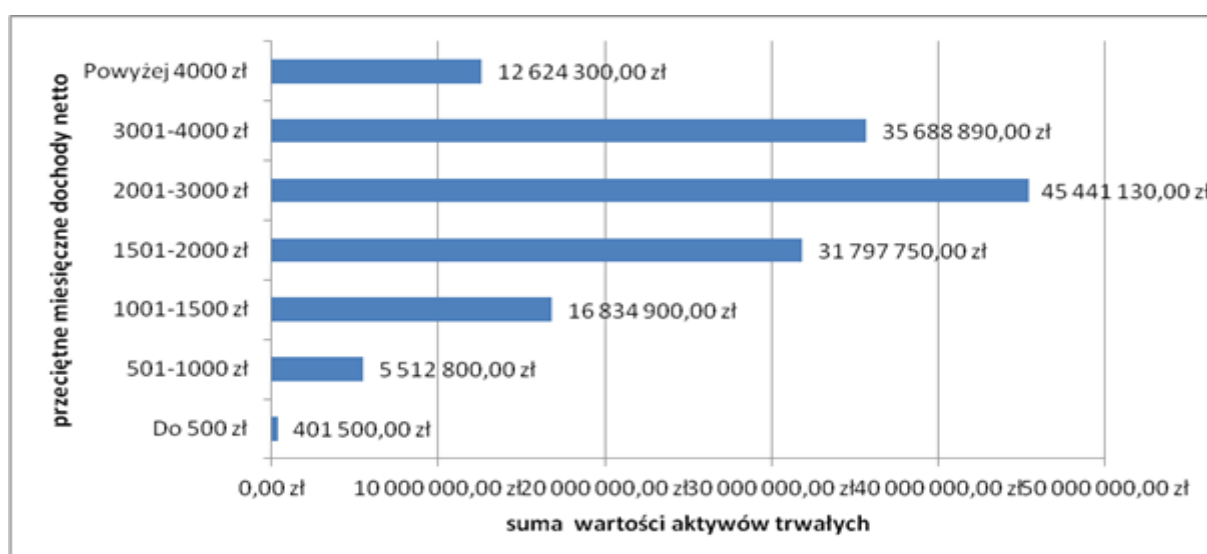
autorkę pracy do zbadania wielkości posiadanych składników majątku w zależności od dochodów uzyskiwanych przez dane gospodarstwo domowe (patrz tabela 34).

Tabela 34. Posiadane aktywa trwale i ich wartość według przeciętnych miesięcznych dochodów uzyskiwanych przez członków gospodarstwa domowego

Wskazania	Rozkład przeciętnych miesięcznych dochodów netto w przeliczeniu na 1 osobę						
	Do 500 zł	501-1000 zł	1001-1500 zł	1501-2000 zł	2001-3000 zł	3001-4000 zł	Powyżej 4000
% osób posiadających sprzęt RTV i AGD -	2%	11%	22%	24%	23%	15%	3%
Wartość całkowita sprzętu RTV i AGD	27800	235200	678250	988750	1169250	812100	185500
% osób posiadających meble	1%	9%	19%	23%	27%	18%	4%
Wartość całkowita mebli	6000	92800	354700	590300	846760	602700	116000
% osób posiadających garaże	0%	4%	11%	28%	27%	25%	6%
Wartość całkowita garaży		50500	119000	486500	672000	576000	183700
% osób posiadających samochody i inne środki transportu	1%	7%	18%	23%	28%	19%	5%
Wartość całkowita samochody i inne środki transportu	11500	221000	1006100	1897350	4189370	3663290	1896700
% osób posiadających urządzenia techniczne, maszyny	0%	9%	16%	25%	26%	19%	4%
Wartość całkowita urządzenia techniczne, maszyny		940000	2673500	7657500	9509500	8190000	2370000
% osób posiadających grunty własne	1%	11%	17%	24%	24%	18%	5%
Wartość całkowita gruntów własnych	100000	1652000	5895000	10680000	14980000	10885000	3960000
% osób posiadających budynki, lokale	2%	14%	19%	19%	25%	16%	5%
Wartość całkowita - budynki, lokale własna	255000	2300000	6033000	9400000	13953000	10913400	3790000
% osób posiadających prawo wieczystego użytkowania gruntu	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	100,00%	0,00%
Wartość całkowita - Prawo wieczystego użytkowania gruntu	-	-	-	-	-	100000	-
% osób posiadających inne środki trwałe (np. biżuteria, dzieła sztuki)	1%	7%	19%	29%	27%	13%	4%
Wartość całkowita inne środki trwałe (np. biżuteria, dzieła sztuki)	1200	21300	75350	97350	121250	46400	122400
Łączna wartość posiadanych przez gospodarstwa domowe aktywów trwałych w podziale na grupy dochodowe	401500	5512800	16834900	31797750	45 441 130	35 688 890	12 624 300

Źródło: Opracowanie własne, N=450.

Najwięcej aktywów trwałych posiadają gospodarstwa domowe osiągające przeciętne miesięczne dochody mieszczące się w przedziale 1501-2000 zł bądź 2001-3000 zł. W tych grupach zauważalna jest również najwyższa wartość posiadanych składników majątku. Najmniej liczną grupę stanowią gospodarstwa domowe, które osiągają dochody do 500 zł. Świadczy to o niższych możliwościach zakupowych tych grup. Najprawdopodobniej grupy te dokonują zakupów mniejszej liczby aktywów trwałych bądź ich wartość jest znacznie niższa. Zatem można wnioskować, że niższy poziom dochodów powoduje mniejsze zdolności gromadzenia aktywów trwałych przez gospodarstwa domowe w Polsce. Na podstawie powyższego zestawienia można wywnioskować, że łączna wartość zgromadzonych aktywów trwałych w gospodarstwach domowych osiągających przeciętne miesięczne dochody netto w przeliczeniu na 1 osobę do 500 zł wyniosły 401 500 zł, natomiast w gospodarstwach domowych o dochodach w przedziale 2001-3000 zł na osobę wyniosły aż 45 441 130 zł. Zauważany jest również spadek wartości posiadanych aktywów trwałych w gospodarstwach domowych osiągających dochody powyżej 3000 zł. Prawdopodobnie gospodarstwa te wykazują mniejszą chęć gromadzenia tych składników majątku, a osiągnięte dochody przeznaczają na inne cele (patrz wykres 23).

Wykres 23. Wartość aktywów trwałych zgromadzonych przez gospodarstwa domowe z uwzględnienie przeciętnych miesięcznych dochodów netto (w zł)

Źródło: Opracowanie własne, N=450.

Kolejnym składnikiem majątku gospodarstw domowych, który został poddany badaniu był poziom posiadanych przez gospodarstwa domowe wartości niematerialnych i prawnych. Do składników tych zalicza się przede wszystkim: patenty, prawa autorskie, programy

komputerowe. Spośród 450 osób, które udzieliły odpowiedzi na to pytanie 3 osoby potwierdziły posiadanie wartości niematerialnych i prawnych. 2 respondentów korzystało z leasingu, a 1 ankietowany wskazał programy komputerowe (patrz tabela 35).

Tabela 35. Szacunkowa wartość posiadanych przez gospodarstwo domowe wartości niematerialnych i prawnych

Proszę wskazać szacunkową wartość posiadanych przez Pana/i gospodarstwo domowe wartości niematerialnych i prawnych	Wskazania	
	Ogółem [N]	Ogółem [N w %]
Patenty	0	0
Prawa autorskie	0	0
Programy komputerowe	1	0
Prawo do wieczystego użytkowania gruntu	0	0
Leasing	2	0
Nie dotyczy	0	99
Suma	3	100

Źródło: Opracowanie na podstawie badań własnych, N=450.

W przeprowadzonym badaniu respondenci zostali poproszeni również o wskazanie zakupionych w ostatnich 12 miesiącach aktywów wielokrotnego użytku (patrz tabela 36).

Tabela 36. Aktywa wielokrotnego użytku zakupione w ostatnich 12 miesiącach

Wartości posiadanych aktywów wielokrotnego użytku	Artykuły gospodarstwa domowego tj. pościel, przybory kuchenne i łazienkowe, artykuły dekoracyjne	Książki	Sprzęt audiowizualny	Sprzęt sportowo-rekreacyjny o niewielkiej wartości	Zabawki dziecięce	Przybory szkolne	Zapasy np. żywność, kosmetyki, lekarstwa
0 zł	34%	36%	81%	70%	62%	65%	22%
1-500 zł	43%	48%	8%	4%	34%	19%	45%
501-1000 zł	21%	14%	5%	2%	4%	13%	30%
1001-1500 zł	1%	2%	3%	6%	0,00%	3%	2%
1501-2000 zł	0%	0%	3%	16%	0%	0%	0%
2001-2500 zł	0%	0%	0%	2%	0%	0%	0%
powyżej 2500 zł	1%	0%	0%	0%	0%	0%	0%

Źródło: Opracowanie na podstawie badań własnych, N=450.

W celu dokładnej analizy składniki te zostały pogrupowane w przedziały kwotowe, według których zostały nabyte. Przeprowadzona analiza wskazuje, że odpowiedzią wskazywaną najczęściej przez respondentów są zakupy artykułów wielokrotnego użytku w kwocie do 500 zł (43% wskazań), książek (48% wskazań) oraz zapasów typu żywność, kosmetyki lekarstwa (45%). Jak się okazuje rzadkością w ostatnich 12 miesiącach były zakupy aktywów

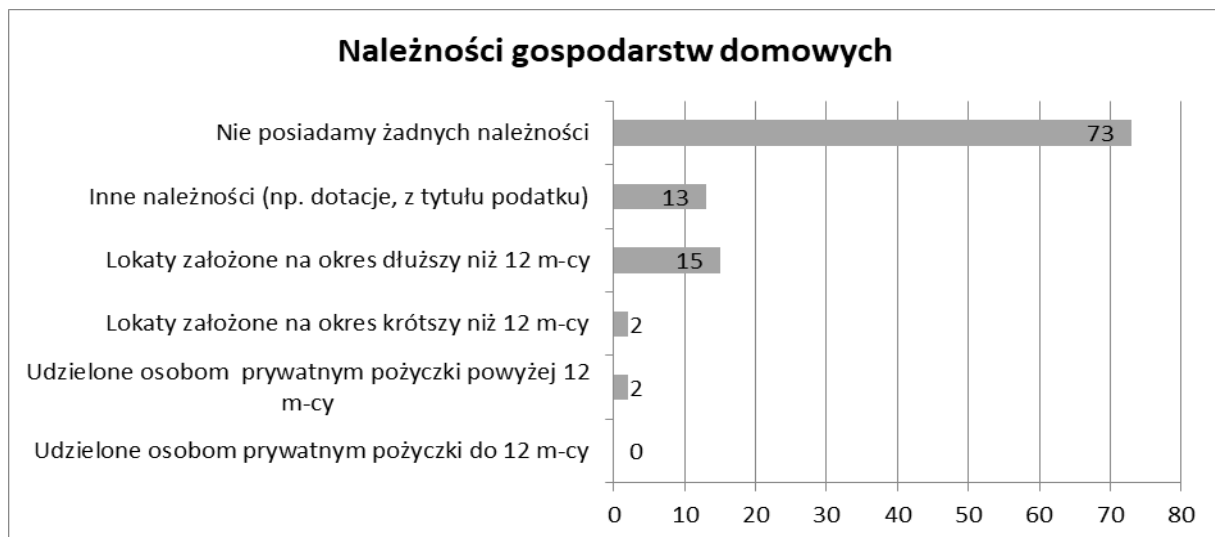
wielokrotnego użytku o większych wartościach. Można wnioskować, że sytuacja dochodowa tych gospodarstw nie pozwala na dokonywanie większych zakupów, bądź gospodarstwa te dokonały takich zakupów we wcześniejszych okresach.

Jednym ze składników majątku gospodarstw domowych są należności. Podobnie jak w przypadku przedsiębiorstw należności definiowane są jako należne gospodarstwu domowemu środki pieniężne od innych jednostek z tytułów innych niż sprzedaż posiadanych składników majątku. Przeprowadzona analiza wykazała, że gospodarstwa domowe nie udzielają pożyczek do 12 miesięcy. Zaledwie 2% gospodarstw domowych zdecydowało się na udzielenie pożyczki długoterminowej. Najczęstszą formą należności były lokaty założone na okres dłuższy niż 12 miesięcy (15% wskazań) oraz inne należności np. dotacje, z tytułu podatku (13% wskazań). Aż 73% respondentów odpowiedziało, że nie posiada żadnych należności. Może to świadczyć o niskiej świadomości respondentów w zakresie posiadanych należności bądź braku tego rodzaju majątku gromadzonego przez gospodarstwa domowe (patrz tabela 37, wykres 24).

Tabela 37. Należności gospodarstw domowych

Jakiego typu należności posiada Pana/i gospodarstwo domowe (proszę wskazać ich wartość)	Wskazania [liczbowo]	
	Ogółem [N]	Ogółem [N w %]
Udzielone osobom prywatnym pożyczki do 12 m-cy	0	0
Udzielone osobom prywatnym pożyczki powyżej 12 m-cy	10	2
Lokaty założone na okres krótszy niż 12 m-cy	7	2
Lokaty założone na okres dłuższy niż 12 m-cy	67	15
Inne należności (np. dotacje, z tytułu podatku)	59	13
Nie posiadamy żadnych należności	328	73
Suma wskazań	471	-

Źródło: Opracowanie na podstawie badań własnych, N=450.

Wykres 24. Należności gospodarstw domowych

Źródło: Opracowanie własne, N=450.

Biorąc pod uwagę dochody uzyskiwane przez członków gospodarstwa domowego najliczniejszą grupę stanowili respondenci, których gospodarstwa domowe osiągają przeciętny miesięczny dochód netto w przeliczeniu na 1 osobę w przedziale 2001-3000 zł. Gospodarstwa domowe osiągające takie dochody są częściej skłonne do udzielania pożyczek innym osobom bądź też do zakładania lokat. Najmniej skłonne do tego typu czynności są gospodarstwa domowe, które mają niskie dochody (do 500 zł). Wynik ten podobnie jak przy przeprowadzonej analizie aktywów gospodarstwa domowego wskazuje, że niski poziom dochodów utrudnia gromadzenie należności przez polskie gospodarstwa domowe (patrz tabela 38).

Tabela 38. Rozkład udzielonych odpowiedzi dotyczących należności gospodarstw domowych ze względu na dochód gospodarstwa domowego (w%)

Wskazania	Rozkład udzielonych odpowiedzi ze względu na dochód gospodarstwa domowego							
	% wszystkich gospodarstw domowych	Do 500 zł	501-1000 zł	1001-1500 zł	1501-2000 zł	2001-3000 zł	3001-4000 zł	Powyżej 4000 zł
Udzielone osobom prywatnym pożyczki do 12 m-cy	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%
Udzielone osobom prywatnym pożyczki powyżej 12 m-cy	2%	0%	0%	10%	10%	40%	30%	10%
Lokaty założone na okres krótszy niż 12 m-cy	2%	0%	0%	14%	14%	43%	0%	29%
Lokaty założone na okres dłuższy niż 12 m-cy	15%	0%	0%	3%	24%	43%	27%	3%
Inne należności (np. dotacje, z tytułu podatku)	13%	0%	3%	14%	25%	31%	24%	3%
Nie posiadamy żadnych należności	73%	3%	15%	27%	25%	16%	11%	3%

Źródło: Opracowanie własne, N=450.

Dokonując analizy kapitałów własnych posiadanych przez polskie gospodarstwa domowe, respondentów poproszono również o wskazanie wartości kapitałów własnych będących w posiadaniu ich gospodarstwa. Analiza pokazała, że gospodarstwa domowe rzadko gromadzą własne kapitały, a raczej korzystają z obcych źródeł finansowania posiadanych składników majątku. Największą liczbę wskazań (23%) miały darowizny, a zaraz po nich spadki oraz pozyskane odszkodowania. Na podstawie poniższej tabeli widać, że wartość posiadanych przez gospodarstwa domowe spadków szacuje się na ponad 15 mln zł, darowizn – 14 mln zł. Gospodarstwa domowe biorące udział w badaniu wskazały, że łączna wartość posiadanych przez nich odszkodowań wynosi ok. 1,4 mln zł (patrz tabela 39).

Tabela 39. Kapitały własne gospodarstw domowych

Jaki rodzaj kapitałów własnych posiada Pana/i gospodarstwo domowe	Wskazania		
	Ogółem [N]	Ogółem [N w %]	Ogółem [N w zł]
Spadki	65	14	15117000
Darowizny	102	23	14373000
Wygrane na loteriach	14	3	183800
Pozyskane odszkodowania	65	14	1402900
Rzeczy znalezione	12	3	5300
Inne	0	0	0
Nie posiadamy kapitałów własnych	241	54	-
Suma wskazań	499	-	15965000

Źródło: Opracowanie na podstawie badań własnych, N=450.

Weryfikacja hipotezy piątej wskazującej, że niski poziom dochodów utrudnia gromadzenie majątku przez gospodarstwa domowe została dokonana z wykorzystaniem wielomianowego modelu logitowego dla kategorii uporządkowanych opisujących poziom zgromadzonego majątku trwałego oraz z wykorzystaniem dwumianowego modelu logitowego opisującego skłonność do gromadzenia aktywów wielokrotnego użytku.

Poziom zgromadzonego majątku trwałego został określony jako suma wartości pieniężnych z pyt.16, 17, 19, 21 kwestionariusza ankietowego. W kolejnym kroku wyznaczono pięć kategorii wartości posiadanego majątku trwałego, odpowiadających przedziałom kwintylowym:

$$y_i = \begin{cases} 1; \text{wartość majątku} \leq 46070 \\ 2; 46070 < \text{wartość majątku} \leq 101584 \\ 3; 101584 < \text{wartość majątku} \leq 250940 \\ 4; 250940 < \text{wartość majątku} \leq 620776 \\ 5; \text{wartość majątku} > 620776 \end{cases}$$

Oszacowany model zawiera tabela 40.

Tabela 40. Wyniki oszacowania wielomianowego modelu logitowego dla kategorii wartości majątku trwałego

Zmienna	współczynnik	błąd standardowy	z	wartość p		iloraz szans
P3_02	0,9439	0,3670	2,572	0,010100	**	2,5701
P3_06	1,2646	0,4347	2,909	0,003600	***	3,5415
P3_10	0,6541	0,3483	1,878	0,060400	*	1,9234
P3_20	-1,8472	0,6418	-2,878	0,004000	***	0,1577
P3_26	-1,1608	0,5526	-2,101	0,035700	**	0,3132
P4_MIASTO	-3,3463	0,2749	-12,170	0,000000	***	0,0352
P5_1	-0,5945	0,2524	-2,356	0,018500	**	0,5518
P5_3	0,5933	0,2717	2,183	0,029000	**	1,8099
P5_4	1,8314	0,3198	5,727	0,000000	***	6,2426
P5_5	1,6468	0,3620	4,549	0,000005	***	5,1903
P7_WIEK15DO19	-1,2367	0,5897	-2,097	0,036000	**	0,2903
P7_WIEK55DO64	-0,6165	0,3731	-1,652	0,098400	*	0,5398
P8_WYZSZE	0,8887	0,2433	3,652	0,000300	***	2,4320
P9_500MINUS	-3,3802	0,7077	-4,776	0,000002	***	0,0340
P9_501DO1000	-1,5411	0,3473	-4,437	0,000009	***	0,2142
P9_1001DO1500	-0,6346	0,2866	-2,214	0,026800	**	0,5301
P9_2001DO3000	1,3303	0,2833	4,696	0,000003	***	3,7821
P9_3001DO4000	1,3035	0,3268	3,989	0,000066	***	3,6821
P9_4000PLUS	2,0693	0,6048	3,422	0,000600	***	7,9195
cut1	-3,9173	0,3695	-10,600	0,000000	***	
cut2	-2,2603	0,3473	-6,509	0,000000	***	
cut3	-0,8148	0,3392	-2,402	0,016300	**	
cut4	1,0834	0,3334	3,250	0,001200	***	

Źródło: opracowanie własne.

Z oszacowanego modelu wynika, że zamieszkiwanie na terenie województwa dolnośląskiego sprzyja powstawaniu majątku trwałego – szansa na znalezienie się w grupie osób z wyższym poziomem wartości majątku jest wyższa o ponad 157% w porównaniu z mieszkańcami województw nieuwzględnionych w modelu. Największą szansę na znalezienie się w grupie osób z wyższym poziomem zgromadzonego majątku trwałego mają mieszkańcy województwa lubelskiego – jest ona wyższa aż o ponad 254%. Także zamieszkiwanie na terenie województwa łódzkiego sprzyja powstawaniu majątku trwałego – szansa na znalezienie się w grupie osób z wyższym poziomem wartości majątku jest wyższa o ponad 92,3% w porównaniu z mieszkańcami województw nieuwzględnionych w modelu. Z kolei zamieszkiwanie na terenie województw podlaskiego oraz świętokrzyskiego wpływa ujemnie na przechodzenie do grup o wyższym poziomie zgromadzonego majątku trwałego – szansa na znalezienie się w wyższej grupie jest niższa odpowiednio o ponad 84,2% oraz 68,7% w stosunku do mieszkańców województw nieuwzględnionych w modelu.

Mieszkańcy miast mają o ponad 96,5% niższą szansę na gromadzenie majątku o coraz wyższej wartości w stosunku do mieszkańców wsi. Czynnikiem istotnie wpływającym na wartość gromadzonego majątku jest również liczba osób w gospodarstwie domowym. W przypadku gospodarstw jednoosobowych szansa na zgromadzenie majątku o wyższej wartości jest niższa o ponad 44,8% w porównaniu z gospodarstwami dwuosobowymi. W przypadku gospodarstw przynajmniej trzyosobowych szansa na posiadanie majątku o coraz wyższej wartości jest większa w odniesieniu do gospodarstw dwuosobowych. Największe szanse na gromadzenie majątku trwałego mają gospodarstwa domowe czteroosobowe – prawie 524,3% w stosunku do gospodarstw dwuosobowych. Gospodarstwa domowe przynajmniej pięcioosobowe mają o ponad 419% większą szansę na posiadanie majątku o wyższej wartości w stosunku do gospodarstw dwuosobowych. W przypadku gospodarstw trzyosobowych szansa ta jest większa o prawie 81%.

Osoby wieku 15-19 lat oraz 55-64 lat mają niższą szansę na gromadzenie majątku w porównaniu z osobami w innym wieku o odpowiednio prawie 71% oraz ponad 46%.

Posiadanie wykształcenia wyższego sprzyja gromadzeniu majątku trwałego – szansa na posiadanie coraz większej wartości majątku jest większa o 143,2% w stosunku do osób nieposiadających wykształcenia wyższego.

Ostatnią grupą czynników istotnie wpływających na wartość posiadanego przez gospodarstwa domowe majątku są dochody na osobę w gospodarstwie domowym. Im niższa grupa dochodowa tym mniejsza szansa na pomnażanie majątku trwałego. Dochody na osobę mniejsze niż 500 zł skutkują o 96,6% mniejszą szansą na posiadanie majątku o wyższej wartości w stosunku do gospodarstw o dochodzie z przedziału 1501 – 2000 zł. W przypadku gospodarstw o dochodzie od 501 do 1000 zł szansa na gromadzenie majątku jest mniejsza o prawie 78,6%, a w przypadku osób o dochodzie od 1001 do 1500 zł mniejsza o prawie 47% w stosunku do grupy referencyjnej. Dopiero przy dochodach na osobę powyżej 2000 zł pojawiają się możliwości gromadzenia majątku. Osiąganie dochodów na osobę w gospodarstwie w wysokości od 2001 do 3000 zł skutkuje większą szansą na posiadanie majątku o wyższej wartości o ponad 278,2%, a w przypadku dochodów od 3001 do 4000 zł o ponad 268,2% w stosunku do kategorii referencyjnej.

Przedstawiona analiza daje podstawy do wnioskowania, że niski poziom dochodów utrudnia gromadzenie majątku trwałego. W części dotyczącej majątku trwałego potwierdza to słuszność postawionej hipotezy badawczej.

W odniesieniu do dóbr wielokrotnego użytku oszacowano dwumianowe modele logitowe, w których zmienna zależna jest w postaci:

$$y_i = \begin{cases} 1; & \text{gdy gospodarstwo zakupiło określone dobro} \\ 0; & \text{gdy gospodarstwo nie zakupiło określonego dobra} \end{cases}$$

Modele opisujące prawdopodobieństwo zakupu określonych dóbr wielokrotnego użytku przedstawione są w tabelach 41-47.

Tabela 41. Wyniki oszacowania dwumianowego modelu logitowego dla skłonności do zakupu AGD

zmienna	współczynnik	błąd standardowy	z	wartość p		iloraz szans
const	1,4710	0,2290	6,423	0,0000	***	
P3_02	1,0424	0,5352	1,948	0,0514	*	2,8360
P3_06	2,6581	1,0484	2,535	0,0112	**	14,2686
P3_10	1,1193	0,5388	2,077	0,0378	**	3,0626
P3_12	3,0024	1,0475	2,866	0,0042	***	20,1328
P3_32	-1,6318	0,5832	-2,798	0,0051	***	0,1956
P5_1	-0,8999	0,2951	-3,049	0,0023	***	0,4066
P7_WIEK15DO19	-1,0457	0,5866	-1,783	0,0746	*	0,3514
P7_WIEK20DO24	-1,1777	0,3046	-3,866	0,0001	***	0,3080
P7_WIEK55DO64	-0,8218	0,4455	-1,845	0,0650	*	0,4396
P9_500MINUS	-1,5731	0,7372	-2,134	0,0328	**	0,2074
P9_501DO1000	-1,4312	0,3656	-3,915	0,0001	***	0,2390
P9_1001DO1500	-1,1320	0,2928	-3,867	0,0001	***	0,3224
P9_3001DO4000	1,5032	0,5989	2,510	0,0121	**	4,4961

Źródło: opracowanie własne.

Model opisujący skłonność do zakupu AGD zidentyfikował cztery grupy czynników związane z: województwem zamieszkania, liczbą osób w gospodarstwie domowym, wiekiem oraz dochodami na osobę w rodzinie.

Zamieszkiwanie na terenie czterech województw: dolnośląskiego, lubelskiego, łódzkiego, małopolskiego zwiększa szansę na dokonanie zakupu AGD w stosunku do pozostałych województw, przy czym największa szansa dotyczy województwa małopolskiego – wzrost szans zakupu o ponad 1900%. Na kolejnym miejscu plasuje się zamieszkiwanie na obszarze województwa lubelskiego – wzrost szans zakupu o ponad 1300%. Zamieszkiwanie natomiast na terenie województwa zachodniopomorskiego zmniejsza szansę zakupu AGD o ponad 80% w stosunku do województw niewystępujących w modelu. Jednoosobowe gospodarstwa domowe mają o prawie 60% niższą szansę na dokonanie zakupów AGD w stosunku do gospodarstw przynajmniej dwuosobowych.

Uwzględniając kryterium wieku, model wskazuje, że osoby młode w wieku do 24 lat oraz w wieku 55-64 lata mają mniejsze szanse na zakup AGD w stosunku do osób wieku 25-54 lata. W przypadku osób w wieku 15-19 lat szanse są mniejsze o prawie 65%, w wieku 20-24 lata mniejsze o ponad 69%, w przypadku osób w wieku 55-64 lata prawie o 56%. Ostatnia grupa czynników zidentyfikowanych przez model odnosi się do poziomu dochodów na osobę w gospodarstwie domowym. Posiadanie dochodów poniżej 1500 zł nie sprzyja zakupom AGD. Gospodarstwa z dochodami mniejszymi niż 500 zł mają szansę dokonania zakupów AGD mniejszą o ponad 79% w stosunku do gospodarstw z dochodami rzędu 1501-3000 zł. W przypadku dochodów z przedziału 501-1000 zł szansa jest mniejsza o 76,1%, a przypadku dochodów 1001-1500 zł mniejsza o ponad 67%. Dopiero przy dochodach od 3001 do 4000 zł pojawiają się dodatnie szanse na dokonanie zakupów AGD – są one wyższe o prawie 350% w stosunku do kategorii dochodowej 1501-3000 zł.

Tabela 42. Wyniki oszacowania dwumianowego modelu logitowego dla skłonności do zakupu książek

zmienna	współczynnik	błąd standardowy	z	wartość p		iloraz szans
const	-0,0862	0,4536	-0,190	0,8492	*	
P3_08	-2,4024	0,8150	-2,948	0,0032	***	0,0905
P3_12	2,5194	0,8054	3,128	0,0018	***	12,4214
P3_24	-0,6381	0,3878	-1,645	0,1000	*	0,5283
P3_28	-1,1404	0,6762	-1,686	0,0918	*	0,3197
P3_32	-1,9958	0,6286	-3,175	0,0015	***	0,1359
P4_MIASTO	0,6609	0,3121	2,118	0,0342	**	1,9365
P5_3	1,5092	0,3697	4,082	0,0000	***	4,5231
P5_4	2,1476	0,4723	4,547	0,0000	***	8,5642
P5_5	2,4652	0,5640	4,371	0,0000	***	11,7662
P6_MEZCZYŻNA	-0,6677	0,2741	-2,436	0,0149	**	0,5129
P7_WIEK15DO19	-1,3798	0,6854	-2,013	0,0441	**	0,2516
P7_WIEK20DO24	-1,0311	0,3518	-2,931	0,0034	***	0,3566
P7_WIEK35DO54	1,4314	0,4365	3,279	0,0010	***	4,1846
P7_WIEK55DO64	-1,4141	0,5546	-2,550	0,0108	**	0,2431
P8_SREDNIE	1,1577	0,3938	2,939	0,0033	***	3,1825
P9_500MINUS	-2,3768	0,9130	-2,603	0,0092	***	0,0929
P9_501DO1000	-1,1349	0,5054	-2,246	0,0247	**	0,3214
P9_1001DO1500	-0,9824	0,3831	-2,564	0,0103	**	0,3744
P9_2001DO3000	0,6690	0,3758	1,780	0,0751	*	1,9522
P9_3001DO4000	1,1134	0,5014	2,220	0,0264	**	3,0446
P9_4000PLUS	2,3314	0,8530	2,733	0,0063	***	10,2928

Źródło: opracowanie własne.

Zakup książek determinowany jest wieloma czynnikami. Model zidentyfikował tylko jeden przypadek województwa, zamieszkiwanie, w obszarze którego zwiększa szansę zakupu książek tj. małopolskiego – szansa zakupu książek jest większa o ponad 1142% w stosunku do zamieszkiwania na terenie województw nieuwzględnionych w modelu. Zamieszkiwanie na terenie czterech województw istotnie zmniejsza szansę na zakup książek: lubuskiego o prawie 91%, śląskiego o ponad 47%, warmińsko-mazurskiego o ponad 68%, zachodniopomorskiego o 86,4%. Zamieszkiwanie na terenie miast istotnie zwiększa szansę na zakup książek o 93,65% w stosunku do zamieszkiwania na wsi.

Kolejnym czynnikiem wpływającym na decyzje o zakupie książek jest liczba osób w gospodarstwie domowym. Gospodarstwa co najmniej trzyosobowe częściej podejmują decyzje o zakupie książek w porównaniu z gospodarstwami jedno- lub dwuosobowymi. Szanse na zakup książek w gospodarstwach trzyosobowych są większe o 352,3%, w czteroosobowych większe o 756,4% a w przynajmniej pięcioosobowych ponad 1076,6%.

Istotnym czynnikiem wpływającym na zakup książek jest również płeć – mężczyźni mają o 48,7% mniejszą szansę na zakup w porównaniu z kobietami.

Wiek również istotnie determinuje decyzje o zakupie książek. Jedyne u osób w wieku 35-54 lat szanse na zakup książek są wyższe o prawie 318,5% w stosunku do osób w wieku 25-34 lata. Dla pozostałych kategorii wiekowych tj. 15-19 lat, 20-24 lata oraz 55-64 lata szanse na podjęcie decyzji o zakupie książek są mniejsze o odpowiednio: prawie 74,8%, ponad 64,3%, prawie 75,7%.

Spośród zmiennych dotyczących wykształcenia tylko dla średniego okazała się statystycznie istotna. Osoby z tym wykształceniem mają o 218,25% większą szansę na podjęcie decyzji o zakupie książek w stosunku do osób o innym poziomie wykształcenia.

Ostatnią grupą czynników wpływających na decyzje zakupowe książek są dochody na osobę w gospodarstwie domowym. Im wyższy poziom tych dochodów, tym większa szansa na zakup książek. W stosunku do kategorii dochodowej 1501-2000 zł gospodarstwa z dochodami mniejszymi niż 500 zł na osobę mają o ponad 90% mniejszą szansę na zakup książek, z dochodami od 501 do 1000 zł szansę mniejszą o prawie 67,9%, a z dochodami od 1001 do 1501 szansę mniejszą o ponad 62,5%. Dopiero przy dochodach powyżej 2000 zł pojawiają się większe szanse na zakup książek. Dochody w zakresie od 2001 do 3000 zł skutkują wzrostem szans na zakup książek o 95,22%, w zakresie 3001-4000 zł wzrostem szans o ponad 204,4%, w powyżej 4000 zł o 929%.

Tabela 43. Wyniki oszacowania dwumianowego modelu logitowego dla skłonności do zakupu sprzętu audiowizualnego

zmienna	współczynnik	błąd standardowy	z	wartość p		iloraz szans
const	-1,3375	0,1997	-6,698	0,0000	***	
P3_02	0,8321	0,4093	2,033	0,0421	**	2,2982
P3_06	1,2047	0,4572	2,635	0,0084	***	3,3357
P3_10	-1,0988	0,6452	-1,703	0,0886	*	0,3333
P5_3	-0,7219	0,3458	-2,087	0,0369	**	0,4858
P9_501DO1000	-1,9612	0,7474	-2,624	0,0087	***	0,1407
P9_1001DO1500	-1,1218	0,4132	-2,715	0,0066	***	0,3257
P9_3001DO4000	0,9175	0,3247	2,825	0,0047	***	2,5030
P9_4000PLUS	1,1230	0,5915	1,899	0,0576	*	3,0739

Źródło: opracowanie własne.

Zakupy sprzętu audiowizualnego determinowane są tylko trzema grupami czynników: województwem zamieszkania, liczbą osób w gospodarstwie domowym oraz wysokością dochodu na osobę w gospodarstwie.

Zamieszkiwanie na terenie województwa dolnośląskiego lub lubelskiego skutkuje wzrostem szans na podjęcie decyzji o zakupie sprzętu audiowizualnego o odpowiednio 129,82% oraz 233,57%. Zamieszkiwanie z kolei na obszarze województwa łódzkiego pociąga za sobą skutek w postaci zmniejszenia szans zakupu tego sprzętu o prawie 66% w stosunku do zamieszkiwania na terenie 13 województw niewystępujących w modelu.

Kolejnym istotnym czynnikiem jest liczba osób w gospodarstwie domowym. Trzyosobowe gospodarstwa domowe mają o prawie 51,4% mniejszą szansą na zakup sprzętu audiowizualnego w porównaniu z gospodarstwami o innej liczbie członków.

Osiąganie dochodów na osobę z przedziału 501-1000 zł oraz 1001-1500 zł pociąga za sobą skutki w postaci zmniejszenia szans na zakup sprzętu audiowizualnego odpowiednio o: prawie 86% oraz prawie 67,4%. Przy dochodach wyższych niż 3000 zł pojawiają się dodatnie szanse na decyzje o zakupie sprzętu audiowizualnego. W przypadku dochodów od 3001 do 4000 zł są większe o ponad 150%, a w przypadku dochodów powyżej 4000 większe o ponad 207%.

Tabela 44. Wyniki oszacowania dwumianowego modelu logitowego dla skłonności do zakupu sprzętu sportowo-rekreacyjnego

zmienna	współczynnik	błąd standardowy	z	wartość p		iloraz szans
const	-1,6391	0,2819	-5,814	0,0000	***	
P3_02	1,5081	0,4286	3,518	0,0004	***	4,5182
P3_06	0,7562	0,4587	1,649	0,0991	*	2,1303
P3_12	1,1410	0,4089	2,791	0,0053	***	3,1298
P7_WIEK20DO24	-0,7299	0,3075	-2,374	0,0176	**	0,4820
P8_SREDNIE	1,1145	0,3134	3,556	0,0004	***	3,0480
P8_WYYSZE	0,6661	0,2888	2,306	0,0211	**	1,9465
P9_501DO1000	-1,9585	0,7675	-2,552	0,0107	**	0,1411
P9_1001DO1500	-0,7114	0,3738	-1,903	0,0570	*	0,4910
P9_2001DO3000	0,8884	0,3027	2,935	0,0033	***	2,4313
P9_3001DO4000	1,0795	0,3542	3,048	0,0023	***	2,9433

Źródło: opracowanie własne.

Zakup sprzętu sportowo-rekreacyjnego determinują: województwo zamieszkania, wiek, wykształcenie oraz poziom dochodów na osobę.

Model zidentyfikował trzy województwa, zamieszkiwanie na terenie których zwiększa szanse na zakup sprzętu sportowo-rekreacyjnego: dolnośląskiego – o ponad 351,8%, lubelskiego – o ponad 113% oraz małopolskiego – o prawie 313%, w stosunku do pozostałych 13 województw.

Osoby w wieku 20 – 24 lata rzadziej decydują się na zakup sprzętu sportowo-rekreacyjnego – szansa mniejsza w stosunku do innych kategorii wiekowych o 51,8% (patrz tabela 47).

Posiadanie wykształcenia średniego lub wyższego sprzyja podejmowaniu decyzji zakupowych – zwiększa szansę w stosunku do innych poziomów wykształcenia o odpowiednio 204,8% oraz 94,65%.

Osiąganie dochodów na osobę z przedziału 501-1000 zł oraz 1001-1500 zł pociąga za sobą skutki w postaci zmniejszenia szans na zakup sprzętu sportowo-rekreacyjnego odpowiednio o: prawie 86% oraz prawie 51%. Przy dochodach wyższych niż 2000 zł pojawiają się większe szanse na decyzje o zakupie sprzętu sportowo-rekreacyjnego. W przypadku dochodów od 2001 do 3000 zł są większe o ponad 143%, a w przypadku dochodów powyżej 4000 większe o ponad 194,3%.

Tabela 45. Wyniki oszacowania dwumianowego modelu logitowego dla skłonności do zakupu zabawek

zmienna	współczynnik	błąd standardowy	z	wartość p		iloraz szans
const	-1,6774	0,2750	-6,100	0,0000	***	
P3_22	0,9080	0,5268	1,724	0,0847	*	2,4793
P3_32	2,5133	0,6810	3,690	0,0002	***	12,3452
P5_3	3,2744	0,3631	9,019	0,0000	***	26,4263
P5_4	2,7640	0,3636	7,601	0,0000	***	15,8624
P5_5	4,0353	0,4801	8,405	0,0000	***	56,5576
P6_MEZCZYŻNA	-0,6811	0,2777	-2,453	0,0142	**	0,5060
P7_WIEK15DO19	-2,9093	1,1116	-2,617	0,0089	***	0,0545
P7_WIEK55DO64	-1,9924	0,6064	-3,286	0,0010	***	0,1364
P7_WIEK65PLUS	-1,8313	0,7854	-2,332	0,0197	**	0,1602
P9_500MINUS	-3,1789	1,0588	-3,002	0,0027	***	0,0416
P9_2001DO3000	-0,8518	0,3575	-2,383	0,0172	**	0,4267

Źródło: opracowanie własne.

Decyzje o zakupie zabawek uzależnione są od: województwa zamieszkania, liczby osób w gospodarstwie domowym, płci, wieku, poziomu osiąganych dochodów na osobę.

Zamieszkiwanie na terenie dwóch województw zwiększa szanse na podjęcie decyzji o zakupie zabawek: pomorskiego – o prawie 148%, zachodniopomorskiego – o ponad 1134% w stosunku do pozostałych 14 województw. Zabawki kupowane są przede wszystkim przez gospodarstwa domowe wieloosobowe. W gospodarstwach trzyosobowych szansa na zakup zabawek jest ponad 26-krotnie większa niż w gospodarstwach jedno- lub dwuosobowych. W gospodarstwach czteroosobowych szansa ta jest prawie 16-krotnie większa, a w przynajmniej pięcioosobowych ponad 56-krotnie większa. Mężczyźni rzadziej decydują się na zakup zabawek – szansa zakupu jest mniejsza o 49,4% w porównaniu z kobietami. W przypadku osób bardzo młodych tj. w wieku 15-19 lat oraz starszych w wieku 54-65 lat oraz ponad 65 lat szanse na zakup zabawek są mniejsze niż u osób w wieku 20-54 lata o odpowiednio: ok. 94,5%, ok. 86,3% oraz ok. 84%.

Model zidentyfikował tylko dwie zmienne odnoszące się do dochodu istotnie wpływające na decyzje o zakupie zabawek. Obie wpływają na zmniejszenie szans na zakup zabawek w stosunku do pozostałych grup dochodowych. Dochody mniejsze niż 500 zł na osobę skutkują zmniejszeniem szans zakupu zabawek o ponad 95,8%, a z przedziału 2001-3000 zł zmniejszeniem szans o ponad 57,3%.

Tabela 46. Wyniki oszacowania dwumianowego modelu logitowego dla skłonności do zakupu przyborów kuchennych

zmienna	współczynnik	błąd standardowy	z	wartość p		iloraz szans
const	-2,0480	0,4385	-4,670	0,0000	***	
P3_04	1,2450	0,7297	1,706	0,0880	*	3,4729
P3_08	-2,3521	0,8955	-2,627	0,0086	***	0,0952
P5_1	-2,1424	1,0893	-1,967	0,0492	**	0,1174
P5_3	3,0954	0,4893	6,326	0,0000	***	22,0967
P5_4	4,6002	0,5935	7,750	0,0000	***	99,5022
P5_5	4,8468	0,6829	7,098	0,0000	***	127,3297
P6_MEZCZYzna	-1,2026	0,3594	-3,346	0,0008	***	0,3004
P7_WIEK35DO54	1,2696	0,4111	3,088	0,0020	***	3,5594
P7_WIEK55DO64	-1,6906	0,6996	-2,417	0,0156	**	0,1844
P7_WIEK65PLUS	-3,7043	1,2994	-2,851	0,0044	***	0,0246
P8_PODSTAWOWE	1,4549	0,8437	1,724	0,0847	*	4,2841
P8_WYZSZE	-0,6937	0,3713	-1,868	0,0618	*	0,4997
P9_500MINUS	-2,0771	0,9839	-2,111	0,0348	**	0,1253
P9_2001DO3000	-0,9614	0,4054	-2,371	0,0177	**	0,3824

Źródło: opracowanie własne.

Decyzje o zakupie przyborów kuchennych uzależnione są od: województwa zamieszkania, liczby osób w gospodarstwie domowym, płci, wieku, poziomu wykształcenia, poziomu osiąganych dochodów na osobę (patrz tabela 46).

Zamieszkiwanie na terenie dwóch województw istotnie wpływa na decyzje o zakupie przyborów kuchennych, przy czym zamieszkiwanie na obszarze województwa kujawsko-pomorskiego zwiększa szanse na podjęcie decyzji o zakupie przyborów kuchennych o ponad 247%, a zamieszkiwanie na terenie województwa lubuskiego zmniejsza szanse o ponad 90% w stosunku do pozostałych 14 województw.

Kolejnym czynnikiem istotnie wpływającym na decyzje o zakupie przyborów kuchennych jest liczba osób w gospodarstwie domowym. Tylko w przypadku gospodarstw jednoosobowych szanse na zakup są mniejsze o ponad 88% w stosunku do gospodarstw dwuosobowych. W przypadku gospodarstw trzyosobowych szanse te są ponad 22 razy wyższe, czteroosobowych ponad 99 razy wyższe, a przypadku przynajmniej pięcioosobowych ponad 127 razy wyższe.

Mężczyźni rzadziej decydują się na zakup przyborów kuchennych – szansa zakupu jest mniejsza o prawie 70% w porównaniu z kobietami.

Osoby w wieku 35 – 54 lata mają o ponad 255,9% większą szansę na zakup przyborów kuchennych w porównaniu z osobami do 35 roku życia. Z kolei osoby w wieku 55-64 lata oraz

powyżej 65 lat mają mniejszą szansę na zakup tych przyborów o odpowiednio: 81,56% oraz 97,54%.

Posiadanie wykształcenia podstawowego zwiększa szansę na zakup przyborów kuchennych o 328,4%, a wyższego zmniejsza o ok. 50% w stosunku do osób posiadających wykształcenie zasadnicze zawodowe lub średnie.

W tym przypadku model także zidentyfikował tylko dwie zmienne odnoszące się do dochodu istotnie wpływające na decyzje o zakupie przyborów kuchennych. Obie wpływają na zmniejszenie szans na zakup przyborów kuchennych w stosunku do pozostałych grup dochodowych. Dochody mniejsze niż 500 zł na osobę skutkują zmniejszeniem szans zakupu przyborów kuchennych o ponad 87,5%, a z przedziału 2001-3000 zł zmniejszeniem szans o ponad 61,8%.

Tabela 47. Wyniki oszacowania dwumianowego modelu logitowego dla skłonności do zakupu zapasów

zmienna	współczynnik	błąd standardowy	z	wartość p		iloraz szans
const	0,6495	0,2185	2,972	0,0030	***	
P3_02	1,6587	0,7542	2,199	0,0279	**	5,2527
P5_5	1,6247	0,5321	3,054	0,0023	***	5,0771
P7_WIEK15DO19	-0,9880	0,5325	-1,855	0,0636	*	0,3723
P8_PODSTAWOWE	1,6979	0,7804	2,176	0,0296	**	5,4626
P8_SREDNIE	0,7059	0,3490	2,022	0,0432	**	2,0257
P8_WYZSZE	0,6068	0,3228	1,880	0,0601	*	1,8346
P9_500MINUS	-1,5121	0,8051	-1,878	0,0604	*	0,2205
P9_1001DO1500	-0,5076	0,2902	-1,749	0,0803	*	0,6020
P9_2001DO3000	0,7689	0,3603	2,134	0,0328	**	2,1573
P9_3001DO4000	1,0905	0,5165	2,112	0,0347	**	2,9759

Źródło: opracowanie własne.

Zakupy zapasów (patrz tabela 47) determinowane są przez województwo zamieszkania, liczbę osób w gospodarstwie, wiek, wykształcenie, poziom osiągniętych dochodów na osobę w gospodarstwie. Zamieszkiwanie na terenie województwa dolnośląskiego zwiększa ponad 5-krotnie szansę na dokonywanie zakupu zapasów w porównaniu z zamieszkiwaniem na terenie pozostałych 15 województw. Również posiadanie co najmniej pięcioosobowego gospodarstwa domowego skutkuje wzrostem szans na zakup zapasów o 407,71% w stosunku do mniejszych gospodarstw.

Osoby w wieku 15-19 lat mają o ok. 62,8% mniejszą szansę na dokonywanie zakupu zapasów w porównaniu z osobami w wieku co najmniej 20 lat. W stosunku do osób z wykształceniem zasadniczym zawodowym zarówno posiadacze wykształcenia podstawowego jak i średniego

oraz wyższego mają większą szansę na zakup zapasów o odpowiednio: prawie 446,3%, prawie 102,6% oraz prawie 83,5%. Osiąganie dochodów na osobę mniejszych niż 500 zł oraz 1001-1500 zł skutkuje zmniejszeniem szans na zakup zapasów odpowiednio o: prawie 78% oraz prawie 40%. Przy dochodach wyższych niż 2000 zł pojawiają się większe szanse na decyzje o zakupie zapasów. W przypadku dochodów od 2001 do 3000 zł są większe o ponad 115,7%, a w przypadku dochodów od 3001 do 4000 zł większe o ok. 197,6%.

Z przedstawionej analizy dla dóbr wielokrotnego użytku wyraźnie wynika, że decyzje o ich zakupie rzadziej są realizowane przy niskich poziomach dochodów w przeliczeniu na osobę w gospodarstwie domowym, co oznacza, że niższy poziom dochodów utrudnia gromadzenie tych dóbr. Zwiększenie szans zakupu pojawia się najczęściej przy dochodach sięgających 2000 zł, a na ogół szanse ich zakupu są tym wyższe im wyższe są dochody gospodarstw domowych.

Wnioski:

1. Na podstawie zebranego materiału wnioskuje się, że najwięcej aktywów trwałych posiadają gospodarstwa domowe, które osiągają przeciętne miesięczne dochody mieszczące się w przedziale 1501-2000 zł lub 2001-3000 zł. W tych grupach dochodowych zauważalna jest również najwyższa wartość posiadanych składników majątku. Najmniej liczną grupę stanowią gospodarstwa domowe o niskich dochodach (poniżej 500 zł).
2. Analiza posiadanych przez gospodarstwa domowe aktywów wielokrotnego użytku wykazała, że w badanym okresie gospodarstwa domowe dokonywały zakupów artykułów wielokrotnego użytku w kwocie do 500 zł. Można wnioskować, że sytuacja dochodowa tych gospodarstw domowych nie pozwala na dokonywania większych zakupów, bądź gospodarstwa te dokonały takich zakupów we wcześniejszych okresach.
3. Przeprowadzona analiza wykazała również, że zamieszkiwanie na terenie województwa ma wpływ na powstawanie majątku gospodarstwa domowego. Największą szansę na znalezienie się w grupie osób z wyższym poziomem zgromadzonego majątku trwałego mają mieszkańcy województwa lubelskiego. Mieszkańcy miast mają o ponad 96,5% niższą szansę na gromadzenie majątku o coraz wyższej wartości w stosunku do mieszkańców wsi. Czynnikiem istotnie wpływającym na wartość gromadzonego majątku jest również liczba osób w gospodarstwie domowym. Największe szanse na gromadzenie majątku trwałego mają gospodarstwa domowe czteroosobowe.
4. Dopiero przy dochodach na osobę powyżej 2000 zł pojawiają się możliwości gromadzenia majątku. Osiąganie dochodów na osobę w gospodarstwie w wysokości

od 2001 do 3000 zł skutkuje większą szansą na posiadanie majątku o wyższej wartości o ponad 278,2%, a w przypadku dochodów od 3001 do 4000 zł o ponad 268,2% w stosunku do kategorii referencyjnej.

5. W części dotyczącej majątku obrotowego wykazano, że zamieszkiwanie na terenie województwa: dolnośląskiego, lubelskiego, łódzkiego, małopolskiego zwiększa szansę na dokonanie zakupu sprzętu AGD w stosunku do pozostałych województw. Posiadanie dochodów poniżej 1500 zł nie sprzyja zakupom AGD. W przypadku zakupu książek wykazano, że jedynie zamieszkiwanie województwa małopolskiego istotnie zwiększa szansę na zakupy książek. Podobną tendencję można zauważyć w przypadku zamieszkiwania na terenie miast. Gospodarstwa co najmniej trzyosobowe częściej podejmują decyzje o zakupie książek w porównaniu z gospodarstwami jedno- lub dwuosobowymi. Ostatnią grupą czynników wpływających na decyzje zakupowe książek są dochody na osobę w gospodarstwie domowym. Im wyższy poziom tych dochodów, tym większa szansa na zakup książek.
6. Zamieszkiwanie na terenie województwa dolnośląskiego lub lubelskiego skutkuje wzrostem szans na podjęcie decyzji o zakupie sprzętu audiowizualnego. Osiąganie dochodów na osobę z przedziału 501-1000 zł oraz 1001-1500 zł pociąga za sobą skutki w postaci zmniejszenia szans na zakup sprzętu audiowizualnego. Przy dochodach wyższych niż 3000 zł pojawiają się dodatnie szanse na decyzje o zakupie sprzętu audiowizualnego.
7. Przy dochodach wyższych niż 2000 zł pojawiają się większe szanse na decyzje o zakupie sprzętu sportowo-rekreacyjnego.
8. Zamieszkiwanie na terenie dwóch województw zwiększa szanse na podjęcie decyzji o zakupie zabawek: pomorskiego oraz zachodniopomorskiego. Zabawki kupowane są przede wszystkim przez gospodarstwa domowe wieloosobowe. W gospodarstwach trzyosobowych szansa na zakup zabawek jest ponad 26-krotnie większa niż w gospodarstwach jedno- lub dwuosobowych. Dochody mniejsze niż 500 zł na osobę skutkują zmniejszeniem szans zakupu zabawek o ponad 95,8%.
9. Zamieszkiwanie na terenie dwóch województw istotnie wpływa na decyzje o zakupie przyborów kuchennych, przy czym zamieszkiwanie na obszarze województwa kujawsko-pomorskiego zwiększa szanse na podjęcie decyzji o zakupie przyborów kuchennych, a zamieszkiwanie na terenie województwa lubuskiego zmniejsza tę szansę. Dochody mniejsze niż 500 zł na osobę skutkują zmniejszeniem szans zakupu przyborów kuchennych.

10. Zamieszkiwanie na terenie województwa dolnośląskiego zwiększa ponad 5-krotnie szanse na dokonywanie zakupu zapasów w porównaniu z zamieszkiwaniem na terenie pozostałych 15 województw. Również posiadanie co najmniej pięcioosobowego gospodarstwa domowego skutkuje wzrostem szans na zakup zapasów w stosunku do mniejszych gospodarstw.
11. Z przedstawionej analizy dla dóbr wielokrotnego użytku wyraźnie wynika, że decyzje o ich zakupie rzadziej są realizowane przy niskich poziomach dochodów w przeliczeniu na osobę w gospodarstwie domowym, co oznacza, że niższy poziom dochodów utrudnia gromadzenie tych dóbr. Zwiększenie szans zakupu pojawia się najczęściej przy dochodach sięgających 2000 zł, a na ogół szanse ich zakupu są tym wyższe im wyższe są dochody gospodarstw domowych.

Hipoteza 5 – potwierdzona.

Niski poziom dochodów uniemożliwia gromadzenie majątku przez gospodarstwa domowe.

W części dotyczącej majątku gospodarstw domowych zaprezentowana analiza daje podstawy do wnioskowania, że niski poziom dochodów utrudnia gromadzenie majątku. Daje to podstawy do stwierdzenia, że postawione hipoteza została zweryfikowana pozytywnie.

Hipoteza 6:

Wielkość zaciągniętych zobowiązań finansowych w bankach jest większa od wielkości zobowiązań zaciąganych w innych instytucjach finansowych czy u osób prywatnych.

Pytania, które podłużyły weryfikacji tej hipotezy dotyczyły analizy wielkości zobowiązań finansowych zaciąganych w bankach oraz innych instytucjach, a także sposobów radzenia sobie z brakiem środków finansowych na prowadzenie gospodarstwa domowego.

W celu zbadania sposobu finansowania własnego majątku respondenci zostali poproszeni o wskazanie stosowanych form zadłużania się. W odpowiedzi na postawione pytanie, respondenci mogli wskazać kilka form zadłużenia. Na podstawie zebranych danych wynika, że polskie gospodarstwa domowe w badanym okresie nie posiadały zobowiązań długoterminowych (aż 60% respondentów wskazało taką odpowiedź). 21% respondentów wskazało na posiadane przez ich gospodarstwa domowe długoterminowe kredyty mieszkaniowe, a 17% - na długoterminowe pożyczki w banku. Na podstawie tabeli 48 można wnioskować, że gospodarstwa domowe w sytuacji, gdy zajdzie taka potrzeba chętniej zaciągają

zobowiązania w bankach niż w innych instytucjach. Wynika to z większego zaufania, którym obdarzane są banki w stosunku do innych instytucji.

Tabela 48. Rodzaje długoterminowego zadłużenia gospodarstw domowych

Z jakiego typu zadłużenia długoterminowego korzystało Pana/i gospodarstwo domowe (przy wybranej odpowiedzi proszę wpisać wartość)	Wskazania		
	Ogółem [N]	Ogółem [N w %]	Ogółem [N w zł]
Nie posiadamy tego typu zobowiązań	270	60	-
Długoterminowe kredyty mieszkaniowe	94	21	14550500
Długoterminowe pożyczki w banki	75	17	9972000
Długoterminowe pożyczki od osób fizycznych i innych instytucji niefinansowych	6	1	19200
Pożyczki w ramach ZFŚS	24	5	95500
Długoterminowe zobowiązania wobec osób prawnych z tytułu zakupów na raty	68	15	322500
Inne, jakie?	2	0	-
Suma wskazań	539	-	24959873

Źródło: Opracowanie na podstawie badań własnych, N=450.

Analizując zadłużenie gospodarstw domowych, jednym z elementów analizy było zbadanie sposobów zadłużania krótkoterminowego. Do zobowiązań krótkoterminowych gospodarstw domowych zalicza się przede wszystkim krótkoterminowe kredyty konsumpcyjne, pożyczki od osób fizycznych, zobowiązania z tytułu podatków i ubezpieczeń, zobowiązania z tytułu dostaw do gospodarstwa domowego wody, ciepła, prądu elektrycznego. Analiza uzyskanych wyników wykazała, że większość gospodarstw domowych w badanym okresie nie zadłużała się krótkoterminowo (73% wskazań). Wśród wymienionych rodzajów zadłużenia krótkoterminowego najczęściej wskazywano krótkoterminowe zobowiązania wobec osób prawnych z tytułu zakupów na raty (15% wskazań) oraz zobowiązania wobec osób fizycznych (10% wskazań). Zaledwie 28 osób (6% wskazań) wskazało kredyty konsumpcyjne jako rodzaj zadłużenia krótkoterminowego. Suma zaciągniętych kredytów konsumpcyjnych przez badane gospodarstwa domowe wynosiła 268 650 zł, natomiast krótkoterminowych zobowiązań wobec osób prawnych z tytułu zakupów na raty – 215 100 zł. Z analizy danych wynika, że w sytuacji, gdy gospodarstwa domowe decydują się na zadłużanie się krótkookresowo, to najczęściej dotyczy to zakupów na raty u osób prawnych bądź zaciągania zobowiązań u osób fizycznych (patrz tabela 49).

Tabela 49. Rodzaje krótkoterminowego zadłużenia gospodarstw domowych

Z jakiego typu zadłużenia krótkoterminowego w ciągu ostatnich 12 miesięcy korzystało Pana/i gospodarstwo domowe	Wskazania		
	Ogółem [N]	Ogółem [N w %]	Ogółem [N w zł]
Nie posiadamy tego typu zobowiązań	330	73	-
Kredyty konsumpcyjne	28	6	268 650
Krótkoterminowe zobowiązania wobec osób prawnych z tytułu zakupów na raty	68	15	215 100
Zobowiązania wobec US z tytułu podatku	12	3	20 400
Zobowiązania wobec osób fizycznych (np. pożyczki, wykonane prace)	43	10	140 300
Inne zobowiązania krótkoterminowe	1	0	12 000
Suma wskazań	482	-	

Źródło: Opracowanie na podstawie badań własnych, N=450.

Tabela 50. Rodzaje zadłużenia długoterminowego w zależności od miejsca zamieszkania

Z jakiego typu zadłużenia długoterminowego w ciągu ostatnich 12 miesięcy korzystało Pana/i gospodarstwo domowe	Wskazania	
	Miasto [w%]	Wieś [w%]
Nie posiadamy tego typu zobowiązań	72%	28%
Długoterminowe kredyty mieszkaniowe	93%	7%
Długoterminowe pożyczki w banku	15%	85%
Pożyczki w ramach ZFŚS	100%	0%
Długoterminowe pożyczki od osób fizycznych i innych instytucji finansowych	50%	50%
Długoterminowe zobowiązania wobec osób prawnych z tytułu zakupów na raty	57%	43%
Inne	100%	0%

Źródło: Opracowanie na podstawie badań własnych, N=450.

Biorąc pod uwagę miejsce zamieszkania gospodarstw domowych, to można stwierdzić, że długoterminowe kredyty mieszkaniowe zaciągają gospodarstwa domowe będące mieszkańcami miast (93% wskazań), natomiast długoterminowe pożyczki w banku są zaciągane w większości przypadków przez gospodarstwa domowe zamieszkujące wieś. W przypadku długoterminowych pożyczek od osób fizycznych i innych instytucji finansowych zakres wskazanych odpowiedzi był taki sam (patrz tabela 50).

Tabela 51. Rodzaje zadłużenia krótkoterminowego w zależności od miejsca zamieszkania

Z jakiego typu zadłużenia krótkoterminowego w ciągu ostatnich 12 miesięcy korzystało Pana/i gospodarstwo domowe	Wskazania	
	Miasto [w%]	Wieś [w%]
Nie posiadamy tego typu zobowiązań	70%	30%
Kredyty konsumpcyjne	64%	36%
Krótkoterminowe zobowiązania wobec osób prawnych z tytułu zakupów na raty	56%	44%
Zobowiązania wobec US z tytułu podatku	50%	50%
Zobowiązania wobec osób fizycznych (np.. Pożyczki, wykonane prace)	56%	44%
Inne	100%	0%

Źródło: Opracowanie na podstawie badań własnych, N=450.

Biorąc pod uwagę zobowiązania krótkoterminowe można stwierdzić, że kredyty konsumpcyjne częściej zaciągają gospodarstwa domowe mieszkające w mieście (64% wskazań) niż na wsi (36% wskazań). W przypadku pozostałych rodzajów zobowiązań krótkoterminowych proporcje między mieszkańcami miast a wsi rozkładały się mniej więcej podobnie. Jak pokazuje analiza aż 70% osób pochodzących z miast wskazało, że nie posiada zobowiązań krótkoterminowych, a na tak samo postawione pytanie odpowiedziało zaledwie 30% respondentów mieszkających na wsi (patrz tabela 51). Tak przeprowadzona analiza wykazała, że mieszkańcy miast chętniej zaciągają kredyty bankowe na zakup domu/mieszkania oraz krótkoterminowe kredyty konsumpcyjne, natomiast mieszkańcy wsi częściej korzystają z długoterminowych pożyczek w banku. Taki rozkład odpowiedzi jest uzasadniony, ponieważ gospodarstwa domowe mieszkające na wsi często wspomagają się kredytami czy pożyczkami pobieranymi w banku na zakup maszyn rolniczych, gruntów czy budynków. Natomiast wśród gospodarstw domowych będących mieszkańcami miast kredyty dotyczą przede wszystkim zakupów domów, mieszkań czy gruntów pod budowę domu.

Weryfikacji hipotezy, że wielkość zaciągniętych zobowiązań finansowych w bankach jest większa od wielkości zobowiązań zaciąganych w innych instytucjach finansowych czy u osób prywatnych dokonano również za pomocą parametrycznego testu istotności dla dwóch średnich. Hipoteza zerowa w tym teście głosi, że średnia wielkość zobowiązań w bankach jest równa średniej wielkości zobowiązań w systemie pozabankowym. Hipoteza alternatywna natomiast, głosi, że średnia wielkość zobowiązań w bankach jest większa od średniej wielkości pozostałych zobowiązań. Układ hipotez można zapisać w postaci:

$$H_0: m_1 = m_2$$

$$H_1: m_1 > m_2$$

gdzie m_1, m_2 są nieznanymi średnimi w populacji gospodarstw odpowiednio zobowiązań w bankach oraz systemie pozabankowym.

Statystyka testowa w tym teście przyjmuje postać:

$$u = \frac{\bar{X}_1 - \bar{X}_2}{\sqrt{\frac{s_1^2}{n_1} + \frac{s_2^2}{n_2}}}$$

gdzie: $\bar{X}_1$ jest średnią wielkością zobowiązania w próbie gospodarstw, które wykazały zobowiązania w bankach,

$\bar{X}_2$ jest średnią wielkością zobowiązania w próbie gospodarstw, które wykazały zobowiązania w systemie pozabankowym,

$$s_1^2 = \frac{\sum_{i=1}^{n_1} (x_{i1} - \bar{X}_1)^2}{n_1} \text{ jest wariancją zobowiązań w bankach,}$$

$$s_2^2 = \frac{\sum_{i=1}^{n_2} (x_{i2} - \bar{X}_2)^2}{n_2} \text{ jest wariancją zobowiązań w systemie pozabankowym,}$$

n_1 jest liczbą gospodarstw w próbie, które wykazały zobowiązania w bankach,

n_2 jest liczbą gospodarstw w próbie, które wykazały zobowiązania poza bankami,

Statystyka ta ma rozkład normalny $N(0;1)$.

N ogólną liczbę badanych $n=450$ gospodarstw, zadłużenie w bankach wykazało $n_1=188$, natomiast w systemie pozabankowym $n_2=147$. Średnie zadłużenie w bankach wyniosło $\bar{X}_1 = 131867,82$, a poza bankami $\bar{X}_2 = 4769,39$. Wariancja dla pierwszej grupy gospodarstw wyniosła $s_1^2 = 13458105085,53$ a dla drugiej $s_2^2 = 26351647,92$. Wyliczona statystyka testowa wynosi:

$$u = \frac{131867,82 - 4769,39}{\sqrt{\frac{13458105085,53}{188} + \frac{26351647,92}{147}}} = 15,00$$

Przyjmując poziom istotności $\alpha=0,05$ wartość krytyczna z tablic standardowego rozkładu normalnego dla jednostronnego (prawostronnego) obszaru krytycznego wynosi $u_{2\alpha}=1,645$. W związku z tym, że $u > u_{2\alpha}$ hipotezę zerową odrzucamy na korzyść hipotezy alternatywnej, co oznacza, że średnia wielkość zobowiązań w bankach jest istotnie większa od średniej wielkości zobowiązań gospodarstw domowych w systemie pozabankowym. Hipoteza szósta została zweryfikowana pozytywnie.

Wnioski:

1. W przeprowadzonym badaniu, gospodarstwa domowe rzadko zadłużały się w bankach czy innych instytucjach, a gdy już zaszła taka konieczność, to najczęściej zadłużały się w bankach długoterminowo (tj. powyżej 12 miesięcy).
2. Wśród zobowiązań długoterminowych najczęściej wymienia się kredyty mieszkaniowe oraz długoterminowe pożyczki w banku.
3. Jeżeli członkowie gospodarstw zdecydowali się zadłużyć krótkoterminowo, to najczęściej wymieniali krótkoterminowe kredyty konsumpcyjne, pożyczki od osób fizycznych, zobowiązania z tytułu podatków i ubezpieczeń, zobowiązania z tytułu dostaw do gospodarstwa domowego wody, ciepła, prądu elektrycznego.
4. Biorąc pod uwagę miejsce zamieszkania gospodarstw domowych, to można stwierdzić, że długoterminowe kredyty mieszkaniowe zaciągają gospodarstwa domowe będące mieszkańcami miast, natomiast długoterminowe pożyczki w banku są zaciągane w większości przypadków przez gospodarstwa domowe zamieszkujące wieś.

Hipoteza 6 – potwierdzona.

Wielkość zaciągniętych zobowiązań finansowych w bankach jest większa od wielkości zobowiązań zaciąganych w innych instytucjach finansowych czy u osób prywatnych.

Weryfikacji hipotezy głoszącej, że wielkość zaciągniętych zobowiązań finansowych w bankach jest większa od wielkości zobowiązań zaciągniętych w innych instytucjach finansowych czy u osób prywatnych dokonano również za pomocą parametrycznego testu istotności dla dwóch średnich. Przeprowadzona analiza wykazała, że średnia wielkość zobowiązań w bankach jest istotnie większa od średniej wielkości zobowiązań gospodarstw domowych w systemie pozabankowym.

Hipoteza 7:

Wyższy poziom dochodów gospodarstw domowych w Polsce sprzyja powstawaniu ich większego zadłużenia.

W celu weryfikacji tak postawionej hipotezy respondentom zadano pytanie, czy w trakcie przeprowadzania badania mieli aktualnie do spłacenia kredyty czy pożyczki, ile czasu pozostało im do spłacenia aktualnego zadłużenia.

Osoby biorące udział w badaniu zostały poproszone o wskazanie, czy prowadzone przez ich gospodarstwo domowe posiada do spłacenia jakiekolwiek zobowiązanie finansowe. 55% respondentów wskazało, że ich gospodarstwo domowe posiada do spłacenia pożyczki lub kredyty, a 43% gospodarstw domowych nie wykazuje żadnych zobowiązań. 2% respondentów nie posiadało wiedzy na ten temat (patrz tabela 52).

Tabela 52. Opinie respondentów na temat posiadanego zadłużenia

Czy Pana/i gospodarstwo domowe ma obecnie do spłacenia pożyczki lub kredyty	Wskazania	
	Ogółem [N]	Ogółem [N w %]
Tak	249	55
Nie	193	43
Nie wiem	8	2
Suma	450	100

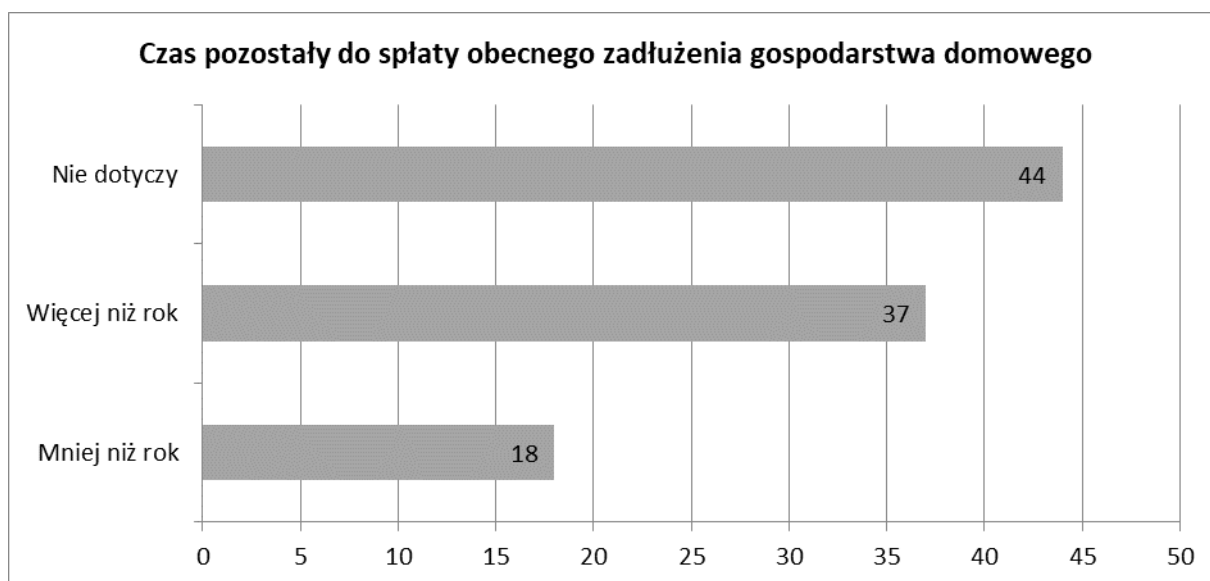
Źródło: Opracowanie na podstawie badań własnych, N=450.

Z przeprowadzonego badania wynika, że gospodarstwa domowe decydując się na zaciągnięcie kredytów i pożyczek, korzystają najczęściej z zadłużenia długoterminowego. Mianowicie 37% respondentów wskazało, że do całkowitej spłaty zaciągniętych wcześniej zobowiązań finansowych pozostało im więcej niż rok, a 18% respondentów wskazało, że spłacą swoje zobowiązania finansowe w terminie do 12 miesięcy. Z przeprowadzonej analizy wynika, że w badanym okresie aż 44% osób nie miało zaciągniętych żadnych pożyczek czy kredytów. Zestawiając tą informację z danymi na temat oszczędności wynika, że gospodarstwa domowe w Polsce nie decydują się na gromadzenie oszczędności powyżej 12 miesięcy, ale chętniej za to zaciągają długoterminowe zobowiązania (patrz tabela 53, wykres 25).

Tabela 53. Czas pozostały do spłaty obecnego zadłużenia gospodarstwa domowego

Ile czasu pozostało jeszcze do spłaty obecnego zadłużenia Pana/i gospodarstwa domowego	Wskazania	
	Ogółem [N]	Ogółem [N w %]
Mniej niż rok	82	18
Więcej niż rok	168	37
Nie dotyczy	200	44
Suma	450	100

Źródło: Opracowanie na podstawie badań własnych, N=450.

Wykres 25. Czas pozostały do spłaty obecnego zadłużenia gospodarstwa domowego

Źródło: Opracowanie własne, N=450.

Analizując wielkość i skłonność do zadłużania się przez gospodarstwa domowe zapytano respondentów o powód zaciągania zobowiązań finansowych. Jak wykazała analiza, powody te są zróżnicowane i zależne od potrzeb oraz sytuacji materialnej gospodarstwa domowego. Najczęstszą przyczyną zaciągania zobowiązań finansowych niezależnie od terminu ich spłaty jest chęć zakupu droższych dóbr trwałego użytku (typu sprzęt RTV, AGD). Taką odpowiedź wskazało 34% osób. 20% respondentów zaciągało kredyty/pożyczki na zakup mieszkania, a 18% na zakupy nowego samochodu. Aż 43% respondentów odpowiedziało, że wskazane powody zadłużania się nie dotyczą ich gospodarstwa domowego. Respondenci na tak zadane pytanie mieli również okazję wpisania własnej odpowiedzi. Wśród 18 osób, które zdecydowały się na wskazanie własnej odpowiedzi nieco ponad 1% stanowiły osoby, które zaciągają zobowiązania finansowe w celu zakupu domu, nieliczne osoby jako powód wykazały zakup ziemi, maszyn rolniczych, budowa budynków gospodarczych, budowa lub zakup domu, wynajem mieszkania (patrz tabela 54).

Tabela 54. Powody zaciągania przez gospodarstwa domowe zobowiązań finansowych

Proszę wskazać powód zaciągnięcia przez Pana/i gospodarstwo domowe zobowiązań finansowych:	Wskazania	
	Ogółem [N]	Ogółem [N w %]
Wypoczynek	8	2
Remont mieszkania, domu	29	6
Pokrycie wydatków konsumenckich, np. żywność, odzież, opłaty	22	5
Zakup droższych dóbr trwałego użytku	152	34
Zakup samochodu	80	18
Zakup mieszkania	87	19
Kształcenie	3	1
Leczenie	6	1
Inne:	18	4
Budowa domu	5	
Zakup maszyn rolniczych	3	
Zakup ziemi	2	
Zakup maszyn rolniczych, ziemi	1	
Zakup domu	1	
Zakup ziemi	1	
Zakup maszyn, ziemi	1	
Zakup ziemi, maszyn	1	
Budowa budynków gospodarczych	1	
Budowa obory	1	
Wynajem mieszkania	1	
Nie dotyczy	193	43
Suma	598	100

Źródło: Opracowanie na podstawie badań własnych, N=450.

Tabela 55. Rodzaje zaciągniętych zobowiązań finansowych w podziale na liczbę osób w gospodarstwie domowym

W jaki sposób Pana/i gospodarstwo domowe radzi sobie z brakami środków finansowych na niezbędne dobra?	Wskazania [w%] Liczba osób w gospodarstwie domowym				
	1	2	3	4	5+
Pożyczamy w banku	18%	27%	25%	16%	13%
Pożyczamy w firmach udzielających pożyczek (chwilówka, lombard)	20%	32%	16%	12%	21%
Pożyczamy od rodziny lub znajomych	26%	26%	18%	14%	14%
Podejmujemy dodatkową pracę	16%	30%	28%	13%	14%
Inne	0%	100%	0%	0%	0%

Źródło: Opracowanie na podstawie badań własnych, N=450.

Badając rodzaj zaciągniętych zobowiązań finansowych w gospodarstwach domowych w zależności od liczby osób, które je tworzą, nie zauważono znaczących różnic. W przypadku gospodarstw domowych jednoosobowych najczęściej respondenci wskazywali, że w przypadku

braków środków finansowych pożyczają niezbędne środki od rodziny bądź znajomych (26% wskazań). Gospodarstwa domowe dwuosobowe pożyczają środki finansowe w firmach udzielających pożyczek (32% wskazań), a gospodarstwa domowe trzyosobowe podejmują dodatkową pracę (28% wskazań). Gospodarstwa domowe czteroosobowe najczęściej decydują się na zaciągnięcie pożyczki w banku (16% wskazań). Jak wspomniano, przeprowadzona analiza nie wykazała znaczących rozbieżności w powyższym zestawieniu (patrz tabela 55). W zależności od sytuacji, w której znajduje się dane gospodarstwo domowe, może ono zdecydować się na różne kroki zmierzające do pozyskania brakujących środków finansowych.

Tabela 56. Zadłużenie gospodarstw domowych w zależności od przeciętnych miesięcznych dochodów uzyskiwanych przez gospodarstwa domowe

Czy Pana/i gospodarstwo domowe ma obecnie do spłacenia pożyczki lub kredyty?	Wskazania [w%] Przeciętne miesięczne dochody gospodarstw domowych						
	Do 500 zł	501-1000 zł	1001-1500 zł	1501-2000 zł	2001-3000 zł	3001-4000 zł	Powyżej 4000 zł
Tak	2%	6%	17%	24%	29%	17%	5%
Nie	2%	19%	28%	26%	14%	10%	1%
Nie wiem	0%	0%	38%	25%	0%	25%	13%
Suma końcowa	2%	12%	22%	25%	22%	14%	4%

Źródło: Opracowanie na podstawie badań własnych, N=450.

W powyższej tabeli zaprezentowano rozkład odpowiedzi na temat zadłużania się przez gospodarstwa domowe w zależności od przeciętnych miesięcznych dochodów uzyskiwanych przez gospodarstwa domowe. Analiza wykazała, że najczęściej zadłużają się gospodarstwa domowe o przeciętnych miesięcznych dochodach mieszczących się w przedziale 2001-3000 zł netto (29% wskazań). Najmniej skłonne do zaciągania zobowiązań są gospodarstwa domowe osiągające przeciętne miesięczne dochody netto w przeliczeniu na 1 osobę w wysokości do 500 zł netto. Z analizy wynika, że w Polsce zadłużają się gospodarstwa domowe osiągające wyższe dochody. Gospodarstwa domowe o niskich dochodach nie zaciągają kredytów czy pożyczek, ponieważ ich dochody nie pozwoliłyby na późniejszą spłatę zadłużenia. Natomiast gospodarstwa domowe osiągające najwyższe dochody (powyżej 4000 zł netto) mają mniejsze potrzeby zadłużania się (patrz tabela 56).

Tabela 57. Powody zaciągania zobowiązań finansowych w zależności od liczby osób wchodzących w skład gospodarstwa domowego

Proszę wskazać powód zaciągnięcia przez Pana/i gospodarstwo domowe zobowiązań finansowych	Wskazania [w %]				
	Liczba osób w gospodarstwie domowym				
	1	2	3	4	5+
Wypoczynek	18%	27%	25%	16%	13%
Remont mieszkania, domu	10%	24%	34%	24%	7%
Zakup mieszkania	15%	30%	33%	18%	3%
Pokrycie wydatków konsumenckich, np. żywność, odzież, opłaty	27%	27%	14%	5%	27%
Zakup droższych dóbr trwałego użytku	22%	24%	24%	11%	19%
Zakup samochodu	18%	20%	36%	15%	11%
Leczenie	33%	17%	50%	0%	0%
Kształcenie	33%	0%	67%	0%	0%
Inne	15%	25%	15%	25%	20%

Źródło: Opracowanie na podstawie badań własnych, N=450.

Analizując powody zaciągania zobowiązań finansowych (patrz tabela 57) przez członków gospodarstwa domowego zestawiono te dane z liczbą osób, które mogą tworzyć dane gospodarstwo. Badanie wykazało, że gospodarstwa domowe jednoosobowe finansują z zaciągniętych zobowiązań finansowych przede wszystkim koszty poniesione na leczenie i kształcenie (po 33% wskazań) oraz pokrycie wydatków konsumenckich (27% wskazań). Gospodarstwa domowe dwuosobowe najczęściej zaciągają zobowiązania finansowe na zakup mieszkania (30% wskazań). Jest to uzasadnione, gdyż najczęściej sytuacja ta dotyczy młodych gospodarstw domowych, które zaciągają kredyty w bankach na zakup domu czy mieszkania. Gospodarstwa domowe trzyosobowe finansują w ten sposób najczęściej remonty mieszkania, domu, zakup samochodu, kształcenie czy też leczenie członków rodziny. Gospodarstwa domowe czterosobowe finansują w ten sposób najczęściej remont domu, mieszkania, a gospodarstwa domowe pięciosobowe pokrywają w ten sposób bieżące wydatki konsumenckie.

Weryfikacji hipotezy, że wyższy poziom dochodów gospodarstw domowych sprzyja powstawaniu ich większego zadłużenia dokonano na podstawie wyników oszacowania modelu logitowego dla kategorii uporządkowanych. Poziom zadłużenia gospodarstw domowych wyznaczono na podstawie odpowiedzi na temat wysokości zobowiązań długoterminowych (pyt. 22 kwestionariusza ankietowego) i krótkoterminowych (pyt. 23 kwestionariusza ankietowego). Tak otrzymane wartości poziomu zadłużenia zostały podzielone na pięć kategorii, odpowiadających przedziałom kwintylowym:

$$y_i = \begin{cases} 1; \text{zadłużenie} \leq 3000 \\ 2; 3000 < \text{zadłużenie} \leq 50200 \\ 3; 50200 < \text{zadłużenie} \leq 121800 \\ 4; 121800 < \text{zadłużenie} \leq 179500 \\ 5; \text{zadłużenie} > 179500 \end{cases}$$

Zmienna y_i zawiera wartości uporządkowane i w związku z tym można ją modelować za pomocą wielomianowego modelu logitowego dla kategorii uporządkowanych.

Oszacowany model zawiera tabela 58.

Tabela 58. Wyniki oszacowania wielomianowego modelu logitowego dla kategorii poziomu zadłużenia

zmienna	współczynnik	błąd standardowy	z	wartość p		iloraz szans
P3_02	0,8579	0,3603	2,381	0,0173	**	2,3582
P3_06	1,5144	0,3874	3,909	0,0001	***	4,5467
P3_12	1,1719	0,3554	3,297	0,0010	***	3,2280
P3_22	-0,9505	0,4667	-2,037	0,0417	**	0,3865
P3_28	1,7054	0,5127	3,326	0,0009	***	5,5035
P5_1	-1,1315	0,2886	-3,920	0,0001	***	0,3226
P5_4	0,6417	0,3025	2,121	0,0339	**	1,8996
P5_5	0,7208	0,3423	2,106	0,0352	**	2,0561
P7_WIEK20DO24	-0,7620	0,2950	-2,583	0,0098	***	0,4667
P7_WIEK55DO64	-1,2908	0,5374	-2,402	0,0163	**	0,2750
P8_WYZSZE	0,4729	0,2322	2,036	0,0417	**	1,6046
P9_500MINUS	-1,5930	0,8403	-1,896	0,0580	*	0,2033
P9_501DO1000	-2,3868	0,5532	-4,314	0,0000	***	0,0919
P9_1001DO1500	-1,1437	0,3363	-3,401	0,0007	***	0,3186
P9_2001DO3000	0,9873	0,2838	3,479	0,0005	***	2,6841
P9_3001DO4000	0,8364	0,3386	2,470	0,0135	**	2,3081
P9_4000PLUS	1,6457	0,5326	3,090	0,0020	***	5,1847
cut1	0,3436	0,2726	1,260	0,2076		
cut2	1,0069	0,2762	3,646	0,0003	***	
cut3	1,7881	0,2864	6,244	0,0000	***	
cut4	2,8179	0,3124	9,021	0,0000	***	

Źródło: opracowanie własne.

Z oszacowanego modelu wynika, że zamieszkiwanie na terenie województwa dolnośląskiego sprzyja powstawaniu coraz wyższego zadłużenia – szansa na znalezienie się w grupie osób z wyższym poziomem zadłużenia jest wyższa o ponad 135% w porównaniu z mieszkańcami województw nieuwzględnionych w modelu. Największą szansę na znalezienie się w grupie osób z wyższym poziomem zadłużenia mają mieszkańcy województwa warmińsko-mazurskiego – jest ona wyższa aż o ponad 450%. Z kolei zamieszkiwanie na terenie województwa pomorskiego wpływa ujemnie na przechodzenie do grup o wyższym poziomie

zadłużenia – szansa na znalezienie się w wyższej grupie jest niższa o 61,35% w stosunku do mieszkańców województw niewystępujących w modelu.

Na możliwości zadłużania się wpływa również liczba osób w gospodarstwie domowym. W przypadku jednoosobowych gospodarstw domowych szansa na znalezienie się w grupie o wyższym poziomie zadłużenia jest niższa o ok. 67,7% w stosunku do gospodarstw dwu- lub trzy osobowych. Gospodarstwa czteroosobowe mają wyższą szansę na znalezienie się w grupie gospodarstw o wyższym poziomie zadłużenia średnio o ok. 90%, a gospodarstwa przynajmniej pięcioosobowe aż o ponad 105,6%.

Wiek ankietowanych jest również czynnikiem, który istotnie wpływa na możliwości zaciągania zobowiązań. Osoby w wieku od 20 do 24 lat oraz w wieku od 55 do 64 lat mają, w stosunku do osób poza tymi kategoriami wiekowymi, niższą szansę na znalezienie się w grupie osób o wyższym poziomie zadłużenia odpowiednio o ok. 53,3% oraz 72,5%. Wynika to zapewne z tego, że osoby w wieku 20 – 24 lata dopiero wchodzą na rynek pracy i mają ograniczone możliwości zaciągania zobowiązań z uwagi na stosunkowo niski poziom wynagrodzenia. Natomiast osoby w wieku 55-64 lata najczęściej schodzą z rynku pracy i nie są już skłonne do zaciągania zobowiązań.

Istotnym czynnikiem wpływającym na poziom zadłużenia jest również poziom wykształcenia – osoby posiadające wykształcenie wyższe mają o ponad 60% wyższą szansę na znalezienie się w grupie osób o wyższym poziomie zadłużenia w porównaniu z osobami nieposiadającymi wykształcenia wyższego.

Ostatnim czynnikiem zidentyfikowanym przez model wpływającym na poziom zadłużenia jest poziom dochodów na osobę w gospodarstwie domowym. Zmienną bazową dla tej grupy zmiennych jest osiągnięcie dochodów na osobę z przedziału od 1501 do 2000 zł. W gospodarstwach domowych o dochodzie na osobę nie przekraczającym 500 zł szansa na znalezienie się w grupie o wyższym poziomie zadłużenia jest mniejsza w stosunku do gospodarstw o dochodzie od 1501 do 2000 zł o prawie 80%. W gospodarstwach o dochodzie na osobę od 501 do 1000 zł szansa na zaciągnięcie wyższych zobowiązań finansowych jest niższa aż o ponad 90%, a z dochodami od 1001 do 1500 zł o ponad 68% w stosunku do kategorii bazowej. Możliwości zaciągania coraz wyższych zobowiązań finansowych pojawiają się przy dochodach powyżej 2000 zł. Przy dochodach gospodarstwa na osobę na poziomie od 2001 do 3000 zł szansa na znalezienie się w grupie osób o wyższym poziomie zadłużenia jest wyższa o ponad 168% w stosunku do kategorii bazowej. Przy dochodzie na osobę 3001 do 4000 zł szansa ta wynosi ponad 130%, a przypadku dochodów

przekraczających 4000 zł ponad 418% w stosunku do gospodarstw osiągających dochody z przedziału od 1501 do 2000 zł.

Przedstawiona analiza dokonana na podstawie oszacowanego modelu ekonometrycznego daje podstawy do wnioskowania o słuszności postawionej hipotezy, że wyższy poziom dochodów gospodarstw domowych sprzyja powstawaniu ich większego zadłużenia.

Wnioski:

1. Analizując powody zadłużania się przez członków gospodarstw domowych, można wywnioskować, że powody te są różne i zależne od potrzeb i sytuacji materialnej gospodarstwa domowego. Najczęstszą przyczyną zaciągania zobowiązań finansowych niezależnie od terminu ich spłaty jest chęć zakupu droższych dóbr trwałego użytku (typu sprzęt RTV, AGD).
2. Gospodarstwa domowe jednoosobowe najchętniej pożyczają niezbędne środki od rodziny i znajomych, dwuosobowe korzystają dodatkowo z usług firm udzielających pożyczek, trzyosobowe – podejmują dodatkową pracę, czterosobowe – biorą pożyczkę w banku. W zależności od sytuacji, w której znajduje się dane gospodarstwo domowe, może ono zdecydować się na różne kroki zmierzające do pozyskania brakujących środków finansowych. Analiza wykazała, że najczęściej zadłużają się gospodarstwa domowe o przeciętnych miesięcznych dochodach mieszczących się w przedziale 2001-3000 zł netto.
3. Najmniej skłonne do zaciągania zobowiązań są gospodarstwa domowe osiągające przeciętne miesięczne dochody netto w przeliczeniu na 1 osobę w wysokości do 500 zł netto. Z analizy wynika, że w Polsce zadłużają się gospodarstwa domowe osiągające wyższe dochody. Gospodarstwa domowe o niskich dochodach nie zaciągają kredytów czy pożyczek, ponieważ ich dochody nie pozwoliłyby na późniejszą spłatę zadłużenia.
4. Zamieszkiwanie na terenie województwa dolnośląskiego sprzyja powstawaniu coraz wyższego zadłużenia. Największą szansę na znalezienie się w grupie osób z wyższym poziomem zadłużenia mają mieszkańcy województwa warmińsko-mazurskiego – jest ona wyższa aż o ponad 450%. Z kolei zamieszkiwanie na terenie województwa pomorskiego wpływa ujemnie na przechodzenie do grup o wyższym poziomie zadłużenia.
5. Na możliwości zadłużania się wpływa również liczba osób w gospodarstwie domowym. W przypadku jednoosobowych gospodarstw domowych szansa na znalezienie się w grupie o wyższym poziomie zadłużenia jest niższa o ok. 67,7% w stosunku

do gospodarstw dwu- lub trzy osobowych. Gospodarstwa czteroosobowe mają wyższą szansę na znalezienie się w grupie gospodarstw o wyższym poziomie zadłużenia.

6. Istotnym czynnikiem wpływającym na poziom zadłużenia jest poziom dochodów na osobę w gospodarstwie domowym. W gospodarstwach domowych o dochodzie na osobę nie przekraczającym 500 zł szansa na znalezienie się w grupie o wyższym poziomie zadłużenia jest mniejsza w stosunku do gospodarstw o dochodzie od 1501 do 2000 zł o prawie 80%. Możliwości zaciągania coraz wyższych zobowiązań finansowych pojawiają się przy dochodach powyżej 2000 zł.

Hipoteza 7 – potwierdzona.

Wyższy poziom dochodów gospodarstw domowych sprzyja powstawaniu ich większego zadłużenia

Przedstawiona analiza daje podstawy do wnioskowania o słuszności postawionej hipotezy, że wyższy poziom dochodów gospodarstw domowych sprzyja powstawaniu ich większego zadłużenia.

Hipoteza 8:

Planowanie finansów osobistych zwiększa efektywność gospodarowania dostępnymi środkami finansowymi.

W celu weryfikacji tej hipotezy respondentów zapytano o to, czy w ich gospodarstwie domowym planuje się finanse osobiste, a jeżeli tak, to czy korzysta się z programów komputerowych przeznaczonych do zarządzania finansami gospodarstw.

W tabeli 59 przedstawiono opinie respondentów na temat korzystania przez członków gospodarstw z aplikacji wspomagających zarządzanie finansami osobistymi. Z analizy tego materiału wynika, że zdecydowana większość osób (83% wskazań) nie korzysta z tego typu programów. Wynika to z faktu, że polskie gospodarstwa domowe nie są nauczone systematycznego planowania własnych budżetów, a do tego nie znają możliwości, które oferują im programy służące do zarządzania finansami gospodarstwa domowe. Wykonana analiza, poparta danymi statystycznymi we wcześniejszych rozdziałach pokazuje konieczność budowania większej świadomości wśród gospodarstw domowych w zakresie korzyści, które dają im tego typu programy. Niechęć może wynikać z braku świadomości na temat korzyści, które dają tego typu programy, brak czasu czy przekonaniem, że dostęp do aplikacji jest bardzo kosztowny. Jednak obecnie wiele firm oferuje bezpłatny dostęp do swoich aplikacji.

Tabela 59. Stopień wykorzystania, w planowaniu wpływów i wydatków gospodarstwa domowego, programów przeznaczonych do zarządzania finansami gospodarstwa domowego

Czy w planowaniu wpływów i wydatków Pana/i gospodarstwo domowe korzysta z programów przeznaczonych do zarządzania finansami gospodarstwa domowego?	Wskazania	
	Ogółem [N]	Ogółem [N w %]
Tak	83	18
Nie	365	81
Nie wiem	2	0
Suma	450	100

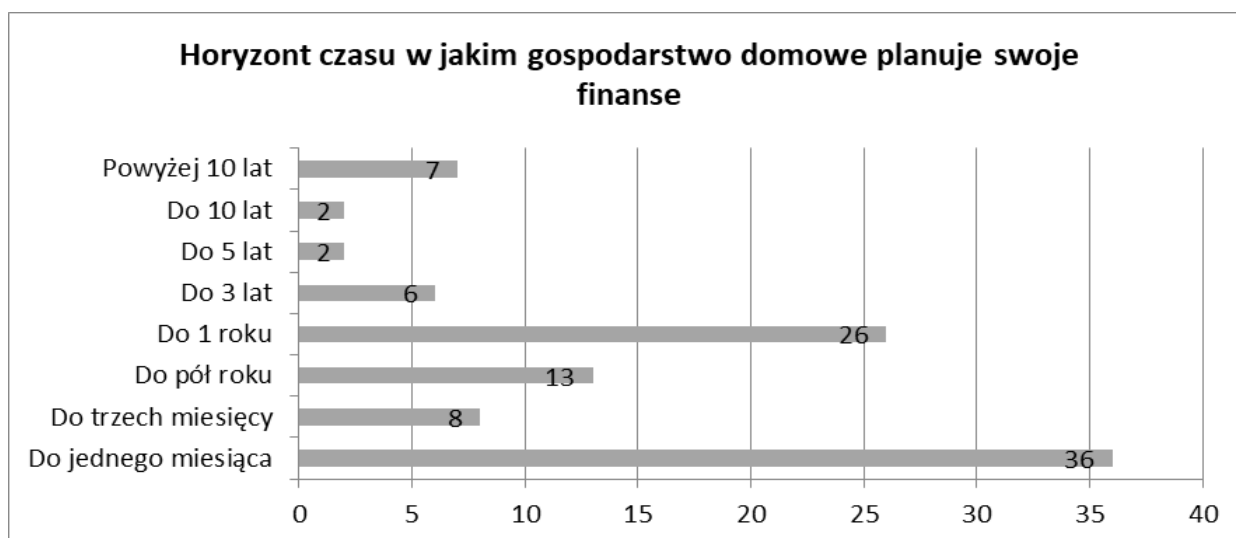
Źródło: Opracowanie na podstawie badań własnych, N=450.

W kolejnym pytaniu respondenci zostali poproszeni o wskazanie horyzontu czasowego, w jakim ich gospodarstwa planują własne finanse. Najliczniejszą grupę stanowili respondenci, których gospodarstwa domowe planują krótkoterminowo własne finanse, tj. do jednego miesiąca (36% wskazań). 26% wskazań dotyczyło planowania do jednego roku. Zaledwie 2% respondentów odpowiedziało, że ich gospodarstwa planują długoterminowo, tj. powyżej 5 lub powyżej 10 lat (patrz tabela 60 i wykres 26). Należałoby się zastanowić nad faktem, dlaczego ankietowani nie planują swoich finansów dłużej niż do 1 roku. Fakt ten może wynikać z ograniczeń finansowych bądź też przyjętych zasad dysponowania własnym budżetem. Członkowie tych gospodarstw domowych na bieżąco podejmują decyzje co do podziału swoich dochodów.

Tabela 60. Horyzont czasu w jakim gospodarstwo domowe planuje swoje finanse

W jakim najdłuższym horyzoncie czasu Pana/i gospodarstwo domowe planuje swoje finanse	Wskazania	
	Ogółem [N]	Ogółem [N w %]
Do jednego miesiąca	160	36
Do trzech miesięcy	36	8
Do pół roku	57	13
Do 1 roku	119	26
Do 3 lat	25	6
Do 5 lat	11	2
Do 10 lat	10	2
Powyżej 10 lat	32	7
Suma	450	100

Źródło: Opracowanie na podstawie badań własnych, N=450.

Wykres 26. Horyzont czasu w jakim gospodarstwo domowe planuje swoje finanse

Źródło: Opracowanie własne, N=450.

W celu ułatwienia weryfikacji postawionej hipotezy respondentów zapytano również o ich wiedzę z zakresu finansowania oraz oszczędzania (patrz tabela 61, wykres 27). Jak wykazało badanie 37% osób odpowiedziało, że potrafi zarządzać finansami swojego gospodarstwa, jednak uważa, że nie jest to efektywne zarządzanie. Aby poprawić efektywność zarządzania swoim budżetem, należałoby się zastanowić nad planowaniem własnych finansów. 34% osób oceniło, że potrafi oceniać i skutecznie zarządza finansami swojego gospodarstwa. Te gospodarstwa charakteryzują się zazwyczaj dobrą kondycją finansową, a jeżeli zaciągają zobowiązania finansowe, to skutecznie je spłacają. 15% osób wskazało, że zarządza finansami swojego gospodarstwa w oparciu o sugestie bliskich, pracowników banków, tyle samo respondentów uważa, że nie zarządza finansami w swoim gospodarstwie.

Tabela 61. Wiedza respondentów z zakresu finansowania oraz oszczędzania

Proszę ocenić swoją wiedzę z zakresu finansowania oraz oszczędzania	Wskazania	
	Ogółem [N]	Ogółem [N w %]
Bardzo dobrze, potrafię oceniać i skutecznie zarządzać finansami naszego gospodarstwa	153	34
Potrafię zarządzać finansami, ale nie jest to efektywne zarządzanie	165	37
Zarządzam finansami naszego gospodarstwa w oparciu o sugestie reklam, bankowców, podpowiedzi bliskich mi osób	66	15
Nie zarządzam finansami w moim gospodarstwie domowym	66	15
Suma	450	100

Źródło: Opracowanie na podstawie badań własnych, N=450.

Wykres 27. Wiedza respondentów z zakresu finansowania oraz oszczędzania

Źródło: Opracowanie własne, N=450.

Weryfikacji hipotezy, że planowanie finansów osobistych zwiększa efektywność gospodarowania dostępnymi środkami finansowymi dokonano na podstawie wyników oszacowania dwumianowego modelu logitowego. Przez efektywność gospodarowania rozumie się sytuację, w której poziom oszczędności przewyższa poziom zadłużenia. Poziom posiadanych przez gospodarstwa oszczędności wyznaczono na podstawie odpowiedzi z pyt. 14 kwestionariusza ankietowego. Poziom zadłużenia gospodarstw domowych wyznaczono na podstawie odpowiedzi na temat wysokości zobowiązań długoterminowych (pyt. 22 kwestionariusza ankietowego) i krótkoterminowych (pyt. 23 kwestionariusza ankietowego). Zmienna opisująca efektywność przyjmuje postać:

$$y_i = \begin{cases} 1; \text{oszczędności} > \text{zadłużenie} \\ 0; \text{oszczędności} \leq \text{zadłużenie} \end{cases}$$

Wyniki dla oszacowanego modelu zostały zaprezentowane w tabeli 62.

Tabela 62. Wyniki oszacowania dwumianowego modelu logitowego efektywności gospodarowania

zmienna	współczynnik	błąd standardowy	z	wartość p		iloraz szans
const	1,7562	0,2718	6,462	0,0000	***	
P3_06	-0,8149	0,4482	-1,818	0,0691	*	0,4427
P3_12	-1,4230	0,4057	-3,507	0,0005	***	0,2410
P3_28	-1,0875	0,5717	-1,902	0,0572	*	0,3371
P3_32	1,2588	0,6932	1,816	0,0694	*	3,5213
P4_MIASTO	-0,6612	0,2548	-2,595	0,0095	***	0,5162
P5_1	0,7247	0,2803	2,585	0,0097	***	2,0641
P5_3	-0,8165	0,2822	-2,893	0,0038	***	0,4420
P8_WYZSZE	-0,5130	0,2633	-1,949	0,0513	*	0,5987
P9_500MINUS	-2,3438	0,7622	-3,075	0,0021	***	0,0960
P9_501DO1000	-0,7526	0,3605	-2,088	0,0368	**	0,4712
P9_2001DO3000	-0,6274	0,2794	-2,246	0,0247	**	0,5340
P9_3001DO4000	-0,7977	0,3307	-2,412	0,0159	**	0,4504
P15_DO3LAT	-0,7884	0,4662	-1,691	0,0908	*	0,4546
P15_DO10LAT	2,3179	1,1967	1,937	0,0527	*	10,1543

Źródło: opracowanie własne.

Model zidentyfikował sześć grup czynników wpływających na efektywność gospodarowania środkami przez gospodarstwa domowe: województwo zamieszkania, miejsce zamieszkania, liczbę osób w gospodarstwie domowym, wykształcenie, poziom dochodów na osobę w gospodarstwie, horyzont planowania finansów.

Zamieszkiwanie na terenie trzech województw wpływa ujemnie na efektywność gospodarowania środkami: lubelskiego – szansa na większe oszczędności w porównaniu ze zobowiązaniami mniejsza o ponad 55,7%, małopolskiego – szansa mniejsza o 75,9%, warmińsko-mazurskiego – szansa mniejsza o prawie 66,3% w stosunku do zamieszkiwania na terenie 12 województw niewystępujących w modelu. Tylko zamieszkiwanie na terenie województwa zachodniopomorskiego sprzyja efektywnemu gospodarowaniu środkami finansowymi – wzrost szans na przekroczenie oszczędności nad poziomem zadłużenia o 252,13%.

Zamieszkiwanie w mieście nie sprzyja efektywnemu gospodarowaniu środkami – szanse na przekroczenie oszczędności ponad wartość zobowiązań są mniejsze o 48,38% w stosunku do mieszkańców wsi.

Kolejnym czynnikiem istotnie wpływającym na efektywność gospodarowania środkami finansowymi jest liczba osób w gospodarstwie domowym. Jednoosobowe gospodarstwa domowe mają o ponad 106,4% większą szansę na osiągnięcie wyższego poziomu oszczędności nad zaciągniętymi długami. Z kolei gospodarstwa trzyosobowe mają o 55,8% niższą szansę

na osiągnięcie efektywności gospodarowania środkami finansowymi w porównaniu do gospodarstw dwu lub przynajmniej czteroosobowych.

Posiadanie wykształcenia wyższego skutkuje zmniejszeniem szans na osiągnięcie wyższego poziomu oszczędności od poziomu zadłużenia o 40,135 w stosunku do osób nie posiadających wykształcenia wyższego.

Poziom osiągniętych dochodów na osobę w gospodarstwie domowym jest czynnikiem istotnie wpływającym na efektywność gospodarowania środkami finansowymi. W stosunku do dochodów z przedziałów 1001 – 2000 zł oraz powyżej 4000 zł, dochody na osobę w gospodarstwie do 500 zł zmniejszają szansę na zgromadzenie oszczędności przewyższających zobowiązania o 90,4%, w granicach 501-1000 zł zmniejszają szansę o prawie 52,9%, w przedziale 2001-3000 zł zmniejszają szansę o 46,6%, a w kwocie od 3001 do 4000 zł zmniejszają szansę o prawie 55%.

Horyzont planowania wydatków do 3 lat istotnie zmniejsza szansę na przekroczenie poziomu zgromadzonych oszczędności nad poziomem zaciągniętych zobowiązań o ponad 54,5%. Planowanie w horyzoncie do 10 lat zwiększa szanse na osiągnięcie efektywności o ponad 915,4%. W związku z tym, uzasadniony wydaje się być wniosek, że hipoteza częściowo została zweryfikowana pozytywnie.

Wnioski:

1. Znaczna większość polskich gospodarstw domowych nie korzysta z programów komputerowych wspomagających zarządzanie własnym budżetem. Wynika to z faktu, że polskie gospodarstwa domowe nie są nauczone systematycznego planowania własnych budżetów, a do tego nie znają możliwości, które oferują im programy służące do zarządzania finansami gospodarstwa domowe.
2. Znaczna większość gospodarstw domowych planuje własne finanse w horyzoncie krótkoterminowym, tj. do jednego miesiąca. Zaledwie niewielki procent osób biorących udział w badaniu wskazało, że ich gospodarstwo planuje własne wydatki długoterminowo, tj. powyżej 5 lub powyżej 10 lat. Fakt ten może wynikać z ograniczeń finansowych bądź też przyjętych zasad dysponowania własnym budżetem.
3. Efektywność gospodarowania dostępnymi środkami finansowymi można zrozumieć jako sytuację, w której poziom oszczędności przewyższa poziom zadłużenia. Na sytuację tą mogą mieć wpływ: województwo zamieszkania, miejsce zamieszkania, liczbę osób w gospodarstwie domowym, wykształcenie, poziom dochodów na osobę w gospodarstwie. Przeprowadzona analiza wykazała między innymi, że zamieszkiwanie

w mieście nie sprzyja efektywnemu gospodarowaniu posiadanymi środkami finansowymi. Ponadto gospodarstwa domowe jednoosobowe mają większą szansę na osiągnięcie wyższego poziomu oszczędności w porównaniu z innymi gospodarstwami. Tylko zamieszkiwanie na terenie województwa zachodniopomorskiego sprzyja efektywnemu gospodarowaniu środkami finansowymi. Horyzont planowania wydatków do 3 lat zmniejsza szansę na przekroczenie poziomu posiadanych oszczędności nad poziom zaciągniętych zobowiązań.

Hipoteza 8 – nie potwierdzona.

Planowanie finansów osobistych zwiększa efektywność gospodarowania dostępnymi środkami finansowymi.

Na podstawie zebranego materiału można wskazać, że hipoteza ósma nie została potwierdzona.

5.3. Wnioski końcowe z badań

Głównym celem naukowym niniejszej pracy była identyfikacja czynników wpływających na sposób gromadzenia oraz wydatkowania składników bilansu przez gospodarstwa domowe. Znajomość wielkości oraz struktury majątku gospodarstwa domowego jest ważna nie tylko w aspekcie poznawczym, ale także praktycznym, to znaczy w celu prawidłowego zarządzania nim. Na potrzeby pracy postawiono następujące hipotezy badawcze:

- **Hipoteza 1.** Gospodarstwa domowe w Polsce posiadają mały zakres oszczędności, a zakupione aktywa pokrywane są z obcych źródeł finansowania majątku.
- **Hipoteza 2.** Wzrost poziomu zadłużenia gospodarstw domowych w Polsce decyduje o poziomie wyposażenia w dobra trwałego użytku oraz poziomie ich konsumpcji.
- **Hipoteza 3.** Struktura gospodarstwa domowego ma wpływ na poziom i strukturę składników bilansu oraz sposoby ich gromadzenia.
- **Hipoteza 4.** Wielkość gospodarstwa domowego ma wpływ na strukturę bilansu gospodarstwa, przy czym gospodarstwa domowe jednoosobowe wykazują mniejszą skłonność do oszczędzania niż gospodarstwa domowe wieloosobowe.
- **Hipoteza 5.** Niski poziom dochodów uniemożliwia gromadzenie majątku przez gospodarstwa domowe.

- **Hipoteza 6.** Wielkość zaciągniętych zobowiązań finansowych w bankach jest większa od wielkości zobowiązań zaciąganych w innych instytucjach finansowych czy u osób prywatnych.
- **Hipoteza 7.** Wyższy poziom dochodów gospodarstw domowych w Polsce sprzyja powstawaniu ich większego zadłużenia.
- **Hipoteza 8.** Planowanie finansów osobistych zwiększa efektywność gospodarowania dostępnymi środkami finansowymi przez gospodarstwa domowe.

Weryfikacja postawionych hipotez:

Hipoteza 1. Gospodarstwa domowe w Polsce posiadają mały zakres oszczędności, a zakupione aktywa pokrywane są z obcych źródeł finansowania majątku - POTWIERDZONA

Pytania, które posłużyły weryfikacji postawionej hipotezy dotyczyły poziomu posiadanych przez gospodarstwo domowe oszczędności, finansowania aktywów przez zobowiązania długoterminowe i krótkoterminowe. Przeprowadzona analiza wykazała, że polskie gospodarstwa domowe mają niewielki zakres oszczędności, a gdy decydują się na oszczędzanie, to najczęściej są to oszczędności w postaci środków zgromadzonych w banku czy na rachunku bankowym (pkt. 5.2.1). Ponadto na podstawie zebranego materiału badawczego można stwierdzić, że gospodarstwa domowe mają niewielki zakres kapitałów własnych. Zakupione aktywa w większości pokrywane są przez zaciągnięcie zaciągniętymi kredytami czy pożyczkami. Hipotezę pierwszą można uznać za potwierdzoną.

Hipoteza 2. Wzrost poziomu zadłużenia gospodarstw domowych w Polsce decyduje o poziomie wyposażenia w dobra trwałego użytku oraz poziomie ich konsumpcji - POTWIERDZONA

Weryfikacji hipotezy drugiej dokonano na podstawie pytań o posiadane przez gospodarstwa domowe aktywa trwałe (pyt.9) oraz pytań wskazujących na sposoby radzenia sobie z brakami środków finansowych na niezbędne dobra (pyt. 18), powodów zaciągania zobowiązań finansowych (pyt.21). Przeprowadzona analiza wykazała, że znaczna większość gospodarstw domowych w Polsce posiada zobowiązania z tytułu zaciągniętych kredytów i pożyczek. Ponadto, w sytuacji braków środków finansowych na zakup dóbr trwałego użytku, gospodarstwa domowe nie rezygnują z chęci posiadania danego dobra, a na ten cel decydują się

zaciągnąć kredyty, pożyczki czy pożyczyć środki od najbliższych, znajomych. Powody zadłużania są zróżnicowane i zależne od sytuacji materialnej danego gospodarstwa domowego. Hipotezę drugą należy uznać za potwierdzoną. Zdecydowana większość kredytów i pożyczek zaciągana jest przez gospodarstwa domowe, które dokonują ważnych zakupów, tj. domu, samochodu czy innych dóbr trwałego użytku.

Hipoteza 3. Struktura gospodarstwa domowego ma wpływ na poziom i strukturę składników bilansu oraz sposoby ich gromadzenia – NIE POTWIERDZONA

Weryfikacji hipotezy trzeciej dokonano na podstawie analizy struktury aktywów i pasywów w zależności od struktury gospodarstwa domowego. W tym celu dokonano podziału gospodarstw domowych na jednoosobowe, dwuosobowe, trzy/czteruosobowe oraz gospodarstwa, w skład których wchodzi pięć i więcej osób. Przeprowadzona analiza wykazała, że struktura gospodarstwa domowego ma tylko częściowy wpływ na strukturę posiadanych aktywów i pasywów w bilansie gospodarstw domowych. Gospodarstwa domowe o mniejszej liczbie członków mogą pozwolić sobie na posiadanie większej liczby aktywów trwałych i o większej wartości niż gospodarstwa domowe wieloosobowe. Ponadto struktura gospodarstw domowych decyduje również o strukturze i wielkości zobowiązań finansowych. Gospodarstwa domowe dwu, trzy i czteruosobowe są bardziej zainteresowane zaciąganiem zobowiązań w postaci kredytów/pożyczek długoterminowych. Można wnioskować, że najczęściej są to młode gospodarstwa, które w ten sposób chcą finansować zakup mieszkania czy domu. Na podstawie zebranego materiału można stwierdzić, że hipoteza trzecia, która mówi o wpływie struktury gospodarstw domowych na strukturę bilansu gospodarstw domowych nie została potwierdzona.

Hipoteza 4. Wielkość gospodarstwa domowego ma wpływ na strukturę bilansu gospodarstwa, przy czym gospodarstwa domowe jednoosobowe wykazują mniejszą skłonność do oszczędzania niż gospodarstwa domowe wieloosobowe – NIE POTWIERDZONA

Hipotezę czwartą zweryfikowano na podstawie informacji o poziomie posiadanych przez gospodarstwa domowe oszczędności krótkoterminowych i długoterminowych, informacji na temat celów, na które gromadzone są oszczędności oraz sposobów oszczędzania przy dokonywaniu zakupów artykułów codziennego użytku. Do najczęstszych form gromadzenia oszczędności przez gospodarstwa domowe należą gotówka w domu oraz środki zgromadzone

na rachunku bankowych. Gospodarstwa domowe oszczędzają z różnych powodów. Najczęściej gromadzą oszczędności jako tzw. rezerwa na sytuacje losowe, na wypoczynek, wakacje, rozrywkę czy rekreację. Mając ograniczenia budżetowe, podczas codziennych zakupów, najczęściej starają się wybierać tańsze produkty czy też wybierają sklepy, które mają tańszy asortyment. Weryfikacji tej hipotezy dokonano również na podstawie oszacowania dwumianowego modelu logitowego. Model zidentyfikował tylko trzy typy czynników wpływających na skłonność do oszczędzania: województwo zamieszkania, miejsce zamieszkania oraz poziom dochodów na osobę w rodzinie. Pozostałe zmienne, w tym odnoszące się do liczby osób w gospodarstwie domowym, zostały wyeliminowane z modelu jako statystycznie nieistotne. W związku z tym, można stwierdzić, że liczba osób w gospodarstwie domowym nie wpływa na skłonność do oszczędzania, a postawiona hipoteza została zweryfikowana negatywnie.

Hipoteza 5. Niski poziom dochodów uniemożliwia gromadzenie majątku przez gospodarstwa domowe – POTWIERDZONA

Weryfikacji hipotezy piątej dokonano z wykorzystaniem wielomianowego modelu logitowego dla kategorii uporządkowanych opisujących poziom zgromadzonego majątku trwałego oraz z wykorzystaniem dwumianowego modelu logitowego opisującego skłonność do gromadzenia aktywów wielokrotnego użytku. Analiza wykazała, że im niższa grupa dochodowa, tym mniejsza szansa na pomnażanie majątku trwałego. Dopiero przy dochodach na osobę powyżej 2000 zł pojawiają się możliwości gromadzenia majątku. Osiąganie dochodów na osobę w gospodarstwie w wysokości od 2001 do 3000 zł skutkuje większą szansą na posiadanie majątku o wyższej wartości o ponad 278,2%, a w przypadku dochodów od 3001 do 4000 zł o ponad 268,2%. Przedstawiona analiza daje podstawy do wnioskowania, że niski poziom dochodów utrudnia gromadzenie majątku trwałego. W części dotyczącej majątku trwałego potwierdza to słuszność postawionej hipotezy badawczej. Z przedstawionej analizy dla dóbr wielokrotnego użytku wyraźnie wynika, że decyzje o ich zakupie rzadziej są realizowane przy niskich poziomach dochodów w przeliczeniu na osobę w gospodarstwie domowym, co oznacza, że niższy poziom dochodów utrudnia gromadzenie tych dóbr. Zwiększenie szans zakupu pojawia się najczęściej przy dochodach sięgających 2000 zł, a na ogół szanse ich zakupu są tym wyższe im wyższe są dochody gospodarstw domowych. Zatem można wnioskować, że niski poziom dochodów utrudnia również gromadzenie aktywów

wielokrotnego użytku, co potwierdza słuszność postawionej hipotezy badawczej w części dotyczącej aktywów obrotowych.

Hipoteza 6. Wielkość zaciągniętych zobowiązań finansowych w bankach jest większa od wielkości zobowiązań zaciąganych w innych instytucjach finansowych czy u osób prywatnych – POTWIERDZONA.

Hipoteza szósta została zweryfikowana na podstawie pytań dotyczących wielkości zobowiązań finansowych zaciąganych w bankach oraz innych instytucjach oraz pytań dotyczących sposobów radzenia sobie z brakami środków finansowych na prowadzenie gospodarstwa domowego. Na podstawie przeprowadzonej analizy można wnioskować, że gospodarstwa domowe w sytuacji, gdy zajdzie taka potrzeba chętniej zaciągają zobowiązania w bankach niż w innych instytucjach. Wynika to z faktu, że banki z reguły obdarzone są większym zaufaniem niż inne instytucje finansowe. Weryfikacji tak postawionej hipotezy dokonano również za pomocą parametrycznego testu istotności dla dwóch średnich. Wyliczona statystyka testowa potwierdziła słuszność postawionej hipotezy. Oznacza to, że średnia wielkość zobowiązań w bankach jest istotnie większa od średniej wielkości zobowiązań gospodarstw domowych w systemie pozabankowym.

Hipoteza 7. Wyższy poziom dochodów gospodarstw domowych w Polsce sprzyja powstawaniu ich większego zadłużenia – POTWIERDZONA

Weryfikacji hipotezy siódmej dokonano na podstawie wyników oszacowania modelu logitowego dla kategorii uporządkowanych. Istotnym czynnikiem wpływającym na poziom zadłużenia jest poziom dochodów na osobę w gospodarstwie domowym. W gospodarstwach domowych o dochodzie na osobę nie przekraczającym 500 zł szansa na znalezienie się w grupie o wyższym poziomie zadłużenia jest mniejsza w stosunku do gospodarstw o dochodzie od 1501 do 2000 zł o prawie 80%. Możliwości zaciągania coraz wyższych zobowiązań finansowych pojawiają się przy dochodach powyżej 2000 zł. Przedstawiona analiza daje podstawy do wnioskowania o słuszności postawionej hipotezy, że wyższy poziom dochodów gospodarstw domowych sprzyja powstawaniu ich większego zadłużenia.

Hipoteza 8. Planowanie finansów osobistych zwiększa efektywność gospodarowania dostępnymi środkami finansowymi przez gospodarstwa domowe – NIE POTWIERDZONA

Hipoteza ósma została zweryfikowana na podstawie pytań dotyczących korzystania przez gospodarstwa domowe z aplikacji wspomagających zarządzanie finansami osobistymi, planowania swoich budżetów, a także oceny wiedzy z zakresu finansowania oraz oszczędzania, gospodarowania dostępnymi środkami finansowymi. Analiza wykazała, że w większości gospodarstwa domowe nie są nauczone systematycznego planowania własnych budżetów, a do tego nie znają możliwości, które oferują im programy służące do zarządzania finansami gospodarstwa domowe. Wykonana analiza, poparta danymi statystycznymi we wcześniejszych rozdziałach, pokazuje konieczność budowania większej świadomości wśród gospodarstw domowych w zakresie korzyści, które dają im tego typu programy. Weryfikacji hipotezy ósmej dokonano również na podstawie wyników oszacowania dwumianowego modelu logitowego. Przez efektywność gospodarowania rozumie się sytuację, w której poziom oszczędności przewyższa poziom zadłużenia. Model zidentyfikował sześć grup czynników wpływających na efektywność gospodarowania środkami przez gospodarstwa domowe (pkt. 5.2.8). Przeprowadzona analiza wykazała między innymi, że zamieszkiwanie w mieście nie sprzyja efektywnemu gospodarowaniu posiadanymi środkami finansowymi. Ponadto gospodarstwa domowe jednoosobowe mają większą szansę na osiągnięcie wyższego poziomu oszczędności w porównaniu z innymi gospodarstwami. Tylko zamieszkiwanie na terenie województwa zachodniopomorskiego sprzyja efektywnemu gospodarowaniu środkami finansowymi. Horyzont planowania wydatków do 3 lat zmniejsza szansę na przekroczenie poziomu posiadanych oszczędności nad poziom zaciągniętych zobowiązań. Zatem uzasadniony wydaje się być wniosek, że hipoteza nie została potwierdzona.

Celem pracy, po weryfikacji hipotez, było zbudowanie wstępnego modelu struktury bilansu gospodarstwa domowego. Wstępny model został zaprezentowany w rozdziale 6 niniejszej pracy.

Rozdział 6. Zarys modelu struktury bilansu dla gospodarstw domowych w Polsce

W tej części pracy na podstawie zebranych badań dokonano próby stworzenia zarysu modelu struktury bilansu dla gospodarstw domowych w Polsce. Podobnie jak w przypadku bilansu dla przedsiębiorstw, tak i bilans dla gospodarstwa domowego jest zestawieniem majątku gospodarstwa (aktywów) oraz źródeł jego finansowania (pasywów). Aktywa bilansu to wszystko, co jest w posiadaniu danego gospodarstwa domowego, co przedstawia wartość, co dałoby się sprzedać. Na majątek gospodarstwa domowego nakłada się między innymi: mieszkanie, dom, samochód, gotówka, konta oszczędnościowe i rachunki oszczędnościowo-rozliczeniowe, lokaty, obligacje, akcje, biżuteria, dzieła sztuki, meble, sprzęt RTV i AGD, komputery, telefony, prawa autorskie. Natomiast pasywa gospodarstw domowych to wartość, z której posiadany majątek został sfinansowany. To nie tylko zobowiązania, pożyczki, kredyty, ale również kapitał własny wypracowany w trakcie działalności, bądź otrzymany.

Na podstawie zebranego materiału stworzono propozycje modelu bilansu dla ogółu gospodarstw domowych. Następnie zaprezentowano model bilansu w zależności od miejsca zamieszkania gospodarstwa domowego (miasto/wieś). Kolejnym etapem była próba stworzenia modelu bilansu w zależności od liczby osób tworzących gospodarstwo domowe. W ten sposób powstał model bilansu dla gospodarstw domowych jednoosobowych, dwuosobowych, trzy/czteruosobowych oraz takich, które mają pięć i więcej członków.

6.1. Zarys modelu struktury bilansu gospodarstw domowych w Polsce – ujęcie dla ogółu gospodarstw domowych.

W pierwszej kolejności stworzono propozycję zarysu modelu struktury bilansu dla ogółu gospodarstw domowych w Polsce, który został przedstawiony w tabeli 63.

Tabela 63. Zarys modelu struktury bilansu dla ogółu gospodarstw domowych w Polsce

AKTYWA	Liczba wskazań	PASYWA	Liczba wskazań
I. Aktywa trwałe:		I. Kapitały własne:	
1. Wartości niematerialne i prawne		1. Kapitały pozyskane w drodze:	
- Programy komputerowe	0,20%	- Spadków	14%
- Leasing	0,40%	- Darowizn	23%
2. Rzeczowe aktywa trwałe:		2. Kapitały pozyskane w rezultacie bieżącej działalności:	
a) Środki trwałe:		- Wygrane na loteriach	3%
- Grunty własne	33%	- Rzeczy znalezione	3%
- Budynki, lokale	61%	- Odszkodowania	14%

- Garaże	26%		
- Sprzęt RTV i AGD	96%		
- Meble	78%		
- Samochody i inne środki transportu	74%		
- Urządzenia techniczne, maszyny	24%		
- Prawo wieczystego użytkowania gruntu	0,20%		
- Inne środki trwałe (np. biżuteria, dzieła sztuki)	46%		
b) Środki trwałe w budowie	4%		
3. Inwestycje długoterminowe:			
- Polisy ubezpieczeniowe	18%		
- Udziały lub akcje spółek handlowych	0,40%		
- Fundusze emerytalne	8%		
- Inwestycje w nieruchomości	4%		
- Długoterminowe programy systematycznego oszczędzania	14%		
4. Należności długoterminowe:			
- Udzielone osobom prywatnym pożyczki	2%		
- Długoterminowe lokaty w bankach	15%		
II. Aktywa obrotowe:	-	II. Kapitały obce (zobowiązania):	
1. Aktywa obrotowe wielokrotnego użytku:		1. Zobowiązania długoterminowe:	
- Artykuły gospodarstwa domowego (np. pościel, narzędzia pracy, przybory kuchenne i łazienkowe)	66%	- Długoterminowe kredyty mieszkaniowe, na budowę domów	60%
- Książki	64%	- Pożyczki w banku	17%
- Sprzęt audiowizualny	19%	- Długoterminowe pożyczki od osób fizycznych i innych instytucji niefinansowych	1%
- Sprzęt sportowo-rekreacyjny o niewielkiej wartości	30%	- Pożyczki pracowników w ramach ZFŚS	5%
- Zabawki dziecięce	38%	- Długoterminowe zobowiązania wobec osób prawnych z tytułu zakupów na raty	15%
- Przybory kuchenne	35%	- Inne	0,40%
- Zapasy, np. żywność, kosmetyki, leków	78%		
2. Inwestycje krótkoterminowe:		2. Zobowiązania krótkoterminowe:	
- Krótkoterminowe papiery wartościowe (tj. obligacje, bony towarowe)	0,40%	- Kredyty konsumpcyjne	6%
- Środki pieniężne na rachunku bankowych	82%	- Krótkoterminowe zobowiązania wobec osób prawnych z tytułu zakupów na raty	15%
- Gotówka w domu	86%	- Zobowiązania wobec US z tytułu podatku	3%
		- Zobowiązania wobec osób fizycznych (np. pożyczki, wykonane prace)	10%
		- Inne zobowiązania krótkoterminowe	0,20%
3. Należności krótkoterminowe:			
- Krótkoterminowe lokaty w bankach	2%		
- Inne należności (np. z tytułu podatku, dotacji)	13%		

Źródło: opracowanie własne.

Analizując model bilansu dla ogółu gospodarstw domowych można zauważyć, że bilans ten składa się z podobnych składników, jakie występują w bilansie przedsiębiorstw. W bilansie gospodarstw domowych wyodrębnia się również majątek gospodarstwa (aktywa) jak i źródła finansowania tego majątku (pasywa). Po lewej stronie bilansu widać podział na aktywa trwałe i aktywa obrotowe. Do aktywów trwałych zalicza się wartości niematerialne i prawne, rzeczowe aktywa trwałe, inwestycje długoterminowe oraz należności długoterminowe. Natomiast do majątku obrotowego można zaliczyć aktywa obrotowe wielokrotnego użytku, inwestycje krótkoterminowe oraz należności krótkoterminowe. Poniżej zostaną omówione wszystkie wymienione elementy majątku gospodarstw domowych wraz z procentowym pokazaniem liczby wskazań, które uzyskano na podstawie przeprowadzonego badania ilościowego.

W aktywach trwałych w bilansie gospodarstw domowych pierwszą pozycję stanowią wartości niematerialne i prawne. Do wartości niematerialnych i prawnych można zaliczyć między innymi: patenty, licencje, koncesje, wzory użytkowe i zdobnicze, oprogramowanie, leasing. Na podstawie badań można stwierdzić, że ta pozycja aktywów trwałych rzadko występuje w gospodarstwach domowych. Załedwie jedna osoba (0,2% wskazań) wskazała, że jej gospodarstwo domowe posiada programy komputerowe, a dwie osoby w kategorii inne wskazały na leasing jako element wartości niematerialnych i prawnych (0,4% wskazań). Inaczej sytuacja przedstawia się w pozycji rzeczowe aktywa trwałe. Gospodarstwa domowe posiadają dużo składników rzeczowych aktywów trwałych. Nieco ponad 96% wskazań dotyczyło posiadania przez gospodarstwa domowe sprzętu RTV i AGD, 78% wskazań – meble, 74% - samochody i inne środki transportu, 61% wskazań dotyczyło posiadania budynków, lokali. 46% wskazań dotyczyło posiadania przez gospodarstwa domowe innych środków trwałych (w tym m.in. biżuterii, dzieł sztuki). W strukturze rzeczowych aktywów trwałych niewielkie znaczenie mają: prawo wieczystego użytkowania gruntu (0,2% wskazań) oraz środki trwałe w budowie (załedwie 4% wskazań). W pozycji inwestycji długoterminowych w bilansie gospodarstw domowych wymienić można między innymi: polisy ubezpieczeniowe, udziały lub akcje spółek handlowych, fundusze emerytalne, inwestycje w nieruchomości, długoterminowe programy systematycznego oszczędzania. W przypadku badanych gospodarstw domowych inwestycje długoterminowe mają niewielkie znaczenie. Załedwie 18% wskazań dotyczyło polisy ubezpieczeniowej, a 14% - długoterminowych programów systematycznego oszczędzania. Zatem w pozycji inwestycji można zauważyć, że polskie gospodarstwa domowe mają niewielki zakres oszczędności długoterminowych. Niewielkie znaczenie mają również należności długoterminowe. Z wymienionych należności 15%

wskazań dotyczyło długoterminowych lokat bankowych, a zaledwie 2% - to udzielone innym osobom pożyczki. Istotny element, który występuje w każdym bilansie gospodarstw domowych stanowią aktywa obrotowe. Do aktywów tych zalicza się aktywa obrotowe wielokrotnego użytku, inwestycje krótkoterminowe, należności krótkoterminowe. Aktywa obrotowe wielokrotnego użytku obejmują między innymi artykuły gospodarstwa domowego, książki, sprzęt audiowizualny, sprzęt sportowo-rekreacyjny o niewielkiej wartości, zabawki, zapasy (żywność, kosmetyki, lekarstwa). Wśród wymienionych składników aktywów obrotowych gospodarstwa domowe najczęściej wymieniają zapasy (78% wskazań), artykuły gospodarstwa domowego (66% wskazań), książki (64% wskazań). Zabawki dziecięce posiada 38% gospodarstw, a sprzęt sportowo-rekreacyjny o niewielkiej wartości 30% gospodarstw. Najmniej gospodarstw domowych posiada sprzęt audiowizualny (19%). Kolejnym składnikiem aktywów obrotowych są inwestycje krótkoterminowe, do których zalicza się krótkoterminowe papiery wartościowe, środki pieniężne na rachunku bankowym, gotówkę w domu. Analiza bilansu wykazała, że gospodarstwa domowe nie inwestują w obligacje czy bony skarbowe, a oszczędności gromadzą jako gotówkę w domu (86% wskazań) oraz środki pieniężne na rachunku bankowym (82% wskazań). Jeśli chodzi o należności krótkoterminowe, to w bilansie gospodarstw domowych wymienia się przede wszystkim krótkoterminowe lokaty w bankach oraz inne należności (tj. z tytułu podatku, dotacji). Przeprowadzone badanie wykazało, że należności krótkoterminowe mają niewielki udział w strukturze aktywów. Zaledwie 2% wskazań dotyczyło krótkoterminowych lokat w bankach, a 13% gospodarstw wskazało na posiadanie innych należności krótkoterminowych.

Kolejnym elementem bilansu gospodarstw domowych są pasywa, czyli źródła finansowania majątku. Pasywa dzielą się na kapitały własne oraz kapitały obce. Do kapitałów własnych gospodarstw domowych zalicza się kapitały własne pozyskane w drodze spadków i darowizn oraz kapitały własne pozyskane w rezultacie bieżącej działalności (tj. wygrane na loteriach, rzeczy znalezione, odszkodowania). Analiza wykazała, że gospodarstwa domowe mają niewielki udział kapitałów własnych. 14% wskazań dotyczyło posiadania kapitałów własnych w postaci spadków oraz otrzymanych odszkodowań, 23% wskazań to kapitały własne pozyskane w drodze darowizn. 3% wskazań dotyczy wygranych na loteriach oraz rzeczy znalezionych.

Do kapitałów obcych w bilansie gospodarstw domowych zalicza się zobowiązania, które dzieli się na zobowiązania długoterminowe i krótkoterminowe. Do zobowiązań długoterminowych zalicza się przede wszystkim długoterminowe kredyty mieszkaniowe czy na budowę domu (60% wskazań), pożyczki w banku (17% wskazań) oraz długoterminowe zobowiązania wobec

osób prawnych z tytułu zakupów na raty (15% wskazań). Pozostałe składniki zobowiązań długoterminowych, tj. długoterminowe pożyczki od osób fizycznych i instytucji niefinansowych, pożyczki pracowników w ramach ZFŚS, występują w bilansie gospodarstw domowych, ale mały procent gospodarstw domowych korzysta z tego typu zobowiązań. Ostatnią pozycję w bilansie gospodarstw domowych po stronie pasywów tworzą zobowiązania krótkoterminowe, do których zalicza się kredyty konsumpcyjne spłacane do 1 roku, krótkoterminowe zobowiązania wobec osób prawnych z tytułu zakupów na raty, zobowiązania wobec US z tytułu podatku, zobowiązania wobec osób fizycznych (np. pożyczki, wykonane prace). Wśród wymienionych elementów gospodarstwa domowe najczęściej korzystają z krótkoterminowych zobowiązań wobec osób prawnych z tytułu zakupów na raty (15% wskazań), kredytów konsumpcyjnych (6% wskazań), a także zobowiązań wobec osób fizycznych (10% wskazań).

Wszystkie składniki bilansu gospodarstw domowych zostały wymienione w tabeli 62. W pracy podjęto próbę dokonania klasyfikacji wymienionych składników bilansu wraz z przypisaniem wartości (w zł), jednak informacje te uznano za niewiarygodne. Mianowicie gospodarstwa domowe często nie znają wartości posiadanych składników bilansu, bądź wpisują nieprawdziwe wartości. Stąd w modelu bilansu znalazła się informacja, ile gospodarstw domowych wskazało dany element bilansu (% wskazań).

6.2. Zarys modelu struktury bilansu gospodarstw domowych – w zależności od miejsca zamieszkania

Zaprezentowany powyżej model bilansu dotyczył ogółu gospodarstw domowych. W niniejszym punkcie dokonano analizy struktury bilansu gospodarstw domowych w zależności od miejsca zamieszkania. W związku z tym w tabeli 64 i 65 zostanie zaprezentowany bilans dla gospodarstw domowych mieszkających w mieście oraz gospodarstw domowych będących mieszkańcami wsi oraz zostaną omówione najważniejsze różnice, które zaobserwowano w strukturze tych bilansów.

Tabela 64. Model bilansu dla gospodarstw domowych pochodzących z miasta

AKTYWA	Liczba wskazań	PASYWA	Liczba wskazań
I. Aktywa trwałe:		I. Kapitały własne:	
1. Wartości niematerialne i prawne		1. Kapitały pozyskane w drodze:	
- Programy komputerowe	100%	- Spadków	49%
- Leasing	100%	- Darowizn	66%
2. Rzeczowe aktywa trwałe:		2. Kapitały pozyskane w rezultacie bieżącej działalności:	
a) Środki trwałe:	18%	- Wygrane na loteriach	93%
- Grunty własne	51%	- Rzeczy znalezione	75%

- Budynki, lokale	30%	- Odszkodowania	52%
- Garaże	66%		
- Sprzęt RTV i AGD	63%		
- Meble	63%		
- Samochody i inne środki transportu	11%		
- Urządzenia techniczne, maszyny	0%		
- Prawo wieczystego użytkowania gruntu	66%		
- Inne środki trwałe (np. biżuteria, dzieła sztuki)	18%		
b) Środki trwałe w budowie			
3. Inwestycje długoterminowe:	48%		
- Polisy ubezpieczeniowe	100%		
- Udziały lub akcje spółek handlowych	79%		
- Fundusze emerytalne	25%		
- Inwestycje w nieruchomości	86%		
- Długoterminowe programy systematycznego oszczędzania			
4. Należności długoterminowe:	20%		
-Udzielone osobom prywatnym pożyczki	96%		
- Długoterminowe lokaty w bankach			
II. Aktywa obrotowe:		II. Kapitały obce (zobowiązania):	
1. Aktywa obrotowe wielokrotnego użytku:	64%	1. Zobowiązania długoterminowe:	
- Artykuły gospodarstwa domowego (np. pościel, narzędzia pracy, przybory kuchenne i łazienkowe, artykuły dekoracyjne)	66%	- Długoterminowe kredyty mieszkaniowe, na budowę domów	93%
- Książki	63%	- Pożyczki w banku	15%
- Sprzęt audiowizualny	66%	- Długoterminowe pożyczki od osób fizycznych i innych instytucji niefinansowych	50%
- Sprzęt sportowo-rekreacyjny o niewielkiej wartości	62%	- Pożyczki pracowników w ramach ZFŚS	100%
- Zabawki dziecięce	59%	- Długoterminowe zobowiązania wobec osób prawnych z tytułu zakupów na raty	57%
- Przybory kuchenne	65%	- Inne	100%
-Zapasy, np. żywność, kosmetyki, lekarstwa			
2. Inwestycje krótkoterminowe:	50%	2. Zobowiązania krótkoterminowe:	
- Krótkoterminowe papiery wartościowe (tj. obligacje, bony towarowe)	69%	- Kredyty konsumpcyjne	64%
- Środki pieniężne na rachunku bankowych	66%	- Krótkoterminowe zobowiązania wobec osób prawnych z tytułu zakupów na raty	56%
- Gotówka w domu		- Zobowiązania wobec US z tytułu podatku	50%
		- Zobowiązania wobec osób fizycznych (np. pożyczki, wykonane prace)	56%
		- Inne zobowiązania krótkoterminowe	100%
3. Należności krótkoterminowe:	100%		
- Krótkoterminowe lokaty w bankach	49%		
- Inne należności (np. z tytułu podatku, dotacji)	100%		

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 65. Model bilansu dla gospodarstw domowych mieszkających na wsi

AKTYWA	Liczba wskazań	PASYWA	Liczba wskazań
I. Aktywa trwałe:		I. Kapitały własne:	
1. Wartości niematerialne i prawne		1. Kapitały pozyskane w drodze:	
- Programy komputerowe	0,00%	- Spadków	51%
- Leasing	0,00%	- Darowizn	34%
2. Rzeczowe aktywa trwałe:		2. Kapitały pozyskane w rezultacie bieżącej działalności:	
a) Środki trwałe:		- Wygrane na loteriach	7%
- Grunty własne	82%	- Rzeczy znalezione	25%
- Budynki, lokale	49%	- Odszkodowania	48%
- Garaże	70%		
- Sprzęt RTV i AGD	34%		
- Meble	37%		
- Samochody i inne środki transportu	37%		
- Urządzenia techniczne, maszyny	89%		
- Prawo wieczystego użytkowania gruntu	100%		
- Inne środki trwałe (np. biżuteria, dzieła sztuki)	34%		
b) Środki trwałe w budowie	82%		
3. Inwestycje długoterminowe:			
- Polisy ubezpieczeniowe	52%		
- Udziały lub akcje spółek handlowych	0%		
- Fundusze emerytalne	21%		
- Inwestycje w nieruchomości	75%		
- Długoterminowe programy systematycznego oszczędzania	14%		
4. Należności długoterminowe:			
- Udzielone osobom prywatnym pożyczki	80%		
- Długoterminowe lokaty w bankach	4%		
II. Aktywa obrotowe:		II. Kapitały obce (zobowiązania):	
1. Aktywa obrotowe wielokrotnego użytku:		1. Zobowiązania długoterminowe:	
- Artykuły gospodarstwa domowego (np. pościel, narzędzia pracy, przybory kuchenne i łazienkowe, artykuły dekoracyjne)	36%	- Długoterminowe kredyty mieszkaniowe, na budowę domów	7%
- Książki	34%	- Pożyczki w banku	85%
- Sprzęt audiowizualny	37%	- Długoterminowe pożyczki od osób fizycznych i innych instytucji niefinansowych	50%
- Sprzęt sportowo-rekreacyjny o niewielkiej wartości	34%	- Pożyczki pracowników w ramach ZFŚS	0%
- Zabawki dziecięce	38%	- Długoterminowe zobowiązania wobec osób prawnych z tytułu zakupów na raty	43%
- Przybory kuchenne	41%	- Inne	0%
- Zapasy, np. żywność, kosmetyki, lekarstwa	35%		
2. Inwestycje krótkoterminowe:		2. Zobowiązania krótkoterminowe:	
- Krótkoterminowe papiery wartościowe (tj. obligacje, bony towarowe)	50%	- Kredyty konsumpcyjne	36%
- Środki pieniężne na rachunku bankowych	31%	- Krótkoterminowe zobowiązania wobec osób prawnych z tytułu zakupów na raty	44%

- Gotówka w domu	34%	- Zobowiązania wobec US z tytułu podatku	50%
		- Zobowiązania wobec osób fizycznych (np. pożyczki, wykonane prace)	44%
		- Inne zobowiązania krótkoterminowe	0%
3. Należności krótkoterminowe:			
- Krótkoterminowe lokaty w bankach	0%		
- Inne należności (np. z tytułu podatku, dotacji)	51%		

Źródło: opracowanie własne.

Na podstawie powyższych modeli bilansu gospodarstw domowych będących mieszkańcami miast lub wsi można zauważyć różnice w strukturze posiadanych aktywów, w tym przede wszystkim aktywów trwałych. Zestawiając oba modele można wywnioskować, że gospodarstwa domowe mieszkające w mieście częściej wskazują na posiadanie sprzętu RTV i AGD (66%) w stosunku do gospodarstw domowych zamieszkujących wieś (34%). Ponadto widać różnice w procencie wskazań przy meblach i samochodach. Gospodarstwa domowe mieszkające w mieście częściej wskazywały na posiadanie tego rodzaju aktywów trwałych w stosunku do gospodarstw domowych będących mieszkańcami wsi. Istotną różnicę widać w pozycji środka trwałe w budowie. Aż 82% wskazań dotyczyło gospodarstw domowych mieszkających na wsi. Może to wynikać z sytuacji danego gospodarstwa domowe. Gospodarstwa domowe mieszkające na wsi częściej dokonują modernizacji, ulepszenia, czy też budowy posiadanych budynków, budowli. Ponadto widać istotną różnicę w posiadanych gruntach własnych. Ze wskazanych odpowiedzi – 82% wskazań dotyczyło gospodarstw domowych ze wsi. Analizując aktywa obu bilansów widać znaczące różnice w strukturze inwestycji długoterminowych. Gospodarstwa domowe mieszkające w mieście częściej wskazywały na posiadanie funduszy emerytalnych (79% wskazań) czy też długoterminowych programów systematycznego oszczędzania (86% wskazań). Natomiast nie bez znaczenia jest fakt, że gospodarstwa domowe mieszkające na wsi częściej inwestują w nieruchomości. Analizując należności długoterminowe w obu modelach, zauważyć można pewną zależność. Mianowicie, gospodarstwa domowe mieszkające w mieście częściej decydują się na założenie lokaty w banku (96% wskazań), a gospodarstwa domowe mieszkające na wsi częściej udzielają pożyczek innym osobom (80% wskazań).

W modelach zauważalna jest również różnica w posiadaniu aktywów obrotowych wielokrotnego użytku. Gospodarstwa domowe mieszkające w mieście częściej wskazywany na posiadanie tych aktywów. Jeśli chodzi o posiadanie inwestycji krótkoterminowych, można zauważyć, że gospodarstwa domowe mieszkające w mieście więcej środków gromadzą

na rachunku bankowym czy też w formie gotówki w domu. Dodatkowo żadne gospodarstwo domowe mieszkające na wsi nie wykazało, że w badanym okresie zakładało krótkoterminowe lokaty w banku, zatem cały procent wskazań dotyczył gospodarstw domowych z miast.

Analizując pasywa w obu modelach można wnioskować, że kapitały własne pozyskane w drodze spadków i darowizn kształtowały się na podobnym poziomie. Różnice dostrzec można w kapitałach pozyskanych w rezultacie bieżącej działalności. W przypadku kapitałów własnych pozyskanych w drodze wygranych na loteriach aż 93% wskazań dotyczyło mieszkańców miast. Podobną zależność można zauważyć w kapitałach własnych, w pozycji rzeczy znalezione. Różnice w obu modelach można zauważyć również w pozycji zobowiązań długoterminowych i krótkoterminowych. Gospodarstwa domowe mieszkające w mieście chętniej zaciągają długoterminowe kredyty mieszkaniowe, natomiast gospodarstwa domowe mieszkające na wsi częściej korzystają z długoterminowych pożyczek w banku. Ponadto gospodarstwa domowe ze wsi w ogóle nie korzystają z pożyczek pracowników w ramach ZFŚS, co ma swoje uzasadnienie. W większości przypadków są to gospodarstwa osób pracujących na własny rachunek w gospodarstwie indywidualnym w rolnictwie. Pozostałe składniki w obu modelach kształtowały się na podobnym poziomie.

Podsumowując, przeprowadzona analiza struktury bilansu gospodarstw domowych z miasta i ze wsi wykazała, że modele te mogą się różnić wybranymi pozycjami. Gospodarstwa domowe z miasta częściej decydują się na inwestowanie swoich oszczędności, chętniej zakładają lokaty w bankach, wykazują większy poziom aktywów obrotowych wielokrotnego użytku. Natomiast w strukturze aktywów bilansu gospodarstw domowych ze wsi można zauważyć większy poziom posiadanych rzeczowych aktywów trwałych, gospodarstwa te chętniej też udzielają pożyczek innym osobom. Ponadto gospodarstwa domowe z miast częściej decydują się na zaciąganie kredytów mieszkaniowych czy na budowę domu, a gospodarstwa domowe mieszkające na wsi częściej korzystają z pożyczek w banku, finansując w ten sposób zakup środków trwałych (maszyn, urządzeń, itp.) Dzięki modelowemu ujęciu majątku gospodarstw domowych i źródeł jego finansowania w zależności od miejsca zamieszkania można wskazać elementy, które różnicują te gospodarstwa. Jest to element poznawczy gospodarstw domowych i daje podstawy do pogłębiania analizy tego zagadnienia. W pogłębionej analizie należałoby się zastanowić, jak kształtowałyby się te modele z uwzględnieniem wartości liczbowych.

6.3. Zarys modelu struktury bilansu gospodarstw domowych - w zależności od struktury gospodarstwa domowego

Ostatnią grupę modeli, które zbudowano w niniejszej pracy są modele bilansu dla gospodarstw domowych w zależności od wielkości gospodarstwa domowego. Według tego kryterium można wyróżnić:

- gospodarstwa jednoosobowe,
- gospodarstwa wieloosobowe.

Gospodarstwo jednoosobowe tworzy jedna osoba, a gospodarstwa wieloosobowe tworzą dwie lub więcej osób. Na potrzeby niniejsze dokonano podziału gospodarstw wieloosobowych na:

- gospodarstwa dwuosobowe
- gospodarstwa trzy/czterooosobowe
- gospodarstwa pięcioosobowe i więcej.

Następnie zbudowano modele bilansu dla tych gospodarstw, by sprawdzić, jak kształtuje się poziom poszczególnych elementów majątku i źródeł jego finansowania w zależności od liczby osób, które tworzą dane gospodarstwo domowe. Poniżej zaprezentowano tabelarycznie bilanse dla gospodarstw domowych, a następnie dokonano szczegółowej ich analizy. Szczególną uwagę zwrócono na różnice między poszczególnymi modelami. Jako punkt odniesienia wybrano model dla gospodarstwa jednoosobowego (patrz tabela 66).

Tabela 66. Model bilansu dla gospodarstw jednoosobowych

AKTYWA	Liczba wskazań	PASYWA	Liczba wskazań
I. Aktywa trwałe:		I. Kapitały własne:	
1. Wartości niematerialne i prawne		1. Kapitały pozyskane w drodze:	
- Programy komputerowe	0%	- Spadków	14%
- Leasing	0%	- Darowizn	23%
2. Rzeczowe aktywa trwałe:		2. Kapitały pozyskane w rezultacie bieżącej działalności:	
a) Środki trwałe:		- Wygrane na loteriach	14%
- Grunty własne	16%	- Rzeczy znalezione	17%
- Budynki, lokale	18%	- Odszkodowania	20%
- Garaże	17%		
- Sprzęt RTV i AGD	26%		
- Meble	22%		
- Samochody i inne środki transportu	20%		
- Urządzenia techniczne, maszyny	16%		
- Prawo wieczystego użytkowania gruntu	100%		
- Inne środki trwałe (np. biżuteria, dzieła sztuki)	32%		
b) Środki trwałe w budowie	24%		

3. Inwestycje długoterminowe:			
- Polisy ubezpieczeniowe	23%		
- Udziały lub akcje spółek handlowych	0%		
- Fundusze emerytalne	18%		
- Inwestycje w nieruchomości	10%		
- Długoterminowe programy systematycznego oszczędzania	28%		
4. Należności długoterminowe:			
- Udzielone osobom prywatnym pożyczki	10%		
- Długoterminowe lokaty w bankach	12%		
II. Aktywa obrotowe:		II. Kapitały obce (zobowiązania):	
1. Aktywa obrotowe wielokrotnego użytku:		1. Zobowiązania długoterminowe:	
- Artykuły gospodarstwa domowego (np. pościel, narzędzia pracy, przybory kuchenne i łazienkowe, artykuły dekoracyjne)	19%	- Długoterminowe kredyty mieszkaniowe, na budowę domów	14%
- Książki	18%	- Pożyczki w banku	12%
- Sprzęt audiowizualny	24%	- Długoterminowe pożyczki od osób fizycznych i innych instytucji niefinansowych	33%
- Sprzęt sportowo-rekreacyjny o niewielkiej wartości	19%	- Pożyczki pracowników w ramach ZFŚS	13%
- Zabawki dziecięce	4%	- Długoterminowe zobowiązania wobec osób prawnych z tytułu zakupów na raty	10%
- Przybory kuchenne	1%	- Inne	50%
- Zapasy, np. żywność, kosmetyki, leki	23%		
2. Inwestycje krótkoterminowe:		2. Zobowiązania krótkoterminowe:	
- Krótkoterminowe papiery wartościowe (tj. obligacje, bony towarowe)	0%	- Kredyty konsumpcyjne	21%
- Środki pieniężne na rachunku bankowych	26%	- Krótkoterminowe zobowiązania wobec osób prawnych z tytułu zakupów na raty	22%
- Gotówka w domu	26%	- Zobowiązania wobec US z tytułu podatku	17%
		- Zobowiązania wobec osób fizycznych (np. pożyczki, wykonane prace)	7%
		- Inne zobowiązania krótkoterminowe	0%
3. Należności krótkoterminowe:			
- Krótkoterminowe lokaty w bankach	14%		
- Inne należności (np. z tytułu podatku, dotacji)	8%		

Źródło: opracowanie własne.

Gospodarstwa domowe dwuosobowe tworzą najczęściej małżonkowie bez dzieci, związki partnerskie. Model dla gospodarstw dwuosobowych prezentuje poniższa tabela.

Tabela 67. Model bilansu dla gospodarstw dwuosobowych

AKTYWA	Liczba wskazań	PASYWA	Liczba wskazań
I. Aktywa trwałe:		I. Kapitały własne:	
1. Wartości niematerialne i prawne		1. Kapitały pozyskane w drodze:	
- Programy komputerowe	0%	- Spadków	29%
- Leasing	50%	- Darowizn	28%

2. Rzeczowe aktywa trwałe:		2. Kapitały pozyskane w rezultacie bieżącej działalności:	
a) Środki trwałe:		- Wygrane na loteriach	43%
- Grunty własne	24%	- Rzeczy znalezione	25%
- Budynki, lokale	25%	- Odszkodowania	32%
- Garaże	20%		
- Sprzęt RTV i AGD	27%		
Meble	27%		
- Samochody i inne środki transportu	27%		
- Urządzenia techniczne, maszyny	15%		
- Prawo wieczystego użytkowania gruntu	0%		
Inne środki trwałe (np. biżuteria, dzieła sztuki)	26%		
b) Środki trwałe w budowie	9%		
3. Inwestycje długoterminowe:			
- Polisy ubezpieczeniowe	28%		
- Udziały lub akcje spółek handlowych	50%		
- Fundusze emerytalne	34%		
- Inwestycje w nieruchomości	20%		
- Długoterminowe programy systematycznego oszczędzania	27%		
4. Należności długoterminowe:			
- Udzielone osobom prywatnym pożyczki	40%		
- Długoterminowe lokaty w bankach	36%		
II. Aktywa obrotowe:		II. Kapitały obce (zobowiązania):	
1. Aktywa obrotowe wielokrotnego użytku:		1. Zobowiązania długoterminowe:	
- Artykuły gospodarstwa domowego (np. pościel, narzędzia pracy, przybory kuchenne i łazienkowe, artykuły dekoracyjne)	28%	- Długoterminowe kredyty mieszkaniowe, na budowę domów	29%
- Książki	20%	- Pożyczki w banku	13%
- Sprzęt audiowizualny	31%	- Długoterminowe pożyczki od osób fizycznych i innych instytucji niefinansowych	33%
- Sprzęt sportowo-rekreacyjny o niewielkiej wartości	29%	- Pożyczki pracowników w ramach ZFŚS	25%
- Zabawki dziecięce	6%	- Długoterminowe zobowiązania wobec osób prawnych z tytułu zakupów na raty	29%
- Przybory kuchenne	4%	- Inne	0%
- Zapasy, np. żywność, kosmetyki, lekarstwa	27%		
2. Inwestycje krótkoterminowe:		2. Zobowiązania krótkoterminowe:	
- Krótkoterminowe papiery wartościowe (tj. obligacje, bony towarowe)	0%	- Kredyty konsumpcyjne	18%
- Środki pieniężne na rachunku bankowych	26%	- Krótkoterminowe zobowiązania wobec osób prawnych z tytułu zakupów na raty	22%
- Gotówka w domu	26%	- Zobowiązania wobec US z tytułu podatku	17%
		- Zobowiązania wobec osób fizycznych (np. pożyczki, wykonane prace)	7%
		- Inne zobowiązania krótkoterminowe	0%
3. Należności krótkoterminowe:			
- Krótkoterminowe lokaty w bankach	14%		
- Inne należności (np. z tytułu podatku, dotacji)	8%		

Źródło: opracowanie własne.

Gospodarstwa domowe trzy/czteroosobowe tworzą najczęściej małżonkowie/partnerzy z dziećmi. W modelu dla tych gospodarstw mogą pojawić się nowe elementy, których nie mają bilanse gospodarstw jednoosobowych i dwuosobowych.

Tabela 68. Model bilansu dla gospodarstw trzy/czteroosobowych

AKTYWA	Liczba wskazań	PASYWA	Liczba wskazań
I. Aktywa trwałe:		I. Kapitały własne:	
1. Wartości niematerialne i prawne		1. Kapitały pozyskane w drodze:	
- Programy komputerowe	100%	- Spadków	46%
- Leasing	50%	- Darowizn	35%
2. Rzeczowe aktywa trwałe:		2. Kapitały pozyskane w rezultacie bieżącej działalności:	
a) Środki trwałe:		- Wygrane na loteriach	36%
- Grunty własne	41%	- Rzeczy znalezione	50%
- Budynki, lokale	42%	- Odszkodowania	34%
- Garaże	43%		
- Sprzęt RTV i AGD	35%		
- Meble	39%		
- Samochody i inne środki transportu	40%		
- Urządzenia techniczne, maszyny	43%		
- Prawo wieczystego użytkowania gruntu	0%		
- Inne środki trwałe (np. biżuteria, dzieła sztuki)	30%		
b) Środki trwałe w budowie	29%		
3. Inwestycje długoterminowe:			
- Polisy ubezpieczeniowe	35%		
- Udziały lub akcje spółek handlowych	50%		
- Fundusze emerytalne	39%		
- Inwestycje w nieruchomości	40%		
- Długoterminowe programy systematycznego oszczędzania	38%		
4. Należności długoterminowe:			
- Udzielone osobom prywatnym pożyczki	30%		
- Długoterminowe lokaty w bankach	45%		
II. Aktywa obrotowe:		II. Kapitały obce (zobowiązania):	
1. Aktywa obrotowe wielokrotnego użytku:		1. Zobowiązania długoterminowe:	
- Artykuły gospodarstwa domowego (np. pościel, narzędzia pracy, przybory kuchenne i łazienkowe, artykuły dekoracyjne)	40%	- Długoterminowe kredyty mieszkaniowe, na budowę domów	52%
- Książki	45%	- Pożyczki w banku	48%
- Sprzęt audiowizualny	31%	- Długoterminowe pożyczki od osób fizycznych i innych instytucji niefinansowych	0%
- Sprzęt sportowo-rekreacyjny o niewielkiej wartości	40%	- Pożyczki pracowników w ramach ZFŚS	50%
- Zabawki dziecięce	45%	- Długoterminowe zobowiązania wobec osób prawnych z tytułu zakupów na raty	49%
- Przybory kuchenne	55%	- Inne	50%

- Zapasy, np. żywność, kosmetyki, lekarstwa	35%		
2. Inwestycje krótkoterminowe:		2. Zobowiązania krótkoterminowe:	
- Krótkoterminowe papiery wartościowe (tj. obligacje, bony towarowe)	50%	- Kredyty konsumpcyjne	39%
- Środki pieniężne na rachunku bankowych	35%	- Krótkoterminowe zobowiązania wobec osób prawnych z tytułu zakupów na raty	25%
- Gotówka w domu	36%	- Zobowiązania wobec US z tytułu podatku	25%
		- Zobowiązania wobec osób fizycznych (np. pożyczki, wykonane prace)	35%
		- Inne zobowiązania krótkoterminowe	100%
3. Należności krótkoterminowe:			
- Krótkoterminowe lokaty w bankach	57%		
- Inne należności (np. z tytułu podatku, dotacji)	53%		

Źródło: opracowanie własne.

Modele bilansu dla gospodarstw wieloosobowych (posiadających pięć i więcej członków) mogą mieć inną strukturę aktywów i pasywów. Wynika to z faktu, że w strukturze tych gospodarstw jest troje i więcej dzieci, co wiąże się z innymi potrzebami, a co za tym idzie inaczej może wyglądać struktura i poziom posiadanego majątku i źródeł jego finansowania.

Tabela 69. Model bilansu dla gospodarstw pięcioosobowych

AKTYWA	Liczba wskazań	PASYWA	Liczba wskazań
I. Aktywa trwałe:		I. Kapitały własne:	
1. Wartości niematerialne i prawne		1. Kapitały pozyskane w drodze:	
– Programy komputerowe	0%	– Spadków	11%
– Leasing	0%	– Darowizn	14%
2. Rzeczowe aktywa trwałe:		2. Kapitały pozyskane w rezultacie bieżącej działalności:	
a) Środki trwałe:		– Wygrane na loteriach	7%
– Grunty własne	20%	– Rzeczy znalezione	8%
– Budynki, lokale	16%	– Odszkodowania	14%
– Garaże	20%		
– Sprzęt RTV i AGD	12%		
– Meble	12%		
– Samochody i inne środki transportu	13%		
– Urządzenia techniczne, maszyny	25%		
– Prawo wieczystego użytkowania gruntu	0%		
– Inne środki trwałe (np. biżuteria, dzieła sztuki)	12%		
b) Środki trwałe w budowie	41%		
3. Inwestycje długoterminowe:			
– Polisy ubezpieczeniowe	14%		
– Udziały lub akcje spółek handlowych	0%		

– Fundusze emerytalne	8%		
– Inwestycje w nieruchomości	30%		
– Długoterminowe programy systematycznego oszczędzania	8%		
4. Należności długoterminowe:			
– Udzielone osobom prywatnym pożyczki	20%		
– Długoterminowe lokaty w bankach	7%		
II. Aktywa obrotowe:		II. Kapitały obce (zobowiązania):	
1. Aktywa obrotowe wielokrotnego użytku:		1. Zobowiązania długoterminowe:	
– Artykuły gospodarstwa domowego (np. pościel, narzędzia pracy, przybory kuchenne i łazienkowe, artykuły dekoracyjne)	13%	– Długoterminowe kredyty mieszkaniowe, na budowę domów	5%
– Książki	17%	– Pożyczki w banku	27%
– Sprzęt audiowizualny	13%	– Długoterminowe pożyczki od osób fizycznych i innych instytucji niefinansowych	33%
– Sprzęt sportowo-rekreacyjny o niewielkiej wartości	12%	– Pożyczki pracowników w ramach ZFŚS	13%
– Zabawki dziecięce	45%	– Długoterminowe zobowiązania wobec osób prawnych z tytułu zakupów na raty	12%
– Przybory kuchenne	40%	– Inne	0%
– Zapasy, np. żywność, kosmetyki, lekarstwa	14%		
2. Inwestycje krótkoterminowe:		2. Zobowiązania krótkoterminowe:	
– Krótkoterminowe papiery wartościowe (tj. obligacje, bony towarowe)	50%	– Kredyty konsumpcyjne	21%
– Środki pieniężne na rachunku bankowych	20%	– Krótkoterminowe zobowiązania wobec osób prawnych z tytułu zakupów na raty	22%
– Gotówka w domu	11%	– Zobowiązania wobec US z tytułu podatku	25%
		– Zobowiązania wobec osób fizycznych (np. pożyczki, wykonane prace)	33%
		– Inne zobowiązania krótkoterminowe	0%
3. Należności krótkoterminowe:			
– Krótkoterminowe lokaty w bankach	0%		
– Inne należności (np. z tytułu podatku, dotacji)	19%		

Źródło: opracowanie własne.

Według przyjętego podziału gospodarstw dokonano próby zbudowania bilansów, które zostały zaprezentowane w powyższych tabelach. Podobna analiza struktury aktywów i pasywów była wykonana w punkcie 5.2.3 przy weryfikacji hipotezy trzeciej. Badając aktywa trwałe w bilansach tych gospodarstw należy zauważyć, że wszystkie gospodarstwa posiadają

podobną strukturę majątku trwałego, który tworzą rzeczowe aktywa trwałe, inwestycje i należności długoterminowe. Największą różnicą tkwi w procencie wskazań na dany element bilansu. Dodatkowo można zauważyć, że gospodarstwa trzy/czterooosobowe jako jedyne posiadają wartości niematerialne i prawne w postaci leasingu czy oprogramowania. Biorąc pod uwagę wartości niematerialne i prawne w każdym z typów gospodarstw domowych, to ten składnik aktywów nie ma większego znaczenia w strukturze aktywów trwałych.

Na podstawie powyższych tabel można wnioskować, że największy udział rzeczowych aktywów trwałych dotyczy gospodarstw domowych 3 i 4-osobowych, ale różnica też nie jest znacząca. Biorąc pod uwagę inwestycje długoterminowe, to gospodarstwa dwuosobowe i trzy/czterooosobowe najliczniej wskazywały na posiadanie tego składnika bilansu. Ponadto gospodarstwa te jako jedyne posiadają udziały lub akcje spółek handlowych. Biorąc pod uwagę należności długoterminowe, to największą liczbą wskazań wykazały się gospodarstwa domowe dwuosobowe. Ten typ gospodarstw domowych w stosunku do pozostałych gospodarstw domowych częściej udziela pożyczki osobom prywatnym oraz posiada długoterminowe lokaty w bankach. Analizując bilanse gospodarstw domowych warto przyrzeć się także strukturze aktywów obrotowych wielokrotnego użytku. Gospodarstwa jednoosobowe i dwuosobowe liczniej wskazują na posiadanie sprzętu audiowizualnego oraz sprzętu sportowo-rekreacyjnego, a gospodarstwa posiadające pięciu i więcej członków częściej wskazują na posiadanie zabawek. Gospodarstwa wielooosobowe posiadające dzieci zazwyczaj w pierwszej kolejności skupiają się na zaspokojeniu potrzeb podstawowych członków gospodarstwa. Weryfikując inwestycje krótkoterminowe można zauważyć, że krótkoterminowe papiery wartościowe w postaci obligacji oraz bonów skarbowych gromadzą jedynie gospodarstwa domowe trzy, cztero i pięcioosobowe. Gospodarstwa liczące pięć i więcej osób nie wykazują krótkoterminowych lokat w banku. Natomiast w pozostałych typach gospodarstw domowych ten element należności krótkoterminowych kształtuje się na podobnym poziomie.

W pracy dokonano również analizy struktury kapitałów własnych gromadzonych przez wszystkie typy gospodarstw domowych. Przeprowadzone badanie wykazało, że struktura gospodarstwa domowego nie ma większego wpływu na strukturę zgromadzonych kapitałów własnych. Największą liczbę wskazań można zauważyć w gospodarstwach domowych trzy i czterooosobowych. Najmniej kapitałów własnych gromadzą gospodarstwa domowe pięcioosobowe. Istotny element każdego bilansu stanowią zobowiązania. W bilansie gospodarstw występuje podział na zobowiązania długoterminowe i krótkoterminowe. Analizując powyższe modele, należy zauważyć, że najmniej zadłużone są gospodarstwa domowe, w skład których wchodzi pięć i więcej osób. Znajduje to swoje uzasadnienie w tym,

że gospodarstwa te wykazują się mniejszą chęcią do podejmowania ryzyka, poza tym banki i inne instytucje finansowe są mniej skłonne udzielać im pożyczek czy kredytów, a osiągnane dochody w znacznym stopniu przeznaczone są na zakup dóbr podstawowych i zaspokojenie potrzeb członków, w tym przede wszystkim dzieci. Długoterminowe kredyty mieszkaniowe najbardziej skłonne są zaciągać gospodarstwa domowe dwu, trzy i czteroosobowe. Najczęściej są to młode gospodarstwa, które zakładając własną rodzinę starają się o własne mieszkanie czy dom. Długoterminowe pożyczki od osób fizycznych i innych instytucji niefinansowych nie występują w ogóle w gospodarstwach trzy/czteroosobowych. Jeśli chodzi o zobowiązania krótkoterminowe, to struktura tych zobowiązań w każdym z typów gospodarstw domowych prezentowała się podobnie.

Zakończenie

Gospodarstwo domowe jest podmiotem, którego główny cel nie stanowi tylko i wyłącznie konsumpcja nabywanych dóbr czy usług. Jeden z elementów dobrze funkcjonujących gospodarstw domowych stanowi produkcja i inwestowanie. Mianowicie, produkcja i inwestowanie gospodarstw domowych służy celom konsumpcyjnym w długim okresie. Produkcyjny charakter gospodarstw domowych służy dodaniu czasu i różnorodnych urządzeń domowych w celu przygotowywania zakupionych do konsumpcji dóbr. Dobra konsumpcyjnie nie przyniosą bezpośrednich korzyści, jeżeli przy użyciu odpowiednich urządzeń nie zostaną przystosowane do spożycia. Jeżeli gospodarstwo domowe nie zgromadzi potrzebnych zasobów, jak lodówki, naczyń, dóbr do konsumpcji, czy zbraknie czasu, to pozostanie mu jedynie czerpanie z usług gastronomicznych. W ten sposób można poszerzyć zakres decyzji, które podejmują gospodarstwa domowe o wybory dotyczące przeznaczenia uzyskiwanych dochodów na wyposażenie gospodarstwa domowego w składniki aktywów, takie jak: sprzęt, urządzenia, materiały, które będą służyć do przygotowania konsumpcji. Ponadto warto zwrócić uwagę na pewne ograniczenia. Należą do nich między innymi ograniczenia dochodowe, które informują, że w danym czasie gospodarstwo domowe może przeznaczyć na swoje wydatki kwotę nie większą niż uzyskiwane dochody, które pochodzą z pracy lub z różnych form własności kapitału rzeczowego i finansowego. Gospodarstwo domowe może zmniejszyć te ograniczenie poprzez zaciągnięcie kredytu czy pożyczki. Dochody służą nie tylko zaspokojeniu bieżącej konsumpcji, ale również w celu oszczędzania i inwestowania w różne formy kapitału rzeczowego i finansowego. Zatem można wnioskować, że produkcyjny i inwestycyjny charakter gospodarstw domowych służy gromadzeniu zasobów, które można zestawić w postaci bilansu dla gospodarstw domowych. Oprócz produkcyjnego i inwestycyjnego charakteru gospodarstw domowych ich członkowie dokonują również wyborów w zakresie źródeł finansowania swojej działalności. Stąd ważnym elementem jest stałe kontrolowanie posiadanych składników bilansu i źródeł ich finansowania, czyli tworzenie bilansu gospodarstw domowych. Stworzony bilans gospodarstw domowych stanowi narzędzie, które umożliwia określenie finansowej kondycji gospodarstwa domowego.

Celem pracy była identyfikacja czynników wpływających na sposób gromadzenia oraz wydatkowania składników bilansu przez gospodarstwa domowe. Zgromadzone informacje o majątku, uzupełnione o zbiór charakterystyk gospodarstw domowych, stanowiły podstawę do analiz, które pozwoliły lepiej zrozumieć mechanizmy podejmowania przez gospodarstwa domowe decyzji finansowych, takich jak: oszczędzanie, zadłużanie się i determinant popytu

na kredyt, a ponadto wyjaśnienie struktury zgromadzonego majątku, nierówności dochodowych i majątkowych, wpływu zmian wartości majątku na konsumpcję. Ponadto dokonano analizy zachowań gospodarstw domowych w sytuacji zadłużania się i niewypłacalności.

Na podstawie przeprowadzonych badań wysunięto wnioski, że czynnikiem istotnie wpływającym na wartość gromadzonego majątku oraz posiadanie kapitałów jest miejsce zamieszkania, dochód. Nie bez znaczenia pozostaje również liczba osób w gospodarstwie domowym. Gospodarstwa domowe mieszkające w mieście gromadzą innego typu aktywa niż gospodarstwa domowe mieszkające na wsi. Wynika to w szczególności ze specyfiki tych gospodarstw, potrzeb ich członków. Gospodarstwa domowe o niższych dochodach wykazują mniejszą zdolność do gromadzenia swojego majątku. Wynika to z faktu, że gospodarstwa te większą część uzyskiwanych dochodów przeznaczają na konsumpcję. Ponadto gospodarstwa te gromadzą majątek o niższej wartości niż gospodarstwa domowe zamożne. Grupa gospodarstw domowych osiągająca niższe dochody ma mniejsze zdolności zakupowe i mniejszą zdolność gromadzenia aktywów. Przeprowadzone badanie wykazało również, że polskie gospodarstwa domowe mają niewielki udział oszczędności, a jeżeli już decydują się oszczędzać to najczęściej w postaci gotówki w domu czy środków zgromadzonych w banku. Z informacji tej wynika również to, że posiadany majątek gospodarstwa domowe finansują korzystając z obcych źródeł finansowania.

Istotnym elementem funkcjonowania gospodarstw domowych jest sposób gospodarowania własnymi dochodami. Gospodarstwa domowe niemal na co dzień muszą planować swoje wydatki i umiejętnie dokonywać podziału uzyskiwanych dochodów tak, by nie popaść w spiralę nadmiernego zadłużenia się. Należy tak dysponować posiadanymi wydatkami, by ich wartość nie przekraczała wpływów gospodarstwa domowe. Efektywność gospodarowania dostępnymi środkami finansowymi, rozumiana jest jako sytuacja, w której poziom oszczędności przewyższa poziom zadłużenia. Opisane w pracy badania wskazały, że znaczna większość gospodarstw domowych nie planuje i nie kontroluje własnych budżetów. Gospodarstwa domowe nie planują nie tylko comiesięcznych wydatków na cele konsumpcyjne, ale również tych większych – inwestycyjnych. W większości gospodarstw domowych nie powstała jeszcze świadomość racjonalnego planowania swojego majątku i budżetów.

W wyniku zebranego materiału stworzono zarys modelu struktury bilansu dla polskich gospodarstw domowych. W pracy zaprezentowano model dla ogółu gospodarstw domowych oraz z uwzględnieniem zmiennych, takich jak: miejsce zamieszkania i liczba członków wchodzących w skład danego gospodarstwa. Zaproponowano bilanse dla gospodarstw

domowych z miast, wsi oraz dla gospodarstw domowych jednoosobowych, dwuosobowych, trzy/czteruosobowych i takich, które liczą pięć i więcej członków. Opracowany zarys modelu struktury bilansu dla gospodarstw domowych może stanowić narzędzie wspomagające podejmowanie decyzji przez członków tych gospodarstw.

W pracy realizowane były cele teoretyczne, poznawcze, metodologiczne i wdrożeniowe.

Cele teoretyczne:

1. Identyfikacja znaczenia polskich gospodarstw domowych w gospodarce narodowej.
2. Identyfikacja znaczenia planowania finansów osobistych.
3. Identyfikacja sposobów zarządzania finansami gospodarstw domowych, w tym przede wszystkim zarządzania oszczędnościami i kapitałami.
4. Identyfikacja źródeł informacji o sytuacji finansowej gospodarstw domowych w Polsce.

Cele poznawcze:

1. Wskazanie i opisanie determinant zachowań finansowych gospodarstw domowych.
2. Identyfikacja zasad konstrukcji i analizy bilansu dla gospodarstw domowych oraz jego rosnącego znaczenia w procesie podejmowania decyzji finansowych.
3. Analiza sytuacji zadłużeniowej gospodarstw domowych w Polsce.
4. Analiza innowacji informatycznych w zakresie aplikacji wspomagających ewidencję finansową.

Cel metodyczny:

1. Weryfikacja możliwości wykorzystania metod ilościowych do pomiaru poziomu oraz struktury składników bilansu dla gospodarstw domowych w Polsce oraz do oceny sytuacji finansowej.

Cel wdrożeniowy:

1. Możliwość wykorzystania informacji o strukturze majątku gospodarstw domowych, poziomu posiadanych kapitałów własnych i obcych do zbudowania bilansu dla tych gospodarstw.

W zależności od rodzaju celów zostały one zrealizowane w poszczególnych rozdziałach niniejszej pracy.

Cele teoretyczne zostały zrealizowane w rozdziałach od 1 do 5 niniejszej pracy. W punkcie 1.3 zaprezentowano miejsce oraz rolę gospodarstwa domowego w gospodarce narodowej. Punkt ten służył weryfikacji pierwszego celu teoretycznego. Punkt 3.1 opisuje pojęcie, cele i sposoby zarządzania finansami gospodarstw domowych i posłużył on między innymi weryfikacji drugiego celu teoretycznego, który dotyczy planowania finansów osobistych przez

gospodarstwa domowe. Cel ten znalazł również potwierdzenie w punkcie 5.2 niniejszej pracy. Cel teoretyczny trzeci został zweryfikowany w punkcie 3.2 i 3.3 i również znalazł swoje potwierdzenie w punkcie 5.2. Cel czwarty dotyczący źródeł informacji o sytuacji finansowej gospodarstw domowych został uwzględniony w punkcie 2.1.

Cele poznawcze zostały również zrealizowane w rozdziałach od 1 do 5 niniejszej pracy. Pierwszy cel poznawczy został zweryfikowany w punkcie 1.4.2. Drugi cel poznawczy znalazł swoje uzasadnienie w punkcie 2.2, a został on również opisany w punkcie 5.3 niniejszej pracy. Trzeci cel poznawczy został dokładnie zweryfikowany w rozdziale 4 i znalazł swoje potwierdzenie w punkcie 5.3 niniejszej pracy. Czwarty cel poznawczy został zweryfikowany w punkcie 2.5.

Cele metodyczne oraz wdrożeniowe zostały zweryfikowane w rozdziale 5 i 6 niniejszej pracy, ze szczególnym uwzględnieniem punktu 5.3.

Zgodnie z poczynionym we wstępie założeniem, wnioskiem wynikającym z pracy jest stworzenie zarysu modelu struktury bilansu dla gospodarstw domowych w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem struktury gospodarstw domowych, czy też miejsca zamieszkania. Modele te zostały zaprezentowane oraz opisane w rozdziale 6.

Autorka zamierza w przyszłości kontynuować badania dotyczące struktury bilansu gospodarstw domowych w zakresie uszczegółowienia zagadnień poruszanych w rozprawie doktorskiej.

Bibliografia

Pozycje zwarte:

1. Amemiya T., *Advanced Econometrics*, Harvard University Press, Massachusetts, 1985.
2. *Analiza ekonomiczna przedsiębiorstwa*, pod redakcją Bednarski L., Wyd. Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 2001.
3. Antonides G., van Raaij F.W., *Zachowania konsumenta. Podręcznik akademicki*, PWN, Warszawa 2003.
4. *Bankructwo gospodarstw domowych. Perspektywa ekonomiczna i społeczna*, pod redakcją Świecka B., Wyd. Difin, Warszawa 2008.
5. Barnard Ch. I., *Funkcje kierownicze*, przeł. B. Gwiazdowska, Nowoczesność, Warszawa 1997.
6. Belka M., *Doktryna ekonomiczno-społeczna Milтона Friedmana*, PWN, Warszawa 1986.
7. Bertola G., Disney R., Grant C., *The Economics of Consumer Credit Demand and Supply*, w: *The Economics of Consumer Credit*, pod redakcją Bertola G., Disney R., Grant C., MIT Press, Cambridge-London, 2006.
8. Białowas S., *Zachowania oszczędnościowe w polskich gospodarstwach domowych. Postawy, determinanty, modele*, wyd. UE w Poznaniu, Poznań 2013.
9. Bodie Z., Merton Z., *Finanse*, Wyd. PWE, Warszawa 2003.
10. Buk H., *Nowoczesne zarządzanie finansami. Planowanie i kontrola*, C.H. Beck, Warszawa 2006.
11. Burda M., Wyplosz Ch., *Makroekonomia*, PWE, Warszawa 2000.
12. Bywalec Cz., *Ekonomika i finanse gospodarstw domowych*, PWN, Warszawa 2012.
13. Bywalec Cz., *Konsumpcja w teorii i praktyce gospodarowania*, PWN, Warszawa 2007.
14. Bywalec Cz., Rudnicki L., *Konsumpcja*, PWE, Warszawa 2002.
15. Chow, G. C., *Ekonometria*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 1985.
16. Duesenberry J.S., *Income Saving and the Theory of Consumer Behavior*, Harvard University Press, Canbridge 1949.
17. Dzięgielewska M., *Społeczno-kulturowe uwarunkowania postaw kobiet wobec gospodarstwa domowego*, wyd. UŁ, Łódź 1998.
18. *Elementarne zagadnienia ekonomii*, pod redakcją Milewski R., wyd. PWN, Warszawa 2015.

19. Finanse osobiste. Zachowania – produkty – strategie, pod redakcją Bogacka-Kisiel E., wyd. PWN, Warszawa 2012.
20. Fischer I., The Theory of Interest, Macmillan, London, 1930.
21. Flejterski S., Podstawy metodologii finansów. Elementy komparatystyki, wyd. Economicus, Szczecin 2006.
22. Foxall G., Goldmith R., Psychologia konsumenta dla menedżera marketingu, PWN, Warszawa 1998.
23. Frade C., Lopes C.A., Overindebtedness and Financial Stress: A Comparative Study in Europe, w: Consumer Credit Debt&Bankruptcy. Comparative and International Perspectives, pod redakcją Niemi J., Ramsay I., Whitford W.C., Hart Publishing, Oxford, 2003.
24. Gałęski B., Socjologiczna problematyka gospodarstw domowych, w: Badania nad wzorcami konsumpcji, pod redakcją Szczepański A., wyd. PWN, Warszawa 1977.
25. Gitman L. J., Joehnk M. D., Billingsley R. S., Personal Financial Planning, Cengage Learning, Mason 2014.
26. Gitman L.JJoehnk., M.D., Hughes R.S., Personal finance, McGraw-Hill, New York 2007.
27. Golec M.M., Usługi bankowe, podstawowe zagadnienia, Poznań 2011.
28. Gruszczyński M., Mikroekonometria. Modele i metody analizy danych indywidualnych, Wolters Kluwer Polska, Warszawa, 2010.
29. Gutkowska K., Ozimek I., Laskowski W., Uwarunkowania konsumpcji w polskich gospodarstwach domowych, wyd. SGGW, Warszawa 2001.
30. Hodoly A., Gospodarstwo domowe i jego rola społeczno-ekonomiczna, KiW, Warszawa, 1971.
31. Iwanicz-Drozdowska M., Edukacja i świadomość finansowa, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2011.
32. Jachnis A., Psychologia konsumenta. Psychologiczne i socjologiczne uwarunkowania zachowań konsumenckich, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz-Warszawa 2007.
33. Kaczmarczyk S., Badania marketingowe, Metody i techniki, Wyd. PWE, Warszawa, 1995.
34. Kapoor J.R., Dlabay L., RHughes, R.J., Personal Finanse, Ninth Edition, Mc Graw-Hill, 2009.
35. Katona G., Die Macht des Verbrauchers, Econ-Verlag GmbH, Duesseldorf, 1962.
36. Kędzior Z., Gospodarstwo domowe – podmiot gospodarujący, IRWiK, Warszawa 1992.

37. Keynes J.M., Ogólna teoria zatrudnienia, procentu i pieniądza, PWN, Warszawa 2003.
38. Konsument i jego zachowania na rynku europejskim, pod redakcją Kieźel E., wyd. PWE Warszawa 2010.
39. Konsumpcja elit ekonomicznych w Polsce - ujęcie empiryczne, pod redakcją Słaby T., wyd. SGH, Warszawa 2006.
40. Korenik D., Korenik S., Podstawy finansów, wyd. PWN, Warszawa 2004.
41. Kramer J., Konsumpcja w gospodarce rynkowej, Wyd. PWE, Warszawa 1997.
42. Lipiński M., Finanse osobiste. Świadome zarządzanie własnym portfelem, Warszawa, 2008.
43. Lipiński M., Organizowanie i planowanie własnych finansów, Wyd. Quick, Gliwice 2009.
44. Lunney J.O., Chambers L., Strategie ochrony aktywów, Maksymalizacja zysku i kontrola w niekorzystnych warunkach gospodarczych, Oficyna Wolters Kluwer Business, Warszawa 2014.
45. Markowski K., Uwarunkowania decyzji inwestycyjnych gospodarstw domowych, Materiały i Konferencje Uniwersytetu Szczecińskiego, nr 53/2000.
46. Marshall A., Zasady ekonomiki, t.1, wyd. M. Arcta, Warszawa 1925.
47. Milic-Czerniak R., Finanse osobiste. Kompetencje, narzędzia, instytucje, produkty, decyzje, Difin, Warszawa 2016.
48. Nowak P., Bezpieczeństwo ekonomiczne konsumenta na rynkach usług finansowych, w: Współczesne aspekty bezpieczeństwa, pod redakcją Piedel A., Pomiankiewicz J., Żebrowski A., Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa i Ochrony im. Marszałka Józefa Piłsudskiego, Warszawa 2016.
49. Ochrona i edukacja konsumentów na wybranych rynkach usług, pod redakcją Dąbrowska A., Wyd. PWE, Warszawa 2013.
50. Owsiak S., Podstawy nauki finansów, wyd. PWE, Warszawa 2002.
51. Piekut M., Polskie gospodarstwa domowe – dochody, wydatki i wyposażenie w dobra trwałego użytkowania, wyd. SGGW, Warszawa 2008.
52. Piotrowski J., Społeczne problemy rodziny, w; Polityka społeczna, PWE, Warszawa 1979.
53. Podstawy ekonomii, wyd. 3 – zmienione, pod redakcją Milewski R., Kwiatkowski E., wyd. PWN, Warszawa 2005.
54. Polskie gospodarstwa domowe: życie codzienne w kryzysie, pod redakcją Pałaszewska-Reindl T., Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa 1986.

55. Rachunkowość finansowa, pod redakcją Sawicki K., Wyd. PWE, Warszawa 2004.
56. Reykowski J., Teoria motywacji a zarządzanie, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1976.
57. Rytelewska G., Bankowość detaliczna, PWE, Warszawa 2005.
58. Rytelewska G., Gospodarstwa domowe, w: System finansowy w Polsce, pod redakcją Pietrzak B., Polański Z., Woźniak B., PWN, Warszawa 2008.
59. Samuelson P.A., W.D. Nordhaus, Ekonomia 1, PWN, Warszawa, 2005.
60. Samuelson W., Ekonomia menedżerska, wyd. PWE, Warszawa 2009.
61. Schmidt G., Personliche Finanzplanung, Modelle Und Methoden des Financial Planning, Springer-Verlag, Berli 2006.
62. Sierpińska M., Jachna T., Ocena przedsiębiorstwa według standardów światowych, wyd. 3, Wyd. PWN, Warszawa 2006.
63. Smith I., Meeting customer needs, Oxford 2008.
64. Smyczek S., Modele zachowań konsumentów na rynku usług finansowych, AE w Katowicach, Katowice 2007.
65. Światowy G., Zachowania konsumenckie, wyd. AE im. Oskara Langego, Wrocław 1994.
66. Światowy G., Zachowania konsumentów, PWE, Warszawa 2006.
67. Świecka B., Bankructwo gospodarstwa domowego – nowa instytucja w polskiej gospodarce, Wyd. Difin, Warszawa 2008.
68. Świecka B., Niewypłacalność gospodarstw domowych. Przyczyny-skutki-przeciwdziałanie, Warszawa 2009.
69. Świetlik K., Zarządzanie budżetem przez gospodarstwo domowe (aspekty teoretyczne i praktyczne), IERiGŻ PIB, Warszawa 2011.
70. Swoboda U., Bankowość detaliczna, CeDeWu, Warszawa 2004.
71. Szczepański J., Elementarne pojęcia socjologii, PWN, Warszawa 1977.
72. Tarczyński W., Mojsiewicz, M., Zarządzanie ryzykiem. Podstawowe zagadnienia, PWE, Warszawa 2001.
73. Tymowski A., Metodyka badań nad gospodarstwem domowym, Biblioteka IHW, Warszawa 1973.
74. Tyszka T., Psychologia ekonomiczna, GPW Gdańsk, 2011.
75. Vandone D., Consumer Credit in Europe. Risk and Opportunities of a Dynamic Industry, Springer Physica-Verlag, Berlin-Heidelberg, 2009, s.73.

76. Varian H.R., Mikroekonomia. Kurs średni – ujęcie nowoczesne, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2011.
77. Wałęga G., Kredytowanie gospodarstw domowych, PWE, Warszawa 2013.
78. Waliszewski K., Doradztwo finansowe w Polsce, CeDeWu, Warszawa 2011.
79. Wiszniewski E., Gospodarstwa domowe. Problemy ekonomiki i funkcjonowania, SGH, 1993.
80. Wójcik E., Konkurencja na rynku oszczędności w Polsce, CeDeWu, Warszawa 2014.
81. Yamarone R., Wskaźniki ekonomiczne, Przewodnik dla inwestora, tłum. P. Fraś, Wyd. Onepress-Helion Gliwice 2006.
82. Zachowania konsumenta. Koncepcje i badania europejskie, pod redakcją Lambkin M., Foxall G., van Raaij F., Heibrunn B., wyd. PWN, Warszawa 2001.
83. Zalewski H., Polityka strategiczna w zarządzaniu finansami firmy, ODiDK, Gdańsk 1999.
84. Zarządzanie ryzykiem, pod redakcją Jaruga K., Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2007.
85. Zarządzanie. Teoria i praktyka, pod redakcją Koźmiński A.K., Piotrowski W., wyd. Naukowe PWN, Warszawa 1998.
86. Zdyb M., Istota decyzji, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1993.

Artykuły naukowe:

1. Attanasio O.P., Browning M., Consumption over the Life Cycle and over the Business Cycle, „The American Economic Review”, grudzień 1995, nr 5, s. 11.
2. Barembruch A., Zarządzanie finansami osobistymi – teoria i praktyka, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Finanse, Rynki finansowe, Ubezpieczenia, nr 50/2012, s. 242.
3. Bogus A., Absorpcja kredytów w sektorze gospodarstw domowych, Acta Universitatis Lodzensis, Folia Oeconomica 218, 2008, s. 382.
4. Burlita A., Postawy i zachowania gospodarstw domowych regionu zachodniopomorskiego wobec kryzysu – wyniki badań, Problemy Zarządzania, nr 1/40, t.1, Wyd. UW, Warszawa 2013, s. 26-27.
5. Campbell J.Y., “Household Finance”, Journal of Finance, vol. 61.
6. Ćwieląg K., Maciejasz-Świątkiewicz M., Ochrona niezamożnych konsumentów na rynku usług finansowych, Finanse i Prawo finansowe, 2016, III (1), s. 6.
7. Dąbrowska, A., Gutkowska, K.. Collaborative Consumption as a New Trend of Sustainable Consumption, Acta Scientiarum Polonorum. Oeconomia, 14(2), nr 39-49.

8. Fernandez-Villaverde J., Krueger D., Consumption and saving over the life cycle: How Important are consumer durables?, *Macroeconomic Dynamics*, 2011, nr 15/5, s. 725.
9. Frączek B., Mitreǵa-Niestrój K., Regulacyjno-instytucjonalne ramy ochrony konsumentów na rynku usług finansowych – wybrane doświadczenia międzynarodowe, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie”, nr 2(938), Kraków, 2015, s. 11.
10. Gębski Ł., Nadmierne zadłużenie gospodarstw domowych – problem finansowo-prawny czy społeczny? *Gospodarka narodowa*, nr 4 (260), s. 83.
11. Good Practices for Financial Consumer Protection, March 2011, Consultative Draft, World Bank, Waszyngton 2011, s. 97.
12. Grady R., Consumer Protection In the Financial Sector: Recent Regulatory Developments, „JASSA”, nr 4/2012.
13. Jorgenson D.W., Slesnick D.T.S., “Aggregate Consumer Behaviour and Household Equivalence Scales”, *Journal of Business and Economic Statistics* vol. 47, 1987, s. 219-232.
14. Kordos J., 40 lat badania budżetów gospodarstw domowych w Polsce, „Wiadomości Statystyczne”, 7/1997, s. 17.
15. Małecki W., Przemiany sektora bankowego i ich konsekwencje, *Ekonomista* nr 4/2014, s. 475.
16. Milic-Czerniak R., Potrzeby i preferencje jako elementy wzorów spożycia w gospodarstwach domowych, *Zeszyty Naukowe AE w Katowicach* nr 1/1978, s. 139.
17. Muellbauer J., „Household Composition, Engel Curves and Welfare Comparisons between Households: A Duality Approach”, *European Economic Review*, nr 5/1974, s. 103-122.
18. Musiał M., Ubezpieczenie jako narzędzie zarządzania ryzykiem w procesie gospodarowania finansami osobistymi, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego* nr 855, *Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia* nr 74, t.1 (2015), s. 725-726.
19. Nowak P., Perspektywy upadłości konsumenckiej w Polsce w kontekście zmian ekonomiczno-prawnych, *Prace Komisji Geografii Przemysłu Towarzystwa Geograficznego* 31(3)-2017, Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie Polska, s. 3-4.
20. Ostalecka A., Ochrona konsumenta jako instrument wspierania stabilności system finansowego, *Oeconomia* 46/4, Uniwersytet ekonomiczny we Wrocławiu, 2012, s. 661.

21. Ostrowska-Dankiewicz A.I., Ubezpieczenia na życie w strukturze oszczędności gospodarstw domowych, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio H*, nr 4/2016, s. 367-368.
22. Penczar M., Ochrona konsumenta na integrującym się rynku bankowym Unii Europejskiej. Integracjarynków finansowych w Unii Europejskiej od A do Z, „Bank i Kredyt” 2007, nr 7, s. 4.
23. Rytelewska G., Huszczonek E., Zmiany w popycie na kredyt gospodarstw domowych, *Materiały i Studia, Zeszyt 172m NBP*, Warszawa 2004, s. 47.
24. Spencer H.L. Jessie F.X, Debtor and Simultaneous Debtors and Savers, *Financial Counseling and Planning*, 2002, vol. 13/2.
25. Stalończyk I., Zarządzanie finansami gospodarstw domowych, *Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej, Zarządzanie* nr 18(2015), s. 10-11.
26. Szalonka K., Witek L., „Wpływ zachowań nabywców na rozwój nowych kanałów dystrybucji zdrowej żywności”, w: *Handel we współczesnej gospodarce. Nowe wyzwania*, pod redakcją Sławińska M., Wyd. UE w Poznaniu, Poznań 2016, s. 286.
27. Zachłód-Jelec M., Koncepcja bogactwa gospodarstw domowych. Szacunki dla Polski, *Gospodarka Narodowa* nr 9/2008, s. 2-32.
28. Zajączkowski S., Żochowski D., Obciążenia gospodarstw domowych spłatami długu: rozkłady i stress testy – na podstawie badań budżetów gospodarstw domowych GUS, *Materiały i Studia, NBP*, Warszawa 2007, s. 14-15
29. Zalega T., Gospodarstwo domowe jako podmiot konsumpcji, *Studia i Materiały – WZ UW*, 1/2007, s. 9.
30. Zielińska Z., Gospodarstwo domowe – szansa i zagrożenia w warunkach gospodarki rynkowej, *Handel wewnętrzny*, nr 1/1996, s. 11.
31. Ziętarski J., Ekonomiczne aspekty zdolności kredytowej gospodarstw domowych w latach 2003-2012, *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Bankowej we Wrocławiu*, R. 15, I Nr 3, 2015, s. 451.

Akty prawne:

1. Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 254/2014 z dnia 26 lutego 2014 roku w sprawie wieloletniego programu na rzecz konsumentów na lata 2014-2020 oraz uchylające decyzję nr 1926/2006/WE.
2. Ustawa z dnia 23 marca 2017 roku o kredycie hipotecznym oraz o nadzorze nad pośrednikami kredytu hipotecznego i agentami (Dz.U. z 2017 r. poz. 819).

3. Ustawa z dnia 28 lutego 2003 r. – Prawo upadłościowe i naprawcze (Dz. U. z 2014 r., poz. 1626 – j.t.) ze zmianami wprowadzonymi
4. Ustawa z dnia 29 sierpnia 2014 r. o zmianie ustawy – Prawo upadłościowe i naprawcze, ustawy o Krajowym Rejestrze Sądowym oraz ustawy o kosztach sądowych w sprawach cywilnych (Dz. U. z 2014 r., poz. 1306).
5. Ustawa z dnia 5 sierpnia 2015 roku o zmianie ustawy o nadzorze nad rynkiem finansowym oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2015 r. poz. 1357).

Raporty:

1. Raport: Główny Urząd Statystyczny, Budżety gospodarstw domowych w 2014 roku, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/dochody-wydatki-i-warunki-zycia-ludnosci/budzety-gospodarstw-domowych-w-2014-r,9,9.html>
stan z dnia 17.09.2015.
2. Raport: Główny Urząd Statystyczny, Budżety gospodarstw domowych w 2015 roku, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/dochody-wydatki-i-warunki-zycia-ludnosci/budzety-gospodarstw-domowych-w-2015-r,9,10.html>
stan z dnia 13.09.2016.
3. Raport: Główny Urząd Statystyczny, Budżety gospodarstw domowych w 2016, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/dochody-wydatki-i-warunki-zycia-ludnosci/budzety-gospodarstw-domowych-w-2016-r,9,11.html>
stan z dnia 20.09.2017.
4. Raport: Rada Monitoringu Społecznego, Diagnoza społeczna 2015. Warunki o jakość życia Polaków, http://www.diagnoza.com/pliki/raporty/Diagnoza_raport_2015.pdf
stan z dnia 4.11.2015.
5. Raport: Główny Urząd Statystyczny, Gospodarstwa domowe i rodziny, Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań, Powszechny Spis Rolny, <https://stat.gov.pl/spisy-powszechne/narodowe-spisy-powszechne/narodowy-spis-powszechny-2002/gospodarstwa-domowe-i-rodziny,5,1.html>
stan z dnia 8.09.2003.
6. Raport: Instytut Rozwoju Gospodarczego Szkoły Głównej Handlowej, Kondycja gospodarstw domowych II kw 2017, Badanie okresowe nr 99, IRG SGH, <http://kolegia.sgh.waw.pl/pl/KAE/struktura/IRG/publikacje/Documents/IRG%20SGH%20Badanie%20okresowe%20KGD%20II%20kw%202017.pdf>,

7. Raport: Biuro Informacji Kredytowej, Kredyt trendy I półrocze 2017,
<https://media.bik.pl/publikacje/read/370000/kredyt-trendy-1-polrocze-2017-r>
stan z dnia 25.09.2017.
8. Raport: TNS Polska, : Polska.jest.mobi,
http://www.tnsglobal.pl/coslychac/files/2015/05/POLSKA_JEST_MOBI_2015.pdf
stan z dnia 27.05.2015.
9. Raport: Fundacja Kronenberga przy City Handlowy i Fundacja Think!, Postawy Polaków wobec finansów,
http://www.citibank.pl/poland/kronenberg/polish/files/postawy_polakow_wobec_finansow_2015.pdf
stan z dnia 25.09.2015.
10. Raport: Główny Urząd Statystyczny, Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2015, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-statystyczny-rzeczypospolitej-polskiej-2015,2,10.html>
stan z dnia 18.12.2015.
11. Raport: Narodowy Bank Polski, Sytuacja finansowa sektora gospodarstw domowych w III kw. 2016 r.,
http://www.nbp.pl/home.aspx?f=/aktualnosci/wiadomosci_2017/domowe_raport_3-2016.html
stan z dnia 14.02.2017.
12. Raport: Konferencja Przedsiębiorstw Finansowych w Polsce, Sytuacja na rynku consumer finance, II kwartał 2017,
https://kpf.pl/pliki/informacjasygnalna/sytuacja_na_rynku_cf_ii_kw_2017.pdf
stan z dnia 27.05.2017.
13. Raport: Ministerstwo Sprawiedliwości, Upadłości konsumencka,
<https://www.ms.gov.pl/pl/informacje/news,6792,upadlosc-konsumencka--poradnik.html>
stan z dnia 11.02.2015.
14. Raport: Główny Urząd Statystyczny, Warunki życia rodzin w Polsce, GUS,
https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5486/13/1/3/warunki_zycia_rodzin_w_polsce.pdf.
15. Raport: Narodowy Bank Polski, Zasobność gospodarstw domowych w Polsce, raport z badania pilotażowego 2014 r.,
https://www.nbp.pl/aktualnosci/wiadomosci_2015/Raport_BZGD_2014.pdf.

Źródła internetowe:

1. <http://alebank.pl/bik-prognozuje-rok-2017-w-kredytach/>
stan z dnia 08.02.2017.
2. <http://businessinsider.com.pl/rozwój-osobisty/twoje-finanse/wartosc-oszczednosci-polskich-gospodarstw-domowych-czerwiec-2016/5hhxjdy>
stan z dnia 21.09.2016.
3. <http://credit-expert.pl/uploads/Zarzadzaniefinansami1.pdf>
stan z dnia 11.09.2017.
4. <http://kontomierz.pl/funkcje>
stan z dnia 31.05.2017.
5. <http://payzzer.com/pl/>
stan z dnia 31.05.2017.
6. <http://polskabankowosc.com.pl/oprocentowanie-lokat/>
stan z dnia 6.09.2017.
7. <http://www.budzetdomowy.pl>
stan z dnia 03.02.2015.
8. http://www.coig.com.pl/2017-upadlosc-konsumencka-lista_osob.php
stan z dnia 28.12.2017.
9. <http://www.egrosik.eu/>
stan z dnia 31.05.2017.
10. <http://www.figgy.pl/>
stan z dnia 31.05.2017.
11. <http://www.financeosobiste.wzieu.pl/wp-content/uploads/2014/02/finanse-osobiste-nowe-wyzwania.pdf?iframe=true&width=600&height=800>
stan z dnia 9.05.2017.
12. <http://www.finweb.pl/banki/finanse-osobiste/14976-nie-pozwolicie-by-podzielily-was-pieniadze>
stan z dnia 31.07.2014.
13. <http://www.marketing-news.pl/message.php?art=36974>
stan z dnia 22.01.2015.
14. <http://www.mojegrosze.pl/main/about>
stan z dnia 31.05.2017.
15. <http://www.moneyzoom.pl>
stan z dnia 31.05.2017.

16. http://www.rzeczniczy.konsumentow.eu/pdf/rekomendacja_knf_23.02.10.pdf
stan z dnia 02.12.2017
17. http://www.tnsglobal.pl/archiwumraportow/files/2017/05/K.025_TNS_Consumer_Index_OO5a-17.pdf
stan z dnia 9.06.2017.
18. <http://www.viasms.pl/blogs/5-aplikacji-na-androida-w-calosci-po-polsku-ktore-pozwola-ci-lepiej-zarzadzac-budzetem-domowym/>
stan z dnia 26.06.2017.
19. http://www.wiedzainfo.pl/wyklady/112/bilans_gospodarstwa_domowego.html
stan z dnia 23.05.2016.
20. <http://www.wirtualnemedial.pl/artykul/nastroje-spoleczne-polakow-2017-marzec-wskaznik- optymizmu-konsumentow#>
stan z dnia 27.03.2017
21. <https://ekredycik.pl/blog/5-aplikacji-mobilnych-ktore-pomoga-ci-zarzadzac-domowym-budzetem/>
stan z dnia 21.06.2017.
22. <https://finanse.ifin24.pl/>
stan z dnia 31.05.2017.
23. <https://kpf.pl/gospodarstwa-domowe-wychodza-z-dlugow/>
stan z dnia 10.10.2017.
24. <https://mojebankowanie.pl/bik-piramida-splacalnosci-kredytow-gospodarstw-domowych/>
stan z dnia 28.07.2016 r.
25. https://www.big.pl/download/raporty/raport_infodlug_32_edycja_2016_06.pdf
stan z dnia: 20.12.2016.
26. https://www.esrb.europa.eu/mppa/cbmd/shared/pdf/Poland/2013-12-11_Polish_Recommendation_S.pdf?c30bc7c98a5b4d5c2be257a567c3ba0b
stan z 02.12.2017
27. <https://www.mint.com/what-is-mint/>
stan z dnia 15.01.2015.
28. https://www.nbp.pl/aktualnosci/wiadomosci_2015/Raport_BZGD_2014.pdf
stan z dnia 22.09.2016.
29. https://www.nbp.pl/edukacja/dodatki_educacyjne/dziennik_gazeta_prawna_mpbdbnbp_2.pdf
stan z dnia: 10.02.2017.

30. <https://www.polskieradio.pl/146/2781/Artykul/780927,Kredyt-hipoteczny-laczy-nas-bardziej-niz-malzenstwo>
stan z dnia 13.10.2015.
31. <https://www.tygodnikprzeglad.pl/kredyt-i-pozyczka-to-nie-to-samo-kredyty-i-pozyczki-cz-i/>
stan z dnia 04.10.2017.

Spis rysunków

Rysunek 1. Funkcje realizowane przez gospodarstwo domowe	16
Rysunek 2. Gospodarstwo domowe według metodologii Europejskiego Systemu Rachunków Narodowych	21
Rysunek 3. Skłonność do konsumpcji i skłonność do oszczędzania (hipoteza J. M. Keynesa) ..	28
Rysunek 4. Dochody bieżące i dochody permanentne a konsumpcja oraz cykl życia człowieka	32
Rysunek 5. Otoczenie ekonomiczne gospodarstwa domowego.....	41
Rysunek 6. Hierarchia zachowań finansowych.....	49
Rysunek 7. Proces podejmowania decyzji finansowych w gospodarstwie domowym.....	61
Rysunek 8. Wybrane metody zbierania danych ze źródeł pierwotnych.....	71
Rysunek 9. Przykładowa strona aplikacji Kontomierz	104
Rysunek 10. Przykładowa strona aplikacji „Mój budżet”	105
Rysunek 11. Motywy zadłużania się gospodarstw domowych.....	170
Rysunek 12. Rodzaje zdolności upadłościowej gospodarstw domowych	183

Spis tabel

Tabela 1. Klasyfikacja zjawisk finansowych w ramach finansów gospodarstw domowych	47
Tabela 2. Zachowania finansowe – podział ze względu na racjonalność podejmowanych decyzji	51
Tabela 3. Poziom przeciętnych miesięcznych dochodów i wydatków na 1 osobę w gospodarstwach domowych oraz udział wydatków w dochodzie rozporządzalnych w latach 2004-2015.....	70
Tabela 4. Porównanie wskaźników nastrojów konsumenckich.....	78
Tabela 5. Bieżący wskaźnik ufności konsumenckiej (dane roczne, miesięczne)	79
Tabela 6. Wypredzający wskaźnik ufności konsumenckiej (dane roczne, miesięczne).....	80
Tabela 7. Schemat bilansu gospodarstwa domowego.....	83
Tabela 8. Polska bankowość mobilna w liczbach (stan na koniec kwietnia 2015 roku).....	111
Tabela 9. Definicje zarządzania finansami gospodarstw domowych.....	114
Tabela 10. Etapy zarządzania finansami osobistymi.....	115
Tabela 11. Elementy zarządzania.....	117

Tabela 12. Zadłużenie gospodarstw domowych w Polsce na tle krajów strefy euro	134
Tabela 13. Zestawienie lokat terminowych oferowanych przez wybrane banki we wrześniu 2017 roku	137
Tabela 14. Liczba kredytobiorców korzystających z danego rodzaju kredytu w poszczególnych okresach (w tys.)	139
Tabela 15. Cele gromadzenia oszczędności przez gospodarstwa domowe w latach 2000-2015 (odsetek gospodarstw domowych posiadających oszczędności w %).....	145
Tabela 16. Zadłużenie gospodarstw domowych	166
Tabela 17. Struktura respondentów.....	194
Tabela 18. Skład osobowy gospodarstwa domowego	197
Tabela 19. Opinie respondentów na temat osoby głównie utrzymującej gospodarstwo.....	198
Tabela 20. Opinie respondentów na temat kontroli nad comiesięcznymi wpływami i wydatkami ponoszonymi przez członków gospodarstwa.....	199
Tabela 21. Rodzaje oszczędności zgromadzonych przez gospodarstwa domowe	201
Tabela 22. Sposoby radzenia sobie z brakiem środków finansowych w gospodarstwach domowych	203
Tabela 23. Powody zaciągania przez gospodarstwa domowe zobowiązań finansowych.....	203
Tabela 24. Struktura rzeczowych aktywów trwałych posiadanych przez polskie gospodarstwa domowe w zależności od typu gospodarstwa domowego.....	206
Tabela 25. Struktura inwestycji długoterminowych posiadanych przez polskie gospodarstwa domowe w zależności od typu gospodarstwa domowego.....	206
Tabela 26. Struktura aktywów obrotowych wielokrotnego użytku posiadanych przez polskie gospodarstwa domowe w zależności od typu gospodarstwa domowego	207
Tabela 27. Struktura kapitałów obcych posiadanych przez polskie gospodarstwa domowe w zależności od typu gospodarstwa domowego.....	209
Tabela 28. Sposób gospodarowania dochodami pieniężnymi gospodarstwa domowego	210
Tabela 29. Opinie respondentów na temat posiadania oszczędności	212
Tabela 30. Cele gromadzenia oszczędności.....	213
Tabela 31. Sposoby oszczędzania podczas zakupów.....	215
Tabela 32. Wyniki oszacowania dwumianowego modelu logitowego skłonności do oszczędzania	215
Tabela 33. Posiadane przez gospodarstwa domowe aktywa trwałe oraz ich szacunkowa wartość...	218

Tabela 34. Posiadane aktywa trwałe i ich wartość według przeciętnych miesięcznych dochodów uzyskiwanych przez członków gospodarstwa domowego	219
Tabela 35. Szacunkowa wartość posiadanych przez gospodarstwo domowe wartości niematerialnych i prawnych.....	221
Tabela 36. Aktywa wielokrotnego użytku zakupione w ostatnich 12 miesiącach.....	221
Tabela 37. Należności gospodarstw domowych	222
Tabela 38. Rozkład udzielonych odpowiedzi dotyczących należności gospodarstw domowych ze względu na dochód gospodarstwa domowego (w%).....	223
Tabela 39. Kapitały własne gospodarstw domowych.....	224
Tabela 40. Wyniki oszacowania wielomianowego modelu logitowego dla kategorii wartości majątku trwałego.....	225
Tabela 41. Wyniki oszacowania dwumianowego modelu logitowego dla skłonności do zakupu AGD	227
Tabela 42. Wyniki oszacowania dwumianowego modelu logitowego dla skłonności do zakupu książek.....	228
Tabela 43. Wyniki oszacowania dwumianowego modelu logitowego dla skłonności do zakupu sprzętu audiowizualnego	230
Tabela 44. Wyniki oszacowania dwumianowego modelu logitowego dla skłonności do zakupu sprzętu sportowo-rekreacyjnego.....	231
Tabela 45. Wyniki oszacowania dwumianowego modelu logitowego dla skłonności do zakupu zabawek.....	232
Tabela 46. Wyniki oszacowania dwumianowego modelu logitowego dla skłonności do zakupu przyborów kuchennych	233
Tabela 47. Wyniki oszacowania dwumianowego modelu logitowego dla skłonności do zakupu zapasów.....	234
Tabela 48. Rodzaje długoterminowego zadłużenia gospodarstw domowych.....	238
Tabela 49. Rodzaje krótkoterminowego zadłużenia gospodarstw domowych	239
Tabela 50. Rodzaje zadłużenia długoterminowego w zależności od miejsca zamieszkania	239
Tabela 51. Rodzaje zadłużenia krótkoterminowego w zależności od miejsca zamieszkania.....	240
Tabela 52. Opinie respondentów na temat posiadanego zadłużenia	243
Tabela 53. Czas pozostały do spłaty obecnego zadłużenia gospodarstwa domowego	243

Tabela 54. Powody zaciągania przez gospodarstwa domowe zobowiązań finansowych.....	245
Tabela 55. Rodzaje zaciągniętych zobowiązań finansowych w podziale na liczbę osób w gospodarstwie domowym.....	245
Tabela 56. Zadłużenie gospodarstw domowych w zależności od przeciętnych miesięcznych dochodów uzyskiwanych przez gospodarstwa domowe.....	246
Tabela 57. Powody zaciągania zobowiązań finansowych w zależności od liczby osób wchodzących w skład gospodarstwa domowego.....	247
Tabela 58. Wyniki oszacowania wielomianowego modelu logitowego dla kategorii poziomu zadłużenia	248
Tabela 59. Stopień wykorzystania, w planowaniu wpływów i wydatków gospodarstwa domowego, programów przeznaczonych do zarządzania finansami gospodarstwa domowego.....	252
Tabela 60. Horyzont czasu w jakim gospodarstwo domowe planuje swoje finanse.....	252
Tabela 61. Wiedza respondentów z zakresu finansowania oraz oszczędzania	253
Tabela 62. Wyniki oszacowania dwumianowego modelu logitowego efektywności gospodarowania	255
Tabela 63. Zarys modelu struktury bilansu dla ogółu gospodarstw domowych w Polsce.....	263
Tabela 64. Model bilansu dla gospodarstw domowych pochodzących z miasta.....	267
Tabela 65. Model bilansu dla gospodarstw domowych mieszkających na wsi	269
Tabela 66. Model bilansu dla gospodarstw jednoosobowych.....	272
Tabela 67. Model bilansu dla gospodarstw dwuosobowych.....	273
Tabela 68. Model bilansu dla gospodarstw trzy/czterooosobowych.....	275
Tabela 69. Model bilansu dla gospodarstw pięcioosobowych.....	276

Spis wykresów

Wykres 1. Poziom przeciętnych miesięcznych dochodów i wydatków na 1 osobę w gospodarstwach domowych oraz udział wydatków w dochodzie rozporządzalnych w latach 2004-2015.....	70
Wykres 2. Wskaźnik percepcji sytuacji ekonomicznej kraju.....	75
Wykres 3. Wskaźnik oceny kondycji finansowej.....	76
Wykres 4. Wskaźnik klimatu konsumenckiego	76

Wykres 5. Porównanie wskaźników oceny sytuacji ekonomicznej kraju, oceny sytuacji finansowej gospodarstwa, TNS Consumer Index	77
Wykres 6. Wartość bieżącego wskaźnika ufności konsumenckiej w latach 2007-2017.....	80
Wykres 7. Wartość wyprzedzającego wskaźnika ufności konsumenckiej w latach 2007-2017	81
Wykres 8. Formy oszczędności gospodarstw domowych, które posiadały oszczędności w 2015 r....	92
Wykres 9. Stan zadłużenia gospodarstw domowych i skala tego zadłużenia w 2015 r.	93
Wykres 10. Procent gospodarstw domowych z pierwszym opóźnieniem w określonym typie produktu kredytowego.....	132
Wykres 11. Liczba kredytobiorców korzystających z danego rodzaju kredytu w poszczególnych okresach (w tys.)	140
Wykres 12. Ocena sytuacji materialnej gospodarstw domowych według grup społeczno-ekonomicznych (w %).....	164
Wykres 13. Liczba osób nieregulujących terminowo zobowiązań	180
Wykres 14. Średnia wartość zaległych zobowiązań (w zł)	180
Wykres 15. Liczba upadłości konsumenckich w Polsce	184
Wykres 16. Liczba upadłości konsumenckich w Polsce w 2017 roku według województw (w %). 184	
Wykres 17. Skład osobowy gospodarstwa domowego	197
Wykres 18. Opinie respondentów na temat osoby głównie utrzymującej gospodarstwo domowe... 198	
Wykres 19. Opinie respondentów na temat kontroli nad comiesięcznymi wpływami i wydatkami ponoszonymi przez członków gospodarstwa.....	199
Wykres 20. Sposób gospodarowania dochodami pieniężnymi gospodarstwa domowego.....	211
Wykres 21. Opinie respondentów na temat posiadania oszczędności	212
Wykres 22. Cele gromadzenia oszczędności	214
Wykres 23. Wartość aktywów trwałych zgromadzonych przez gospodarstwa domowe z uwzględnienie przeciętnych miesięcznych dochodów netto (w zł).....	220
Wykres 24. Należności gospodarstw domowych.....	223
Wykres 25. Czas pozostały do spłaty obecnego zadłużenia gospodarstwa domowego.....	244
Wykres 26. Horyzont czasu w jakim gospodarstwo domowe planuje swoje finanse	253
Wykres 27. Wiedza respondentów z zakresu finansowania oraz oszczędzania.....	254

Streszczenie

Głównym celem funkcjonowania gospodarstw domowych jest zaspokojenie potrzeb osób, które je tworzą. Aby osiągnąć te założenia, musi prowadzić odpowiednią politykę w zakresie finansów osobistych. Na skutek ograniczeń budżetowych gospodarstwa domowe stają przed koniecznością podejmowania wielu decyzji w zakresie budżetu oraz rozstrzygania wielu spraw finansowych. Przedmiotem pracy jest analiza składników bilansu gospodarstw domowych w Polsce. W pracy wskazano istotę, miejsce oraz rolę gospodarstwa domowego w systemie gospodarki narodowej, zasady gospodarowania majątkiem i budżetem oraz prowadzenie domowego budżetu. Dużą część pracy stanowi opracowanie dotyczące zarządzania finansami domowymi, ze szczególnym uwzględnieniem takich zagadnień, jak planowanie dochodów oraz wydatków, oszczędzanie, inwestowanie, ryzyko gospodarowania, a także zachowanie się w sytuacji zadłużenia i niewypłacalności. Podsumowaniem pracy jest zbudowanie modelu bilansu dla ogółu gospodarstw domowych, a także z uwzględnieniem miejsca zamieszkania i liczby osób tworzących gospodarstwo domowe. Opracowanie może być wskazówką wspomagającą zarządzanie budżetami i podejmowanie decyzji finansowych przez polskie gospodarstwa domowe.

Słowa kluczowe: gospodarstwo domowe, bilans, aktywa, kapitały, oszczędności, zadłużenie, finanse osobiste.

Title of thesis

The level and structure of household balance components in Poland

Summary

The main goal of household existence is to satisfy the demands of each person. In pursuit of this, it is important to provide suitable policy of personal finance. As a result of financial burdens, households face many challenges in terms of financial as well as budgetary issues. The aim of this thesis is to analyse households balance components in Poland. The thing is to examine the importance and role of household in national economy, principles of wealth and budget management as well as household budget fulfilment. The vast majority of the thesis is devoted to household finance management with special focus on such issues as incomes and expenditures planning, saving, invest, risk of housekeeping, and last but not least strategies relate to indebtness and insolvency. In conclusion, I present a balance model for all households which take for granted the place of its living and number of persons. It is believed that this

thesis might be a fruitful signpost for all who is interested in budget management as well as financial decisions taking place in the Polish households circumstances.

Key words: household, balance, assets, equity, savings, indebtness, personal finance.

Załącznik nr 1. Kwestionariusz badawczy

Ankieta - „Poziom i struktura składników bilansu gospodarstw domowych w Polsce”.

Szanowni Państwo, zwracam się z prośbą o udział w badaniu. Jego celem jest zbadanie posiadanych przez gospodarstwa domowego składników domowego bilansu, sposobu zarządzania domowym budżetem w ciągu ostatnich 12 miesięcy. Badanie ma charakter anonimowy. Proszę o szczerze i wyczerpujące odpowiedzi.

Dziękuję za udział w badaniu.

Instrukcja wypełniania ankiety:

1. Ankieta jest anonimowa, proszę jej nie podpisywać.
2. Ankieta składa się z dwóch części: zasadniczej oraz metryczki, proszę uzupełnić obie części.
3. Przed zaznaczeniem odpowiedzi, proszę dokładnie przeczytać całe pytanie i wszystkie proponowane odpowiedzi, a następnie przy wybranej odpowiedzi wpisać „X”.
4. Tam, gdzie jest możliwość wyboru kilku odpowiedzi, pojawia się taka podpowiedź w pytaniu.
5. Jeśli żadna propozycja odpowiedzi nie jest właściwa, proszę zaznaczyć „Inne” i wpisać własną propozycję odpowiedzi.

1. Czy mieszka Pan/i w gospodarstwie domowym:

- ☐ Tak
- ☐ Nie

2. Czy posiada Pan/i wiedzę na temat wpływów i wydatków, które są miesięcznie ponoszone przez Pana/i gospodarstwo domowe:

- ☐ Tak
- ☐ Nie

3. Proszę wskazać, kto w Pana/i gospodarstwie domowym jest osobą głównie utrzymującą gospodarstwo domowe:

- ☐ Robię to osobiście
- ☐ Mąż/żona, partner/partnerka
- ☐ Dorosłe dziecko
- ☐ Rodzice
- ☐ Inne osoby

4. Pana/Pani gospodarstwo domowe tworzy/tworzą:

- ☐ Osoba utrzymująca się samodzielnie
- ☐ Partnerzy – wolny związek mieszkający razem i razem utrzymujący się
- ☐ Małżonkowie bez dzieci
- ☐ Małżonkowie z dziećmi
- ☐ Osoba samotna z dziećmi
- ☐ Osoby niespokrewnione mieszkające wspólnie i wspólnie utrzymujące się

5. Kto w Pana/i gospodarstwie domowym czuwa nad comiesięcznymi wpływami i wydatkami ponoszonymi przez członków gospodarstwa:

- ☐ Czuwam nad tym samodzielnie
- ☐ Robi to mąż/żona, partner/partnerka
- ☐ Robimy to wspólnie
- ☐ Robią to rodzice
- ☐ Inna osoba

6. Która z następujących sytuacji najlepiej charakteryzuje sposób gospodarowania dochodami pieniężnymi Pana/i gospodarstwa domowego:

- ☐ Wystarcza nam na wszystkie wydatki, bez specjalnego oszczędzania
- ☐ Żyjemy oszczędnie i dzięki temu starcza nam na wszystko
- ☐ Żyjemy oszczędnie, aby odłożyć na poważniejsze zakupy
- ☐ Pieniądzy wystarcza nam tylko na bieżące potrzeby (jedzenie, opłaty, ubrania)
- ☐ Pieniądzy nie wystarcza nam nawet na bieżące potrzeby i musimy pożyczać, korzystać z oszczędności

7. Czy w planowaniu wpływów i wydatków Pana/i gospodarstwo domowe korzysta z programów przeznaczonych do zarządzania finansami gospodarstwa domowego:

- ☐ Tak
- ☐ Nie
- ☐ Nie wiem

8. W jakim najdłuższym horyzoncie czasu Pana/i gospodarstwo domowe planuje swoje finanse:

- ☐ Do jednego miesiąca
- ☐ Do trzech miesięcy
- ☐ Do pół roku
- ☐ Do 1 roku

- ☐ Do 3 lat
- ☐ Do 5 lat
- ☐ Do 10 lat
- ☐ Powyżej 10 lat

9. Proszę wskazać posiadane przez Pana/i gospodarstwo domowe aktywa trwałe oraz wskazać ich szacunkową wartość:

- ☐ Sprzęt RTV i AGD zł
- ☐ Meble zł
- ☐ Garaże zł
- ☐ Samochody i inne środki transportu zł
- ☐ Urządzenia techniczne, maszyny zł
- ☐ Grunty własne zł
- ☐ Budynki, lokale zł
- ☐ Prawo wieczystego użytkowania gruntu zł
- ☐ Inne środki trwałe (np. biżuteria, dzieła sztuki) zł
- ☐ Środki trwałe w budowie zł
- ☐ Inne, jakie..... zł
- ☐ Nie
- ☐ Nie wiem

10. Proszę wskazać szacunkową wartość posiadanych przez Pana/i gospodarstwo domowe wartości niematerialnych i prawnych:

- ☐ Patenty zł
- ☐ Prawa autorskie zł
- ☐ Programy komputerowe zł
- ☐ Prawo do wieczystego użytkowania gruntu zł
- ☐ Inne, jakie?..... zł
- ☐ Nie dotyczy

11. Jeżeli posiada Pan/i wiedzę na temat zakupionych przez Pana/i gospodarstwo domowe w ostatnich 12 miesiącach aktywów wielokrotnego użytku, to proszę wpisać ich wartość, według której zostały nabyte:

	Przedziały kwotowe [w zł]						
	0	1-500	501-1000	1001-1500	1501-2000	2001-2500	Powyżej 2500
Artykuły gospodarstwa domowego (pościel, przybory kuchenne łazienkowe, dekoracyjne)							
Książki							
„Sprzęt audiowizualny”							
Sprzęt sportowo-rekreacyjny o niewielkiej wartości							
Zabawki dziecięce							
Przybory kuchenne							
Zapasy, np. żywność, kosmetyki, lekarstwa							

12. Jakiego typu należności posiada Pana/i gospodarstwo domowe (proszę wskazać ich wartość):

- ☐ Udzielone osobom prywatnym pożyczki do 12 m-cy
- ☐ Udzielone osobom prywatnym pożyczki powyżej 12 m-cy
- ☐ Lokaty założone na okres krótszy niż 12 m-cy
- ☐ Lokaty założone na okres dłuższy niż 12 m-cy
- ☐ Inne należności (np. dotacje, z tytułu podatku)
- ☐ Nie posiadamy żadnych należności

13. Czy Pana/i gospodarstwo domowe posiada oszczędności:

- ☐ Krótkoterminowe, tj. do 1 roku
- ☐ Długoterminowe, tj. powyżej 1 roku
- ☐ Nie posiadamy żadnych oszczędności

14. Proszę wskazać, jakiego typu posiada Pan/i oszczędności oraz oszacować ich wartość:

- ☐ Polisy ubezpieczeniowe zł
- ☐ Obligacje zł
- ☐ Bony skarbowe zł

- ☐ Udziały lub akcje spółek handlowych zł
- ☐ Fundusze emerytalne zł
- ☐ Fundusze inwestycyjne zł
- ☐ Krótkoterminowe papiery wartościowe (tj. obligacje, bony towarowe) zł
- ☐ Środki pieniężne na rachunku bankowym zł
- ☐ Gotówka w domu zł
- ☐ Inwestycje w nieruchomości zł
- ☐ Długoterminowe programy systematycznego oszczędzania zł
- ☐ Inne, jakie..... zł
- ☐ Nie dotyczy

15. W jakim celu Pana/i gospodarstwo domowe gromadzi oszczędności:

- ☐ Rezerwa na bieżące wydatki konsumpcyjne np. żywność, ubrania)
- ☐ Zakup dóbr trwałego użytku (samochód, lodówka, meble, telewizor itp.)
- ☐ Zakup domu/mieszkania
- ☐ Remont domu/mieszkania
- ☐ Usługi medyczne i zdrowotne
- ☐ Wypoczynek, wakacje, rozrywka, rekreacja
- ☐ Rezerwa na sytuacje losowe
- ☐ Zabezpieczenie przyszłości dzieci
- ☐ Zabezpieczenie na starość
- ☐ Na rozwój własnej działalności
- ☐ Bez specjalnego przeznaczenia
- ☐ Inne, jakie.....
- ☐ Podejmujemy dodatkową pracę
- ☐ Inne, jakie.....
- ☐ Nie dotyczy

16. Proszę ocenić swoją wiedzę z zakresu finansowania oraz oszczędzania:

- ☐ Bardzo dobrze, potrafię oceniać i skutecznie zarządzać finansami naszego gospodarstwa
- ☐ Potrafię zarządzać finansami, ale nie jest to efektywne zarządzanie
- ☐ Zarządzam finansami naszego gospodarstwa w oparciu o sugestie reklam, bankowców, podpowiedzi bliskich mi osób
- ☐ Nie zarządzam finansami w moim gospodarstwie domowym

17. Jaki rodzaj kapitałów własnych posiada Pana/i gospodarstwo domowe (przy wybranej odpowiedzi proszę wpisać wartość kapitału):

- ☐ Spadki
- ☐ Darowizny
- ☐ Wygrane na loteriach
- ☐ Pozyskane odszkodowania
- ☐ Rzeczy znalezione
- ☐ Inne, jakie.....
- ☐ Nie posiadamy kapitałów własnych

18. W jaki sposób Pan/i gospodarstwo domowe radzi sobie z brakami środków finansowych na niezbędne dobra:

- ☐ Pożyczamy w banku
- ☐ Pożyczamy w formach udzielających pożyczek (chwilówka, lombard)
- ☐ Pożyczamy od rodziny lub znajomych
- ☐ Podejmujemy dodatkową pracę
- ☐ Inne, jakie?.....
- ☐ Nie dotyczy

19. Czy Pana/i gospodarstwo domowe ma obecnie do spłacenia pożyczki lub kredyty:

- ☐ Tak
- ☐ Nie
- ☐ Nie wiem

20. Ile czasu pozostało jeszcze do spłaty obecnego zadłużenia Pana/i gospodarstwa domowego:

- ☐ Mniej niż rok
- ☐ Więcej niż rok
- ☐ Nie dotyczy

21. Proszę wskazać powód zaciągnięcia przez Pana/i gospodarstwo domowe zobowiązań finansowych:

- ☐ Wypoczynek
- ☐ Remont mieszkania, domu
- ☐ Pokrycie wydatków konsumenckich, np. żywność, odzież, opłaty
- ☐ Zakup droższych dóbr trwałego użytku
- ☐ Zakup samochodu

- ☐ Zakup mieszkania
- ☐ Kształcenie
- ☐ Leczenie
- ☐ Inne, jakie?
- ☐ Nie dotyczy

22. Z jakiego typu zadłużenia długoterminowego korzystało Pana/i gospodarstwo domowe (przy wybranej odpowiedzi proszę wpisać wartość zobowiązania):

- ☐ Nie posiadamy tego typu zobowiązań zł
- ☐ Długoterminowe kredyty mieszkaniowe zł
- ☐ Długoterminowe pożyczki w banki zł
- ☐ Długoterminowe pożyczki od osób fizycznych i innych instytucji niefinansowych zł
- ☐ Pożyczki w ramach ZFŚS zł
- ☐ Długoterminowe zobowiązania wobec osób prawnych z tytułu zakupów na raty zł
- ☐ Inne, jakie?..... zł

23. Z jakiego typu zadłużenia krótkoterminowego w ciągu ostatnich 12 miesięcy korzystało Pana/i gospodarstwo domowe (przy wybranej odpowiedzi proszę wpisać wartość zobowiązania):

- ☐ Nie posiadamy tego typu zobowiązań zł
- ☐ Kredyty konsumpcyjne zł
- ☐ Krótkoterminowe zobowiązania wobec osób prawnych z tytułu zakupów na raty zł
- ☐ Zobowiązania wobec US z tytułu podatku zł
- ☐ Zobowiązania wobec osób fizycznych (np. pożyczki, wykonane prace) zł
- ☐ Inne zobowiązania krótkoterminowe, jakie?..... zł

24. Proszę podać jak Pana/i gospodarstwo domowe stara się oszczędzać przy zakupach (proszę wstawić jeden „X” w każdym wierszu):

	zawsze	bardzo często	dość często	rzadko	nigdy
Kupujemy najtańsze produkty					
Kupujemy w najtańszych					

sklepach					
„Polujemy” na obniżki cen, promocje, itp.					
Odzież, obuwie, kupujemy używane					
Elektronikę, AGD kupujemy używane					

25. Proszę podać w zł, jaką kwotę dochodów przeznacza Pana/i gospodarstwo domowe na:

	Przedział kwotowy [w zł]				
	0 zł	1-500	501-1000	1001-1500	15001-2000
Żywność i napoje					
Opłaty (czynsz, prąd, woda, gaz, telefony itp.)					
Odzież, obuwie					
Środki czystości					
Przejazdy – bilety, utrzymanie samochodu, benzyna.					
Używki (alkohol, papierosy)					
Wypoczynek, kultura					

26. Miejsce zamieszkania:

- ☐ miasto
☐ wieś

27. Liczba osób w gospodarstwie domowym:

- ☐ 1
☐ 2
☐ 3
☐ 4
☐ 5+

28. Proszę wskazać województwo, w którym Pan/i mieszka:

- ☐ Kujawsko-pomorskie
- ☐ Lubelskie
- ☐ Lubuskie
- ☐ Łódzkie
- ☐ Małopolskie
- ☐ Mazowieckie
- ☐ Opolskie
- ☐ Podkarpackie
- ☐ Podlaskie
- ☐ Pomorskie
- ☐ Śląskie
- ☐ Świętokrzyskie
- ☐ Warmińsko-mazurskie
- ☐ Wielkopolskie
- ☐ Zachodniopomorskie

29. Płeć:

- ☐ kobieta
- ☐ mężczyzna

30. Wiek:

- ☐ 15-19 lat
- ☐ 20-24 lata
- ☐ 25-34 lata
- ☐ 35-54 lata
- ☐ 55-64 lata

31. Wykształcenie:

- ☐ Podstawowe
- ☐ Zasadnicze zawodowe
- ☐ Średnie
- ☐ Wyższe

32. Przeciętne miesięczne dochody netto w gospodarstwie domowym:

- ☐ do 500 zł

- ☐ 1001-1000 zł
- ☐ 1501-2000 zł
- ☐ 2001-3000 zł
- ☐ 3001-4000 zł
- ☐ powyżej 4000 zł

Załącznik nr 2. Dobór próby badawczej

DOBÓR PRÓBY BADAWCZEJ

Województwo	Liczba osób w gospodarstwie domowym	Miejsce zamieszkania	
		MIASTO	WIEŚ
Dolnośląskie	Ogółem	27	10
	1	8	2
	2	8	2
	3	6	2
	4	3	2
	5+	2	2
Kujawsko - pomorskie	Ogółem	16	11
	1	5	3
	2	5	2
	3	3	2
	4	2	2
	5+	1	2
Lubelskie	Ogółem	14	11
	1	4	3
	2	4	2
	3	3	2
	4	2	2
	5+	1	2
Lubuskie	Ogółem	8	5
	1	2	1
	2	2	1
	3	2	1
	4	1	1
	5+	1	1
Łódzkie	Ogółem	21	11
	1	7	2
	2	6	3
	3	4	2
	4	3	2
	5+	1	2

Małopolskie	Ogółem	21	16
	1	6	2
	2	6	3
	3	4	3
	4	3	3
	5+	2	5
Mazowieckie	Ogółem	46	19
	1	14	4
	2	13	4
	3	10	4
	4	6	3
	5+	3	4
Opolskie	Ogółem	7	5
	1	2	1
	2	2	1
	3	1	1
	4	1	1
	5+	1	1
Podkarpackie	Ogółem	11	11
	1	3	2
	2	3	2
	3	2	2
	4	2	2
	5+	1	3
Podlaskie	Ogółem	9	5
	1	3	1
	2	3	1
	3	1	1
	4	1	1
	5+	1	1
Pomorskie	Ogółem	19	9
	1	5	1
	2	6	2
	3	4	2
	4	3	2
	5+	1	2

Śląskie	Ogółem	44	10
	1	13	2
	2	14	3
	3	10	1
	4	6	2
	5+	1	2
Świętokrzyskie	Ogółem	7	7
	1	2	1
	2	2	2
	3	1	1
	4	1	1
	5+	1	2
Warmińsko-mazurskie	Ogółem	11	5
	1	3	1
	2	3	1
	3	2	1
	4	2	1
	5+	1	1
Wielkopolskie	Ogółem	24	10
	1	6	1
	2	7	2
	3	5	3
	4	4	1
	5+	2	3
Zachodniopomorskie	Ogółem	15	5
	1	5	1
	2	4	1
	3	4	1
	4	1	1
	5+	1	1
POLSKA	Ogółem	300	150
	1	88	28
	2	88	32
	3	62	29
	4	41	27
	5+	21	34